

500

СРБИЈА И РУСИЈА

ОД КОЧИНЕ КРАЈИНЕ ДО СВ. АНДРИЈЕВСКЕ
ОКУПШТИНЕ.

ИЗДАО
НИЛ ПОНОВ.

СВЕСКА 4.

ПРЕВЕЛИ С РУСКОГ

П. Срећковић, А. Васиљевић, Н. Јујевић, А. Марјановић.

БЕОГРАД 1870.

ДРЖАВНА ШТАМПАРНЯ

СРБИЈА И РУСИЈА

ОД КОЧИНЕ КРАЈИНЕ ДО СВ. АНДРИЈЕВСКЕ
СКУПШТИНЕ.

НАПИСАО
НИЛ ПОПОВ.

СВЕСКА 4.

ПРЕВЕЛИ С РУСКОГ
И. Срећковић, А. Васиљевић, Ж. Јујевић, А. Марјановић.

БЕОГРАД 1870.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА.

Неколико речи нашим читаоцима.

Сад, кад предајемо у руке читаоцима ову четврту и последњу свеску књиге „Србије и Русије“, сматрамо за дужнос казати неколико речи овом приликом.

Пре свега ми искрено благодаримо, како скупљачима, тако и уписницима, који су ову књигу тако својски пригрлили и подпомогли да на свет изађе. Исто тако имамо да благодаримо садањем стању ствари, у коме се могла овака непристрасна оцена, како догађаја наше новије историје тако и лица, која су у тим догађајима учествовала, слободно и без сваке сметње на јавнос изнети; јер није било давно то време, кад се код нас истина о нашој скорањкој прошлости није могла отворено исповедати.

Те су две прилике помогле, те је ова књига угледала света, из које се могу и сувременици и потомци научити ценити врлине и мане својих предака, а према томе и оно што се говори и пише о сувременицима.

Ми смо цело дело превели од речи до речи онако, као што га је чувени руски историк написао. У овом делу има много нових и врло важних факта, која су до сада непозната и само таквом писцу приступна била. Али има код нас још таквих факта, која самом писцу позната била. Но ми ништа нисмо хтели добавати к томе знаменитом оригиналу; то ћемо учинити тек доцније у другом поправљеном и допуњеном издању.

Најзад морамо признати и то, да у преводу овог дела има и прилично погрешака, које ми, у хитњи, смотрели пишмо као и. п. оно у II. свесци, страни 249, у реду 23, где стоји: „јер

ИКФ ЂР.
41805

је дознао“ а треба да буде „јер је мислио“ и друге. Али није ни могуће да овако повеће дело изађе са свим без погрешака. Међутим ми ћемо се постарати, да све те погрешке, било у мислима, било у језику поправимо у другом издању.

Јављамо још и то, да овај превод није властан нико без нашег одобрења прептампавати.

Преводиопци.

ГЛАВА II.

Маџарска војна.

У оно време, кад се на Истоку политика удаљавала од народних основа, и кад је на Истоку било гњечено начело народности питањем о дипломатском преобладању ове или оне државе, о њихном узајамном супарништву, чemu се подчињавале чак користи хришћанства: у самој Јевропи све се јаче и јаче било питање о правима народности и излазило је на прво место. У оно доба, кад је Ђерманија тежила да се уједини и ђерманске народне вође преносаху чак на суседну Аустрију строгу систему централизирајуће ђерманализације (понемчавања), у аустријској се царевини обављале народности — славенска и маџарска. Славенска се народност парчала на мноштво малених племена, која су давним давином изгубила своје природне владаре и сада су тражила снаге у узајамноме сајузу; маџарска се народност иносила старијском конституцијом и преобладањем у земљама маџарске круновине над осталим народностима. Немачка је партаја у Аустрији већ одавно схваћала корист, какву може извући из сајуза с маџарима и радо је с њима делила своју власт над осталим народностима различноплеменске царевине Хабсбурговца. С подједнаком снагом тежили су немачки управници да прикупе у своје руке власт над западном половином царевине да понемче Славене, који су у њој становали, а маџарски државници тежили су да привуку у Пешту и да помаџаре остале крајеве царевине. Али у колико се остваравале ове централистичке тежње, код славенских племена растао је супротан покрет, развијала се мисао о федерацији свију народа, који настањују аустријску царевину, са одбраном хабсбуршке династије, али с погодбом равноправности свију народа по језику, вери и политичким правима. Вође су славенскога покрета били Чеси; код њих се и отпочела и сама мисао о федерацији. Шта више и међу Маџарима је била партаја, која је волела федеративне тежње, но је желела при том да прикупши у сајуз аустријских народа и области јужне обале дунавске т. ј. готово читаву северну Турску. Наравно,

да је ова партија мислила о преобладању Маџарске и Маџара на довољем Дунаву. Како било да било тек су аустријске и маџарске централисте радиле слошки, с поузданјем, управљајући се по јасном и доста одређеном плану. Теорија је федератована била мађаћа, одликовала се некаквом запешишћу и тражила је помоћи у узајамном јемству. Народности, које су хтели централизацију, ослањају се само same на себе с том разликом, што су аустријски Немци добијали снагу из њима сродне и моћне Ђерманије, а Маџари се ослањали на своја политичка предања и мислили су да замену малобројност своје народности званичним ширењем маџарскога језика код свију осталих народа, који су живили у маџарским земљама. Славенски федератовци узајамно су рачували на снагу свију племена, за која су мислили да их узму у ошти сајуз; али је та снага била распарчана географским положајем, разликом у језицима, у вери и неједнаким политичким одношајима са централном владом. Све су ове погодбе учиниле то, да ипак биле свуда подједнако усвојене федератовачке идеје, нити су свуда подједнако биле примљене. Готово господарењи у Чешкој, оне су једва биле познате околну тока Дунава, Саве и Драве: и у то доба кад се вође чешкога народа борили противу Немаца за федеративну (сајузну) равноправност посредством штампе, парламентисања и учињали се да створе ошту конституцију (устав) за аустријску царевину, јужни Славени: Хрвати и Срби, — први (Хрвати) тражећи да се уједине у измајсторисаном Илиризму, а други (Срби) — опоменувиши се свога сродства са пре-кодунавским Србима и добивши од њих помоћ предаду своје питање срећи оружија и отпочну отворени рат с Маџарима. Кад су се сукобили са два непријатеља, аустријски Славени морали су још јаче осетити ошту своју свезу у своме посау. Земљиште, на коме би се они сусрели већ је било спремљено: то им је земљиште заменила та сама аустријска царевина, коју да поделе, свом су снагом радили Маџари и Немци. Тако, у осталом, потпуно спољашњим начином интереси славенских народа у Аустрији силили се са интересима неразделне Аустрије, с користима њезине династије.⁽⁶⁵⁾ У оно исто доба, кад су Маџари тежили да одвоје Маџарску од западних провинција аустријске царевине, у страху од славенскога покрета, и хитали да углаве чврст сајуз са Ђерманијом, која да се препороди радио је и трудио се онда Франкфуртски сабор, Чеси у име свију Славена одговоре, да неће да иду у Франкфурт: јер није могло бити ишта једно другоме противније, него ли што су супротне једна другој тежње народности маџарске и славенске.

Маџарско је правитељство дало унутства (инструкције) послањицима својим у Франкфурт Салају и Пазманди а то је упутство имало пет чланака, садржај којих представља велики интерес још и у садашње доба: 1) Они су дужни да искажу наклоност Маџарске Ђерманској народности, као представитељки цивилизације и морају се постарати да увере Немце, да ће паћи у Маџарској и у моћној маџарској народности најбољег и највернијег савезника; 2) Маџарска може постати братски савезник Ђерманије, који ће јој бити од користи и важности у очима Јевропе, само у томе случају, ако се буде развијала Маџарска под кровом своје сопствене народности; па се, по томе, посланство мора постарати, да се у правцу овога темељног погледа склоне решења францускога сабора, тичућа се аустријске царевине и Маџарске; 3) Маџарска се не може савити са немачком народномију, јер би тада она изгубила своју организку снагу, основану на маџарској народности, постала би жалосно створење, које не би било од никакве користи Ђерманији, и чак би пропала у својим сопственим пределима; 4) Маџарска ће постати незадовољна, ако аустријску царевину измену таким начином, да она њезине провинције, које су досада спадале у немачки савез, морадију се преокренуты у славенске земље. Промена у оваквом смислу лако би могла дати симпатијама (расположењу) ових провинција такав правац, који би био не само непријатељски већ чак и опасан правцу немачке народности; и она би повела још већем увећану силе, која је већ огромна и у садашње време, које растећи уплив на западно-јевропске државе толико би угрожавао самосталности Маџарске, да у случају, кад би Ђерманија пристала на такво препорођење аустријске царевине, противно њезиним интересима, Маџарска би била приморана тражити себи сајузника изван граница немачке народности; 5) у трговачком обизиру Маџарска не може постати члан ђерманског ђумрућкога сајуза; изасланици могу онет исказати по овоме случају, да ће се Маџарска руководити у трговачком обизиру политичким погодбама, какве се утврде између Маџарске и Ђерманије.* Маја 18 Салај и Пазманди јаве се у Бечу министру кнезу Павлу Естерхази, који преда њихну пуномоћија и упутства аустријском министарству; Маја 20 одговори им министар президент барон фон Пиллерсдорф, да се он саглашава са њихном садржином и нема ишта да дода од своје стране. (66)

У то доба кад је бечко министарство одобравало прве кораке маџарске владе, не пазећи на осведочење о њихној особитој самосталној радњи, али управљеној да учине савез с Ђерманијом, први

исказиваč славенске политике противу смишљаја опште-немачке скупштине, која се искунила у Франкфурту, појавио се чешки научник Фрањц Палацки. Председник припремног комитета франкфуртске скупштине Суарон разашље писма свима немачким патриотима, чија су имена више или мање била чувена, позивајући их да приме учешће у склону послова опште-ђерманске отаџбине; у томе броју једно је писмо било написано Палацкоме, јер су се од бечког конгреса Немци навикли да гледају на земље чешке круновине: Бохемију, Моравску и Шлезију, као на земље које припадају ђерманском сајузу. На позив Суарона Палацки одговори таким начином, да политички план, који он исказа у своме одговору, усвојише и други Славени. „Памера је франкфуртскога сабора, писао је Палацки, та, да даде стварно јединство немачкој народности, да окрени немачко народње осећање и тиме да подигне важност Ђерманије и сиоља. Ја дубоко поштујем такву тежњу и тесно скоччано с њоме осећање; по чим је јаче у мени то поштовање, тим мање ја могу примити учешћа у вашим тежњама и осећањима. Ја нисам Немац и не могу да мислим немачки; а како би ви, без сумње, желили да ме позовете не као човека, који би само амбиција, који не би имао својих мњења и жеља: то ја не могу доћи у Франкфурт, где би морао или да варим себе и да се претварам, или да громко изјављујем да сам противан, кад би то устребало. За прво — ја сам сувише отворен и искрен, ради другог — нисам доста смел и сувише сам павикнут да обраћам пажњу на околности. Моје срце такође ми не допушта, да својим одунирањем нарушавам ту слогу, коју сам рад да видим не само у својој сопственој кући, него и код суседа. Ја сам Чех, славенског порекла, и предан сам сасвим оном, што имам и чиме могу да располажем, потпуно и на свагда да служим моме народу. Народ овај, прем да и није велики, али од како се појавио вазда је постојао оделито сам као народ, његови су владаоци одавно учествовали у сајузу немачких кнезева, али сам народ није никада себе причисљавао немачкоме народу, а тако исто није га никада ђермански народ причисљавао себи. Удружење земља чешке круновине изнајне са светом римском царевином, за тим с ђерманским сајузом, кроз сва времена било је тек припадлежност круне, регалија, о чему нису хтели да знаду ни чешки народ, нити чешки сталежи и нису имали у томе потребе. Овај је факт тако добро познат свима немачким проматрачима историје, као и мени; но ако би се когод од њих још у овоме сумњао, онда задржавам себи право да доцније објасним то опширије и тачније. Шта више кад би баш и било признато за најсвршенију истину, да

је чешка круна била некада у „леничкој“ свези са немачком царевином (што никада нису препознавали чешки публицисти): опет за то ни једном знацу историје не може ни на крај памети доћи да се посумњи: да ли се користовала државна власт у чешким земљама самосталношћу у унутрашњим пословима и да ли су била законита права чешке круне на такву самосталност. Целом је свету познато, да немачки цареви, на основу само свога достојанства, нису могли урадити шишта са чешким народом, да им није припадало право ни законодавне, ни судске, нити извршне власти ни у земљама чешке круновине, нити над Чесима; да они нису имали права да узимају из оних земља ни војску, нити какве друге регалије, — да ни једна од области, које су спадале у састав земаља чешке круне, никада није била додавана ма каквом од постојавших некада десет округа немачких, да се власт царевинског суда никада није простирала на чешке земље и т. д. да је сво оно јединство земаља чешке круне са нема ком царевином, које се задржало досада мора бити разматрано, не као сајуз народа с народом, по тек као сајуз владара с владаром. Но ако би когод захелло, да по примеру сајуза, који је некада био између кнезева, сада уједини сами народ чешки са народом исмачким: онда би таква жеља била сасма нова, која нема никаква темеља, изтичућег из историјскога права, и ја лично не могу никако да јој служим, док не добијем за то јасно исказаног и спажњог пуномоћија.*

„Други узрок, који ми забрањује да учествујем у вашим већањима, састоји се у овоме, да судећи по свима извештајима обнародованим до сада о цели и намери нашега сабора, ви неуклоњено тежите и тежијете за тим, да Аустрију као самосталну државу, неизлечимо ослабите — јес! учинити да је немогући обстанак те државе, очување, целина и ојачање које је било и мора бити велико и важно питање не само за мој народ, већ и за читаву Европу; рећи ћу више — за човечанство и цивилизацију. Ви знате каква држава влада целим Истоком наше части света; ви знате, да та држава која је достигла сада до громадне (колосалне) величине, расте и креће се унутра у границама са сваки десет година у већој мери, него-ли што је то могуће за западне земље: да је она у унутрашности не-приступачна и непобедива, давним је давно заузела претећи положај с поља, и онако, како је преобладала на северу, онако исто побуђивана природним нагоном, тежи и тежи ће да се разшири на југ, да сваки корак који би она крочила унапредек на томе путу, с временом мора неизбежимо довести до остварења нове свесветне царевине, т. ј. до неисказаног и неодбојног зла, до несрће

без мере и граница, о којима ја, као славенин телом и душом, и онет у интересу човечанства јако би жално, ако би се ова царевина и отгласила да је опште славенска. Ја морам овде рећи, да многи с подједнаком неправдом називљу и рачунају ме у Терманији — за непријатеља немачког, у Русији за непријатеља руског. Никаквим начином, ово изјављујем громко и јавно, ја не могу бити непријатељ Руса; напротив ја разгледам с великом пажњом и са радосним саучашњем сваки успех, који постиже овај велики народ у својим природним границама на путу цивилизације, и онет не гледећи на сву пламену љубав к моме народу, ја ценим још више интересе човечанства и просвете, него-ли оделитог народа и усљед тога већ једна могућност свесветне руске царевине налази у мени самог одсудног противника, не с тога што је она руска, већ чисто с тога, што би она била свесветна. Ви такође знате да на југоистоку Европе, код граница руске царевине, живе многи народи, сасвим различни по своме пореклу, језику, историји и обичајима: Славени, Румуни, Маџари и десо Немаца, а да не говорим о Грцима, Турцима и Шкапним (Арбанасима, Арнаутима), од којих ни један сам по себи није толико моћан, да би па сва будућа времена кадар био одупирати се своме ослањавајућем се на истоку суседу; они ће бити кадри да то учине тек онда, кад сви склоне један тесан и тврд савез. Права животна артерија^{a)} овога необходнога сајуза народа јесте Дунав, па с тога централна управа сајуза не треба далеко да се уклања од те реке ако хоће да буде и да остане запста моћна. Доиста, кад неби ни било аустријске царевине, онда би необходно било, у интересу Европе, шта више у интересу човечанства, одма је створити.

Зашто смо ми видели ту државу, која је назијена и природом и историјом да буде штит и подкриле за Европу од спакојаке врсте азијских елемената, зашто смо видели ми њу у критичке минуте предану на жртву силиним комешањима, безпомоћним и безуправним? Зато, што у несретном слепилу, она већ одавно није познавала стварне цели свога бића, основане на праву и обичају, и није их удовољвала; ја разумем овде ону основну задаћу њезину, по којој све народности саједињене у држави и све вероисповести морају се јристовати потпуном равноправношћу и заштитом закона. Народио је право без сумње право урођено; ни један народ на свету нема права жељити, да његов сусед жртвује собом ради његових користи; ни један народ није дужан ради користи свога суседа да се одрекне од себе или да сам себе преда на заклање. Природа не по-

^{a)} Жиља, која разноси по телу крв.

Прев.

знаје ни господареће, ни робујуће народе. Ако сајуз, који саједињава мноштво различних народа у један политички организам, тражи чврстоће и дуготрајности свога бића, онда ни један од тих народа несме да има узрока да се боји, да у сљед таквога савеза може да изгуби нека од својих најдражијих права; и онет сваки од њих мора се надати, да ће у централној управи наћи охрану и заштиту од наспљничких ушишљаја суседа да не пређу линију равноправности, па ће с тога сваки похитати да даде централној влади такву снагу, помоћу које би она могла успешно да извршије своје обвезе. Ја сам убеђен да није још ни сада доцкан за аустријску царевину да прогласи јавно и без икаквога околнишћа, ово главно правило правичности, ову свету котву (sacra auctorita) у средини претећег корабљекрушења и да му свуда даде силу и важност. Но је свака минута заодоцњавања скupoцена, и није можно даље ограничавати се јединим обећањима и очекивањима! Метерних је пао не само с тога, што је био највећи непријатељ слободе, него и с тога, што је био најзлјији, непомириви душмани сваке славенске народности у Аустрији. Бацим ли мој поглед изван границе чешке краловине, одма осећам необхитност због природних и историјских узрока да се обратим не Франкфурту, него Бечу; тамо би ја почео да тражим онај центрум, који је и позван и удесан за то, да се утврди и одбрани мир, слобода и право мого народа. Ваша је пак тежња (тенденција), како ми се чини, у томе, да овај центрум, од јачине и моћи кога ја очекујем спасења не само тек јединим Чесима, да га разслабите тако, како се не би могао излечити, како сам горе већ казао, но и са свим да га уништите. Или ви мислите да ће аустријска држава даље протрајати кад јој заповедите, да она нема своје собствене војске у својим наследним земљама, независно од сајузне владе у Франкфурту. Ми санте-ли ви, да би се аустријски цар могао одржати у облику цара после тога, кад ви ставите на њега ту обvezанost да прима од вишега сабора све најважније законе, чиме би се преокренуо склон аустријских државних стајежа и све само природом створене провинцијалне установе од стварности у једну обсесију, у праву илазију? А кад би, за тим, на прилику, Маџарска, идући својим особитим путем, оделила се од царевине, или, што је безмало свеједно, са средредила у самој себи, — хоће-ли она бити у стају, да остане слободна и моћна у будућем, кад неби у својим границама ни у чему уступила на корист народне равноправности? Само праведан може бити и слободан и снажан. Није ни мислити о својевољном саједињењу придунавских Славена и Румуна, па чак ни самих Пољака са

таквом државом, која се држи тога правила, да је пређе свега необходно, да се буде Маџаром, па тек онда човеком, а још је мање могуће мислiti о саједињењу под моранje. Ради мира у Европи, Беч не треба да спадне у ред провинцијалских градова! Ако у самом Бечу има таквих људи, који би желили да им буде главно место Франкфурт, о њима треба рећи: Господе! опрости им, јер не знаду шта раде.

„Најпосле има још трећи узрок зашто ја не могу да се примим да суделујем у вашем сабору: ја држам да се не могу остварити сви планови, који се до сада појавили да се Ђерманија искована прекроји на основима, који су постављени народном вољом; ако чак употребите ћесарово парање — ја разумем проглас немачке републике, — то ће и она бити тек прелазна форма. Сви предлагани пројекти поделења власти између упола самосталних кнежева и пуновласних народа наводе ми на памет фаланстерију, главни услов које је био, да сви саучесинци поступају као цифре у рачунима и да не траже себи никаквог значаја разма дозвољеног теоријом. У осталом, мене се не тиче проглашење републике у Ђерманији, и ја о томе нећу да дајем моје мисање. Од земаља аустријског дома дужан сам да одклоним сваку мисао о републиканској склону управе. Помислите у себи само Аустрију подељену на мноштво република и републичица!... У свима случајима народно уједињене Аустрије, а у овоме броју и чешких земаља, са Ђерманијом било би за њу самоубијство, не би имало никаквога ни наравственога нити политичкога смисла.“^(*)

Иначе речи, Палацки, устајући противу ширења граница Ђерманије на већи део земаља средње Европе, имао је у виду ону исту опасност, какву је увиђао од расширења Русије на југу. И тако Славени су хтели да живе својом федерацијом, а готова је форма за њу представљала се аустријска царевина. Аустрију на тај начин, славенске вође огласе 1848. године за политички сајуз равноправних народа, уздајући се да очуваву узајамну равноправност и да створе себи политичко средиште у Бечу. Ова мисао, како смо већ рекли није била нова: њу су готово у томе истоме облику исказивале и маџарске публицисте до саме револуције 1848. године, кад они ту мисао потурише ради већма примамљијега плана да створе од прећашњих земаља Маџарске круне целосну Маџарску, свој становништво које је морало за шест година изучити маџарски језик. Али није изпало за руком да постигну своју намеру ни маџарски сепаратисти нити франкфуртовски демократи; аустријски Славени не примише и позив првих да се ослободе од хабзбуршкога дома, нити позив ових

других да ступе у сајуз у име опште цивилизације. Програм Палацкога постао је од тога доба за њих општи програм. Новине свију народности и партија славенскога порекла повторе га са различним уметцима, какве су им могли уселили ти местни интереси. Сви су подједнако држали мисао, да је моћна и самостална Аустрија необходна за срећу Европе и човечанства, и да је то канон политике аустријских Славена. Доцније хrvatski бан Јелачић, сударивши се с Маџарима заповеди те извезу на његовом барјаку ове речи: „кај Аустрије не би било ми би је створили;“ на славенском скуну у Прагу, где је било 340 депутатираца, готово искључично од аустријских Славена различних имена, Палацки је био председник, и његову програму прими опште сагласије. Главни је посао скуна после тога био, да се определе одношења аустријских славена наспрам Ђерманије и на спрам других аустријских народа и на спрам Славена изван Аустрије. Бијаху већ спремљене такође молбе од славенских провинција па име императора да призна аустријском славенском становништву права, која би их изравнала са другим народностима царевине. Од тога доба мисао о политичкој равноправности свију народа у Аустрији постане јабука сваље између немачких и маџарских централиста с једне стране и славенски федералисти с друге стране и тек Славени у поточје време почели су да забатаљују мисао о федерацији.^(**)

Али је аустријским Славенима било суђено да поднесу много мука пређе, него ли што су одустали од федеративних тежња. Најтеже су патње у броју искушења запале у део аустријским Србима; они су себе држали да су грађани Маџарске и одлучени од српске кнежевине, опет се нису користили особитим политичким правима и само су задржали тек неке црквене и школске привилегије. Изгубивши још у XVIII стол. своју провинцијалску особитост, Срби се маџарски рачунали у званичним круговима за неоделити део маџарске народности у политичком обзиру. Разликујући се народношћу од својих суграђана маџарскога порекла, они су и сами себе рачунали за Маџаре подједнако са другим становницима провинција, које су спадале у састав земаља маџарске круне. Маџари нису имали искључтог права да се називају по преимућству Маџарима; јер реч: Маџарска, Маџар, маџарски, одавно је имала у месту политички и земљописни значај, јо не етнографски, и у овоме обзиру није било ништа неправничије, него ли наш израз: маџарски језик и то због овога простога узрока, јер таквог језика није било, који би био општи за све народности у Маџарској. Једна општа конституција, са веома аристократском порцијом, дуго је сједињавала све народности

у Маџарској, у једну непрекидну целину; латински језик, који је одавно господарio не само у политичкој и законодавној већ шта више и у судској и административној струци, покривао је собом етнографске разлике, одлучујуће један од другог маџарске народе. Народи славенског, ћерманског и румунског порекла, подједнако с Маџарима — племеном азијским, били су подчињени једној истој конституцији, једноме и истоме званичном језику. Није било државне народности, која би се оштро делила од осталих народности: били су само господарећи стаљеви, привилегисани редови, слободни краљевски градови, с преимућствима насељеници и значајно селско становништво, које је било дуго у ропскоме стаљу. Већи део маџарских историјских породица, подовина људства привилегисаних редова, нису били маџарског порекла. У броју лица, која су запремала највише владине дужности, највиши места у римско-католичкој, протестантској и у унијатској јерархији, једва ли да већина њих није водила своју пазрму од Славена, Немаца и т. д. Право називати се Маџаром и користовати се свима преимућствима, која је давао маџарски државни склон, није повлачило за собом неизбежне необходности сасвим се одрицети од своје народности. Ни склоњена вековима маџарска конституција, ни латински језик, који је употребљавала држава и администрација, нису били обvezани засвоје биће никаквој, ма каквој пародности у Маџарској напр. народности маџарској или немачкој, и ни су водиле своје порекло из Азије, као сами Маџари; маџарски језик, шта више у појимима људи маџарског порекла, није имао никаквог надвлађујућег над другим језицима значења. Маџарски државни „збор“ радо је давао права маџарскога племства православним српским породицама и чувеним српским патријотом Савом Текелија лако је преклонио своје санџеменике на темишварском збору 1792. године да приме маџарске државне законе. Накратко, питање о разлици народности и о њиховим правима сасвим није бунтовало маџарску до бечкога конгреса. Код оваквог укупног живљења маџарских народа изузетак је био појав, који је дуго време распаљивао свађу међу њима, а то је нетрпељење у вери, нарочито гањање православних; па се с тога маџарски Срби и делали из гомиле осталих народа краљевине својим школским и црквеним повељама, које да би обдржали они се по кад кад искупујали на саборе.

Но после наполеонових ратова и потреса, које је претурила преко главе аустријска царевина, морало се покренути питање о народности. Најприродније је било да се то питање одпочне код маџарских Срба после тога, пошто се ослободили преко-дунавски

Срби и склоњили засебну књажевину. Овој спољашњој побуди уједињи се још и унутрашња. Све је аустријске народе подједнако гњечила система Метерникова, који је управљао не само спољашњим, већ и унутрашњим пословима аустријске царевине. Он је тешко да заведе најстрожију централизацију у читавој царевини и да уништи мало по мало оделте автономије (самосталности), дражећи различна племена једна против других и доводећи у сукоб интересе иних стаљева са користима привилегисаних редова. Подчињавајући све на западу царевине немачком господству он је заштићавао Маџаре у Маџарској и он им први даде лукав савет да латински језик у државном животу маџарском замену са језиком маџарским. То је био најодуднији корак у Маџарској историји после пада реформи цара Јосифа II. Оваквим начином маџарски језик дође у оне исте одношаје на спрам језика славенских, као немачки језик у земљама Чешке и аустријске круне. Али премлого подаскавши Маџаре, ова ствар изазве јак одпор од стране других народности у Маџарској, и пре свега против овога устану Хрвати и Срби, који су могли у борби с Маџарима већма него-ли други да се одуширу на своја историјска права. Не пазећи на то, што су на измаку прошлога века Срби маџарски признали над собом власт државних закона Маџарске, њихне старе ионеље, које се највише тицале црквеног склопа и народње просвете, остале су недарунте. Још се више очувало историјских и политичких предања у земљама хрватским, које су очувале себи титулу и права засебне краљевине. И тако пробуђење прекодунавских славена у почетку данашњег стаљећа и постепено ослобођавање књажевине Србије изпод турског јарма, књижевно пренорођење маџарских Срба изазвало реформама Вука Каракића у писменоме српском језику, купљењу и издању српских историјских песама; појав српских ионина најпре и Бечу, доције у Пешти; радња учених српских матице и патријотска покртвовања Савве Текелије; мисли о необходности политичког јединства између јужних славена, станујућих у суседију с Маџарском Тројединој краљевини т. ј. Далматији, Хрватској и Славонији; или мисао о таконазваном илиризму, — све је то морало необходно да се одазове у одношајима Срба са Маџарима (⁶⁹)

Кад је 1837. год. умро митрополит Стратимировић, који је управљао српском црквом у Аустрији око 50 година, и који се под старост иже одликовао особитом енергијом у брањењу српских народних интереса, каква му је енергија била својствена у његовој младости. — црквени сабор, изабрав новога митрополита Стефана Станковића даде молбу преко владиног комесара (пару) да му се

допусти да сазове народни конгрес да претресе црквене, школске и народње послове. Кад из Беча послаше околишени одговор, владин комесар доведе у Карловце (место пребивања српских патријара и сабора) батаљун пешака с артилеријом и прочита владин одговор; сабор од 75 чланова, морао се разићи, али пред одлазком из Карловаца посланици све три врсте — од свештенства, грађанства и војске, предаду новоме митрополиту засебна мишљења о нуждама српскога народа. Ова мишљења нису ништа донела. Нови је митрополит био врло стар и кроз четири године умре. Године 1842 био је сазван и опет сабор, где је већина говорила латинским језиком. Многи депутати нису хтели да приступе да изберу митрополита пре, него ли што им буде донуштено да већају о народним пословима. Негледећи па ватрену заштиту свога предлога, од стране депутираца грађанскога реда, свештеничка партаја, коју је бранила влада одржи победу, и радња сабора ограничи се избором новога митрополита Јосифа Рајачића. Али је ово било већ потоње искушење за народну партају српску. Идуће 1843 год, маџарски државни збор, искупљен у Пресбургту, изазове противу себе све народности, које су становале не само у правој маџарској, него и у сједињеним с маџарском круном земљама, Хрватској Славонији и. т. д. својом одлуком по којој само један маџарски језик добија право да је званичан у политичким и административним одношajima. Одночне се проглаšање језика хрватског, српског и других на читавој просторији маџарске круновине. Да помажаре све народности у Маџарској одночну да раде једнодушно: влада, великаши (магнати), свештенство, администрација и књижевност. Такви одсудни поступци маџара ојачају мржњу код славена и изазову међу њима покрет. У ово време, кад су славени католичке вере, одликујући се већом уздржљивошћу, водили борбу перјем и мастилом, јужни славени: који нису били још изгубили свој јуначки карактер, прихвате се оружја. Године 1845 на улицама Загреба догоди се кровав сукоб између партаје маџаронске и хрватске, у којој изгине неколико јужнославенских патријата; тај се догађај одразове гдхум комешањем па читавом славенском југу у Маџарској. Тада неке маџарске публицисте старога нараштаја световаше своје суплеменике да у нечemu попуште славенима. Но њихов глас нису хтели ни да чују. Маџарски државни збор 1847 год. још оширије разграна установе прећашњега збора изкључивих права маџарскога језика: у особитих осам чланака одреди се употребљавање маџарскога језика у званичном државном животу. Међу крајњом партајом присталица маџара нађоше се људи, који су почели мислiti да маџарски језик загосподари не само у

школама, већ шта више и у црквама различних вера. У неким православним општинама јужно-источних комитата попробаше да се у црквама служи служба божија на маџарском језику. Ревностно ширећи свој језик међу сељацима, Маџари су често употребљавали чак телесне казне. Различне славенске новине од времена на време бејаху пуне таквих извештаја о таквим витештвима маџарских цивилизатора. Такво је било стање између Маџара и осталога становништва у Маџарској кад настаде 1848 година. (7°)

Тек што је била проглашена политичка и народна слобода у Бечу и Пешти, одма хrvati и Срби похитају те прогласе своја народна права. Хrvati је прогласили преко комитатских зборова и народне скupštine у Zagrebu од представника сва три дела тројеједине краљевине; а Срби посредством народне скupštine, одређене најпре у Новом Саду, а за тим сазване у Карловцима, место-пребивању митрополита. Прави су то показали Хrvati. У седници 13 марта они реше да пошљу краљу своме по засебној депутацији ове народне жеље: „ми славенски народ Тројеједине краљевине, жељећи да останемо и унапредак под маџарском круном, с којом су наши предци сједињили по својој властитеј воли слободну круну краљевину Далмације, Хrvatske и Славonije: жељећи такође да останемо верни данашњој владајућој династији, која је дошла на престо ових краљевина по Прагматичкој санкцији, и жељећи заједно с тиме да одржимо целокупност аустријске царевине и маџарске краљевине и да будемо моћан подупирач установа, примљених у Бечу за читаву аустријску царевину у крваве и велике дане 29. Фебруара, 1 и 2 марта, молимо од правичности нашега краља ово: налазећи се у изванредном стању и имајући пужду да имамо законитог вишег управника да се возностави законито стање ствари, ми смо једнодушно изабрали за бана тројеједине краљевине барона Јосифа Јелачића, мужа који ужива поверење читавог народа. Овоме бану мора бити предано и заповедништво над граничарском војском и право сазивања сабора; жељимо да наш народни сабор буде сазван најдаље до 1. Маја у главној вароши Zagrebu. Желимо чврстог и новог сједињена Dalmačije са осталим деловима тројеједине краљевине; одељито, одговорно пред нашим сабором министарство, чланови ког би били угодни народу и одликовани се духом слободе и напредка; да се уведе народни језик у унутрашњу и спољну управу наше краљевине, слободу штампе вере, школа и говора; сазивање сваке године сабора по череди у Zagrebu, Osječku, Zadru или Reći (Fiuma), са представништвом читавог народа без разлике стања; равноправност свију стања

пред судом, јавност суђења и установљење пороте, равноправност плаћања данка за свесталеже, уништење обвезних одношаја за читаво становништво, установу народње банке, управу земаљским касама изван маџарске, преко нашег министарства финансије, установљење народње финансије, установљење народње страже; право удрживања и цетиције, да се уведу провинцијална грађанска права у варошима и селима Војничке Границе, уништење безбрачног (пежењепог) свештенства и да се уведе у цркву народни језик, по старинском хрватском праву и народњем обичају и да се одма предаду све дужности у земљи вишем и нижем, духовне и светске грађанима Троједине краљевине*. С оваквим захтевањима депутатација оде и стигне у Беч 18 Марта; чланови депутације били су одевени у народње одело. Депутираца је свега било до 400 људи са три барјака, и да представију цару они су ишли, а пред њима народна банда. Њима је било допуштено да сазову главни сабор за све три краљевине. У то су време српске вароши из јужне Маџарске или Баната слале своје депутате у Пешти и Беч са сличним захтевањима. Митрополит је Рајачић такође живио у Пресбургу и изјављивао маџарскоме палатину пужде и жеље српске. Тада још није било оне грудне двојбе између тежња маџарских и других народности маџарске круновине, као што је настало доцније, и српски депутирци радо се јављали маџарскоме министру Кошту. Кошт је говорио, да министарство рачуна за своју дужност не само да поврати Србима изгубљена њихна права, већ још да им поклони нова. Али одма за тим маџарско министарство почне јасније да се исказује говорећи, да Маџарска мора тежити да добије политичка права, а не народна. У одговор на то, српске новине тек тада основане у Пешти „Вѣсник“, наведу из француских новина „Journal des Debats“ одзив о догодившим се променама у Маџарској: „Ако Маџарска препоражајући се политички, мора ваксирнути само у облику маџаризма, онда се ми томе не би могли тако много радовати;“^{a)} а) сам паак вестник почне ширити мисао, коју су доцније усвојили сви маџарски Срби, да од већег дела Баната, Бачке и Срема мора се склонити особито српско војводство или деспотовина, са подпуном унутрашњом автономијом (самосталношћу), али у федеративној свези с Маџарском. Међутим новосадско варошко општество почне захтевати од митрополита Рајачића да сазове народну скупштину од свију Срба, који живе у Маџарској и у Тројединој краљевини 1-га Маја. Митрополит се сагласи с народном жељом. У све општине баше посади позиви да пошљу депутирце на скупштину и да преко њих испоруче шта жеље. Међутим је народна партија обелоданила свуда силну делатност; и мало по мало излазили су на видик вође народне партије. Мисао о војводи или о деспоту са сваким даном исказивала се одсудније. У пештанском „Вѣснику“ и „Југославенским новинама“, отворено се претресало питање: Може ли бити изабран за деспота пређашњи књаз прескодувачких Срба Милош? Али им се чинило да је остварење ове њихове жеље прејевремено; други су видили у оваквом плану намеру аустријске владе да придружи себи и српску књажевину. Међутим Хрвати добијије свога бана у лицу барона Јелачића. Оваква одредба изазове покрет не само међу Хрватима, него и међу Србима. Јелачић изда прокламацију и Хрватима и Србима, у којој је између осталога говорио, да му је поглавита жеља и намера благо народа и отаџбине: „Ја жељим, да народ наш буде силен и слободан, и да заузме међу осталим народима оно почастно место, које му припада, и по важности његовог географског положаја, и по витежским својствима његовога духа и политичке његове судбине. Последњи је преврат потресао и уништио старе основе друштвенога живота, народне и државне одношаје, и на име, наше одношаје спрам старе наше савезнице Маџарске. Потоме је необходно, имајући на уму старинску свезу нашу с маџарском круном, да настојимо на томе, оставив сасвим на страну данашњу маџарску владу, да положимо нове основе за одношење између нас и маџарске круне у духу слободе, самосталности, јединства, као што и приличи слободном и јуначком народу. Велико дело државног препорођења народа мора се извршити својим путом, природним и законитим, т. ј. преко народне скупштине. Разлика у вери и пркви не ставља већ вишем пренпреке између браће и чланова једнога народа у друштвеном и државном животу: јединство је већ изјављено. Братско поздравље читавоме моме народу, свештенству једно и друге вере, званичним и приватним људима, и свакоме, коме је мило и драго обштенародње благо; тако исто и свој једнокрвијој славенској браћи, која живи у границама Троједине краљевине.“⁽¹⁾

a) Si la Hongrie, en faisant son avènement politique, devait seulement ressusciter, sous la forme du mađarisme nous ne nous en féliciterions que médiocrement.

ЛНЧ. ЗР.
41805

Митрополит се сагласи с народном жељом. У све општине баше посади позиви да пошљу депутирце на скупштину и да преко њих испоруче шта жеље. Међутим је народна партија обелоданила свуда силну делатност; и мало по мало излазили су на видик вође народне партије. Мисао о војводи или о деспоту са сваким даном исказивала се одсудније. У пештанском „Вѣснику“ и „Југославенским новинама“, отворено се претресало питање: Може ли бити изабран за деспота пређашњи књаз прескодувачких Срба Милош? Али им се чинило да је остварење ове њихове жеље прејевремено; други су видили у оваквом плану намеру аустријске владе да придружи себи и српску књажевину. Међутим Хрвати добијије свога бана у лицу барона Јелачића. Оваква одредба изазове покрет не само међу Хрватима, него и међу Србима. Јелачић изда прокламацију и Хрватима и Србима, у којој је између осталога говорио, да му је поглавита жеља и намера благо народа и отаџбине: „Ја жељим, да народ наш буде силен и слободан, и да заузме међу осталим народима оно почастно место, које му припада, и по важности његовог географског положаја, и по витежским својствима његовога духа и политичке његове судбине. Последњи је преврат потресао и уништио старе основе друштвенога живота, народне и државне одношаје, и на име, наше одношаје спрам старе наше савезнице Маџарске. Потоме је необходно, имајући на уму старинску свезу нашу с маџарском круном, да настојимо на томе, оставив сасвим на страну данашњу маџарску владу, да положимо нове основе за одношење између нас и маџарске круне у духу слободе, самосталности, јединства, као што и приличи слободном и јуначком народу. Велико дело државног препорођења народа мора се извршити својим путом, природним и законитим, т. ј. преко народне скупштине. Разлика у вери и пркви не ставља већ вишем пренпреке између браће и чланова једнога народа у друштвеном и државном животу: јединство је већ изјављено. Братско поздравље читавоме моме народу, свештенству једно и друге вере, званичним и приватним људима, и свакоме, коме је мило и драго обштенародње благо; тако исто и свој једнокрвијој славенској браћи, која живи у границама Троједине краљевине.“⁽¹⁾

Маџари су одма скватили, да је покрет хрватски и српски против њихним централистичким тежњама. На једноме јавноме обеду у Пешти, барон Вешелени (18 Апр.) обрати пажњу својих другара на прокламацију Јелачића, који је постављен по народној жељи за бана и фелдмаршал-лајтнанта од простог граничарског полковника. Вешелени је захтевao да се Јелачић збаци са свога званија и да му

се суди као издајнику отаџства. С друге стране он је показивао, како су маџарски Срби ступили у сајуз с Хрватима и како се сав Банат налази у комешању и захтевао је, да се онамо пошиље маџарска војска. Министарство је такође обратило пажњу на покрет српски, и одговарајући митрополиту на позив за народну скупштину у Нови Сад за 1 Мај, препоручило му да сазове у Карловцима 15 Маја црквени сабор, дозвољен по старинским српским повељама, унесеним у маџарску конституцију. Новосађани одговоре Маџарима на њихове претензије тиме, што спале протоколе варошке управе, писане маџарским језиком. У новинама „Вестник“ напуштају је био уводан чланак, у коме се подлажу већа надања на новосадску народну скупштину, него ли на карловачки црквени сабор и саветује да Срби себи изберу војводу. У том је истоме броју „Вестник“ напечатао своју исповест, у којој отворено изјављује, како је он орган српске народне и слободињачке партије и како се не слаже са маџарским министарством у питањима: о одношењу Маџарске према Троједиој краљевини, о правима различних народности у самој Маџарској и у питању о средствима да се поврати мир и ред у маџарским земљама, јер је маџарско министарство похитало те објавило, да су у ратном стању пет јужних комитата. Кад је „Вестник“ таким начином у име Срба прекинуо с Маџарском владом, пресели се из Пеште у Нови Сад, где се у то доба морала држати народна скупштина. Но како је било објављено да је и Нови Сад у ратном стању, скупштина нађе за потребно да се пресели у Карловце, која варош није зависила већ од другог, но од пограничних власти; тамо се преселе и новине. Комесар маџарске владе Чарнојевић, потомак пређашњих српских патријара, није могао да промени заповести министарства и тиме изгуби свако поверење у своме народу; али је за то народна скупштина у Карловцима могла да ради слободније. Доста је на ту скупштину било дошло и Срба из књажевине.⁽⁷⁾

1 Маја, после службе божије, поглавар православне цркве у Аустрији, митрополит Рајачић, у пратњи владика и дошаошег из Србије проте Матије Ненадовића, изађе пред скупштину, искутијену под ведрим небом и отвори је беседом, у којој се говорило, да српски народ подчињавајући се правцу времена, устао је да потражи своја народна права: народни језик, веру и обичаје. После њега говорио је представник Новога Сада, познати писац закона у Србији, Јован Хаџић, да народ неотима част од Новога Сада и да се поврати онамо да реши своје дело; али се у народу затује општа изјава, да неће. Даље је протосинђел Каћански изложио жалосну судбину Срба, који

се доселили у Аустрију, од времена деспота Ђорђа Бранковића и патријара Арсенија III Чарнојевића, и говорио је како су неистестано нарушаване „привилегије“, које је даровала Србима бечка влада. На предлог Каћанскога бише изнешене пред народ све старинске повеље, и гомила стање викати: „Ово што је записано у њима и уговорено, нека буде изнова истина.“ За овим изађе па среду други протосинђел и још оптрије изложи насиља поднешена српским народом у аустријским земљама: „Од вас су отели деспоте, говорио је он, да ви не би имали своје управнике, сву су грађанску и политичку власт пренели на црквеног поглавара, па и то смањеног у своме званију, а зашто? јер су знали, да не може да ради с мачем и да утврђава народну снагу; изирва, имајући нужду у вама, захтевали су, да ви победите, а потом се од вас поплашили, и почели су да вас ослабљавају.“ За доказ да је то тако, он почне да чита пред народом повеље подписане Леонолдом I, Маријом Терезијом и Јосифом II. Но народ није дао да доврши читање и викао је, да треба возноставити званије патријара и одма тува прогласи за патријара свога Јосифа Рајачића. Рајачић би подигнут на руке и њега је поздрављало безекочно народно кликанье. Кад се сви утишају, захтеше, да се изbere деспот или војвода. Патријар, пошто је благословио народ, зборно је народу о важности званија и дужности, које ће насти у део попом војводи, а за тим, лагано пролазећи кроз народ питао је:

— „Хоће ли да буде избор сада или ће се одложити до сутра?“

Народ виче: „с места се не немо маћи пре избора.“

Тада патријар рекне: „Прекрстите се! Хоћете ли Србина или иностранца?“

Зачује се одговор: „Не треба ни питати, наравно Србина.“

— „Ода, желите ли да изберете војводу од грађанског или војничког реда?“

Народ у један глас: „војеног реда.“

Тада патријар почне по реду да иментује све најзначајније војничке чиновнике Србе између аустријских Срба:

— „Фелдмаршал Живковић.“ Народ ћута.

— „Бенерал барон Јовић.“ Онет ћута.

— „Бенерал Теодоровић...“ Пређашња тишинा...

— „Полковник Стеван Шупљикан!..“

Сав сабор одговори громком виком: „Да живи војвода Шупљикан!“

Кад се све умирило, митрополит продужи: „Полковник барон Јовић!“

Но народ виче: „Шуиљкац! Шуиљкац!..“

Избор се свршио, али самог Стефана Шуиљкаца, полковника граничарског огулничког полка није било на скупштини; он се палазио са својим граничарима у ванецијанској области. Но сриском обичају овакав важан посао, као избор војводе, морао је бити и про-праћен пунцавом и тог су минута аустријски Срби осетили, да су изгубили свој народни јуначки карактер: У Карловцима није било топова, народ дошаоши на скупштину није имао при себи оружја. Али Срби, који су дошли из кнежевине испоруче своју брађу: подадивши пинтоље, који су били у њих за појасом, они огласе избор пунцањем; у одговор на то, зачује се јека звона у свима карловачким црквама. Ове се минуте живље, него ли икада пробудила народна свеза између Срба аустријских и прекодунавских. Срби из кнезевине гледајући каква права намеравају да траже и добију њихови сајлеменици, који су под туђиском владом, сумрачно су спомињали о стању ствари у својој земљи и говорили су, да су их преварил њихни уставобраништељи. Световање се сврши код патријар објави, да се народ искуни 3. Маја да одабере депутацију, која ће однети цару молбу да утврди нове управнике и да избере „главни одбор“ ради управљања народним пословима.

Маја 3-г народна скупштина прогласи, да је сриск народ, који живи на северу од Дунава и Саве, народ политички слободан и независан, под владом аустријског дома и општом маџарском круном; а оснивајући се пак на подареним преће новељама, прогласи Банат Срем и суседне с њима земље војничке границе, сриском војводином. Таким начином аустријски Срби исказаше своје право на засебну политичку територију са засебним поглаварима грађанским и црквеним. Строго говорећи, они нису уводили пинта ново, већ се само повраћали старинскоме времену, које је било коначно порушено за владе Марије Терезије, код је знатај део земаља, заузет сриским војничким становништвом, био преокренут у комитате, т. ј. у обичне маџарске провиније. Сада Срби нису ширили своје тражије свију одузетих од њих земаља, јер у многим комитатима, направљеним од њихних села, већ није било сриског становништва: један део, како је познато, преселио се у Русију још прошлога столећа, а други део преселио се на југ. Заједно с тиме народна скупштина прогласи сајуз сриског војводства с Троједињом краљевином на основу узајамне слободе и потпуне равноправности. Најпосле буде склоњен „одбор“, који је био дужан не само да управља народним пословима, већ да још тачније одреди границе војводства и да напише за ња устав.

У одбору је било 49 људи реда свештенничког, грађанског и војничког. Уједно скупштина је изјавила саучешће срискога народа Румунима, који живе у аустријским границама и који су под једном црквеном влашћу са Србима; па је ова иста скупштина решила, да не буде држан црквени сабор одређени за 15. Мај. Како су одавно под патријаровом управом били неки фондови, одбору је заједно с патријаром било дозвољено да троше из њих нове за најважније народне потребе, с том погодбом, да о томе поднесу рачун првоме сабору, који буде сазван. Најпосле, нешто скупштина, а нешто одбор одреде депутације: цару, хрватскоме сабору да му јави, шта су урадили и депутацију на славенски скуп у Прагу, куда и влада сриске кнезевине нађе за потреби да пошаље два представника.⁽⁷⁾

Само ти се од себе каже, да је маџарско министарство предуређено решења сриске народне скупштине онако исто пепријатељски, као и наредбе бана Јелачића. Министарство је већ било успело, те преклонило маџарскога палатина, ерцхерцога Стефана, да јави Јелачићу, да су његове наредбе противне маџарској конституцији и маџарским законима, и да одреди за правитељственог комесара у Троједињу краљевини фелдмаршал-лајтнанта барона Грабовскога, који би морао да ограничава бана. Али Грабовски прими ту дужност с том погодбом, да га у томе утврди војнички совет у Бечу. Брзо се дозна, да је и сам цар својеручним писмом јавио бану Јелачићу, да законита свеза међу краљевинама, које се налазе под маџарском круном, не може бити потресана „својевољним заповестима и једностраним установама.“^{*} Маја 4 дођоше у Петроварадин (где је живио барон Грабовски): Јосиф Житвај, барон Етвеш и адвокат Фениш, који су морали склоњити код комесара особити совет. Маја 5 дође у Карловце маџарски војнички чиновник и преда патријару својеручно писмо палатиново, у коме палатин пише, да су Карловци постали средсреда сриског народњег покрета у Банату, па по томе и црквени сабор, одређени 15. Маја, мора бити искуњен у Темишвару 15. Јунија, и да за све посљедице, противне маџарским законима, одговорност пада на патријара. Кад је Рајачић прочитао ово писмо у главноме одбору, оно доведе у раздраженост све близне ту чланове, који су говорили: „не патријар, већ ми, народ, узима на себе одговорност.“ Сутра дан патријар одговори писмено палатину и то писмом сриским језиком писаним, да народ већ има скупштину, која је и заменила сабар; сабор пак, који неодговара захтевима новога времена, народ је објавио, да је одложен. У исто је време одбор енергички радио: одредивши неколико

својих чланова за различне депутације, хитао је да се попуни с новим члановима; реши да су новине „Вѣстникъ“ његов орган и установи своју штампарију. За председника одбора био је изабран млађани Стратимировић. (74)

Међу тим нова буна у Бечу примора цара Фердинанда да оде у Инспрух и да „благонаклоњење“ гледа на славенски покрет, јер су они објавили да су брањоци Аустрије и хабсбуршке династије. Зато пак маџарско министарство изда позив да се сазове народна војска због општег покрета Славена, опасног, по њихном мишљењу, Маџарској. То је приморало патријара Рајачића и њи у Загреб ради световања с баптом да сложно раде противу општега непријатеља. Тамо дође из Италије и војвода Шупљицац, ког је цар ванцирао за ћенерал-мајора; али и онепт је аустријска влада још једнако хранила свезу с маџарским министарством, задржавала Шупљицу код своје војске и није га однутила Србима. На измаку Маја непријатељство маџарског министарства против Срба достигне до крајности. Титуле: српско војводство, српски војвода, српски патријар, чинило му се, да су управљене противу целокуиности Маџарске и оно пошље неколико нових полкова у Банат. Српски одбор изда народу проглашију, позивајући га, да се наоружа. Из спију општина крену се народни војеници у Карловце и стане се у логору около њега и на левој обали дунавске, у земљама тителскога батаљона. За народнег предводитеља док не дође Шупљицац би одређен млађани Стратимировић. Девиза је народнис војске била: „цар и народност! За цара и нашу слободу!“ Одбор објави, да српски народ неће да положи оружје све дотлен, док не види да је његов цар утврђен на престолу и док српско војводство заиста не буде остварено. Долазак маџарске војске у Нови Сад страшио усколеба народ. Барон Грабовски, жељећи да очува мир, пошље у своје име главноме одбору ћенерала барона Јовића; осим овога пошљу Новосађани и новодашавши полкови, депутације главноме одбору. Њима одговоре, да су Срби за цара, да желе да поврате своја права и мир у читавој царевини. У њихном логору, куда су такође отишли депутирци вијо се аустријски барjak. Да би дознали шта одсудно мисли барон Грабовски, одбор му пошље своје изасланике да се коначно објасне. Изасланици оду у Варадин, кад су већ биле познате мере, које је предузело маџарско министарство против Срба: повучена је била гранична линија дуж оних места у Банату, где је надмашавало српско становништво, а код Сегедина био је смештен читав логор; по

варошима су били заведени војнички судови и забрањено разношење српских новина не само местних, већ и београдских, а тако исто и других славенских новина.

Изасланици се јаве барону Грабовском 29 Маја и молише га да уништи наредбе, које је учинила маџарска влада. Грабовски одговори да он не може то да уради.

— „Јесте ли ви г. фалдмаршал-лајтнант — упита га један изасланик — искључно данашње маџарске владе или сте такође ћенерал краља и цара?“ Бенерал плане и одговора: „ја сам оседло у служби и покоравам се само моме господару цару или опоме, коме он заповеди; али сам ја подчињен маџарском министарству.“

— „Дакле ви можете, — рекне воји изасланика, — указати одбрану српскоме народу, који је послао краљу своје депутате с молбом да му се признаду његова права и да се воспоставе „привилегије“, које постоје већ неколико векова, но које се у потоње доба не извршију. Грабовски одговори да о тим привилегијама и правима он никакта не зна, и ако се такве имају, оне су застариле и не одговарају околностима данашњега времена: „ја ама баш никакта не знам о српскоме народу, заврши Грабовски; али може бити да сте ви у стаљу, да ми покажете где је овде означене Србија или српски народ?“ и даде изасланицима машу Аустрије. „Ја пепалазим овде српскога народа; видим само маџарске и аустријске провиније, и по томе не могу да брамим Србе. С оне стране Саве има Србија, и ко хоће да буде Србин, нека иде онамо.“

— „И тако ми се не можемо да називамо ни нашим именом у Аустрији?“ упита га воји изасланика: „пајире се ствар тицала наших привилегија, за тим наше самосталности и пајносле, нашега имена.“ Са овим речма оде депутација; даља објашњења била су сувишна. Одговор је Грабовског произвео огроман упечатак у Карловцима. Главни одбор напише тужбу цару против ћенерала; а народу изда проглашију, у којој позива све Србе да одбране своје народно име. „Вѣстникъ“ већ пренешен у Карловце оштро је претресао све поступнике Грабовскога насирам Срба и Хрвата и уверавао, да је Грабовски јавио маџарској влади о незверности Срба. У том се добију извештаји из Загреба, да су Хрвати са расширеним рукама предуслели српског патријара и српску депутацију, да се Јелачић захлео да ће верно вршити своје званије, да је ту заклетву читало Рајачић и бал за њиме повторавао, чим се изказало једнство и најближа свеза између два пајрођенија јужно-славенска племена, — Срба и Хрвата.

Настала је потпуна размирица између Маџара, Срба и Хрвата.

У Срему, из долина, које су око Фрушка Горе, прикупни се чета од 800 људи под командом граничарског официра Чиче Јовановића, и прешавши преко Дунава близу Титела, с помоћу овамошњег шајкашког батаљона, нападне на мађарску војску, која је била у околним местима и отме 8 топова и сво стрељиво. Грабовски 31 Маја удари на Карловце; али Стратимировић са 100 Срба, који су дошли из српске кнежевине као својевољци и с помоћу местне народне војске сузбије нападај, премда с великом губитком. После овога сви признаду Стратимировића за припременог предводитеља народних устаника, до доласка војводе. Народну касу и архиву однесу у Београд. Са свију страна прикупљали се устаници око Стратимировића и број у народњем логору прикупни се до 15,000 ратника; имали су 40 топова; осим овога били су оделити мањи логори раскинути по Ванату, у којима су били местни Срби. Грабовски обустави нападаје и закључи примирје, јер још није знао, како ће погледати на борбу са Србима у Бечу. (²³)

Тежак је био положај мађарске владе, још је више тешкоћа трипала влада у Србији. За српску је владу био опасан ма какав покрет народа, јер је партија уставобранитељска могла да влада само онда, кад би подчинила народну вољу у онај узак колосек, у који су ириковали Србију присталице Вучићева. Најмања изјава љубави према политичкој слободи аустријских Срба морала би повући за собом такве исте тешње и унутра у кнежевини, где је народ пратио с ватреним учашћем радњу северних Саба. С друге стране, прем да су уставобранитељи и обећали кад су ступали на владу да управљају, да ће сазијати *сваке године* народну скупштину, али пису испунили своје обећање; подчинивши себи књаза они су неограничено управљали у Србији и нису допуштали да учествује народ ни у политици, нити у администрацији. Они су завели у књажевину управо онај ред, о коме је тако много сањао кнез Меттерних и против ког су реда сада устали сви јевропски народи: у друштвеном животу да се све мора покоравати заповестима власти; над свима појавима народњег бића висила је најстрожија бирократска (чиновничка) система, преинсана из Аустрије; у спољним одношајима уставобранитељи су гајили најстрожију оданост Турској, тврдо јемчили за охрану реда у књажевини пред Портом. Разуме се, да после овога српска се влада очито бринула да се одупре на такву државу, која би објавила да брани прећашњи ред ствари у читавој Јевропи. То је већ било неопходно и с тога, што се носили по Београду мутни гласови о тајном комитету, који је морало да покрене све славенске народе и да створи од њих четири феде-

рације. Дониста је био такав комитет: главни су његови чланови били пољски бегуци, уз које пристану људи пајзапешенијих партара од свију славенских племена. Овоме комитету дало је силу и значење наспљничка обустава славенскога скупа у Прагу, који је представљао већма умерена захтевања Славена. Тајни комитет, чије планове пису крили они пољски бегуци, који су покадај сртвали у Београд, тај је комитет искључивао из задруге славенских народа све Русе, који живе на исток од Ђијепра, али је за то допуштао у своју федеративну систему (сајузни склон) Маџаре. Размишљавајући о четири федерације (сајзу), тајни је комитет делом славенске и суседне шњима народа овако: у склон прве федерације (сајзу) морале су спасити све земље, које су икада припадале старој Пољској: другом склону биле су увршћене све земље Чешке круне; трећој — земље Маџарске круне и четвртој — турски Славени. Таким начином план тајног комитета оснивао се не толико на народњем расположењу и сродству, колико на историјским и географским свезама, које су преживиле своје време. По томе плану Србија би морала да потоне у уображеној федеративној држави Балканскога полуострва. Благонајлоност с каквом се односно тајни комитет на спрам Маџара и борба аустријских Срба са претендирањем мађарским, показивало је с друге стране, српској влади, да је ствар мађарских Срба била таква ствар, која се на близу тицала и саме Србије. Али одсудно умешати се у радњу карловачкога одбора српска влада није могла из многих узрока. У почетку није знала како ће на ту ствар да погледају у Бечу; затим потномагање народног покрета с опе стране Саве и Дунава морало је довести до таког истог покрета и у самој књажевини, а српски управници и гледали су баш то да избегну. У оно време кад се добровољци у књажевини прихватили оружја, прелазили преко Саве и Дунава и јављали се у логор Стратимировића, Вучић и Аврам старали се да задрже народни покрет. Тражећи подпоре код суседних великих држава, они су морали, хтели не хтели, да зауставе своју напају на Русији. Владајућа над њима држава — Турска — била је безснажна, да би могла сама себе да брани; у већем делу њезиних европских области излане буна, и шта више оно подкрепљење, које је Порта мислила да пошље београдском гарнизону, морало се зауставити у Бугарској. У Влашкој и Молдавској спремао се још већи покрет, сличан по својим намерама на покрет мађарски, што је за тим изазвало ступање руске војске у румунске кнежевине и заузимање књажевина до 1851 год. на основу Балта-Лиманске конвенције.

Србија се није могла угледати на Маџаре и Румуне и радити као они, јер је такав начин радње био првотан личним интересима господарске партеје у Србији, која је могла неограничено владати само при хранењу најстрожијег снольјег и унутрашњег мира. Да би се одржало такво стање ствари српски управници могли су да се обрате самом извору и бранитељки такве системе, Аустрији; али је царевина Хабзбурга била сама цепана унутрашњим покретима, сама је имала нужду да има сајузника. Вучић и Петроњевић морали су да напослетку да обрате Русији, која им је пре пет година очтала онаку жестоку лекцију. Они сами пођу у сусрет оној политици, какву је усвојила Русија у изгледу европских догађаја. У званичним повинама не само да је била напечатана прокламација цара Николе I од 14. Марта 1848. год. него и слово Инокентија, архијепископа херсонског и травничког говорено, приликом ове прокламације. Одма за тим, кад су у Београду дознали, о долазку Михаила Обреновића из Русије преко Беча у Нови Сад, а Милоша у Загреб, српски управници обрате се с тужбом рускоме ѡенералном конзулу Данилевском, београдском паши и аустријском конзулу Мајерхоферу, уверавајући их, да Обреновићи мисле о своме возностављењу па српски престо. Представници све три државе обећају им своју помоћ за охрану Србије, и после дугих узајамних световања српска влада и руски конзул реше се да пошиљу писмо Михаилу Обреновићу, а Мајерхофер сам одјутује у Нови Сад. На питање шта намерава, Михаил одговори, да он не мисли и опет да тражи књажевско званије, већ да је дошао у Нови Сад због саузешића ка српском послу уопште, али ако се београдска влада боји од његовог пребивања близу граница књежевине, он је спреман да се крене у Загреб, где му је и отац, а оданде у Праг, јер повратити се у Беч код тако рђавих околности није му било могуће. (**).

Али путовање Мајерхофера у Нови Сад донесе и друге последице. Имајући имање у Банату, и као представник бечког а не маџарског министарства, он осети да је необходно, да стане на супрот маџарских памишљаја, дакле да буде на страни местних Срба, и оде у Беч да јави о стању ствари у Банату управо са овога гледишта. Пошто се врати у Београд одночиће да убеђава српску владу да даде помоћ главном одбору. Српски су управници знали преко рускога конзула за договорање, што се тиче узајамнога сајуза, који су вођени између Аустрије и Русије, но су очекивали да се срви уговор и пису хитали са својим одговором аустријскоме конзулу. У сваком случају они пису могли званично да пошиљу помоћ маџарским

Србима; већ су обећали да неће сметати приватним људима да прелазе преко Дунава и Саве и да ступају у ред народних устаника, којих се све више и више прикупљало под заповедништвом Стратијерије и то тим више, што београдска влада није имала ни средстава да задржи своје Србе да неучествују у покрету аустријских Славена: добро дошло је још то, што је тај покрет мимошашо саму Србију и Обреновићи пису имали могућности да се њиме користе. Но шта више и ово читање било је толико важно само од себе, да српска влада, која није ни једанут сазивала народну скupштину за Карађорђевића ради претресања унутрашњих послова, реши се да сазове народну скupштину 1. Јуна, али за тим одложи до Петрова дне. Овај је последњи рок био важан већ и с тога, што је примирје закључено између Маџара и Срба у српској војводини морало се сршити 24. Јуна. За време примирја Чарнојевић, владин комесар у Новоме Саду, и Сава Вуконић, такав исти комесар у Темишвару, надали се да како год сложе обе стране; али су њихна старања била узалудна. Маџари пису ни мислили да чувају мир; а Срби, који су долазили из књежевине, пису држали да су обvezани да се покоравају мирним условима. У Новоме Саду догађале се готово сваког дана свађе и судари. У селу Сент-Михаљи маџарски становници ухвате српскога саштеника и одведу у Темишвар пред војнички суд; Срби за то сијале сво то село. Мали српски логорићи све су више и више прекрињавали Банат. Поглавита прилика борбе између обе стране бјаше питање: треба ли слати депутате на цештанској сабору или не? А међу тим у томе истоме сабору Кошут је описивао пајживљим бојама положаје Маџарске. Министар грађа Естерхази потпомагао је Кошута, и показујући на покрет јужних Славена, захтевао је да се склони војска од 200.000 људи, а да се има чиме да издржава захтевао на расходе 42.000.000 форинти. У својој беседи називаше Србе разбојницима, с којима не може бити никаквог договарања, по против којих треба да ради војнички суд. Српска депутација, која је ишла у Инспирук добије од цара веома сувишан одговор; цар је говорио, да је препоручиво ерцхерцогу Јовану да склони поравнање Хрвата и Срба са маџарском владом. Кад су у Карловцима дознали о решењима цештanskог сабора и шта је цар одговорио, одма пареде да се склоне по свима варошима и великим селима спомоћим пододбори и да назначе старешине одељних трупа. На читавој просторији северног и средњег Баната одночиће се власт маџарске војске са српским устаницима. Али у првим сукобима официри немачког порекла, бивши у војсци, шта више и сол-

дати почну да прелазе на српску страну. Борба се одликовала необичном жестокошћу; Маџари су заробљене Србе одма осуђивали на вешала. Народ је свуда устајао и био разашаљан у чете, које су биле редовно подељене на полкове и бригаде. Одма после првог јачег судара Маџара са Србима становништво источних делова Баната и Војничке границе такође устане и прогна све чиновнике маџарског порекла. Народ у Земуну, уз који пристапу граничари, забаци главног војничког начелника и постави на његово место Мајерхфера. Од краја Јунија већ налазимо у повинама да је главни одбор постављао управитеље, полковнике, капетане, лајтнанте и т. д. Заједно с тиме са свију страна слати су значајни поклони у новцу и стварма па корист народње ствари. Јунија 29 поврати се у Карловце патријар; а сутра дан и депутација која јешла у Загреб. У броју деплателних чланова главног одбора и народних комесара код устаника налази се име бившег Милошевог секретара Јакова Живановића. (17)

У оно исто време кад се у Банату сваки дан сукобљавали и борили, у Србији искун се народна скупштина у Крагујевцу. Ма колико да се старала српска влада да развуче скупљање скупштине па што даље време морала је да попусти народној вољи. Књаз Александер Кађорђевић, неимајући права да изађе из неутралног положаја по самом међународњем значењу Србије, био је против мешања у маџарске послове и због многих других узрока. Он се бојао за свој личан положај, јер народно одушевљење, изазвано оштотом борбом, свакда је могло ставити за вође Обреновиће, као вође већма народније у томе обзиру; осим тога Кађорђевићу се чинило чудновато, да помаже онај посао, на страни ког су од самог почетка били Милош и Михаил. С друге стране маџарска је влада успела те подејствовала на Порту и францускога конзула, да захту од српске владе да позове натраг из Баната своје подајнике. Премда је народ у Србији био одушевљен у корист борбе са Маџарима, али нешто због личних рачуна нешто због уцлава дипломатскога мешања, српски управници склоне чланове народне скупштине да прогласе Србију, да је неутрална. Ово је решење саопштено свима представницима иностраних држава, а такође и београдскоме паши. Порта похитате изјави своје задовољство због тога. Осим тога, скупштина реши да се позову натраг сви Срби, који су били прешли у Аустрију и Маџарску, и да се најстрожије запрети прелаз преко Дунава. То је све лако било рећи, али је много теже било извршити. Саопштивши главноме одбору ова званична решења, српска влада поверљиво му јави, да она неће пооптравати прелаз ратника из кнежевине у војводину, но неће ни забрањивати.

Али како је број ратника — својевољаца из кнежевине растао онако исто брзо, као и број местних усташа: онда брзо српска влада увиди како је потребно да има особитог старешину над својим ратницима од лица, која су привржена влади: требало је завладати народњим покретом, задржати га у извесним границама и не дати Обреновићима могућности да се користе услугама ратника из кнежевине. Један члан Совета, усрдан приврженик Кађорђевића, Стефан Петровић Книћанин сам се понуди да радо прима на себе такву дужност али влада није желила, да се он појави међу ратницима у званију књажевог советника. Книћанин се одрекне саветништва и оде у Карловце, где га главни одбор ванцира за полковника и он предузме старешинство над Србима, који су дошли из кнежевине, с којима је и радио више или мање самостално у различним местима војводине. (18).

Прва дјељства два сједињена ратничка логора била су необично успешника: узорак је био, с једне стране, спло одушевљење које је било обузело Србе, који се први пут сједињили једни с другима и шта више имало је утицаја на местне становнике других племена, која се такође реше да бране војводину од свију непријатеља; с друге стране и оно презрење, с каквим се маџарско министарство одавало о Србима држећи их да пису кадри да се боре с регуларном војском. Ова успешна српска војска одма произведу промену како у Аустријској, тако и у маџарској влади. Цар Фердинанд, који је онако сухопарно предузео српску депутацију у Инспирху, сада призна да су Срби толико снажни, да је доста те њихине снаге, да зауставе Маџаре на југу њихине сопствене земље. Маџарски владин комесар Егресишаље Србима парламентара, и затим јавља својој влади, да Срби захтевају права: да бирају војводе и патријаре, слободу језика и вере, да се одреде границе њихине војводине, као једне од земаља маџарске круне, а тако исто и право гласа у палати магнатата за свога војводу, као што то право има патриар и српске владике. Но било је тешко код такве система дуализма, припремености Аустрији и припадлежности маџарској, очувати јединство у поступцима Главнога Одбора, и у њему најскоре поникну две партаје, од којих вођ једне постане патријар, а вођ друге-Стратимировић. Кад је Рајачић дошао у Карловце зачујено преслуша казивања о сударима који се догодили док је он осуствовао из Карловца. Он похита да разгледа различна места у војводству и да утиша народ; свуда су га предупредили с почањију и уважењем, али се народ свуда као и преће спремао за ратовање. Главни Одбор предложи патриару титулу „управитељ народа“, а ово

је имало огроман утицај на даљи ток догађаја. Патријар се реши да се држи спога правца, ког се држи бан Јелачић: да подномаже Аустрију као федеративни сајуз свију њезиних народа, под заштитом Хабзбурга. Патријар подели Главни Одбор на неколико одељења, и тиме ослаби важност Одбора, па даље и његовог председника, који је био уједно и начелник усташа. У то доба Аустријска влада одреди Мајерхофера за свога конзула у Србији, који је лично представио извештеј о српском покрету с обадве стране Дунава под вице војводом својих срба, и њега влада и ванцира за ћенерала. Таким начином народље тежње маџарских Срба наједанпут нађоше се у зависности од бечког министарства. Али српски покрет није могао да се разшири и због другог узрока. Тврђње, на обалама Дунава и Тисе, биле су у маџарским рукама. Осим тога, маџарско министарство почне да поступа одсуђније и против самог патријара. Оно није припознalo установа мајске скупштине, дакле ни ново звање самог Рајачића; уједно с тиме оно постави будимског владику, Платона Атанацковића за наместника патријаровог, уздајући се, да ће он подчинити Србе наредбама маџарских власти. Но се Маџари преваре у својим рачунима; Атанацковић није ништа могао израдити у њихну корист. Као и пређе у оним местима Баната, где се сукобљавале испријатељске снле, догађала се свакидашња сеча. Шта више Маџари су нападали на мирне становнике негледајући на пол и пораст. У пештанскоим званичним повинама „Hirlap“ беше напечато писмо из маџарског логора под Врбасом, у коме се говорило, да сваки дан до воде у логор заробљене српске становнике и вешају по два, по три и по четири человека за дан и ноћ, те ће тако броји ред и на попове. У српским новинама нечватала се извешћа о нечувеним примерима жестокости, како су Маџари мучили Србе. Тако сељак Сима Илић ухваћен маџарском стражом и пошто је добио неколико удараца нацизма, био је привезан за дирек и остао је тако четири дана без јела и готово го не гледећи на рђаву ногоду; ране му почеше трунути и тек петог дана мајор Цинтула прекрати му живот. Седамдесетогодишњи старат Тодор Ковачевић, заробљен Маџарима, би одведен у њихов логор и после деветодневнога мучења бјаша привезан за дирек, али тако да су га непрестано окретали на сирям сунца. Таква је судбина постигла неколико људи; њихи се муке обично свршавале смрћу, али су Маџари пајчешће вешали Србе који су им падали у шаке. Једном су биле обешене две мале девојчице за то, што су невале код своје куће, у башти српску патриотску несму.

Августа месеца двапут се сударили Срби и Маџари код Беле-Цркве, где се одликовали Срби, који су дошли из Србије с Кинђанином; 21 Августа била је битка код Перлеза, која је коштала Србе мноштво јртава; 23 Августа понови се та битка и у њој се одликовао Панта Чаралић из књажевине. После ових битки Срби начине велики логор код села Томашевица. Овде су склапали српски логор Мајерхофер, Кинђани и његов ађутант Миливоје Петровић, а) склопили војнички министар у Србији и један од садашњих наместника Србије. Још је био искунљен већи логор под Сенто-Томашом; ратници га српски прозову Србобран. Овде је била битка између Срба и Маџара 9 Септембра, од којих је Маџаре предводио њихи војнички министар Месарони. Срби одбјују нападање маџара. Најзад у половини Септембра дође српски војвода Стефан Шупљикац. Први му је посао био да ослободи оне људе, које је ухапсено у Карловцима строги патријар. За тим прими у своје руке заповедништво над читавом војском и назове је српско-аустријска војска. Она се делила онда на једанаест логора, у којима се рачунало 21.084 ратника и 104 топа; међу устаницима било је 4.377 слабо наоружаних људи. Маџари су имали у два одељита корпуса, под командом Кипша и Естергазија, и два градска гарнизона бивших под командом Фељдмаршалајтнанта Благојевића и ћенерала Јовића и рачунало се 36 батаљуна пешака и 33 ескадрона коњаника са 102 топа, свега око 40.000 људи. Војвода Шупљикац прегледа српско-аустријску војску и увиди, да јој недостаје оружја, официра, коњаника, артилериских амова и уопште амуниције. Пређе свега постара се те склони катански полк да издржава патролу: за тим се обрати Фелдмаршалу кнезу Видишгрену с молбом да му достави оружје. Најпосле, он нареди да Срби воде одбранитељно ратовање и да се клоне борења у отпорном пољу; али српско становништво из оних места, која пису била закриљена војском, неистрано се обраћало војводи с молбама да он покрене војску на север и да разда оружје сељацима. Дуго је Шупљикац тврдо поступао по своме плану; напоследку је морао да попусти општем захтевању. Он допусти да се предузме експедиција на Кикинду. Одма је за тим било учињено нападање на Нови-Бечеј. (*)

Међутим у централу аустријске царевине догодиле се важне промене. Прокламацијом 21 Сеп. (3 Окт.) цар је распустио маџарску скупштину и објавио рат Аустрије Маџарској и предао пуномоћство балу Јелачићу да управља војничким и грађанским пословима у зем-

а) Г. Блајновић.

љама маџарске круновине. Јелачић се кренуо Драви, да оддален нагрне на Пешту, а патријар Рајачић користећи се тим стањем ствари сазове скупштину 25 Септембра. Скупштина је било објављено, да је цар потврдио у званију војводском Стефана Шупљикца и да усваја радњу српску. За тим је била прочитана проглаšења царска, управљена противу маџарске владе, у којој се обећава равноправност свима народима. На скупштини је најпре било подигнуто питање о склону опште касе за читаву војводину, у коју су морали да се унесу новци као у зајам, приватни, школски, есплафски и из општинских каса из читаве војводине без разлике вере становништва. За тим је Рајачић зборно дугачку беседу, у којој је објаснио своје сношаје са царским двором; говорио је, да су несагласица са Стратимировићем изглаждена, по његовом настојавању (патријаровом) и брзом покоравању самог привременог предводитеља, и благодарио је Србима из књажевине, који су им притељи у помоћ. У идућој седници скупштине поднесе патријару адресу и благодарила му за његову радњу. Војводи је била предата неограђена власт у свим војничким пословима, патријару су били предати политички послови. Даље, бјаше прекројен главни одбор и његова одељења, што је обзнатио народу како патријар, тако и војвода. Но је српска скупштина радила у дане највећих искушења за аустријску царевину. У Бечу је планула нова револуција, цар и двор изнова се уклоне из престолнице и њој се кренули Маџари, или тамо похита и хрватски бал. Цела је маџарска била у рукама маџарске војске. Шта више, маџарско се министарство надало да заузме Беч и да ступи у сајуз с онамошњом револуцијом. Маџарска војска јако општи краљеву војску под старешинством ћенерала Рота, који се није одликовао способностима, нити је био популаран. Такво стање ствари морало се одазвати и на југу Маџарске. Српска је војска остала сама у борби с Маџарима и једва их сузбијала. Тада патријар Рајачић опуномоћен да управља политичким пословима српске војводине, напише писмо руском ћенералном конзулу у Београду, као представнику државе пријатељске с Аустријом. У томе је писму било речено: „Ваше високородије, милостиви господине! Из дана у дан громе се пепијатни гласови, који моју душу бацају у крајње очајање. Град Осек, у коме заповеда г. М. барон Јовић, по несрећи Србији, развио је 5 овога месеца маџарски барјак и тим је отворио пут Маџарима за наша леђа (за наше ледја). Петроварадински командир барон Благојевић неће да се држи и даље примарија, које је ради бербе винограда било ш њиме утврђено; ћенерал Рот капитулирао 10.000 војника и 10 комада артилерије.

Бан Јелачић тек једва може счасти што од своје војске код Беча. Читав је терет ратовања спао на бодне аустријске Србе. У овоме положају ја не видим спасења за народ српски, за наше благочестије. Шта мисли о нама Велика Русија? Да ли ће допустити да нас искорене с лица земље? Од трошица, које падају с њезине трпезе ми би се наситили. Довлеће је реши једине слово, и мы спасени ћемо. Зашто Русија не би нас узела под своју заштиту, кад аустријски цар ту нама дати не може, кад сам има потребу да му се даде помоћ? Боље нам је, вади на књажевину Србију под „именим“ покровитељством руским подносити и турски јарам, него ли маџарски. Створите добро, милостиви господине и предложите његовом царском величanstву наше патње, безбројне опасности, на крају које стојимо и наше уздисаје. Кажите му, да се ми надахнемо у крајњем очајању, да чекамо Бога, који ће нас снасти и само се можемо надати помоћи од Бога и од Русије. Нека цар заповеди српском књажевству, да оно нама не као до сада, већ са свом својом спагом притече у помоћ; нека пошаље нама из Влашке и из Бесарабије оружја, топова, стрељива и новаца; или бар нека посредује, да би ми могли учинити примарије с маџарима, па основу наших стarih права и привилегија, по изрочном и свима народима поклоњеном господаром царем равенству и слободама. Ово пишем са сузама и вапијем благородном вашем срију, не мојте презрети моје молбе и вапаје; већ будите брази помоћник и заступник наш у овим безбройним и несрећним нашим неvoљама. Примите у осталом истинито моје високопоштовање, су чим на свагда јесам вашега високородија најипаки раб Јосиф. У Земуну 8 Окт. 1848 године.* (*)

Једва ли је на ово писмо дошао икакав одговор из Петрограда. Руска је дипломатија веома била наклоњена да поврати ред у Аустрији, који је нарушила револуција бечка и маџарска; или она није била у намери да ступа у непосредне одношење са привременим управницима оделних народности, које су спадале у државу хабзбуршку.

Патријар се обрати с молбама аустријској влади. Са извештајима о положају ствари у војводини бише послани у Беч чланови главнога одбора Јован Шупљикца и Константин Богдановић; Окт. пак 23 би послан у Беч и подпредседник главнога одбора, пређашњи начаљник војске, Стратимировић; по њему бијаху дата најумеренија упуства, прем да је притешћено стање бечке владе и дозвољавало Србима да се падају, да ће им понутити у свему, у чему је год могуће. Истина, Срби су већ добили као и Хрвати оно, што нису могли да добију ни Чеси, ни Словенци, шта више ни Пољаци из

Галиције, т. ј. особиту административну територију. Али је виши пре свега била потребна материјална (стварна) помоћ. У брзо Срби до- бише извештај, да је царска војска, а у овоме броју и Хрвати под командом Јелачића бана, заузела Беч, и ова их је околност одушевила, што је таман било добро дошло, јер Новембра маџарски ће- нерали продужиле своју нападачку радњу. Кошут им је заповедао да оделе 10.000 људи у помоћ Гергеју, који је ратовао у горњедунавским крајевима, али маџарске вође решише се да најпре надбију Србе, па тек онда да изврше захтевање Кошутово. Догоди се неколико битки, код Алибунара, Јарковца, Томашевца, и Срби су готово свуда морали да одступе. За тим маџарски ћенерали послаше део своје војске на север, што је захтевао Кошут и ратовање се на неко време прекрати. Срби се не решише да одочину да нападају, али се међу њима нашла партаја која окривљиваше војводу и патријара због такве предосторожности. Изпајре у Карловцима, а доцније у Земуну појавиле се новине „Напредак“, који после постаде орган опозиције. Патријар заповеди да се конфискују четири прва броја „Напредак“. Узанићене новине прекораваху патријару Рајачићу за то, што он жели да сједини у своме лицу звање управника, дипломате и војеначелника. Међутим чуномоћници српског војводства одочише уговорати са аустријском владом. Аустријска је влада овда била у Олмуцу и била је у поднудију свађи, не само с Маџарима, већ и са немачком партијом; иста влада није била у добним одношенима ни са Пољацима, због којих је био бомбардован Лавов. У Олмуцу се склони ново министарство, где бијаше министар президент кнез Фелдик Шварценберг, коме је помагао граф Стадлон, поборник народне равноправности. Кнез Виндишгрец одочињао је тада свој поход противу Маџарске, а бан Јелачић сједини своју војску са његовом. Оваква је минута била необично згодна за уговорање. Влада одочињући одсудну борбу с Маџарима узимала је у рачун и српски покрет. Двор се сада показивао да је боље него ли никада наклоњен тежњама славенске партаје. Хрвати и њихов бан у свима се владиним актима називали ослонац престола, чешки посланици на првоме имперском сабору држали се за заштитнике владе у парламенту, и на славене су уопште гледали као на поборнике монархије. Мисао, да се Аустрија може одржати тек само помоћу славена све је више и више усвајала придворна партаја.

У таквом стању ствари, Стратимировић подномаган упливом бана, патријара и београдскога конзула, одочише да се договора са аустријским министарством. Оснивајући се на прећашњим привиле-

зијама које су дате српскоме народу, и на основима мајске скупштине, Стратимировић је захтевао, да влада призна Србима Patriarchae et Vicjvoda libere eligendi protestatem да одреди границе војводине, узвизи у ово и тврдиње Темишварску, Петроварадинску, Рачску и Арадску, и да изда за војводстину устав, који је согласан са нуждама и потребама српским. Надања, да ће се остварити ова захтевања оснивала се такође на проглаšањима цара Фердинанда од 20 Октобра, 6 и 7 Новембра, које су писане народима маџарске крупнине, а такође и на рескрипту патријару Рајачићу од 14 Новембра, у којима се кудили поступци маџарске владе и хвалила се верност Срба, Хрвата и других маџарских славена. Али патријар, који је с нестриљањем изгледао од владе правичног удовлетворења жеља српскога народа, пошље писмено у Олмуц, у коме се говорило „да српски народ свакда изузет Маџарима од учашћа у законодавној радњи, био је предан мајским указом на милост и немилост Маџарима; негледећи на то, српски је народ воспоставио своја права и привилегије, свога патријара и војводу, не назећи на то, што његова депутација у Инспирху и није добила потврђења свега тога, због алонамерничког наговарања маџарскога министарства, које је још онда смишљало да оддели маџарску од царевине. Установом, да војничке власти зависе од маџарскога министарства, влада је предала у његове руке готово сву војничку Границу, дакле и најодабранију снагу Срба и Хрвата; само благодарећи учину бана и патријара биле су спашене јужне области, да се не угледају на Маџаре и очуване су за Аустрију. Није могуће да и даље остану неопределjeni одношени српски према маџарскоме министарству, с тога је потребан јасан и одсудан одговор.“ Прем да је аустријско министарство и видело у речма Рајачића прекор прећашњим министерима, али граф Стадлон одговори патријару, да су његове и војводине заслуге за престо и царевину тако велике, а прекаљена верност српскога народа тако непоколебљива, да оне говоре саме за себе и тако су миље срцу царевом, да његово величанство поднудно признаје да су правичне молбе српскога народа да ће их удовлетворити пошто „надлежно“ прослуша депутацију.

Тога самог часа слушајући савет рускога цара, Фердинанд се одрекао престола 20 Нов. (2 Дек.) а на владу ступи његов синовац Франц Јосиф. Неколико дана доцније српски депутирци, налазећи се у вароши Кромержижи (Кремзир у Моравији), где се у то време био искупио имперски збор, написали су патријару: „Ваша Светост! Министар је граф Стадлон нама данас изјутра устмено јавио, да

су сва три главна чланка наших захтевања примљена/сагласно са нашим жељама. Сутра ће нам јавити званичним путем да је наш посао сршен и преда ће нам у копији надлежне акте. Оригинали ће бити послани са нарочитим књигопошом, који ће скоро ићи у Карловице. Граф Стадио јавио нам је у име министарства, да их је последња пота (белешка) непријатно дарнула, јер је у њој суштине јасно представљена истине. Клуб славенских депутатираца сутра даје сјајни башкет у част српства. Наши одношаји са славенима задржаће нас овде неколико дана. С благовејством љубимо свету десницу Ваше Светости. 1 (13) Дек. 1848 године пајакорији Љ. Стратимировић, Јован Шупљикац, К. Богдановић.* Допста је после два дана нови цар подписао проглашавају на српском језику, којом признаје Јосифа Рајачића за српског патријара, Стефана Шупљикаца за војводу српског народа „с познотављењем овога историјског достојанства“ и обећа, да ће се постарати, пошто се поврати мир, о унутрашњем склону нове војводине. И тако маџарски су Срби постигли своје глаавне жеље. То је било најбоље време у њиховом животу, али се уједно то време зближавало са великом несрћем, која их је морала неочекивано поразити. (†).

Судбина припремајући се да зада Србима жестоку рану, про-
дужавала је, те им слала нове радости. Војвода је Шупљикац, опет
мопло за помоћ српског књаза; српска је влада на овај мах допу-
стила свима, који желе да иду у помоћ својим суплеменицима у Ма-
џарској и браз под заповедништвом Књижанића искупи се до 10,000
људи из кнежевине. Осим тога из Србије било је послато 20,000
људата од стране владе и знатне суме од приватних људи, у коме
броју од књаза 36.000 цивилника. На последку брат чуvenог Хајдук-
Вељка, Милутин Петровић, искупи још другу спомоћну чету у Ср-
бији. Онога истог дана, 15. Декембра, кад је цар потврдио Шупљикаца
у звању војводе и дао њему и патријару ордене гвоздене круне 1-ог
реда, новопостављени војвода пође из Панчева са својим ађутантима
и са неколико официра на сусрет Србима из кнежевине, и сретнув
их, почне да говори: „Добро дошли јунаци и браћо! Нека цео свет
види, да ми иронизамо од једне мајке, да смо по крви и по млеку
рођена браћа; нека виде како браћа долазе у помоћ својој браћи....“
и кад је изрекао последњу реч јако се закашље и посрне. Он је био
врло дебео човек. Ађутанти га почну молити да сјаши с коња, али
он већ није могао сам да се скине с коња. Њега скину и унесу у
оближњу кућу. Кроз десет минута војвода умре од капље. Судбина
као да се хтела подсмешисти маџарским Србима, давши им за кра-

тко време војводу и за тим лишивши их народног предводитеља; а они су знали, да Аустрија неволе да хита, кад је потребно да замени једнога народног предводитеља са другим. Тело Шупљикаца опоју у Панчеву у присуству огромне множине народа, пренесу за тим у манастир Крушедол близу Карловца, у коме се хране остатци многих знатних Срба. Припремену управу над аустријско-српском војском приими из себе Мајерхофер. Маџари с жестином ударе на Србе мислећи, да је смрт војводе унела раздор међу њима. Декембра 21 била је битка под Панчевом, где су Срби пантели Маџарској војsci огроман пораз. Декембра 23 прими старешинство над војском ћенерал Теодоровић, а Мајерхофер ванцира за началишта ћенерал-штаба. Патријар потврди обожицу у њиховим званијама. (‡).

На патријару Рајачићу на измаку 1848-е године лежала је сва одговорност судбине и радње аустријских Срба. Сам је он дејствовао у то време необично енергички; изда братски позив народу српске кнежевине, у коме се говори: „Ако је икада брат брату и свој своме мно и драг, најмилији је и пајдражији у време пужде и страдања. Европи је позната непоколебљива верност нашега народа пресве-
тлом аустријском дому. Вама су познатије, него-ли другима жртве,
које смо високо са највећим стријелцем подносили да обдржимо цар-
ски престо у нашем отаџству и изван њега. Ми смо војевали, кад
год је нас славо наши високи двор, војујемо и дај-данашњи. Кад год
је каква пропинција или народ *наше наравине* устајао противу зако-
нитог реда, ми смо били свакда први, који смо устајали за одржава-
ње мира и реда, за утврђење престола, и тежили смо томе не само
звани, него и незвани. Кад је маџарски народ пре 150 година, за
владе, блаженог спомена цара Јосифа I, устао под старешинством
буитовног Ракочије противу добrog цара и краља свога и позивао
себи у помоћ турског цара и француског краља, у исто је време звао
и нашег патријарха противу цара и краља; по је верни патријар јавио
цару за овај издајнички позив, а сам је позвао народ на оружје про-
тиву буитовника и наш је народ поднео највеће жртве само да би
одржао доброг цара на његовом престолу, у чему је и успео с по-
моћу божијом, а цар је Јосиф I у својој повељи признао његове за-
слуге и покртпевања. Кад се ове године тај исти маџарски народ
опет побунио противу свога краља и почeo га с једне стране да гони
а с друге да уништива нашу веру и народност и да гази наша права
не једапут освештана краљу наших отаца, ми смо устали противу
тога народа за царски престо, за целину државе и на заштиту на-
родности и осталих наших права. Маџари су непријатељски на нас

напали; јечање рањеника, плач слабомоћних стараца, слабих жена и мале деце зачули се с оне стране Саве и Дунава и као жалостан гласник пренеразили су рођена срца браће Срба, који живе у кнежевини Србији, у колевци нашег народа, и добра и храбра наша браћа гомилама пређоше у наше пределе, да деде с нама срећу и несрећу и да нам помогну да сузбијемо злог и зверског нашег душмана. Они се боре за свето име вере и народности, и стоје с нама јуначки под једним истим барјаком пред непријатељем. Они су уверени, да непријатељ иде противу цара, иде противу вере и народности наше, и ако он успе у томе, онда ће и сама наша браћа Срби бити у опасности. Историја ће накитити своје стране светлим доказима из овог народњег ратовања, за спомен и за углед свима народима целога света, како су Срби пишли у помоћ браћи браћи. Нека је вечита слава оним родољубивим јунацима нашим, које ми позивамо још сада, да дођу нама у помоћ, да се негорди пред вашим очима неблагодарни бунтовнички народ, који у својој гнусној гордости громко изјављује и доказује, да њему није од потребе краљ и да је краљ његов издајник и да није достојан свога званија, и у то исто доба преузноси се, да су сви они који живе под маџарском круном, Маџари, и да нема у маџарској другога имена и језика осим маџарскога. Но ово је мало, говоре и пишу, да је кнежевина Србија, Босна и Бугарска њихна сопствена (маџарска) земља, наравно чекајући прилике, да нас подјарме па да пошаљу и вами маџарска писма, протоколе и заповест земаљској влади, у школе и у саму цркву заједно са преким судовима, вешалама, убијствама, као што то чине код нас. Овакво безакоње и безбоштво неможе остати не каштиговано. Праведни је наш цар дигао своју руку против овог бунтовног маџарског народа. Цар хвали српску верност и храброст и позива нас да се јунаци држимо, докле он не победи и не покори на северу. Но је засад царска помоћ далеко, наша снага мала и већ кроз седам месеци смањују је битке; непријатељ може да нам много нашкоди, као што је већ урадио и ради, и Бог зна кад ће моћи бити накнађени сви наши губитци. Непријатељ прети да уништи и нас и браћу Србе, који су дошли нама у помоћ; можетели ви браћо ладиокрвно гледати, скрштених руку, када тиранин пљени и хара нас, нашу браћу, наше жене и децу, и смаљује наше имање? у невољи непријатељ се свети и досађује, но у невољи нико и брат помаже и избавља. Послушајте глас српскога народа, који живи на овој страни, чујте позив српскога војводе, који је васкрсао после 160 година, наследника деспота и војводе Ђурђа Вранковића! Послушајте архијантијски глас српскога

патријара, ког народ овај није имао више од сто година, наследника патријара Арсенија Чарнојевића и патријара Јанићија II, ког је постављено за патријара силини цар Душан! Са небески висина гледа цар Душан и кнез Лазар, гледају сви Немањићи и свети Сава и пазе да-ли⁴³ су Срби очували у грудма осећања братства и пређашње "љубави? Одбијају-ли они јуначком десницом пецаријатељска нападања туђинаца на веру, језик и њихно имање? Похиттајте драга браћо, док још није доцкан, и притеците нам у помоћ, нашој рођеној браћи! Чим раније дођете и чим је вас више на броју, тим ће пре бити одбијен непријатељ, и заједно са народном казном остаће народна слава, да је Србин дошао у помоћ Србину и да га туђинац није могао да уцвели. Благослов божији нека лебди над вашим кућама и породицама данас и довека! Смирени патријар, Јосиф.⁴⁴ Декембра је 11-ог била издата заповест свима властима војводовине, црквеним, грађанским и војничким где се набрајају петнаест преступишења, која ће бити кажњена сирћу: овамо снадају сви престуши народње увреде и издаја народњега дела. У проглашавању, којом се објављује стунање на престо Франца Јосифа, патријар ободрава становнике српске војводовине. Кузма Теодоровић врховни унгаритељ народне војске, такође позива српске ратнике да очувају славу великог Душана, кнеза Лазара, Милоша Обилића и других српских јунака. Мајерхофер је такође одушевљао устанке засебном проглашавањем. а.) (*⁴⁵).

Позив патријара учини огроман утисак у српској кнежевини; готово се у свима крајевима Србије скучијале нове чете; да се бори с Маџарима, крене се и стари Милосав Здравковић Ресавац, Лазар Зубан, неки окружни начелници; они су доводили са собом нове гомиле наоружаних Срба; по су још чешће почели долазити ратници из Србије после тога, пошто су у очима књаза Карађорђевића који је стајао на десној обали Дунавске близу Београда са битома и неколико батаљона, Маџари запалили трговачку варош аустријских Срба Панчево, на левој обали Дунава. С овим ратницима пређе и аутант Карађорђевића, мајор Александар Трифковић. Ратовање је винтило по читавој Маџарској и радња српске војске састављала је мали део те велике борбе. Али ови ратници већ нису били народна војска, него се мало преокретала у јужну аустријску армију. Народњег војводе већ није било у животу. Теодоровић и Мајерхофер нису могли да имају таквога значаја. Из северне војске дође неколико официра; још је њих више прешло из маџарског логора после проглашавања новога цара. Помоћу ових официра српски устаници бише

⁴³) Само је то несрећа, што их одушевљавају за туђинску корист! Прев.

преокренути и склоњени онако, као што је била склоњена граничарска војска. Тамо су прелазили и солдати из мађарских полкова остављајући мађарске старешине. Сва ова различноврсна војска већ више није зависила од главног одбора, него од аустријског Ђенералног штаба и добијала је своју плату из касе војничког министарства. Многи Срби схвате, да се народни покрет изметну у нешто друго, и кривили су за то патријара, који је везивао народни посао са својим „пуномоћњама.“ У заповести од 11. Декембра између осталог бјаше речено, да ће смртју бити казнитован сваки онај који год буде буде кудио поступке патријархове. Али у то доба Рајачић није могао стати на супрот томе правцу, који је све већма и већма преоблађивао у Главном одбору који под рукокоћењем повратившег се Стратимировића приступи да напише устав за војводину. Захтевање патријара с једне стране и немоћ с друге подстицали су моћну опозицију у одбору и у народу. Лични одношаји патријара па спрам Стратимировића подпредседника одбора и бившег врховног предводитеља, дотерају свађу до тога, да се одбор поцепа на двоје по је већина била на страни патријара, који је већином живио не у Карловцима, него у Земуну, Новине „Вѣстникъ“ постану орган патријаров, новине „Напредак“ орган опозиције. Јануарија 9 појави се паредба патријархова у којој патријар окривљује Стратимировића да је погазио заповест од 11 Декембра; али после једног дана одбор објави да та заповест неважи. Патријар заповеди те похансе многе приврженике Стратимировића, и у овоме броју његовога брата од стрица. Али у ово време део ратника пређе на страну одбора Стратимировића и улогори се близу Карловца. Посредовање Матије Ненадовића и Книћанина није ништа израдило, и патријар оде у Бечкерек, где се налазио Клићанин са својом војском. Одатле патријар заповеди 16 Јануара да му дође читав одбор, али овај му пошиље депутацију позивајући га да он дође у Карловце. Патријар одговори претњом да ће сву војводину да објави да је у ратном стању. Тада се одбор пресели у Бечкерек, али се патријар пресели у главну квартиру Ђенерала Теодоровића. Одбор реши да иде за њиме, али ипак су били сви тога мишљења. Мало доцније дође извештај, да је патријар отишао у Темишвар. Одбор и тамо оде за њиме. Напослетку 28 и 29 Јануара држане су биле седнице одбора, у којима је председавао патријар и присуствовао члан српске владе Стојан Симић. Патријар је поднео различне оптужне акте противу Стратимировића, ког је окривљавао у револуционарским тежњама. Одбор је бранио свога подпредседника и своја колегијална права. Али после дугог преширања одбор је морао решити, да патријар са

неопходно потребним бројем советника, који знају различне гране управе, заједно са општим комесаром и војводинским секретаром склони особиту комисију, која би заменила главни одбор; Стратимировића иак одбор препоручује милости патријара. На тај начин сва управа пређе патријару у руке; на место чланова, одређених народом у управне комисије, почну да заседавају чланови, које је назначавао патријар; *у будућности их је очекивала зависимост од аустријске владе.* Фебруара 14 бијаше обнародован списак нових управника. Највеће је значење међу њима имао Јаков Живановић, рођак патријархов и он је био онај, који је радио свим средствима противу Стратимировића за време свађе овога са Рајачићем. Напредовање фелдмаршала Виндишгрена, који заузе Пешту и Будим и принуди мађарско министарство да се пресели у Сегедин, морало је још већма да ојача партају Рајачића и да упрости опозицију. Нов удар задат је био народној партији тиме, што један део ратника (Србијанаца), који се борили заједно са браћом противу Маџара, оде у своје отачество, због свађе Книћанина са Лазаром Зубанићем. Заједно с тиме, српска влада у кнежевини слушајући шта ради Стратимировић и његова партаја, почне да се подчињава саветима конзула инглеског и француског, који су радили у корист Маџара и који су уверавали неко турске министре, тако и српскога књаза, да су у српској војсци у ходу револуционарски памињаји, опасни за Србију и Турску. Аустријска је влада опет од своје стране тежила, да окрене на своју корист одношаје, који се установили на јуту Маџарске. Одмах после ослобођења српске војводовине од Маџарске, Ђенерал Рукавина, постављен за команданта у Темишвару и који није ни најмање учествовао до тога доба у ратовању, захте, да му се подчињи патријар Рајачић, како у војничким, тако и у грађанским пословима. Патријар се на то пожали цару, али Франц Јосиф призна као привремену меру подчињавање српске војводовине и његовога привременог управника патријара, темишварском команданту. Таква паредба царева јако озлоједи не само местне Србе, већ и оне, који су дошли из Србије. Многи су говорили, да је патријар, захвативши власт у војводству у своје руке, изгубио могућност да се брани. У то време дође позив Книћанину од Александра Карађорђевића, да се Срби врате у кнежевину. Осим овога, Аустријанци су били уверени да се Маџарска покорила. Стеван Петровић Книћанин одвде своју војску преко Дунава објавивши, да је њихов посао свршен. (*)

Али прећевремени поврат аустријске владе прећашњој политици умало је није погубљо. Славенски народи, који се борили с

Маџарима за своју слободу, нису ни помисљали да се они крваве за Аустрију, изгубе своју прећашњу одважност и одушевљење. А у Ердељу сама влада није дозволила Румунима да устану противу Маџара, јер је јасно видела, да су они спремни да се наоружају за своју самосталност. Свуда се одночела реакција противу олога улана, који су Славени могли да добију у царевини, пошто су надбили Маџаре; али заједно с тиме настание поврат и у војничкој срећи. У то време Маџари позову два Пољака, који се одликовали војничким способностима, за началике оделатих своја два корпуса, Дембинскога и Бема. Први је постао чувен још за време револуције 1830 године и доцније се одликовао у Алгиру. Он прими предлог Маџара с подгубом, да маџарска влада колико је год вишне могуће, припозна захтевања Славена, да Маџари свежу своје дело са интересима западних и јужних Славена, и ако би успели, онда да окрену сву своју војничку силу у корист Пољске. Таким начином она иста мисао федерације одушевљавала је пољске вође, који ступише у маџарску војску, која је одушевљавала и остale Славене, само с том разликом, што су они ступили у сајуз с Маџарима, а не с Аустријом. Но је њихна погрешка била грубља, јер с једне стране Чешке земље, по своме географском положају нису могле без грдних препрека да ступе у такву федерацију, а с друге стране одношаји маџарски насирам Срба, Хрвата и Словака били су тако искварени стотинетном завадом и насиљем, да веће било никојим начином поправити их. На позив пољских вођа у Маџарску оде запатан број пољских ратника, неки су набрајали до 20.000, и сајузна војска буде назvana маџарско-славенска армија. Дембински одпочише да доводи у ред ту војску, а Бем написли да ослободи Ердељ од аустријске војске четничким ратовањем. Он се брзо спусти у ту југо-источну провинцију аустријске царевине и кроз неколико дана у њега је већ било до 10.000 војника, највише Пољака и Секлера, местног маџарског племена. Упадање Бема било је обележено страхотним жестокостима: села, кроз која је пролазила његова војска била су паљена, а становништво истребљавано. Незнатај део царске војске брзо из пред њих одступи. Становници Херманштата, Сакси — Немци по пореклу, кад видоше слабоштину аустријске војске, почну молити за помоћ ћенерала Лидерса, који је заповедао над руском војском, која је запремала румунске кнежевине. Њихна је молба била испуњена, прем да се Русија још није била погодила о помоћи Аустрији: положај Сакса, који нису били ни у каквом додиру са Бечом, давао је руском мешању карактер приватне помоћи. Јенерал Енгелхард и полковник Скар-

јатин ступе у Ердељ и заузму Германштат и Кронштат; пошто оставише гарнизоне у овим градовима они с мало војске пођу противу Бема, пздрже битку с његовом војском и како им није помогао аустријски ћенерал Пихнер, они очисте заузете градове и поврате се наратаг од куд су и дошли. Мношто становника оде заједно с руском војском. Предео остане под влашћу Бема, који је веома заплашио своје становништво великом контрибуцијама (уценама), жестоким екзекуцијама, и грабежима. Вијаху склопљене особите покретије колоне, да паде и руше села и засеоке. Мржња Маџара, који се наједанију ослободише испод власти Румуна појави се у својој снази. Бем, пошто је заузео Ердељ, спремаше се да упадне у Банат. Међу тим је маџарска војска била сасвим склопљена и организана, заједно са војском Бемовом, у Маџара се рачунало 7 корпуса, но између војсковођа није било јединства ни слоге. Дошаљаци су се одликовали мањом демократским тежњама, и Кошут који је ступио у сајуз са јевропском демократијом, веровао им је већма него другима; но међу природним Маџарима који бијаху васпитани по аристократски, многи су се лишили од таквих савезника. Но та ствар није смела маџарске војсковође да поправе своје ствари па северу. Виндишгрец одступи Пешти, а за тим Острогому (Грану) и није могао да стане на пут Гергеју, да пезаузме неприступну тврђаву Коморан. Пошто је Виндишгрец одступио, што се сршило погибијом његове војске, Маџари понове нападање на југ под управом одважнога Переца; они отму 22 Марта до сад за њих неприступни Сентомаш и наставе брзо да паду унапред гонећи пред собом Србе. Пошто их истерао после неколико сукоба из старих римских једнака, Перец заузме Нови Сад и Панчево и заустави се на Дунаву; у то исто доба Бем је беснио у источним крајевима Баната. Српску је војводовину постигла она иста судбина, која и Ердељ. Читавим гомилама морали су да беже српски становници војводовине, у Славонију и у кнежевину Србију, кријући се од помамних непријатеља који нису штедили ни женскиње, ни старце, ни децу, и рушили су све што је српско од цркве до колибе. (**)

Но у то доба већ су се сршавали уговори о помагању Руса Аустријанцима, и с тога, кад се патријар Рајачић изнова обратио српскоме књазу молећи га за помоћ, руски га је конзул у томе послу потпомагао, и Книћани опет пређе с трупом војске на северну обалу дунавску. Он се ушанчи у Тителу, вароши српских шајкаша, коју опкољавају Дунав и Тиса, и у тој природној тврђави одбио је веома велики настапајући непријатељ. Међу тим аустријска војска пот-

помогнута руском, изнова ступи у Маџарску; а хрватски баш крене се да куртадише Книћанина, и пошто прогна Маџаре, бомбардао је у почетку Јурија Нови Сад, а за тим се крене, да се сједичи са руском и аустријском војском. Српска војска остане између Титела и Новога Сада да неба Маџарима да прелазе преко Дунава и Тисе. Али одмах после тога Јелачић се сусретне са делом маџарске војске под командом ћенерала Гијона, морао је изнова да одступи Тителу, па пређе преко Дунава, и ушанчи се под Карловцима. Јулија 11 Маџари нападиу на Книћанина код Титела, али их он ваљано одбије. То је био потопни сукоб између Срба и Маџара, јер Јулија 28 у битки код Темишвара уједињена војска аустријска и руска учине крај борби на доњем Дунаву, а 1 Августа код Видагоша Гергеј се преда Русима, где је заповедао ћенерал Ридигер; кроз неколико дана предадоше се и остale маџарске трупе. Али Кошут, Дембински, Бем, остатци пољске и маџарске војске пређу преко Дунава у Турску. Книћанин са својом војском поврати се у Србију, и однесе са собом неколико благодарних писама, која су сведочила о његовом јуванштву; од патријара Рајачића, од прногорскога владике Петра Петровића Његоша, од ћенерала Теодоровића и од Панчевца. Патријар је још 30 Јануара ванџирао га за ћенерал-мајора; прногорски му кнез послао златну медаљу Милоша Обилића, аустријски цар орден Леополда II реда, руски цар орден св. Алије II реда; Александар Карапођевић пошиље му 15 Августа скрупениу сабљу, за велике услуге учињене српскоме народу. Но у ствари аустријски Срби нису ништа добили за све те жртве, које су они поднели и њихова пре-кодунавска браћа, у корист Аустрије. Аустријанци одузму оружје од Срба онако исто као год и од Маџара. Остали су само спомени, благодарни поклони и писма. По свршетку рата Книћанин посети у Загребу бана Јелачића, који му поклони за спомен од сребра позлаћену чашу, на којој је био насликан српски ратник и изрезана имена два места, при одбрамби којих. Книћанин је показао највишије јуванштво. Из Загреба он оде у Беч да изађе пред цара Јосифа, и добије из његових руку орден Марије Терезије III реда. Кад је одлазио из Беча, њему су на станици гвозденога пута учинили велику почаст. Срби, Хрвати и Чеси, где је Јаков Живановић, опраштавајући се с њиме, ракао, да је храбри Книћанин својом аудијеницијом код цара, био прави представник српске војводовине, која је изгубила својега војводу. Живановић је тада становао у Бечу, као депутирац српске војводовине код цара. Книћанин изговори ватрену беседу, жељећи да сретна буде судбина младе војводовине. Кад се је повратио у ота-

частво, Срби војвођани поднесу му на поклон топ на коме је златом изрезан био похвалан патић; после неколико месеца, Чешки патрноти пошиљу му два скрупена пиштола, са најпоштованијом захвалиницом, па што им Книћанин напише писмо, и пошиље у Праг ону сабљу, коју је носио у борби са Маџарима. Тако су почаствовали витешког војводу српских ратника аустријски Славенци. Како су руски и аустријски цар, шиљући Книћанину ордене, називали га у својим повељама ћенералом и војводом, то српски књаз призна му право на те титуле и у унутрашњости Србије, а то је уздигло честитога Книћанина на такву висину, на каквој је био Вучић, јако озлојеђен због опште поштовања његовога сунарника.⁽⁵⁸⁾

Што се тиче Срба Банаћана и суседних земаља јужне маџарске они премда и ни су добили унутрашњу самосталну управу, али земља на којој они стапају задржи име — српске војводовине; у титули царској биле су додате речи: велики војвода српске војводовине; ћенерал који је командово војском размештеном у Банату добије назив „вице-војвода.“ Патријару је било дозвољено да по потреби сазива црквену — народње саборе, који би претресали црквенике, школске и друге послове аустријских Срба. — Све је то признао цар попељем, од 18. Нов. 1849. год. у којој је обећано да ће се у будуће постарати да се тачно одреде одношаји војводовине, насправим целе царевине — Него су све то била гола обећања; у војводству није било ни војводе, ни устава, па ни границе ни су биле никада обележене; за вице-војводу био је постављен ћенерал Каронин; и само је патријар Ројачић, очувао ону титулу која је у српској цркви пропала, и напомињао је својему стаду о надеждама и тешњама које се нису оствариле. Заиста су Маџари били побеђени; заиста је маџаризам устукио патраг, али је питање: да ли су од овога много задобили маџарски Срби? Одговорити на ово питање ми морамо одричућим начином: борбу противу Маџара, започели су славени маџарски у име народње слободе, па је она прешла у руке владаре која је одпочела радити у име централизације и немачке просвете (културе.) Славени су таман могли да воде борбу са Маџарима; Маџари су већ одавно изгубили своје азијско дивљаштво и уступали пред снажном туђинском културом, као год и јужни славени; шта више и по броју они нису превазилазили мађарске словене, и друге народе немаџарскога племена кад их скрупа узмемо. Сасвим се вешто друго догодило, кад се на целој простори земаља маџарске круновише, одомаћило немачко туторство, које је давило појединачно и маџаре и славене. Скорашњи непријатељи кад увидоше нео-

чекиване последице за њих, од међусобне војне брзо уразумеше своју погрешку. Нови јабанац (туђинац) који је мало по мало загосподарio у њиховим земљама, био је то опаснији што је радио систематички (по плану) одушерио се на параграфе (законе) које је сам издао. Немци се јавише у маџарску са оштро обележеним карактером своје народности, свесно знајући своју цељ, чиме се сасвим нису могли да похвале ни Маџари, ни маџарски славени, Немачки се баштинар недружил ни са маџарским, ни са словенским баштинаром; он се неможе да подкупи аристократским склопом маџарске конституције, која није издражала међу собну војину и није одбранила маџарску од туђег мешања. Немачки баштинар не прелази у редове маџарских великаша и маџарског племства, он се не одриче ни свога језика ни своје народности; исто тако и немачки чиновник подномаган владом, истискивао је из администрације (управе) чиновнике маџарског и словенског порекла. Немачке трговачке узве (фирмe), немачки фабричари и предузимачи, већ више нису морали добијати за велике суме право индигената у маџарској, као што је то било до 1848 г.; у то исто доба, притељи им у помоћ и капитали (главнице) из Термије, и завладају не само спољашњом, већ и унутрашњом трговином у маџарској у тако названим слободним краљевским варошима, које су добијале своје привилегије јоште пре, него што је маџарска поднада под власт Хабзбурга, немачки елеменат значајно ојача и захвати у своје руке варошку управу. Многобројне немачке насељине, распуштанске готово по свима комитатима маџарским, сада постадоше веома снажна подpora за распостирање немачкога уплива код различног племенског селског становништва маџарских земља. Не само једни Маџари, већ и славени, који су тако слошке устали против њих 1848 г. уразумеше да је борба пренешена са подитичког земљишта на друштвене интересе и у домаће живљење. „Швабовштина ојачава међу нама с дана у дан, а пређе је готово ни опазити чини могао, вели један хрватски новинар који је пострадао од аустријске цензуре Баковских времена: данашњи темељ те швабовштине, звенички језик, био је пређе замењен језиком латинским и напцим. Из бече и Пеште пређе су писали у провинције по латински, наши жупани писаху један другоме нашим језиком, а маџарски — маџарским. Удруштвеном животу није било ни гласа ни трага немачког; нису имали ни части ни поштовања и ни ко их тада није ни тражио. Славно је било то доба за нашу пародност кад њезин најглавнији непријатељ, швабовштина, није имао приступ у службу по нашим крајевима, ни с које стране. Сада се све пре-

врнуло! Наш, наше народности и наше будућности погданти непријатељ господари политички над нама, и заповеда нам немачким језиком. Колико је пута јужно славенство потегло велике жртве за аустрију, мислећи, да се бори за федеративну аустрију, и глете награде за његова покртвовања! Наш језик претерују од свуда; па његово место насиљнички уводе немачки језик. Зар се ми ни чему не можемо научити без немачког језика? зар нема других нама сродних славенских књижевности; руске, пољске и чешке? зар оне не могу нама да служе изнајпре као средство које ће просветити наш народ? ми смо дужни, ми морамо да се боримо противу господарења немачкога језика у нашим земљама, ми морамо да се боримо противу духовне хегемоније немаца над нама, јер она води са собом наравствено господарење, а ово потоње може довести да и политички немци загосподаре у нашој домовини.* (**)

Партаја која је међу јужним славенима постала после 1849 г. и нарочито у време Баковског министарства, оснивала се је у својим предсторијностима о завојевачким намерама немачке партаје у аустрији, па сајузу ове последње са Термијом, па већој културној снази Немаца, неголи Маџара. Шта више неки су долазили дотде да су одрицали корист коју је славенима донело мешање Русије у маџарске послове. Но то је било неправедно. Ма како даје мало било Маџара, и ма како да су они били иеразвијенији од немаца; опет су они припадали још у број свежих народа, борба с којима за маџарске славене, остављене саме себи, није била сасвим по снази. У овом обизру руско је мешање донело ту корист, што је зауставило тежње маџарске, и па неко време учинило да могу маџарски славени да симисле програм своје радње, и да достигну већих успеха у делу народњег развића. Но је Русија имала још друге важније побуде да се умеша у маџарску војну. Она је предупрећавала највеће пољских бегунаца, против њезиних сопствених земаља, задајући им намерама одсудан удар у маџарским пустарама, и не допуштајући им да пређу преко карлата обалама Висле. Заједно с тиме, пошто се умешала у борбу народа, који настањују горњи и средњи ток Дунава, Русија је осигурала мир у земљама нижег тока те реке, и напослетку први пут је својим оружјем и помоћи која јој је на време притеља, утврдила свој уплiv и значај међу аустријским славенима, а то је већ једно правдало њено учешће у рату; али првих дана после победе кад Маџарима, господарење немачке партаје, у целој аустријској царевини дониста се тако ужасом распирило, јер руска дипломатија ипак се потрудила да ма што изради код бечке

владе, ни у корист побеђених, ни у корист својих савезника, да би се гласови горе поменуте славенске партаже морали слушати са већим поверењем у целој маџарској. Запста Аустрија не само да је дошла у ред првостепених јевропских држава, него је повратила себи и огромну титулу првостепене немачке државе. Тако названа велико-ћерманска партажа изнова је подигла свој барјак у Бечу; бивши чланови франкфуртског парламента добише виђена места и огромни уплив у бечком кабинету. Немачки патироти свију партажа и мњења кад не добише политичко јединство за своје отаџество Ђерманију паћоше у Аустрији ново широко поље за своју делатност. Унутрашња борба немачких партажа и правитељства са свим их није одвратила од стварања о народним интересима, него их још више удружи у томе обзиру. Објава, да је Познањска немачка провинција, преобладање немачке администрације у свим земљама аустријске царевине, разширење трговачког уплива Ђерманије на земље средњег и нижњег Дунава: онакав је био први берињет, који је покљела немачка народност усљед међусобних ратова, оних најрађа, који су делили Ђерманију од Русије и од Турске. „Исток мора постати немачка Калифорнија,* говорили су шта више чланови баварског парламента. Франкфуртска велико-ћерманска партажа била је изван себе од радости: њој се чинило да су јој подијено обезбеђени успеси немачког господарења на југо-истоку Европе и свезаног с тиме понемачавања народа; чинило се, да су ишли томе на руку и саме околности, да се читава средња Европа преокрене с током времена у општију немачку царевину. Опо, од чега је страховао Палацки за цивилизацију и човечанство од стране Русије, сада је претило од велике Ђерманије. Јесу ли могли да буду мирни аустријски славени у очи такве опасности?**

Али та немачка држава, каквом је тежила Аустрија да постане после 1848. г. одпочињала је — шта више — да се обраћа и Порте са својим захтевањима, чега није било кроз неколико десетака година. Прилика због чега се појавила та захтевања били су маџарски бегуници, који се посакривали у Видину, пошто се предао Гергеј код Вилагона. Аустријски посланик (интернициј), подномогнут руским послаником, захтевао је од Порте да прогна како Маџаре, тако и Пољаке, који се скрили преко Дунава. Порта се уклони од извештаја таквог захтевања. Тада у Цариград дође руски ћенерал-ађутант кнез Радзивил са већма неодступним захтевањима по томе штању; али Порта и опет одговори да неће. Руска се захтевања осланјала на чланак 2. Кучук-Кајнарџијског уговора између Русије

и Порте 10 (21) Јула 1774. год. у којој се говорило о узајамном издавању подајника са обадве стране, који би учинили какво год важно преступлење, или оне, који се окривљују да се непокоравају властима или су издаице. Порта је одговорила, да тај чланак већ одавно није извршавала ни сама Русија и да је тај чланак и сама Русија оборила у време грчког устанка. Шта више, на претњу да ће прекинuti дипломатске одношаје, Порта одговори изнова, да на то не пристаје. Заједно с тиме Порта се обрати у овоме послу с питањима француском и инглеском посланику, а то је показивало, да она рачуна да ће јој помоћи обе западне државе. Та су питања била: 1) Договори Кучук-Кајнарџијски и Пожаревачки (с Аустријом) дају ли право овим обема државама захтевати да се уклоне маџарски бегуници? 2) Одрицање портино да изда те бегунце је ли то нарушење уговора? 3) Усљед овога одрицања да их изда, могу ли обе државе да објаве Порти рат? 4) Ако би ове државе објавиле Порти рат, хоће ли оружјом силом Француска и Инглеска да притекну у помоћ Турској? 5) Бегуници, иментовани Русијом, јесу ли подајници те државе? 6) У случају кад би одрицање портино прекинуло само спомије између дивана и министарства обе државе, и више или мање дуготрајну хладноћу, или нерасположење две државе к турској: Хоће ли пристати Француска и Инглеска да подномогну да се поврате прећашњи одношаји између турске и поменутих држава?** Одговор је био овакав: „1) Не, Кучук-Кајнарџијски и пожаревачки уговори недају такво право ни Русији, ни Аустрији; 2) не, одрицање портино није нарушење уговора; 3) неможе се држати, да би одрицање портино могло повести за собом објаву рата, и таква објава ако би имала места, не може се оправдати; 4) посланици Инглеске и Француске могу ујамчити ратну помоћ својих држава, само усљед особитих патстављења; 5) могуће је, да су неки бегуници које Русија иментује, били или су још подајници те државе, по уопште нема сумње да бегуници који захтевају да се издаду нису подајници руски; 6) да богме, Француска и Инглеска ће својски посредовать, да се поврати сагласије и добри одношаји између Порте, Русије и Аустрије.“ После овога посланици, инглески Сер Стратфорд Канинг, и француски ћенерал Оник, подписаше ошту поту, у којој, признавајући Русији и Аустрији право на захтевање које су изјавиле, неказаше намеру да примају на се усрдно посредовање, да се поврате добри одношаји између Порте и држава које су јој претиле. Затим инглеско правитељство пошље поту у Петроград, у којој праведно ценећи заслуге Руске пред Европом, у средини које је она повратила мир, призна

вајући Русија право захтевања, да бунтовници не живе код њезиних граница, устајало је противу захтевања да се они издаду, јер то ремети све основе међународнога права. Бегуници, као политички раденици, нису такви да их треба издавати; њихови другари који су утекли у друге земље, не могу имати већих права од њих. У осталом, како су мало бегуници маџарски и пољски заслуживали да се за њих заузимају европске државе, то су доказали неки од њих прешав у турску веру од своје воље. Таких одступника било је око 30 људи, и вођа њихов био је Бем. Порта је и сама признавала да не вреди давати тако важан дипломатски значај питању о бегуцима, и сменити у њу Француску и Инглеску; па с тога пошљу у Петроград особитог комесара Фуад-ефендију, са препоруком да се договора са руским кабинетом неуспећући никако страно утицање. Такав корак порти није знатно измени ствар. Посланици аустријски и руски објаве Порти да се одричу од захтевања да се издаду маџарски и пољски бегуници, а захтевају само да се они протерају. Но Порта није пристала да прогна оне који су се потурчили. Но су захтевања руска и аустријска била у томе законита, јер се оснивала на праведном захтевању да удали бегунце од граница с обала дунавских. При том опет руски је посланик захтевао да се прогнају из турске царевине сви Пољаци бегуници, и који имају иностране пасоше, или шта више и они, који су постали турски подајници, без допуштења рускога цара. Већ је питање свакојако изгубило свој прећашњи карактер. Истина, писмо Кошутовој лорду Палмерстону умало што не изазва нове тегобе за Порту, јер Инглеска и Француска послаше послаше своје флоте Дарданелима. Но сама Турска недаде Инглезима да проплове отоком; а Русија је протестовала противу таквог ремећења уговора од 1841 год. енергичком потом. После тога бегуници нешто више пресељери у Малу Азију, а неки одише у Француску, Инглеску и Северну Америку.⁽⁵⁹⁾

Покретало се било и друго питање, изазвано догађајима 1848 и 1849 год. и тицало се не само Турске већ и Србије — питање, о стању хришћана у Бугарској и у Босни. Борба која се свршила на северној обали Дунава и Саве пробудила је у босанским и бугарским хришћанима жељу да се ослободе или бар да им се олакшају веиковне патње. У том истом Видину, где су изнајпре добегли маџарски бегуници, владао је више од 20 год. Хусејин-паша, изнајпре друг и пријатељ Милошев, па онда — српских уставобранитеља; био је огрезао у свакојаким монополима и безаконитим грабежима. Он је господариро у своме пашалуку онако, као Мехмед-Алија у Мисиру, др-

жао је код себе врло велики двор, али је умео кад треба обустављати незнаним попуштањима нездовољство хришћана. У Босни се непрестано израза ствар око увођења танзимата т. ј. да се уништи кулук, и да се уведу једнолике порезе које не би надмашала трећину чистог дохотка свакога становника. Стари Тахир-паша, непријатељ прећашњег реда, жестоко је каштиговао слахије и бегове, који нису хтели да се покоравају новим наредбама. Али је маџарска војна ускумешала бугарске и босанске становнике. Видински паша би про-мењен, и мир у пашалуку оста ненарушен, само с тога, што је била близу руска војска, која је запремала румунске кнежевине и Ердељ. Но 1850 год. видински се Бугари побунише, захтевајући да им се даде управитељ хришћанин. Гласало се, да ће ту дужност добити или Милош Обреновић или његов син Михаило. Прихвати се оружја становништво у три округа и претрпијајак пораз при нападању на тврђину Велиградац (Београдчик). Али је и опет хришћанима било много више него ли Турака, па се нису могли с првима да бију у отвореном пољу. Тада слахије употребе ширетлук. Одложи се договорати са устаницима, закључе с њима примирје и под окриљем тога примираја исекоше 212 Бугара, а па власотиначком пољу истребише више од 500 устаника. За тим се отпоче онако исто беспило, какво је било у нишком пашалуку 1841 год. Бијаше попаљено око 200 села и њихови становници пешто помлађени, нешто одвеђено слахије као робље у своје куће у Балкан. И опет се просуше тужбе хришћанске султану, руској и српској влади. Порта постави за комесара Риза-пашу да пронађе узроке те побуне. Показало се, да су главне побуде народњега устанка биле прекомерне порезе и безашаћење женскиња. Бугари су тражили да се уравнотеже порезе са-гласно са имањином свакога од њих, и да се дају на редовне рокове; за тим они су молили да им се допусти да носе оружје ради одбране својих породица; даље су тражили да им буду Славени свештеници, који говоре њиховим језиком, па место Грка, који перазумеју и једне речи славенске, и знаду само доказе који се подносе дукатима; па-послетку они су тражили да влада строго мотри на местне власти.

Тешко је било задовољити така потраживања; но наједанпут дође у Ниш Омер-паша, који бијаше постављен за главнога управника балканских крајева (провинција). Он обећа Бугарима све, што год су они тражили, и тако их умири. Руска војска, која се бавила још не-престано у румунским кнежевинама, није се мешала у повраћање реда у Бугарској; а српски су се управници бојали да се неоствари план бугарски којим намеравају они да изберу Милоша за свога књаза.

Кретање у Босни бијаше то опасније што је налазило од стране мусломана. Први метеж показа се на северо-западном углу Босне, у тако названију Крајини; по устаници, махом имућни баштинари, због чудног неспоразумљења, објавише да су они савезници не Маџара, него бана Јелачића, што се у осталом може објаснити њиховим ондјним пореклом са Хрватима: они су захтевали да се и они уврсте у ту велику славенску државу, која је по њиховом мишљењу, морала постати у сљед опште борбе придунавских народа. Таким начином они, нехотећи да остану под турском владом, бијају спремни да се предаду у руке Аустрији. Крајинци изабраше за свога управника Али-Кевића, који бијаше пореклом из истога места, као и предци Јелачићеви. Али-Кевић опседне тврђицу Бихаћ, у којој је био албански гарнизон. Тахир-паша крене се из Травника да ослободи Бихаћ, по кад виђе да је цео крај узбуњен, и панически на свакоме кораку на нове препреке, он се онда мораде повући натраг. Устаници бијају добро паоружани, они имадоше не само пушке него и топове. Њима су управљале хрватске патриоте, приврженци југославенског јединства под видом Илиризма. Напрезањем и заузимањем тих људи, мусломански Башњаци сложише се са својим хришћанским сањеменицима: шта више они бијају у сношају са становницима Старе Србије и Мањедолије. То сво кретање које само по себи не имадаше свезе пitti бијаше опредељено могло је имати ту последицу да се ма колико му драго зближе мусломански и хришћански Срби, исто онако, као што је ошта борба противу Маџара зближила међу собом Србе из кнежевине и војводине. Но они који су руководили кретање Башњака пизајаху много даље: они приволеше устанике да траже од наше, да се депутати свију Башњака, како мусломана, тако и хришћана, сазову у Травник на ошту скupштину (сејм) да претресу ствари своје домовине. Но та намера би опет прерана; њу потрушише у корену не толико рељијозне разлике колико разлике у стаљима. Неки се Башњаци уздаху у помоћ Србије, као што се ослањају на њу Срби у Маџарској; по та уздања бејају погрешна, јер су ондашињи српски управници живили боље него игда у дружби и пријатељству са Портом. Башњаци се нису могли дugo да боре противу турских власти, јер су се борили само својом сопственом спагом, и били поцепани у својој радњи. Уз то Црногорци који неприношавају савеза између хришћана и мусломана нападоше на имања херцеговских снахија, који бијају отишли у Травник. У тај мах наједанпут искрну у Сарајеву Омер-паша, који тек што бијаше стишао Бугарску — и брзо умири Башњаке. Тако у свим северним крајевима Турске би

повраћен ред; а српска влада до такве се степени рачунала у Цариграду за предану султану, да кад у почетку 1850. год. умре управник београдског града Хасап-паша, онда Порта није се ни премињала да повери привремену управу над њим Каџарђевићу. Одајпо већ није имала Порта толикога значаја и толике власти у јевропској Турској, колико је добила после догађаја 1848 и 1849 год.; по основ такве власти води своје порекло још из поиздаљих времена, управо од времена Уникјар — склешкот уговора и умирења мисирскога паше, од времена изгнања Милоша Обреновића из Србије и од како је уведен устав, како у њој тако и у румунским кнежевинама. Јевропска се Турска умири, али тај мир не донесе ќористи хришћанима; Турска се опорављаше од непрестаних местних потреса, који су је бушили од почетка овога века, не па радост и срећу својих хришћанских поданика. Једина у Турској полусамостална кнежевина славенског племена, Србија, благодарећи својим унутрашњим одношенима (бунама) била је потпуно подчињена Портим. (*)

Но баш у то исто доба јави се и друга кнежевина од српскога племена, још самосталнија од Србије. Црногорски владика Петар II Петровић Његош, скоро пре своју смрт, изабра за свога наследника најспособнијег члана своје фамилије Данила Петровића Његошу, који се васпитао у Бечу и коме не бијаше више од 24 године кад у Октобру 1851. године умре владика Петар. По обичају својих предходника Данило је морао ићи у Русију да се замитрополити. Данило дође најпре у Црну Гору, и пародна скупштина, која се бијаше сакупила на Цетињу, реши, да Данило који не показа жељу да ступи у духовно звање, преда црквену власт ма коме другоме, а да сам установи кнежевско звање које беше укинуто у Црној Гори још 336. г. пре тога. Данило оде у Петроград, тамо би признат за кнеза у Јулу 1852. год. и одмах мораде бити бој са Турцима, који је био прекинут с тога, што се Аустрија умешала у то ратовање на корист Црногорца. Друге две са Србијом суседне кнежевине румунске, тек што се ослободише од опсаде руске војске, која је трајала од 1848. па до 1851. године, а ту опсаду бијаше изазвао преврат који је даровао Влашкој најлибералнији устав, на што је руска дипломатија гледала у то доба оште револуције, као на највећи политички преступ. У томе уставу бијаше између остalog проглашено: нова форма представничке управе, одговорност министарска, неограничена слобода печатне, укинуће ропскога рада, телесне и смртне казни и т. п. (**)

А сама пак Србија за време угарске војне, и док су се бунили суседни крајеви, живила је ситним интересима партајским, раздо-

праци и коконке; него ја хоћу опет да поденем реч о вашим раздорима и о народњем благу.* . . . Још је се много осечије изразио један грађанин, и то изван скупштине, о ондашњем председнику савета, рекав му у очи ово: „у твоме трбуху има много наших талира, а у нашему нема ни једне твоје хаспре.“ Вучићеве лекције о народној слободи и једнакости свијух и свакога, уродните видљивим рodom. У осталом народ је имао право. У оној епохи (времену) о којој ми говоримо, советничка су места била чисто готованска. Управници српске кнежевине и парода играху се празних партајских игара. Било је две главне партаје: *приверженици старине (старо-сочуватели)* и *њихови противници, приверженици реформа*, које су погдекад звали „паризијама“, за то што су се иски од њих учили у Паризу. О првима се говорило у народу да они гледе да чувају тамо, где нема шта да се чува и где треба све преобразити, и по гдекад их називали старо-турском партајом. Друге су називали „незнаницима“ — „билмез-партаја“, која се држи мира па пошто по то, и усекава (умножава) бирократске форме управе, само за то да им се плаћа плата. Између себе бораху се велики људи, мањи се примишаваху уз них, и цепаху се на многошто партаја, које се називалу по именима својих вођа или шатора (покровитеља): била ја партаја: *Милошева, Карађорђевића, Вучића, Петроњесића, Книћанина, Гарашанића, Симића итд. итд. без краја.* Ситници се политички и друштвени интереси; слабили карактери и квариле се нарави. Нигда још нису били у таквој сплишијуни и абропоште, (потварачи) код српске владе као у то време кад је сасвим процада била књажевска власт и народ није веровао своме правительству. Унутрашња слабоштина огледала се и у спољним односима. Турици још никада не имадоше толикога утицаја на српске послове, никада још не бијаху тако неодговорни за своја зулумкарска дела од онога времена од кад је *Милош ослободио Србију*, па до времена о коме је реч. Турци осташе да живе осим Београда, у Кладову, Адакали, Ужицу, Смедереву, Шајцу и Соколу, где су могли по уговору држати своје гарнизоне; но они су становали још и у Калкану, Петрицу, Бучину, Пећи, горњој и дољној Постојњи, Алуги, Малом Зворнику и Сакару, одакле је требало да се још и давно иселе. И сво то турско становништво које је живело у унутарњости Србије, чинило је сваком згодном приликом свакојаке силацијске послове: опо је убијало и пљачкало, крало и отијало, хватало жене и децу и насиљовало их. На њега се угледало погранично турско становништво. Карађорђевић је владао, тек по милости Порте, с тога је и гледао на турске зулуме кроз прсте. До-

рима и сплеткама саможивих својих чиновника — великаша. Средсреда те борбе био је стари, али као и преће властољубиви и упорни Тома Вучић Першић. Истина да је имао тако почасне чинове које нико осим њега не имаде у Србији; он је био војвода и кабинетски советник; али то су била званија необична која му не допуштаху да се меша у обичне послове државне управе, а чином војводе стаде се користити и Книнанин. Карађорђевић који је добро знао какав утилив има Вучић на народ, замести за старешину управе Петроњевића, који је сам могао са успехом да ограничи својега старога друга, кога нестешњаваху никакви устави. Таквим начином између Вучића и Петроњевића растијаше из дана у дан све већи и већи раздор. Петроњевић брањаше Карађорђевића, а Вучић прављаше противу њега опозицију и у совету и у народу. Но међу советницима било их је много, који су такође мрзили Вучића. Шта више та мрзост изађе и пред народ на петровској скупштини 1848 год. која се бијаше сакупила да претресе питање о мешињу у дела угарских Срба. Два члана совета, који бијаху првржени Карађорђевићу, изађоше противу Вучића са тешким окривљивањем и увераваху као да је он водио издајничку преписку са Михајлом Обреновићем ког је он сам изгнао из Србије. Но Вучић се оправда тога тако чудноватога окривљења и захтеше да се тужитељи истерају из совета. Његово захтевање вадило је да се задовољи, и никада још Вучић није имао толикога значаја као у тај мах. Но на тој скупштини за чудо јасно показа се слабоштина самог ондашњег правитељства. Скупштина одреди особиту комисију, која ће да развиди питање о стању народњега блага (хазне). Комисија знајући, да за неколико година попечитељство финансије није хтело да даје никакве рачуне, предложи књазу, да народ хоће да се увери како стоји народна хазна. У томе предлогу би строго осуђен раздор између великаша. Када тај предлог би прочитан, онда један попечитељ ћини са својега места, па заштита старешину комисије: „Шта се то све вас тиче?* — но добије одговор, коме се није надао. „Камо срећа да се то нас не тиче; но ми видимо где од наших заједница народ пати, а где народ пати, тамо ми лијемо крв; ето зашто се то нас тиче, — те још како нас се тиче!* — Пошто на тој скупштини књаз изговори своју беседу са местима које бијаше нарочито за њу приправљено, онда се па то исто место попише некакав прост сељак из Груже. Један попечитељ страшно се раздере на њега: „Како ти смеш одмах после књаза да се тамо испиеш.* — А сељак се ни најмање незбуни него му одговори: „када и ти и ја и ми сви одавде одемо, онда ће по овоме месту чешати

није, кад је Србија била добила нову владу, би написана особита брошура (књижница) о зулумљарству турском, кроз то време основана па званичним датима (документима). Тако се Србија наскоро обрете у положају који напомињаше положај осталих турских провинција. У тако кукавноме положају, српске патриоте тешаху се још мало споменом на дела Кшићанинова у српској војводини. Но и те успомене потре хладночвост српскога правитељства сирам патња суседних Бугара у 1849 и 1850 години. Незадовољници са владом, напомињали јој да је за владе Михајла Обреновића а у време буна у нишком пашалуку, Србија примила себи око 11.000 Бугара, који су тражили у њој спасења, са 10.000 грла рогате стоке, са 46.000 овацима и коза и 1.000 коња, па им после израдила опроштај; *но влада Карадорђевићега 1849 године, бринула се само како бе да докаже турској власти, да је сва буна у Бугарској произашла од истетрекавана Михаила Обреновића.* (²¹)

Заједно са подчињењем српске кнежевине узмују Турске, стаде се снажити у љој и узлив Аустрије. Они одношаји, у које би стављен Карадорђевић и његови приврженици, према руској дипломатији од преврата склоњеног Вучићем у Србији, и од дана првога избора Карадорђевића, не могоше утврдити српско правитељство, које се образовало у кнежевини по изгњању Обреновића у преданости Русији. Ни Карадорђевић ни његова партја не могаше опрости рускоме двору оно неодобравање којим дочека први избор овога књаза, не могоше заборавити како га је руски цар примирао да се преко воље одрече свога званија и нису могли да забораве привремено изгњање из Србије главних виновника буне 1842 год. Но док је руска дипломатија имала велики узлив на Турску, дотле ни српски управници несмело јавио да искажу своја осећања противу ње, него шта више вазда исповедаху како дубоко поштују заштитничку државу. Но кад се спрши маџарска војна, и када Русија прекиде свезу с Портом у штању о издавању маџарских бегунаца, и српски управници престадоше сакривати своја осећања према Русији. Они су сада много радије него пре слушали гласове који извирале из аустријског, инглеског и француског конзулатата, и који се стараху свима сретствима да распростране ту мисао као да Русија заштићује Србију само за то да угуши самосталност Срба, да им она смета да образују самосталну државу, и да сама Русија хоће да завојује јужне Славене. Пољски емигранти бијаху свагда тумачи а по кад што и скретари у инглеским и француским конзулатима на истоку; а после маџарске војне умножи се број Пољака у инглеској и француској

службама: ти људи ослањајући се на своје званично званије, са особитом вољом и енергијом распостираху међу Славенима у Турској мрзост према Русији. Међу српским управницима, особитом пажљошћу и таком нерасположењу наспрам Русије, одликовао се попечитељ унутрашњих дела Илија Гарашанић; он је имао велики узлив на Петронијевића, као човек енергичан и чувао власт од интрига Вучићевих и разних партја, па које се онда делило српско друштво. Неуважавање Русије српском владом јасно се показало на крају 1850 год. кад у београдским званичним новинама би објављено да старешинство између конзула који су се бавили у Београду, припада представнику инглеске Фонбланку, у след правила које беше свуда у Јевропи примљено и по коме се старешинство међу дипломатским агентима разних држава при ма каквом двору опредељава по времену њихова назначаја. Дотле је руски ћенерални конзул у Београду свакда имао првенство над осталим дипломатским агентима, које му није нико ни побијао као представнику заштитничког двора. Но изјава српског правитељства понизи руског конзула до мере простих агената свију осталих држава. Руски је конзул Данилевски протестирао противу тога; руски га је двор потпомагао, и премда је српско правитељство морало било да призна дипломатску важност руског конзула, негледећи на то што се било решило по наговарању Инглаза, да одржи у спази своју објаву, онеп Данилевски би позван са својега места и на његово место би постављен Д. С. Левишић. Српско друштво бијаше расположено према новоме конзулу, но и при њему званични одношаји ограничавају се само границама утврности. Српском правитељству већ је тешко било да се поврати у онај положај, који је заузимало наспрам руских дипломата пре 1842 године.

Заједно са нерасположењем према Русији расла је односност српске владе Турској и Аустрији. Порта је у то доба морала трошити ишњи новац, само да сасвим умири Босну; о њеној целини и о томе да се у њој сачува унутрашњи поредак, бринула је се тада Инглеска, јер између Русије и Порте трајаху непрестано хладни одношаји, а Француска се још бављаше унутрашњим пословима, које догађаји од године 1848 изнесоне на прво место. Карадорђевић написа инглескоме посланику у Цариграду писмо, у коме, препоручујући се његовом „благоволењу“ предложе султану, у знак своје преданости, на зајам 15.000 дуката из српске пародне хазне, да њима сутан обдржи турску војску у Босни; а да би се јошма зближио с Портом он по њеноме позиву, пошље у Цариград својега преставника и попечитеља иностраних послова Аврама Петронијевића, који је толико

пута бло доле у Цариграду, и који тако лепо бејаше познат турским министрима по уделу у раду на састављању устава за Србију. Петронијевић се позадржа у Цариграду, и неврати се више у своју постојбину, јер га смрт затече у престолници Османске царевине, у Октобру 1851 год. Са смрћу Петронијевићевом партаја, која је по-пела Карађорђевића на српски престо изгубила је једног свога главнога вођу, који је не само умее да одржи преврат који су он и Вучић произвели 1842 год. него и да одржи ред који је се установио после тога преврата, негледајући на интриге љубоморног за влашћу Вучића. Веома је било тешко заменити Петронијевића. Између старији чланова владајуће партаје, било је мало људи, који би били способни да заузму тако значајно место, као што је место кнежевског представника и попечитеља иностраних послова. Прошло је било више од године дана по смрти Петронијевића, а његово место нико не заузе. У Октобру 1852 год. Карађорђевић, после дугог колебања, предаде ту прву дужност у српској књажевини Илији Гарашанину, негледећи на то што нови руски конзул Тумански неодобраваше тај поступак. Но Гарашанин између свију другова својих одликоваше се значајним способностима, необичном енергијом и сировим, чисто српским карактером. Он небејаше тако образован и уметан као Петронијевић, његова сировост недосежаше чак до крајњих граница, као сировост жестокога Вучића; но он је имао у себи и хитрост првога и одсудност другога. Такав је био човек коме бејаше суђено да стане на чело управне партаје, и дакле да уђе у непријатељске одношаје према осталим партајама, из којих су многе желеле да поврате Обреновиће. Осим тога назначење Гарашанина показивало је, да српско правительство нема воље да слуша руске савете, и то му је претило различним тегобама. Таквим начином партаја Обреновића, која је имала у народу много приврженника визнова би постављена догађајима у свезу са руским интересима. Илија Гарашанин отпоче споју управу сувише смелим поступком, којим је мислио да убије опозицију против књажеве власти у самом извору њежном: он посла Вучићу, који је оседио у интригама оставку од свију његових дужности, и званија, па ма да оне бејаху по већој чести почасне, и недавању никаквог стварног значаја староме вођи уставобранитеља. Разуме се да то није ни мало сметало Вучићу, који је умее да одржи уплив па прост народ, да као и пре буни насељбину књажевине спроји правительства. Тиме се није нимало умањила опасност положаја у коме се налазаше Србија.^(*) Но у то доба бејаше наступила већ општа опасност: између Русије и Турске заподене се расира због питања о светим местима. Јевропа је била у очи источне војне.

ГЛАВА III.

Источна војна.

Шта је изазвало источну војну? Зашто је Русија остала усамљена без савезника, у целој тој борби? Ето то су питања, на која ће још задуго времена различито одговарати писци разних земаља и народа. Сви знамо да је први повод који је покренуо ту војну, било питање о светим местима, а међутим сви европски писци у глас вичу, да су главни узроци војне биле прекомерне претензије руске дипломатије односно Порте, и јавне намере да разрушити османску царевину. У Јевропи се не нађе ни једна држава која би потпомагала Русију у неравној борби, и нико да се запита, да ли је Русија имала савезнике на истоку и међу славенима, и да ли би њихов удео у рату добио прави значај и утилив на његов свршетак, кад би руска дипломатија дејствовала другаче не само пред саму војну него и у оне десетине година које су јој предходиле, кад би она у место полу-самосталности од Порте и своје заштите успела да им даде пуну слободу, и да их уведе у коло јевропских држава?

Онај карактер који је источно питање добило у дипломатској преписки пред војну, стао је пописати и постепено развијати се тек у првим годинама друге четврти овога века. На крају прошлога а у почетку данашњега века другаче су гледали на то исто питање. Катарина велика имала је и голем план, тако зван „грчки пројекат“, који циљаше да на Босфору установи хришћанску царевину; уједно она је тежила да утврди неутралност румунских кнежевина. Јосиф II бејаше више користољубив: он је желео да Аустрији приједори малу Влашку, један део Србије, Босне, Херцеговине и Албаније, а имајаше намеру да расиростре што даље ћерманизам (немитину). При закључку тиранитскога мира и на ерфуртском састанку Александер I и Наполеон мишљаху да поделе јевропску турску између Русије, Француске и Аустрије. Смераху да даду Русији Влашку, Молдавску и Бугарску, Аустрији — Србију и Босну, Француској — Албанију, Тесалију и Мореју; а Цариград са приморјем његовим да остане у рукама Турака. Но у све те планове руски државници увршилаху пришомоћ од самих хришћана, поглавито славенскога порекла. Од времена Петра I небејаше у Русији ни једно колико му драго трајашно паревање, које неби било већ ступало у сношаје са јужним словенима, које им неби обећавало помоћи, или их шта више заступало пред аустријском владом или позивало на оружје. За владе

Александра I главни војсковођа дунавске војске адмирал Чичагов, предвиђећи да ће се прекинути одношави са Аустријом 1812 год, говораше, како је потребно да се подигне Србија, Босна, Далмација, Хрватска и сва Илирија. Но после Бечког а парочито после Ахенског конгреса, после првих успеха српског и грчког устанка, догоде се промене не само у мисли која проницаваше одношаве Русије ка источним хришћанима и јужним славенима, него и у форми тих одношава. Руска дипломатија очувала је своје саучашће према њима; но при том стади се бринути не толико о њихноме ослобођењу, колико о њихноме благостању и унутрашњој управи; од заштите и покровитељства руска политика мало по мало пређе у мешање у њихове унутрашње одношаве. Та се промена у неколико објашњаваше дужношћу владара, који учествовање у конгресима, да чувају свуда мир и тиштину, ма да се у бечком уговору и вије говорило о Турској. Узајамно јемство између владара трију држава, које су утврдиле свети савез, не могаше се ње тицати и ширење заштите руске дипломатије на турску, појавило је се тек аналогички (доследно) као последица онога реда ствари који је био припознат на осталом континенту Јевропе. Тим се објашњава и лаганост и неодсудност дипломатских преговора о грчкоме питању, и подвршеност, умереност руских захтевања у корист Србије и румунских кнезевина после онаке сјајне војне, као што је војна 1829 год. Шта више, руска дипломатија не-престано је задржавала становнике тих крајева од учашћа у борби, а то није могло имати на њих доброга утиска; њима је се чинило да или презире њихову снагу, или да ратују не за њихово дело. На њихове молбе да се могу наоружати, обично су одговарали, одбијањем. „Јадници, они мисле да је за њих наступило време слободе и самосталности од гаднога јарма, веди један руски дипломата у писму од 1. Октобра 1828 г., које је послao изпод Варне; они се мирно и тврдо уздају у нас, а нама је просвећена Јевропа свезала руке. Ти можеш схватити како се осећање радости буди у мени, кад видим срећу тих људи, и како ми је кад помислим на тренутак разочаровања. Неће ли они онда проклињати оне, које сада благосиљају као своје избавиоце? И дубоки политичари западњачки онда ће ликовати!* Та уздржљивост Русије најсилније се опажаше на народима, који су јој најближији по пореклу. Грци су се као год и пре користили највећом пажњом руске дипломатије и то пије распиривало онаких подозрења у западној Европи као помоћ или савети које је давала Русија Србима или Бугарима. Ту није никако утицала географска близина до руских граница ових последњих, а на име пле-

менско сродство. Румунске кнезевине још су ближе до Русије, по улив руски на њих комешао је само једну Аустрију. Даље, начело пародности силније је дејствовало на подозрење јевропских дипломата, и ласно је појмити зашто. Идеја пародности би припозната и у дипломатији, после борбе за слободу народа притиснутих Наполеоном. Савез у Шомону 1-га марта 1814 г. би углављен са том цели, да Јевропа добије ошти миру, под чијом би заштитом била утврђена и ујамчена права слободе свију народа; у декларацији, која је издата у Витри 25 марта 1814 г. би казано, да је цељ савезника да се „утврде у Јевропи услови равнотеже, који би могли осигурати мир, дозволити монарсима да пазе на срећу својих народа, без спољних утицаја; а народима, да поштују узајамну самосталност.“ А Метерних, који неизрестано показивање опасне тачке где је ваљало обратити западњачку (конзервативну) политику, умео је од времена на време заштићавати и османску царевину.

По дубока разлика у религиозним веровањима, потпуно против-вречје условима јевропскога живота: ничим не ујамчено вукавно стање подајника, неизрестано истискивање османску царевину из реда дипломатијом заптићених држава. Ма како да је дипломатија била обазрива, она је и олет мора да уступити у питању грчком и српском и у румунском. Тако исто нетреба заборављати да је у почетку само становништво тих земаља уздовојало у борби са Турцима, и поставило темељ споме ослобођењу. Осим тога помоћ коју је Јевропа указала Грцима, позната је била оним силним саучешћем које је јевропско јавно миње имало према њима. Помоћ Србима и Румунима од стране Русије позната је била установљеним у поју предањима о дужности и интересима подржаваних једноверник и једноплеменских хришћана. По дипломатија у сва та три случаја умела је скратити оне користи и успехе који западаху у део Србима, Грцима и Румунима. Настојањем инглеске дипломатије биле су поткраћене границе Грчкој. Аустријска дипломатија највише је се противила да се румунске кнезевине уједине, јер она није хтела да види између себе и пренога мора, не само руску владавину, него ни малу самосталну државицу. Што се тиче нах Србије, ту се сама Русија зауставила на по пута, затворив је у опредељење границе, и недопуштајући јој да се сасвим ослободи, и ако су победе од 1829 г. и подвргле сву јевропску турску рускоме уливу. Милош је већ сам био задобио кнезевску титулу, и присаједиши је Србији неколико нових округа. А међутим јевропска турска никада се није још комешала тако као у време закључка једренскога мира. Од почетка овога века па до те године,

готово у свакој провинцији турској понављају се по неколико пута буне које су ишли на то, да ослабе или сасвим униште зависност од сасрећене (централне) власти, па да на њено место поставе местну управу. Шта више и Бугари, то пајмирније идеме међу хришћанима у Турској, већ имајаху нека своја захтевања, за која је знала руска дипломатија. Но при закључењу једренскога мира, није био упитан ни један посланик (депутат) притиснутих народности. Није било обраћено пажње ни на једну изјаву каког год славенскога племена, па и ако је се војна и заподела била с тога, што порта није испуњавала обећања која је задала у корист хришћана, па и ако мисао о заштити народних тежња би позната оделитим лицима која улазаху у склон руског дипломатског тела. „Уоште ја сам тога мишљења, говорио је Фонтон, чиновник дипломатске канцеларије у главној војсци — да Русија волја да пође по примеру инглеске, т. ј. да подржава свугде народне тежње; ми нећемо никад ништа добро дочекати од правительства, кад се ствар тиче специјалних интереса Русије.“ Таким начином почиње да се указује заштита целини османске царевине, и у исто доба мешање у унутрашње послове полуослобођених земаља. „Ми имамо страст, говорио је тај исти Фонтон 1828. г. да даривамо друге народе различним установама: под различним предлогима и именима: ми смо тим установама уређили јонска острва Шпанију, Француску, део Ђерманије, и. т. д.; сад хоћемо да се њих придржавају у Португалској, спремљен је пројекат организичког статута за књажевину Молдавску и Влашку, па и Србију не губимо из вида! Бог зна! може бити да ће потребовати и за блестателну порту приправљати такав благотворан устав (статут),“.... Јенерал Кисиљев додаје тај исти Фонтон 1830. год. пуномоћни председник дивана, спрема се да уређи Влашку и Молдавију увођењем организичких статута. У Србији на против, књаз Милош Обреновић не мари да га тако уређавају. Он је сазвао скупштину, изнео је султанске фермане, и ту је народна скупштина једногласно потврдила њега и његове наследнике за књажеве сада готово самосталне књажевине. Ту зацело нећемо наћи неблагодарних. Но ми опет неморамо мислити, да наш конзул буде овде проконзул (заповедник) и да му остаје само да заповеда. Па по души да речемо и зашто би то?“ Но Фонтон се преварио: *Србија је морала да прими устав из руку Порте и Русије, који је учинио у њој промену династије, и који је њу коштао неколико година унутрашњих потреса.* Нужност устава, тумачили су излишном влашћу која беше сасрећена у рукама Милошевим: но та је диктатура била потребна за Србију,

јер њеним ослобођењем није се свршило дело ослобођења свега српског народа, дело, које је било прекинуто баш том истом околношћу што је дипломатија, затворив Србију, ту малену покрајну српског становништва, у обележене границе, обрнула њезину снагу на унутрашњу борбу. Српска књажевина, која до тога доба небајаше позната у европском међународном праву изгуби због тога полонину својега значаја; јер, подвргнув се дипломатским обвезама, није могла већ ни једнога корака кроћити напред. Она је као и Грчка, изгубила могућност да подчињава својему уједину народно покретање у Бугарској, Босни и Албанији (¹).

Најзад 1834. год. покрену се мисирско питање. На изглаед хришћанима се указиваше изненадна помоћ у узајмијој борби међу мусулманима. Но у намере мисирскога папе уилете се јевропска дипломатија. Француска је подбадала старог властољубивог Мехмед-алију, јер се надала да ће преко њега утиливати на далеки исток и у оном делу Истока, који обично називаху Левант. Војска мисирскога папе заузе сву Сирију разби Турке код Конија, и доспе до Смирне. Источно питање приближаваше се најважнијој својој кризи; бејаше готово да се распадне на двоје: питање о леванту и питање о хришћанима јевропске турске. Мехмед-алија сам је зборио једноме францускоме дипломати, да он ради угледајући се на Грчку и Белгију којима је европска дипломатија помогла да се одцепе од држава за које их иницијална свеза везиваше. Мехмед-алија у многоме је папомињао Милоша. Он је говорио о себи: “најглавнија је моја мањина што сам рђаво васпитан; мени је већ било 50 год. и ја сам управљао десет година Мисиром кад сам се научио читати. „Ја стадох прибирати у памети све оно, што сам видео и слушао; по утисци које сам од тога добијао пропадаше с годинама. Ја стадох позивати свакога човека који је само знао књигу, да чита књиге са мном заједно. Сада читам географију; особито волем да читам војничке и политичке књиге, а тако исто и новине“*. Но Мехмед-алија бејаше и сувише стар да није већ могао извршити своје планове у свом њиховом обиму. Истина било је међу јевропским дипломатима и таквих, који су мисили, да ли пеће згодније бити метути у Цариграду реформатора Мехмед-алију, на место револуционара Махмуда II. Тако је бар испало аустријски интернуције Прокеш — Остен. Но против мисирских планова скочи инглеска, јер њој недопуштаху трговачки интереси да у Леванту преоблада француски уплыв. Руски двор, који због неколико питања бејаше у завади са француским двором, увиђао је у мисирској ствари згодну прилику да учини иницијатност Француској. Осим тога охрана османске царевине одсудно је одговарала

назорима руске дипломатије. Најзад у частолубивоме паши, могли је видети онасијег супарника, него ли што је султан. Услед свију тих узрока би 26 Јуна 1833 год, углављен између Порте и Русије упкијар склешки уговор „о узајмној ствариј помоћи, и најистинитијем потпомагању;“ где се у чланку 5. говораше: ма да обе Високе стране што праве уговор, имају чистосрдочну намеру да ова узајмна обвеза има снагу до најдаљих земана но како у доцније време околности могу захтети да се начине неке измене у овоме уговору то је решено одредити рок спаси овог уговора на осам година;“ у засебном по-тајном чланку било је казано; „будући да његово величанство цар целе Русије, жељеши да ослободи блистательну Порту Отоманску, од терета и неприлика, које би је могле снажи ако би давала стварну помоћ — неће захтевати такве помоћи, у случају ако би околности поставиле блистательну Порту у обвезу да даје ту помоћ; то блистательна Порта отоманска, у замену помоћи коју је дужна да даје по сили правила узајамности јавнога уговора, мораће ограничити своју радњу у корист царског руског двора тиме, што ће затворити дарданелску отоку, т. ј. што неће допустити никаквим страним војним бродовима да улазе у ту отоку ма под каквим било изглором.“ Таким начином први кораци Русије у мисирском питању, подцинују се објашњавају од чести оним одношајима, у којима је се налазила Русија према француској, а од чести добивањем оне користи, која је била указана у тајном чланку. Тако је поникло источно питање, у оном облику и са оним карактером с којим се оно и доцније јавило. Гизо, у својим „мемуарима“ право вели, да је се тада први пут појавио израз „источно питање“, међутим док ни један устанак у хришћанским крајевима јевропске турске није удостојаван таког громког имена. Таким начином руска дипломатија од заштите Грцима и славенским народима чега се је Русија од памтивека држала, прешла је она на интересе удаљенога истока, уплела се у источно питање у свеколиком његовом облику. Томе новоме правцу руске политике морадоше се подвргнути и њезини одношаји према хришћанским народима у јевропској Турској: ако је заштита према њима, мешање у њихове унутрашње послове изазвало непријатна осећања спрам Русије у западној Европи; онда од онога часа кад је се Русија умешала у мисирску ствар, морало је се оснажити дипломатско супарништво између ње и других држава, и пре или после повући за собом војну. Но с каквом је се цељу, и у заштиту којих непосредних користи, могла умешати русија у ту ствар?

Излазећи противу мисирског паше, Русија је морала имати пред

очима само сопствене интересе и корист хришћана које она заштитије. Само у овом случају оправдало би се оружано утицање Русије у источне ствари кад би Мехмед-алија претио да обори Махмуда и не би дао да се преопорди османска царевина њених хришћанских поданика. Но ништа не показиваше, да је Мехмед-Алија тако штогод намеравао и да је он имао довољно средстава да овлада целим истоком; међутим је Русија учинила са своје стране све, како би предупредила успехе частолубивога паше. Руске војске појавиле се на Босфору и Мисирци се повукоше у своје земље. Унајопаснијем обрту ствари сва нарезања руске дипломатије морала су се ограничити заштитом Европске Турске. То је тражила корист хришћана, па дакле и користи Русије. При распадању Османске царевине на две поле, питање о судбини хришћана знатно се олакшало. Њима би било лакше борити се противу мусломана који су остали на европској обали и са најзначајнијим успехом њиховим себобијегом Турака у Азију, што је била свакога у таким приликама, била би далеко већа. Но бијаше још други много важнији доказ, да деоба османске царевине на две државе једна другој непријатељске, могла је приномоћи успесима саме Русије на истоку. Јонит цар Александар I право је и верно казао, да отоке Босфора и Дарданела јесу кључеви његове куће. Русији је зацело потребовао излаз из Црнога мора, од кога су кључеви били у рукама једне исте државе па макар и слабе. Много би корисије било по Русију, кад би ти кључеви били у двојим рукама; исто тако као што је зацело за сву Европу корисије, кад је пролаз из Балтичкога мора у северно прешао у владавину Данске и Шведске. Руска дипломатија остављајући обе отоке у рукама Портиним рачунала је на слабост и покорност њезину. Но већ и тада међу руским дипломатима било је људи, који се нису слагали са тачношћу тога рачуна. Још године 1829. Овако је судио о томе питању Фонтон у своме писму П. И. Кривцову: „Узалуд се ми варамо надом, да ће Порта што слабија то послушнија или покорнија бити; страховањем не теку се пријатељи. Па у осталом плашљив пријатељ гори је од непријатеља. Углави сутра уговор са Турском за одбрану и нападање, и нека се заподене војна између нас и инглеске, мислиш ли ти, да ће мо се моћи ослонити па порту, и да она ако јој обећају да ће јој пократити Крим неће пустити инглезе кроз дарданел и Босфорску отоку? Незубазни друже, од такога правитељства, као што је Турско, нама је врло мало вајде, а невоље и опасности много. Имајући најнекорисније намере, ми ипак и опет мање будимо нити мање будимо неповерење других европских држава. Слабост пак Порте иде им на руку да нам непрестано раде против, и

да нас увлаче у упропашћујуће и некорисне војне. Ма с које тачке гледнога да посматрам ову ствар, онет ја невидим никакве ваде за Русију што ће имати тако слабога суседа, као што је Порта, нити иреди павлачити на себе срамоту и трпити због ње не само притешињавања народа који исповедају с пама једну веру и једнога смо племена, него и понижење саме православне источне цркве. Шта да се ради? Како да се латимо за посао? мене за то нике није питао; но ја ево шта бих казао. Географском положају на југу сметају природне оскудице. Она не може чекати периодички потоп, о коме сам ти већ једном писао т. ј. пет хиљада година, у нади да ће онда природне стихије распирати отоце Босфора и Дарданела. Русији на југу треба простора, који би одговорио њеном значају и улазу који она воли да има на све јевропске послове.* До год Европа не нађе згодан начин да задовољи ту преку потребу Русије, дотле источно питање мораће бити решено, него ће писати над овим светом као мач Дамоклеса. Свака одлука у томе питању која не буди одговараја по потребама Русије или која буде противна пуждама и жељама урођенима у народним осећајима, биће одлуке привремена, нетрајашна.* Но 1833. год. би одлука нетрајаша и привремена претпостављена свему другоме. Руска дипломатија поткопавши намере мисирскога паше, напесе тиме силну штету Француској; но указав тиме услугу Инглеској, она узбуди њезину подозирвошт условом о Дарданелима, који бејаше уметнут у тајни чланак Уикијар-скелешког уговора. Таком ценом би ујамчена Порти азијска Турска, ма да од прелаза њеног под власт Мехмеда Алије пису се штетили трговачки интереси Русије, јер она у то доба готово није ни имала трговину са Левантом, и ма да ништа није доказивало, да ће под влашћу Мехмед-Алије мало-азијски Хришћани виште страдати него под влашћу нејаке Порте. (93).

Мисирско питање стиша се за неко време, и кроз тај простор времена, би уведен у Србији устав и уклоњен Милош, коме опити глас приписиваше да је имао тајне договоре са Мехмед-Алијом и да је имао онакве намере као и мисирски паша. 1839. год. источно питање по нова искрсну. Син Мехмедов Ибрахим паша, кога је отац послао, разби војску султанову код Незиба пре него што приспеше у негов табор француски улаци, који бејаху послани к њему с по руком да се заустави. Француска и Инглеска пожурише се да утуђе жестину мисирскога паше, јер се бојаху да се Русија изнова не помеша у источне послове. Но за овај мах руска дипломатија затежаше се неко време да да својега гласа, и ако су у Француској тржанствено гелали, да је Русија усвимљена, но у том уздржаном

положају њезином и била је сва њена снага, јер је њој остало право слободнога избора у радњи. Међутим источно питање било је предмет најусрдних спошта између Париза, Лондона и Беча; било је предмет најблистанијих беседа у француској палати посланика, и у инглеском парламенту. У седници француске палате 20 Јуна (2. Јула), Гизо је између остalogа зборио: „Што се тиче отоманске царевине, то сам ја далеко од те мисли да одричем њен пад; то је очевидно. Али опет ваља бити обазрив; потреба сувише наглити том предвиђавању; царевине које су дуго трајале, тако исто дуго се и руше и дуго времена треба да прође докле оне са свим непропадну. Провијење које не дели нестрилење и тежњу људскога духа чини се да се спрема изнова да изобличи предсказивања предмет којих је отоманска царевина; оно шаље то изобличење на оном истом земљишту у оним истим зидинама у којима је друга царевина, царевина грчка животарила не године него векове, после онога времена кад јој промућурни људи прорицаше пропаст. Рушење отоманске царевине, траје већ педесет година. Она је много изгубила; она је изгубила провиније, које су се претвориле у државе. Но како их је изгубила? Већ издавано небива посредством освојења, издавана ни једна европска држава није отела од отоманске царевине ништа војном, отвореном силом.... Но како се то догодило? Каким је начином Турска царевина готово изгубила придунавске кнежевине, на половину Мисир и сасвим Грчу? То је, допустите ми овакав израз, камење, које је природним начином пало с грађевине. Да су туђинске интриге и частољубље учествовале у тим догађајима, ја то знам; али их они пису извршили; они их не би извели до краја; то су била природна, самовољна одпадања; те су се провиније саме и по унутрашњем убеђењу оделиле од Отоманске државе, која није имала снаге да их задржи. И опет, кад се одедиле шта су постале? Јесу запале у шаке ове или оне велике европске државе? Сасвим не. Оне се побринуле да се склоне у самосталне државе, да се уреде под овим или оним покровитељством више или мање тешким, више или мање опасним, али које им и опет допуштало и дозвољавало да живе у облику засебних народа, нових држава у великој породици европских народа. И је ли можно у другим условима поступати са таквом пажњом према ономе шта се догађа на Истоку?.... У продолжењу тридесет година на Истоку и у земљама подвлашним отоманском царевини свуда се види један и исти појав: ви видите ту царевину да се она разлаже природним начином па овоме или па ономе крају, али не у корист ове или оне европске државе, већ ради тога, да се однотие стварање какве год нове

и самосталне државе. Нико у Европи не би хтео поднести кад би завојевање донело увећање ма којој од европских стarih држава, па рачун османске царевине. *Ето то је истински смисао онога правца који је примило растеће распадање османске царевине и само при овим условима, и у овим границама, француска се може на њега да позива.* Обдржавати османску царевину ради европске равнотеже, или ако силом тока самих ствари, природним ходом догађаја, деси се какво год оделење од ње, ако се каква провинција отргије од те царевине, која се клони наду, пришомоћи преобрађају те провинције у нову, и самосталну државу, која ће добити место у породици других држава и послужити у своје време да се оснује нова система за европску равнотежу, којој ће бити суђено да замени прећашњу (систему) не подпомагају виши њезиним елементима, — ето то је политика која до-дикује Француској, по којој ће природно следовати, и које ће се, ја сам уверен, она држати.* Из ових речи није тешко увидети да се Француска није одрекла, да од Мисира направи засебну државу. Али, оделење Мисира од османске царевине — била би осуда даљем опстанку османске царевине. Тек што би се извршило оно, које је привукло на се пажњу свију европских држава и узбудило супарништво међу њима, оделење већ важно и за то, што би однела од царевине мухамедовска, изобилна и значајна по своме географском положају провинција, а то би се одма показала слична тежња и у многим другим провинцијама, које су већ издадава за то припремљене. Природан ток таког преобрађаја османске царевине, који показује Гизо, постао би приступачан за многе њене делове, већма ширији и сигуруји, у неколико већ и због тога, што му је друштвено мишење у Европи у ово време било благонаклоњено. Но такво расподољење није могло једнаким да остане, и показа се, да сајуз Инглеске са Француском није доволно темељан, кад се изнова у мисирско питање умеша Русија. Премда је Мехмед-Алија већ био и успео да изради себи код Порте, насељено праве владе у Мисиру и за живота над Сиријом, премда је француска јавно одобравала такав излазак ствари опет су се одношаји изменили. Француска је остала усамљена; остале су пак европске државе тражиле да се примирје између султана и бунтовника наше изврши, посредовањем европских држава. Захтевања су Мехмед-Алија била јако подсечена, и 3 Јулија 1840. год. у Лондону би закључена конвенција, са засебним актом у коме је између осталога било речено: „Његово височество султан, обећава поклонити Мехмед-Алији, њему и његовим потомцима у правој линији, да управљају мисирским пашалуком; и осим тога његово височанство

обећава поклонити Мехмед-Алији за живота, с титулом акрски паша и са заповедништвом над тардијом Сен-Жан-д' Акр, управу над јужним делом Сирије. — Кад од сад за десет дана Мехмед-Алија не би примио овај уговор, султан ће узети натраг предлог о управи за живота акрским пашалуком; но његово височество султан још ће пристати да поклони Мехмед-Алији, њему и његовим потомцима у правој линији, управу над мисирским пашалуком, кад би овај предлог био примљен, за време идућег десето-дневног рока, т. ј. кроз двајест дана, рачунајући од дана кад му се ово објави, и кад он тако исто преда агенту султановом, надлежна упутства својим сухопутним и морским начелницима, да се одма склоне у пределе и пристаништа мисирскога пашалука. — Сви уговори и сви закони османске царевине односниће ће се подједнако на Мисир и на горепоменути акрски пашалук као и на остале делове османске царевине. — Сухопутне и морске силе, које ће држати мисирски и акрски паша, састављајући део војничке силе османске царевине, вазда ће се рачунати да се подржавају за државне потребе.* Кад паша неби пристао у року од 20 дана на услове, које му је предписала конвенција, султан може узети натраг попуштања која је предложио. Паша није пристао на услове, и инглеска флота до половине до обала мале Азије бомбардала је Бајрут; инглеска војска на јуриш оврши Сен-Жан-д' Акр и примора војску Ибрахим-пашину те се новуче у Мисир. Мехмед-Алија се покаже немоћан; његова средства нису одговарала опим великим намерама, које су му присипивали. Затим се приближи Александрији адмирал Непир, примора Мехмед-алију да започну уговоре и закључиши њиме конвенцију, у којој је било ујамчено пашин право наследства владања у Мисиру. На тај начин Инглеска, моћна тиме, што је Русија ступила с њоме у сајуз, а Француска остала усамљена, решила је источно питање, а то опет није могло проći, а да се неузвидни њено значење у малој Азији, и да се не одазове корисно по њену трговину. У осталом Инглеска се постарала те открила свако подозрење вај рачун њезиних намера у томе послу. Још 5 Сентембра 1840. год. мењајући конвенцију пуномоћници су четири државе, решили са намером, да изнесу у истинском облику безкорисност, која је руководила њихове дворове у закључку тога акта, да формално објаве: при извршењу обвеза, које су примиле на себе договарајуће се државе по вишем реченој конвенцији, ове државе нису имарне да траже никаквог увећања територије, никаквог искључивог утицаја, нити ма каквог преимућства у трговању за своје подајнике пред другим народима.* Истина су у Лондону исправа

били незадовољни били поступком Непира, и у Цариграду нису пристали на услове предложене паши, подоцније по убеђењима од стране Француске и не без утицаја Аустрије, Порта прешозна ферманом од 12 Маја 1841 год. Мехмед-Алији право наследствене владе у Мисиру, с охрапом опет свију оних услова који су били унесени у прећашњу конвенцију, и који су чинили да Мисир већма зависи од Порте, него ли Србија и Румунскे кнежевине. Тада и Француска приступи у сајуз осталих држава, а 1 Јулија те исте године засебни акт Уникјар-Скелешког уговора закљученог између Русије и Порте, би замењен конвенцијом, подписаном у Лондону која гласи: „Његово височество султан с једне стране, објављује, да он има тврду намеру од сад чувати начело непроменљиво установљено као старијско правило његове царевине, по сили кога свакда је био забрањен војничким лађама иностраних држава улазак у Дарданелску и Босфорску отоку, и докле год је Порта у миру, његово султанско височество неће допустити ни једну војничку инострану лађу у речене отоке. А њихна величанства, руски цар, аустријски цар, краљ Мађарски и Чешки, краљ француски, краљица сједињених краљевина Великобританије и Ирске, и краљ Пруски, с друге стране, обећавају поштовати то решење султаново, и радити по више изложеном начелу. Утврђено је такође да потврђујући не-прикосненост старијског правила османске царевине, које је изложено у реченом чланку, султан задржава себи ко и пре право, да издаје фермане на пролаз лаких лађа под војничким барјаком, које стоје по обичају па услуги послаништва пријатељских држава. Његово височество султан задржава себи да ту конвенцију достави на знање свију држава, с који се блисталетна Порта налази у пријатељским одношенима, и да им предложи да приступе истој.“ Казујући свој поглед на значење тога уговора, Гизо вели: да је Порта овим актом била изузета испод искључне заштите руске и уведена у круг оштих европских интереса. — Пораз који је испочетка претрпила Француска био је ослабљен овим уговором: источно питање било је позвано на суд европског ареопага; Мисир је остао клијент Француске, Дарданели и Босфор затворени по Уникјар-Скелешком уговору, од војничких држава, бише затворени сада и од руске флоте, и тако иључеви од црнога мора, од обе обале мраморског мора са његовим отокама, остале у рукама једне Порте, слабост која ју је могла подчинити не само једном руском упливу, него и упливу не-пријатељском Русији, што је се већ не једном и дешавало.^(*)

Није могуће а да се овде не напомену речи Фонтонове, које

је он написао на једанаест година пре свршетка мисирскога питања. „Отоke у турским рукама не само да нас лишавају на југу потребног простора и узливна на источне послове, који би одговарао величини и значењу Русије, него могу нас још подвргнути опасностима у случају туђег уплива у Цариграду. Да би се ово избегло Русија је приморана, ма шта је коштало, да је њезин господарећи уплив у Цариграду, и ова је неопходност свакда везује да се и на супрот својих интереса непрестано увлачи у политичке збрке. Томе се не може краја догледати, доклен је год турске царевине. Ми смо садашњом војном и једренским миром утврдили за време наш уплив у Цариграду. Но хоће ли то дugo протрајати? Ако се преброји, колико жртава нас кошта та политика, може се брзо схватити, како се она не може одржати. Пре или после она ће постати банкрот: с тога још изразије треба томе учинити крај. За то има два начина: први је начин претворити источно питање у славенско питање т. ј. развити барјак славенизма и православне вере, и на развалинама Аустрије и Турске створити нову веома велику славенску државу. Али ово горо-стасно предузеће, ког је успех тиме сумњивији, што славенски народи, прем да су силини па броју, јунаштвом и самонрекоревањем, или нису у стању да га изврше у борби са целом западном Јевропом. Благоразумна политика захтева да се то не предузима, да се о томе и не мисли. Остаје други начин. Он је у томе, да се подеди данашња Турска на две државе: једну хришћанску на балканском полуострву, другу муhamedовску у Малој Азији. Овим подељењем ми ћемо доспети да се пред нама отворе отоке и да се ослободе јединоверци и једноплеменици наши испод турске владе. И све се то може извршити без ремења јевропске равнотеже. Због овога, да би постигли ову намеру ми можемо и дужни смо да нађемо сајузнике. И тако још каква треба да је наша намера за у будуће време...“ Али се није бринуло да се ова намера постигне и није могла бити остварена с тога, што се на место огромног источног питања ставило или такво оширило славенско питање, не узимајући у рачун, да је решење његово могло да буде такође поцепано на делове, по засебним народностима; или је владала друга мисао, да се створи на балканском полуострву једна држава, па је та мисао терапа до друге крајности, и браћени су Грци више него ли јужни Славени, чemu се заиста дugo време и подчињавала руска политика, особито у бугарском прквном питању. На супрот овој мисли, сами су Славени 1848 године изнели на видик мисао федерације (сајува); али и ради тога најпре је било потребно да се политички ослободи свако

цдеме. Ево овај последњи задатак и могао је да буде предмет достојан руске политике, која, с једне стране избављајући се од горостасних планова, а с друге ишла би тој истој намери, али по комадима, мало по мало, не дижући противу себе такве своопште зависти, какву је изазвала решавајући велика питања: источно, славенско и подчињавајући или приватна питања: српско, пријогорско, бугарско. Већ потпuno осдобођење једних Срба ударило би тврде темеље и за решење читавог славенског и хришћанског питања. Још су биле верније мисли Фонтонове о опасностима, какве се сједињавале за Русију у сљед тога што су остајале обе обале мраморског мора са његовим отокама у рукама Порте. (27)

Како било да било тек тим што је умирени мисирски паша, тишина у Леванту није била повраћена. Пошто се удалила војска Ибрахим-паше из Сирије отпочела се борба између Друза и Маронита, а то је и опет дало прилике Француској, да се меша у послове османске царевине. Русија није делателно учествовала у том новом сирском питању. Француска пак ослањајући се па то питање, основала је читаву систему мешања у судбину тамошњих хришћана. За тим се обелоданило мешање Француске и Инглеске у питању о маџарским бегуницама, и у питању о светим местима. Османска царевина, ова мухамедовска Пољска, као што Гизо вели, поставши предмет онште пажње и оштре бојазњивости код јевропских држава, морала је постати међан њихног међусобног супарништва (трвења). Под утицајем тога супарништва решавала се дела далекога истока, њему су морали бити подчињени и интереси хришћанског становништва у Турској. Питање о светим местима, почињало је одмах после онога часа кад су се стишли револуционарски покрети 1848 и 1849 год., кад се француска република приближавала декембарском преврату, који ју је бацио у властољубиве руке њезинога президента, који је на силнички за тим захватио титулу цара, под именом Наполеона III, који је наследио двојаку мржњу према рускоме двору: непријатељство своје породице, основач које је некада изгубио своју власт, благодарећи усилавању Русије и њезина цара Александра I за ослобођење Јевропе испод владе Наполеона I; и непријатељство францускога двора времене владе Луја Филипа, који је добио толико личних непријатика од рускога двора. Уз то, исток је свагда могао бити прилика за борбу и освету Русији од стране Француске за њезин пораз у мисирском питању; и напослетку самоме је Наполеону било потребно да уплате Француску у спољне ратовање, како би унутра могао мирно владати, премда је он непрестанце говорио да је „ца-

ревина мир.“ Није се чудити што још није била прошla ни једна година од декембарског преврата, кад Наполеон III се умеша у одношеје Русије наспрам Порте, и повуче за собом већи део Јевропе у рат, који је стао живота по милијуна људи, и трошкова до 7 милијарда франака, па је и опет уверавао да је француска влада ступила у рат јединито ради заштите слабе државе од намишљаја силне државе, и ради одржавања јевропске равнотеже. „Је ли истина да су две главне државе које су водиле рат са Русијом, пита у својој последњој књизи историк друге француске царевине Диноје, — је ли истина да је од стране француске и британске владе учешће у рату било тако слободно од личних интереса, као што су се старали да то доказу у Француској? Не видимо ли ми да је било корисно Инглеској да начини француског цара својим сајузником на место непријатеља, једно име ког је тако плашило већину Инглеза својим историјским споменима? Није ли било Инглеској корисно подићи њена два супарника, једног против другог, у нади да ће они малаксати у уздајнијој борби? Није ли било пријатно Инглеској упропастити флоту једне од две велике јевропске државе морске, сile којих кад би се сједниле, могле би успешно да дејствују противу сile Инглеза, накратко — ослабивши руску флоту, наслађавати се призором односне слабоштине противу себе усамљене флоте француске? У то је време Инглеској било корисно, с помоћу француске снаге, да још више рашири круг слободних пајаца за њену трговачку радњу. Већ је једних ових користи билоовољно за Инглезе да се реше да учествују у рату. Ништа не мари, и ако она није увећала својих земаља на истоку ни са једним острвом, ни пристаништем, ни стратешким местом, ради будућег ојачања своје владе на морима Леванта. Што се тиче поглавара француске владе, за њега је потреба војне истрица из личних користи, којима је претило унутрашње стање Француске после преврата 2 Декембра, њему није било потребно никаквих освојења на оширијој просторији османске царевине: њему је нужно било освојити нешто друго, него саму Француску, француску опозициону и француску народну, ратоборну. Света су места у Палестини одавно већ била под заштитом Француске; али она са лакомисљеношћу, која је слична само лакомислености њезиних философа, пренебрегавала је своја права; и у оно време кад је Русија запста заштићавала грчку веру, Француска је допуштала да себе омаује празним ћаскањем гркофила. Шта више Француска је била потпуно равнодушна 1850 год. кад је један њезин конзуљ био тако поштен да пронађе свој положај у Јерусалиму да се не може више

да подноси, дао је прилику француској влади да се обрати Порти са захтевањем да испуни уговоре. Француски је конзул у Цариграду дејствовао неодступно, и министар иностраних дела у Паризу је одговорио на питања Русије и Турске са таквим очигледним хладнокрвијем о делу, које је западео један његов подчињеник, да је руски цар нашао да је могуће у сопственоручном писму посаветовати султану, да не даје томе послу великог значаја, и оно се није покренуло у напредак до краја 1851 године. Но се свршио декембарски преврат, и питање, које се пре држало да је испуштаво у Француској, наједанпут добијајући важност; што се није могло задобити кроз две године, добило се за некаква два месеца. Ставе ствари, које је постојало у Јерусалиму више од 60 година морало се изменити. Но се Турска кодебала, велики везир, приставши да задовољи захтевања Наполеонова, изгуби своје место, и Латини не само да не добише оно, што им је било обећано, но шта више изгубише право да се искључно користе у јерусалимској цркви кубетом Вознесенија. Француски резидент остави Цариград, али се по том морао вратити натраг, као посланик на војничком пароброду „Карл Велики“, коме Порта после неколико колебања, сагласи се да даде допуштење да слободно проплови кроз Дарданеле, противно уговору 1841 године. Захтевања руске и француске владе кроз то дођоше у сукоб. Новембра је Порта пристала да попусти Француској; али руски цар позва грчког патријара да изађе из Јерусалима, ако се и најмање што промени у већ установљеном тада реду ствари. (**)

Што се тиче других великих држава, Прусија није имала никакве потребе да се меша у питање о светим местима; а Аустрија, скорошњи пријатељ Русије, кога је она спасла од погибије, из почетка је примала тек маловажно учешће у томе питању. Она је већ одавно навикла, да латинске хришћане на истоку заштићава Француска и њенини делателни агенти, и сврх овога није било такво њено представништво у Цариграду, да би се она могла енергички да истакне у овоме питању. Необично важно место цесаро-краљевског аустријског интервнција (посланника) код високе Порте, које су пређе запремала лица намењена за највише државне дужности, није било овда никим заузето, јер је између Турске и Аустрије била ладноћа, без мало да се прекину дипломатски одношави због заштите, коју је Порта, поставши слепо оруђе јевропске прошаганде, владајући се по саветима Француске и сасвим не познавајући своје интересе, учинила маџарској инсурекцији и њеним вођама. Продужење таквог става ствари, при општем положају става ствари у осталој Јевропи, које је

сваким даном постајало све опасније, ни у којици није одговарало користима обе те државе. Али су пријатељски одношави могли бити повраћени међу њима тек онда, кад би Порта дала аустријском правитељству могућност у свима случајевима досљедно и енергички да се држи политику, сходне с њеним сопственим интересима. Осим ове главне ствари, требало је решити још многа друга већ одавна иерешена питања, тесно скоччана с дипломатским достојанством аустријске царевине и са охраном поштовања, које је она хтела да има на Истоку. Ка свему томе придржује се још тешкоће по стварима црногорским, које су били 1853 год. достигле до вршка замршености. Ми немамо потребе да говоримо како су поникле и развијеле се те тешкоће. Доста је рећи, да је Порта већ била спремна да пошље значајну убојну снагу, да примора Црногору да припозна над собом њезину врховну власт, што су јој Црногорци вазда одрицали, позивајући се на пређашњу своју самосталност и ослањајући се на пе-прекидно покровитељство Русије. За овај мах прилику за раздор дали су сами Црногорци, који су упадли у Турску. Нападање на Спуж и Жабљак, изпочетка успешно, у даљем своме току привуче на границу Црне Горе турску војску под заповедништвом Омер-паше. Може бити да је аустријска влада у намери, да великолепно и безкористно помогне, налазећим се у таквој опасности становништву Црне Горе, имала на уму — да ослободи Црну Гору од руског „покровитељства“, које су Црногорци одавно припознавали; може бити да су на то побудили аустријску владу ондашњи њенини одношави с Портом и рола, какву је по предлогу њеном онда вршила у квартиру Омер-паше револуционарска пропагадна. Како било да било, тек је Аустрија одочела решитељне мере, које су заједно с тиме морале да прокрче пут да се обнове пријатељски одношави њени с османском царевином. Јануарија 1853 год. дође у Цариград Фелдмаршал-лајтнант граф Лайнинген као извапредни посланик аустријског цара. Суштина његовог задатка, који му је био наложен, била је ово: Прекинути посао о бегуницама из Маџарске, прекратити свају с Црном Гором и објавити, да само на тим условима могу бити повраћени пријатељски одношави Аустрије с Портом. Прикупљање огромне убојне снаге на границама Хрватске и Далмације, под заповедништвом бана, фелдесхамјастора барона Јелачића, коме је било заповедено, кад Порта не прими оне услове да нагрине у Турску, а ово је рађено с том намером да се подномогну захтевања аустријског пуномоћника у Цариграду. Заједно с тим дође на црногорску границу, где је претила највећа опасност, комесар двора аустријског ћенерал-ађутант, а у исто доба, један од

виших официра аустријског Ђенерал-квартирног штаба, оде у главни логор Омер-пашини, и преволега да се задржи од даље војничке радње дотле, док не дође извештај, какав је успех имала препорука дата фелдмаршаллајтанту грофу Лайнингену. Аустријски пуномоћник добив одбијајући одговор, већ се спремао да остави Цариград; но у последње минуте Порта се предомисли, и безпрекословно пристане на сва захтевања аустријска. Овако су одношаји Аустрије према Турској били обновљени на тврдом темељу, а одмах затим за посланика аустријскога у Цариград би одређен бивши министар трговине, барон-фон-Брук. (99)

Но у одношајима Турске наспрам Русије, кроз ово време, увлачила се напротив непрекидно растећа узајамна раздраженост. У Јерусалиму је био свечано прочитан ферман, у корист латинских калуђера који је израдио Лавалет; тај је ферман давао им неке повластице, што се тиче приступа витлејемској цркви, и гробу св. богоједине; те повластице Русија је узела као нападање на права православне цркве. У сваком случају ова попуштања Портина, у корист латинства у опште, сматрану су за победу француске дипломатије над руском, а баш у томе и садржавала се суштина питања. Опет се покретало питање о поштовању Русије на истоку, о оном утицају и нравственом господарењу, које је она с помоћу давашње политике дипломатске вештине и материјалне снаге успела да задобије у продужењу 150 година. Фебруарија 26 ђенерал-ађутант кнез Меншиков, праћен мадобројном и сјајном свитом оде као изванредни посланик цара Николе у Цариград; 29 пријави се великоме везиру, а 30 министар иностр. дела Фуад-ефендија већ је дао оставку. Много су се препирали око тога, треба ли, или нетреба дужност дату кнезу Меншикову сматрати за последицу препоруке извршеној графом Лайнигтом. У Европи је у опште владало мишљење да су кнеза Меншикова послали у Цариград с намером, да се не изостане од Аустрије, и да се достигне онакав исти резултат какав је достигла Аустрија тако брзо и изненадно. Но има основа да се мисли, да је шиљање кнеза Меншикова било решено и припремљено већ онда, кад још нису биле извршene енергичке мере аустријске, које су зачудиле и Петроград и Европу. Још прећашње године у јесен у Русији су биле учињене припреме цељ којих је била да се прибегне томе одсудном дипломатском кораку, па на случај ако Порта неби попустила, да се отпочне војевање. Цар Никола прегледао је корпусе јужне руске армије и коњице, која је била у војничким насељима, био је у Криму, где се пред њим потоњи пут правила прироморска флота, прегледао

је Николајев и Севастопољ, и одредио је места у Севастопољу на којима је ваљало подићи тврђаве с коши: све је ово у свези са различним значајним војничко-административним наредбама, наводило на претпоставку, да је главна најња руске политике, која је дуго време била обрнута на запад, започињала сада изнова да тежи на обале Босфора. Да није кнеза Меншикова задржала болест најпре у Петрограду, па онда у Одеси, може бити да би он у Цариград стигао прс графа Лайнигена, или бар у једно исто време с њим приспео. Неће бити згорега да овде приметимо, како се онда, готово у свима слојевима руског становништва показао узбуњен правац умова. Прорицање да ће после 400 година од дана смрти последњег Палеолога, на пркви св. Софије изнова бити подигнут крст, било је у то време расироstraњено, шта више и међу изображеним редовима рускога друштва, и произвело је на сваки руски народ дубок утисак. Претпостављано остварење тога прорицања падало је на 1853. г. с тога и није чудно што је у Русији била расироstraњена вера у то прорицање, те се тако обдржавала узбуњеност у народу, која је дејствовала у једнакој мери, како на више тако и на ниже слојеве рускога друштва. Иностраници, који су знали за ту узбуњеност рускога друштва и имали на уму познату целој Европи, непоколебљиву вољу цара Николе, и сталну тврдоћу с којом је он настојаво да се изврше његова подuzeћа, мислили су (иностраници) да неће бити тешко Русију увући изнова на пут саможивих намера, које би биле управљене на ширење руских граница. Они нису хтели да верују да се руска дипломатија надала средством празне демонстрације постигнути жељени резултат и одночели су трубити по свој Европи о опасности, која јој прети од Русије.

Како му драго тек за овај мах срећа није ишла на руку руској дипломатији. Сматрајући да је непотребно описивати ток договарања које је водио кнез Меншиков и догађаје који су пратили те договоре ограничавамо се само напоменом, да су у западној Европи видели посланству кнеза Меншикова непроменљиву намеру руске владе да зада самртни ударац ономе значају којим се је Порта користовала код својих хришћанских и мухамедовских поданика, намеру коју је она бајаги исирва крила, но која се касније мало по мало обелодашила за време договора. Инглески посланик лорд-Стратфорд-Ретклиф, обећа Порти енергичку помоћ западних држава, и она одсудно одбаци руски ултимат који јој поднесе кнез Меншиков, у ноћи 7 (19) марта. Долазак француске флоте у саламинску отоку даде турском министарству, па челу кога бејание Решид паша, фактички доказ, да

за овај мах западна Европа неће да остави Турску без заштите. „И јесу ли била одиста захтевања руска, пита Диноје, такве пријоде, да је на место да им се попусти требало подморати Русију да отпочне војну са целим западом?“ Он вели: да оба захтевања руске владе, која се тицала хришћанске цркве источне вере, оснивала се на уговорима Кучук-кајнарџијском и једренском. Тако после неколико месеци узалудно договарање, недобијајући законитог удељеноговерјања од Турске, коју су подбадали други, Русија се реши да заузме дунавске кнежевине. „Тешко је наћи у захтевањима руским, што се тиче користи њених једноверица, и шта више у ономе облику у ком је она најпосле представила своје захтеве, тешко је наћи штогод налик на покушај противу самосталности Порте.“ По мишљењу францускога историка покушаји Француске и Аустрије, који бејаху мало пре тога, нису били ни мало скромнији од руских. Он мисли да је руска влада отпочела војну не са завојевачким намерама, већ под осећајем раздражености која се неизбежно морала појавити усљед наполеонових интрига. Он се позива на меморандум, послан од руског кабинета грађу Кларендону, у коме је између остalogа било речено, да предлагана инглеском наспрам Турске, политика великодушности, којој је вазда следовало руско првитељство, мора да руководи свим владама европским; али је Француска усвојила другу политику. Затим он наводи повељиву (конфиденцијалну) ноту, од 15. Авр. 1853 год. у којој покојни цар изјављује да је вољан, подномагати у слози са Инглеском да се настави трајање турске царевине. „Шта би се могло рећи друго што би било већма, — пита писац, — успокојавајуће и задовољавајуће? Иска поштују турску царевину и ја ћу је поштовати; искака незлоупотребљују њезину слабоштину, и ја не само да је нећу слабити, но шта више, вољан сам радити да се она обдржи: такав је био смисао руских одговора. Русија је била стављена у такав положај, да је морала изабрати једно двога: или за извршење свога ултимата, да испуни изречену у њему претњу и као у задогу да заузме дунавске кнежевине, или да се реши да попусти. Такво попуштање није се подударало са поруком, датом кнезу Меншикову, цељ које је била у томе да поврати и изнова утврди на истоку уважење спрам Русије, које је претрило уштрб. С тога је руска влада била изнуђена да изврши војничке припреме које су с почетка биле тек демонстрација с намером, дати више преваге дипломатским захтевима. Јулија 2. авангард 5-ога корпуса руске војске пређе преко Прута код Скуљана, а 25 истог месеца руска војска уђе у Букурешт. Међутим на изјављену у руском ултимату претњу заузета кнежевина,

Француска и Инглеска одговориле су шиљањем својих флота, које 2/14. Јунија спустише своје котве у отоци Близанској код Тенедоске обале. (100)

Тада је настала делателна размена нота и депеша, на моракдума и протокола, где су државе, премда не фактички, но тек политички, већ бивши међу собом у рату, старале се да отклоне од себе наравствену одговорност за почетак ратовања. С обе се стране бринули још и о томе, да задобију на своју страну јавно европско мишљење, и ово је било као нека сведоцба по спољашњости, тога да се иза ратничког по спољашњости расположења скривало у суштини мирно расположење. Интерес Аустрије налагао јој је да се користи тим расположењем. Како је она с обеима странама стајала још у пријатељским одношајима, чипило се да у след свог обичног расположења к миру, а осим тога, по свом географском положају налазећи се између ратујућих страна и граничећи са државом, због које се и десила свађа она је природно могла а и дужна била да ступи у посредовање. С тога сви уопште пристану да би Беч, као варош која се налази у неутралној држави, био понајбоље место за конференцију посланика, с том намером, да се договоре о погодби коју би могле обе стране да приме, и која би задовољила Русију не наносећи осбитог уштрба интересима и достојанству турске владе. Чинило се да се већ ствар примирења била примакла к успешном свршетку. На тој конференцији 10 Августа био је примљен и одобрен царем Николом пројект ноте, коју би Порта морала била да пошље руској влади. Но порта непристане да прими без измена бечки пројект ноте и то је сасвим на другу страну окренуло ствар изненада. Те је измене одбацила Русија која је имала право да се нађе увређена већ и тиме што Турска није хтела да се покори посредничком решењу, коме се она сама безусловно подчинила. Тада усљед противности узајамних погледа, обелоданило се, да негледећи на сва учињања дипломатије рат се није могао избећи. Опет зато, овај случај још није ослабио учињања да се одклони судар и да се свађа реши мирним путем. Цар аустријски и руски састапу се приликом маневра савезне Ђерманске војске, пајре у Олмуцу па затим у Варшави где дође и пруски краљ, и лично се старали небили се сагласили. У Олмуцу у замену споменуте бечке ноте, по други пут би састављен пројект нове ноте, али пре него је она била сасвим припремљена догађаји покварише свак посао.

Док су се кабинети узадуд трошили у напрезању да се мирним путем поравнају, руска се војска знатно распрострла по Дунавским

књажевинама, заузевши сву Молдавску и Влашку. У Цариграду је по изгледу то кретање руске војске у књажевинама учинило још силији утисак не ли садржај пројекта бечке ноте. Порта предузе војничке мере да се усиротиви Русима у Дунавским књажевинама, Гвардејска војска и два корпуса бивша у Румелији и Бугарској бјаху покренути на Дунав под заповедништвом Омер-паше, а међутим иза Балканског вланца искупљају се саразмерне с потребом резерве. Септембра 21 две инглеске и две француске линејне даће одпловише из Безиске отоке и зауставише се на леђијерима под Цариградом. У званичним објавама се говорило да су дошле ове даће с намером да очувају султана од опасности фанатичког расположења старо-турске партије и да даду министрима портиним прилике да раде сасвим слободно. Под заштитом француског и инглеског барјака искунисе Диван, и 26 Септембра у сјајној седници реши да се објави рат Русији, а одмах затим ту одлуку потврди султан Абдул — Мецид. Таким начином би принуђена Порта да објави рат по налогу западних држава, које су биле наумне да поцепају уговор (трактат) од 1841 год. да отворе својим барјацима пута у Босфор, и да бране пресолницу Турску од нападања руске морске силе. У оно време кад су се договарали цар руски и аустријски о склону пројекта нове ноте да мирно сврше сваљу, Турска објавивши војну Русији, захтевала је заједно с тим, да руска војска, за 14 дана буде изведена из дунавских књажевина, усљед чега пројект нове ноте изгуби свој значај и догађаји постане грозни. Потоњи посредник између Русије и Турске, Аустрија, похита да се користи својим згодним положајем. Много је што шта њу на то побуђивало. Не мотрећи на своје одношаје према Русији, који се усаглавили од 1849. год. аустријска је влада познавала, да помоћ с којим јој је Русија онда притекла, много је помогла да се утемељи руски уплви не само на доњем Дунаву, но и на средњем његовом току. Од такве су помоћи вазда презали у Бечу: принц Јевгеније Савојски, Марија Терезија, Јосиф II, вазда су тако мислили да пријатељство Русије па шта више чак и услуге њезине, морају бити примане веома обазриво. Због оних свеза, које могу лако попићи између Русије и аустријских Славена. Нарочито се брину аустријски двор да смете Русију, те да не о своји румунске књажевине и таквим начином да не одели аустријску царевину од Црнога мора, и да не добије превагу на доњем Дунаву. У том смислу придружење Буковине Аустрији прошлога века давало јој је значајну операциону тачку да дјејствује на Влашку и Молдавску. Ове последње већ су дазво и врло верно схваћали у Русији. Тако, по ре-

чима Фонтоне, кад је 1807. г., кнез Прозоровски био постављен за главнога војсковођу, он је се пре него ће отићи из Петрограда видио са царем Александром: да прими последње заповести; на столу у кабинету његова величанства била је расширена мапа Турске, и суседних с њоме држава, и цар је почeo разлагати план радње за одсудан и браз успех. Ни у чему не противуредећи цару, кнез је Прозоровски само прстом упирао на Буковину и Ердељ, у оно место где карнати улазећи у руске земље праве угао. Шта више кнез Прозоровски ни тада није помицао прст, кад је то могло да смета покретима руке цареве. Неразумевајући узрок те неочекиваности цар с приличним нестриљењем запита кнеза зашто он ништа не забори, него само прстом смета? „Опростите ваше величанство, одговори кназ Прозоровски, — но ја сам се био нешто замислио! Ја видим на овој тачки сто киљада белих мундира, који ће мојој радњи тако сметати као што мој прст смета слободном кретању руке вашега величанства.“⁽¹⁰⁾

Овом могућношћу владати над саобраћајима Русије са подунавским књажевинама и балканским полу-островом, решила се Аустрија да се користи у почетку источне војне, која више од 60 година није се оруженом руком мешала у источна дела и тиме изгубила значајан део утицаја на хришћанско становништво на југ од Дунава. Осим тога, њој је било потребно да спере са себе оно беславље, које је примила на се у очима својих народа, кад је признала своју слабост и дозвала Русију да јој помогне 1848. г. Бечке управнике тиштала је та пријатељска услуга коју јој показа Русија покорењем Маџарске. „Угарска је под ногама вашега величанства“ те речи руског фељдмаршала не даваху мира великој ћерманској партији која се од Баховога времена станила у Бечу. Пљачка, добијена из туђих руку, ретко кад усезљава осећање захвалности према неочекиваном добротвору. Ништа није могло да опамети бечке министре на рачун руске политике: ни одбачени руским двором 1849. г. предлози депутације од Маџара из Маџарске и Срба из војводовине, ни искрена жеља не користовати се ондашњим стешњеним положајем хабзбуршкога дома, и присајединити Русији макар источну Галицију, коју насељава руско племе; Русија је узела па се неблагодарну улогу бранитељке туђега мира безкорисно у име св, сајуза, који је Аустрија већ одавна заборавила. И ево сада кад се расплатила војна између Русије и Порте за права источних хришћана. Аустрија се опомене мудрог правила да ни једна држава не мора жртвовати своје користи на ползу другога, па се користи да неможе боље бити околностима

ратовања и без великих жртава утврди свој уплив у оним местима северно турске где је до тога доба искључиво владао руски утицај. Од Аустрије сасвим није било увоне случају оне прве неблагодарности којом је обећао да зачуди сваки министар кнез Шварценберг. Аустрија је само хтела да обнови своје значење на доњем Дунаву и смислила је да истисне Русе из румунских кнежевина. Извршили то није било тако тешко.

Још 9 Декембра 1853. г. начелник турске војске у Бугарској, послао је кнезу Горчакову, начелнику руске војске захтевање, да изађе из дунавских кнежевина; тога истога дана адмирал Дондас добије позив преко лорда Ретклифа од Порте, да ступи у Босфор са флотом која је била под његовом командом. Наравно да је кнез Горчаков једва уздостоји одговором захтевања турскога команданта. С тога се могло очекивати да ће прва јека топовских танаци зазујати брзо на доњем дунаву. Но се иначе догоди. Војничка радња отпочине се далеко од дунавских кнежевина, на граници азијске Турске, онако исто, као што је први дипломатски повод к рату био заподенут у далекој Палестини. У осталом на Дунаву кнез Горчаков који је командовао не тако великим војничком сидом, и који није био подпомаган с мора није могао одпочети нападај. Осим тога сагласно са уверавањима која је дао цар Никола аустријском цару и прускоме краљу у Олмуцу и у Варшави, која су потврђена шта више после објаве рата од стране Турске, руске војсковође морале су се ограничавати само одбранитељном радњом на левој обали Дунава. Преко свега тога распарчаност и онако незнатне бројем руске војске било је још неопходна последица и политичке поруке дате кнезу Горчакову. Програм је руске политике био, да заузму Влашку и Молдавску, да господаре у њима и да распростиру руски уплив у обе кнежевине. Таква се цел могла постићи тек размештајем руске војске свуд по кнежевинама, присутност које чинило се да је то више потребно, што су одмах после отпочетка војничке радње Русије с Турском, господари по заповести Порте оставили своја званија, и отишали из кнежевина, у ком случају правитељствена власт у Влашкој пређе у руке административног совета у ком је председавао руски ќенерал ађутант барон Будберг; у Молдавији је дужност руског комесара извршио ќенерал Сакен. Од своје пак стране и Омер-паша имао је важне узроке да не прикупља сву војску на једном месту, и да се уздржава од наступајућег кретања на Букарешт. Западне државе још нису биле у рату с Русијом, и са свим нису се још тако безусловно обvezале да бране Порту, да би она, преду-

зимала па ма шта је коштало да напада, да би она с поуздањем могла очекивати од њих помоћи; сама пак Порта није била кадра својим сопственим средствима да доведе до срећног свршетка ма какво год опширно предузеће. Међу тим на азијском мегдану ратовања, нападне 26 Новембра на Гиза-пашу, Ацдроников, а на Ахмет-пашу 1 Декембра, Бебутов код Башкадик-Лара: обе турске војсковође претрпе одсудан пораз, и војска је њихова била сасвим потрпена. Главни турске војсковође у Азији Селим и Абди-паша нису смели изаћи из Ерзерума и Карса, да помогну подчињеним пашама и да спасу најбољи део њихове војске, јер је тако велика била њихова неспособност и немарљивост. Нападај Турски на руско Закавказје не само да је био одбијен, већ Руси сами вагрију у Турску. Азијска турска војска, па дуго време била је уништена, и Шамиљ, који је ваљао да изађе у помоћ Турцима из Дагестанских брда на овај мах погде се није видео. Око тога доба руска флота одржи код Синопа не мање сјајну као и неочекивану победу. Новембра 18 руска ескадра под командом адмирала Нахимова, прикривена густом маглом приближи се Синопском пристаништу и сасвим уништи 11 турских војничких лађи под којима је заповедао Осман-паша, и које се биле склониле у томе пристаништу од олује, која их је стигла на путу кавказкој обали. Тај војнички догађај разгласа се по целој Европи и учини велики утисак. Од њега се отпочео како у опште мисле, нов и најважнији обрт у источном питању, јер је испосредна последица тога догађаја (премда после 5 недеља) била да сајузничке флоте уђу у Црно море. У осталом важност и значај овога догађаја био је и сувише преувећан. Разлике у томе није било становале ли сајузничке флоте у безиском заливу или уловиле у црно море и стаје на ленђерима код замака који бране улазак у Босфор. Прошао 26 Октобра кроз Дарданеле, оне су већ премашиле линiju која дели војну од мира.

Дипломатија и после битке код Синопа усрдио је радила о по мирењу. Држећи своје седнице у Бечу, као у неком сталном и по средничком суду, конференција посланика подписала је 23 Новембра нови протокол, и придржила је истом истоветну заједничку поту, у којој четири државе поручују својим представницима у Цариграду да позову Порту, да се придржи томе протоколу. Али је овај други посреднички предлог већ био предупређен у Цариграду онамошњим дипломатима, који су пре него су добили поменуту бечку поту и не зависно су од ње склонили сличан пројект и поднесли Порти да га потпишу. У своме одговору од 19 Декембра Решид-паша одрекне се

и од једног и од другог предлога, премда учтивим изразима. Истица и посље овога у дипломатским канцеларијама трајала је још значајна радња, инсале се многобројне поте и депеше, којима се до стварне објаве војне Русији мењали између себе европски кабинети. Шта више, и у догодившем се 24 Декембра ступању сајузних флота у прво море, дипломатија није хтела да види узрок рата (*casus belli*). У Јевропи се све још као бојали отпочети ратовање. На послетку, би примљено зеома чудовато решење које није одговарало ни војни ни миру. Сајузничке државе назначе Русији пограничну линију у Црном мору, преко које да не прелазе војничке руске лађе, а кад би прешле, то да их одбају непријатељске лађе. Русија је захтевала да јој се објасни та мера, али на њена питања западне државе не дадоше одговора. Истину кључне дипломатских преговора није било сасвим размотрано, али у разменјаваним депешама били су узајамни прекори. Тако исто и лична кореспонденција владаоца руског са француским, како је била поћена јавно пред целом Европом, могла се држати тек за преноску којом се праштају, паравно врло учтиво, али не без раздражености.

Међу тим је Русија покушала да Аустрија и Прусија буду неутралне. Такав је предлог поднео обесма државама у име руског цара Ђенерал ађутант граф Орлов, који је био са особитом поруком у Бечу Јануарија месеца. У овом случају и опет руски двор није примио никакве друге обvezе, осим да по савршеном склону новог положаја Истока, он позове своје саветнике на световање. Најмање је могла на то пристати Аустрија, којој је ширење рата и народњег покрета на балканском полуострву могло да прети великим опасносношћу. Услови су били тако незгодни за Аустрију да нису могли бити примљени, и 3 Фебруарја граф Орлов оде из аустријске престонице ненавршивши ово ради чега је био и дошао. Аустријски кабинет циркуларом од 10 Фебруарја објави онaj положај који он може а и мора да прими на сирам руских предлога. У то време први пут у званичном дипломатском документу било је споменуто о размештају аустријске војске на јужној граници царевине, с том намером да утиче на ток догађаја. Таком објавом одношају Аустрије на спрам источног питања изјасне се поднущје и одсудније, и готово у то исто време било више никакве сумње, шта ће даље радити француска и инглеска. Кореспонденција инглеског посланика у Петрограду, сера Хамилтона Сејмурса, с његовим министарством, руски меморандум 1842 год. који је предао инглеској цар Николају приликом кад је био у Инглеској, лорду Абердину, и изазване тим документом

депеше биле су поднећене парламенту и дадоше прилику западним политичарима и публицистима да вичу на саможиве и прекомерне планове руске, који као да прете опасношћу европској равнотежи. Утицај тим проузрокован није се могао већничим више да изглади. Особито у Инглеској, коју су њезини трговачки интереси приморавали да стреши за судбину Турске, јавно је миње сада било ускомешано већма него игда. Тамо већ нису подстрекавали на борбу него су је неодступно тражили; сам је парламент заповедајући захтевао рата. Фебруарија 28 Инглеска, Француска и Порта ступише у сајуз за одбрану и за нападање, а 1 Марта инглески конзуљ у Петрограду предаде канцлеру руске царевине утимат западних држава и непроменљиво њихно захтевање да иступи руска војска из дунавских кнежевина. Русија није одговорила на то захтевање. Марта 16 француски министар Фулд јави сенату и законодавном телу, да је пар Наполеон у име француског народа објавио рат рускоме цару. Тога истог дана у скупштини лордова и у доњој скупштини би прочитана посланица краљичина, у којој се јавља да од овог часа је Великобританска и Ирска у рату с Русијом. Другог дана и у једној и у другој држави бише обнародоване проглашавајуће о војни. Одговор руског цара на ту проглашавајућу био је прелаз његове војске преко Дунава. (**)

У радњи руске војске у Малој Влашкој, многи су тражили свезе са обичноштима, које изнајпре нису обратиле на се пажњу, али у то време, т. ј. у почетку 1853 год. добије прстење размере и узнемире државе које су биле заинтересиране у источном питању. У брдима Тесалије планс устанак, који је очигледно стајао у свези са грчким првобитно правитељством, па је претпостављено да се рас простре мало по мало од граница грчких преко старог Епира до Маједоније и Албаније. Од времена Али-паше јаничарског Албанија се била готово ослободила испод власти портине, и покоравала се само полусамосталним својим старшинама. Устанак тесалски нађе за се пробитачну земљу и могао је рачунати на значну помоћ од стране Арнаута. Кад би тај устанак дошло до на пљоснату узаништеност иза Манастира (Битоља) и Скопља то би врло лако могао пружити руку изнајпре преко Приштине и Новога Пазара Србији, и без тога већ узбуњеној, а леву — позадовољним становништвима Босне и Херцеговине, где је од времена последње експедиције Омер-пашине премда и било тихо, али је буна и опет још тинјала под пепелом. У Јевропи нису имали сасвим право што су проглашили тај устанак и мрзили на њега. Називали су га прераним и позаконитим, но он је био тако исто законит као год увеичани пад-

мом мучеништва и прослављени јуначким устаници грчки или српски устанак. Њега су проклњали само с тога што су га прими-
сивали руским тежњама. Но и грчки устанак, коме је цела Јевропа
указала саучашћа, нису покренуле вође паракарске. Они су били
само оруђе његово, а он је поникао у сљед великога покрета хете-
риста 1821 године; покрета који је сад само притапао до згодног
времена. Но у ондашњим приликама тесалски устанак био је сасвим
непријатан јевропској дипломатији, јер је ослабљавао силу портину,
подморавао је да одели у Тесалију знатни део турске војске, и по
своме паравојном утиску био је најбољи савезник Русије. За Ау-
стриску је тај устанак могао имати још већи значај у сљед географ-
ског положаја суседних с њоме области турске. У Србији није било
још устанка у сљед борбе унутрашњих партаја, но комешање је у
тој покрајини непрестанце расло. Још у Декембру аустријске власти
набасаше па траг јужнославенске пропаганде која излазећи из комите-
та политичких бегунаца, шираше се међу јужним Славенима Ау-
стриске и кнежевине Србије. Дознало се да се тада склонило друштво,
под именом „славенски сајуз“, које је написало за се устав и била
му намера, да се користи колико се год више може забунама на
истоку, те да узбуди општи устанак јужнославенских племена. То је
друштво имало врло много приврженика у средини партаје која се назива-
ла велико српска партаја, која је поникла после недаће 1849. г. и
тежила да створи једну велику српску краљевину. С друге стране,
тако су исто били опасни за Аустрију многобројни маџарски и пољ-
ски бегуци, који се искушили у Видину и Нишу, и јавно заштићавани
видинским градоначелником, Сами-шашом, свакојако се старали
да праве тегобе мрској Аустрији. Ови су људи такође нашли сред-
ства да распростру свој утицај у суседној са Аустријом, Србији, где
су налазили згодно склониште и удесали ослонац за своју даљу радњу
у Мајданиску, где се било искушило мноштво служећих људи од свију
народа. Непрестано растеће унутрашње кретање у српској кнежевини
оснијало се још више кад се чуло о покрету буне која се шири у
Тесалији и Албанији, и брзо је нашла за се згодан изговор кад на
јужној граници Србије стадоше се прикупљати значајне гомиле Ту-
рака који су имали ту намеру да пресеку бујтовницима саобраћај
са Србијом. У почетку Јануара Турци допрлу до околина Ужице, где
им се у сусрет одмах крену Срби с војском. Таким су начином у
унутрашњости кнежевине већ стајале једна против друге паоружане
нерегуларне гомиле, и доволно је било најмање варнице па да се
западе нагомилане запаљиве материје. Руска је војска била расме-

штепа у Малој Влашкој тако близо српској обали Дувава да је у
сваком случају могла притећи јој у помоћ, ако би она планула. На
таки начин Аустрија с две стране наједанпут могла је бити снађена
непредвиђеним догађајима, даље посљедице којих се нису могле пред-
видити, опасност од којих била је позлата Аустрији од 1848. год. С
тога ширење тесалске буне претећи да приближи војну радњу ка ау-
стриским границама, побуди Аустрију да најпосле изађе из изгле-
дајућег положаја, у ком се она још једнако налазила, и да приступи
одсудним војевима припремама. (143)

Но пре него ли ће се прећи питању о оружању, којим се Ау-
стриска спремала да прети Србији, а за тим и румунским кнежеви-
нама, — да прегледамо у каквом се стању налазиле различите пар-
таје у овим пределима. У овом случају не треба заборавити да је
народна маса у све три подунавске кнежевине онако исто као и у
Грчкој, одлуковала се оданошћу Русији, и поздрављала је нову војну,
као зору потпуног ослобођења од турске владе. Грци су устали у
Тесалији, и Грчка је влада потпомагала тај устанак не мотрећи на
то што је у краљевини била изодавна партаја која је непријатељски
гледала на руски утицај. Та је партаја вазда подозревала да петро-
градски двор жели имати у грчкој влади само свога вернога клијента,
непријатеља турског, али ни на који начин суседа самосталног и
способног да буде супарник на истоку. „Грчку су“, говорила је та
партаја, подигли из њезиног гроба, ваксли, али је оставили у те-
сној тамници; ослободили су тек само део грчкога народа, онако
исто као у Србији што је ослобођен само источни крајичак земаља
насељених Србима. Руски двор желио би да види Грчку у онаком
стању, у каквом се налазе Влашка и Молдавија.*

Таквим изразима окривљивао је Русију још 1843. г. грчки по-
сланик у Паризу Коллети, у своме разговору са Гизо, заборављајући
то да је свега тога вазда захтевала Инглеска која је шта више за-
хватила у своје руке и јонске острве и тада господарила над њима.
Негледећи на нерасположење те партаје к Русији 1853. год., Грци
су били спремни да уједине своја усилавања са руским силама, јер
су то захтевали њихови сопствени интереси, али их омануше њихни
сопствени другови, Француска и Инглеска, који похиташе да их умире.
Таква је судбина очекивала и румунске кнежевине. У њима је та-
кође веома јако бала распрострањена партаја, која је мрзила на ру-
ску мејлање у дела обе кнежевине, нарочито, кад бијаху 1848. год.
Влашка и Молдавија на дуже време заузете руском војском, одба-
чење прећашњег изборног права господара, и назначавање господара

русијом и Турско, али не на сак живот, него на 7 година. Али ти исти господари, Барбо Штирбеј и Григорије Гика, како се кренула руска војска к обалама Прута 1853 год. они оду у Беч, али руска војска ни издалека вије била предсједнута општим расположењем у обе кнежевине. За Румуне војна с Турском није могла да има оног зна аја какав је имала за Грке. С ову стралу Дунава у Османовј царевини, није остало већ више ни једног комадића земље који би могао бити пријужен румунским кнежевинама: Румуни, који живе изван кнежевина бијаху поданици аустријски и руски. У случају кад би Русија одржала победу над Турском, румунске кнежевине нису добијале ништа, а њихна упуштања управа још се више подчињавала утицају Русије. Истини партаја противна овој, и која је сама себе називала либерално-народна, помирila би се са руском заштитом, кад би руска влада признала конституцију од 1848 год. али на то она није имала никаквих надања. Па с тога није чудно, кад аустријски двор у Сентембру 1853 год., који је већ био ступио у сајуз са Француском и Инглеском доби подвешену записку коју су били потписали четири бивша господара Влашке и Молдавије: Штирбеј и Вибеско, Стурза и Григорије Гика. Они су рачунали да ће их потпомагати најзначајнији бољари, па су предлагали Аустрији, да она расшири своју власт на румунске кнежевине ако Русију победе сајузници. После овога бечки двор пошаље у Јаш и Букарешт мајора Тому са препоруком да разазна расположење „ваших кругова“, у обе кнежевине, шта се мисли о Аустрији. Најчудније је било то, да је тај аустријски агент слободно шестарно по Влашкој и по Молдавији у оно исто доба, кад су оне биле заузете руском војском. Нема никакве сумње, да је предлог бивших господара павео бечке министре на мисао да заузму румунске кнежевине. Али у току времена и Аустријанцима и Румунима отпадоше чини с очију, у њиховим изгледима. Аустријанци не могоше задржати под собом Влашку и Молдавску, а Румуни се уверише да је аустријска влада за њих далеко опаснија него ли Турска. (¹⁰⁴)

Остало је још Србија и у почетку рата нико не би могао казати да ли ће она примити учешће у борби или не. Расположење њезиног становништва према Русији било је ван сваке сумње, а за нерасположење Турској и Аустрији сви су сасвим јасно знали. Но у Србији народ није имао великог политичког значаја, јер устав кнежевине није признавао народне скупштине, а влада Карађорђевића старала се свим силама да неда скупштини власти. Народње расположење могло би добити утицаја на ток ствари, кад би се у са-

мој влади створила јака партаја која би захтевала ратног сајуза с Русијом. Али таква партаја била је малена на броју, и чланови њени нису заузимали никаква важна места. Ми смо оставили унутрашње живљење Србије у овај час, кад је па челу њезина министарства стао Илија Гарашанин настављач Петронијеваћевих послова. Он је свагда гледа непријатељски на руско мешање у српске послове, и у самом почетку своје власти забрани Србима да иду у руски конзулат; јер руски конзула Тумански није световао књазу да повери Гарашанину тако важну дужност, каква је дужност књажевског представника и попечитеља иностраних послова. Гарашанин није ни од кога крио да српска влада жели да се ослони „на либералне државе запада“ — Инглеску и Француску. Бечка су министри подржавали Карађорђевића у томе правцу ласкајући његову самољубљу доказивали су му, да је неопходно да се избави од несагласног „с његовим достојанством“ руског покровитељства. Кнез Менишков, који се онда налазио у Цариграду захте преко Порте да Карађорђевић одмах уклони са званија Гарашанина. Такво захтевање изјави лично књазу и ћенерални конзул Тумански. Књаз окоплишио одговори, по кад Тумански објави, да око Гарашанин не буде забачен за 24 саката он ће прекинути све споште са српском владом, тада Карађорђевић и попусти. За књажевског представника и попечитеља иностраних дела би постављен Алекса Симић, како је познато партајиста уставобранитеља. Но Гарашанин је као и пређе руковоја пословима ма да није имао званичног звања. Помоћник Гарашанина и Симића у споштима с иностраним државама, „парочито с Француском био је начелник дипломатске канцеларије — Јован Мариновић, који се васпитао у Паризу. На тај начин та је иста партаја продужавала користовати се преоблађањем у српској кнежевини, ослањајући се на француског ћенералног конзула у Београду — Сегира, који није ишао на руку изгледима руске дипломатије. Но с друге стране, у сљед слабога књажевога карактера та се партаја сумњала не без основа у томе да ће њено господство претрајати дugo време. С друге стране так, управо то господарење сједињено је било са опасношћу и претило да наруши мир у земљи, јер је већина становништва гледала веома немиле на радњу првитељства и друштвено незадовољство, шта више, изјавило се у самоме Совету. Па с тога жељећи предупредити окршај народњег негодовања и завлададати над књазом, господарећа је партаја употребила све мере које су од ње зависиле, прстње и улагавање а тако исто и помоћ француског конзула, да

убеди Карађорђевића, да ослаби и ако је могуће да ушити унави Русије и сачашће к Русији српскога народа.

Нова захтевања руског генералног конзула да се уклоне са владе још неколика лица нерасположена Русији, помогну им дарувиши самољубље књажево, и они похиташе да се користе тим случајем за своје намере. По њиховом настојању Карађорђевић то захтевање одби. Затим се он обрати београдском наши и иностраним конзулима с тужбом противу „тиранства“ Рузије. По наговору тих самих људи совет у својој седници 20. марта написа адресу књазу оваквога садржаја: „У виду прискорних и необичних збитија која се свршавају у внутиности наше отечествене управе, совет неби испунио своје најсветије дужности кад неби подигао свој глас и кад неби засве- дочио своју оданост књазу и неирестаном старању о правима српскога народа. Удалење Илије Гарашанина од високе дужности, извршењу које он је био дозван поверењем и расположењем ваше светлости, и у којој је он означеновоа себе многим удесним радњама, произвело је дубоко огорчење у совету. Заједно с тиме Совет пита надежду да таква жртва признати за необходиму, по мудрој предусмотрености књаза, и у стању ће бити обновити пријатељске одношаје између владе Његове Светлости и високе покровитељствујуће државе, и шта више оснажиће га, а тиме ће смањити само значење жртве, која ће бити пакнаћена другима не мање важнима користима. Али па жалост, Совет је дознао преко свога президента да је руско генерално конзулатство преставило Вашој Светлости нова захтевања, која јавно нарушују устав књажевства и народна права и морају про-извести у свима Србима најтеже упечатлење. Шта више, и најмања сумња у жељу Ваше Светлости да ће те обдржавати и чувати дра-гојена права, која је српски народ задобио ценом толиких покртовања било би највећа неправда. Совет је поднудо уверен да нико незба боље од ваше светлости до књазовог ће степена бити зачућен и огорчен српски народ како ће бити увећен у својим најзаконитијим чувствима и у своме достојанству, ако влада његова попусти у пи-тању о уважавању и хранењу законитих основа политичког бића Србије. Совет је убеђен да је Ваша Светлост у својој дубокој мудро-сти већ предвидела и предузела надлежне мере у заштиту ујамч-них права. Совет представља ово Вашој Светлости, не с намером да предаže средства за разрешење толиких тегоба по јединито-зато, да би показао како он у сагласију са Вашом Светлостју и не-хим народом признаје да је неопходно, да се очува устав, да он

дели стање Ваше Светлости о интересима отечества, и готов је свим силама, словом и делом потномагати Вашу Светлост у свему што ви најете да је необходимо за обдржавање постојења у нашој земљи благостања и задобивених права, којима се Србија користи под заштитом великих држава. Совет изјављује ово у том убеђењу, да српски народ у свом његовом саставу пита те исте жеље и чув-ствовања, и да ће владајућа и покровитељствујућа држава обратити праведну најжу на српски народ и на његова права која су му да-рована по њиховом великородију.* И тако из средине совета изнова се зачупио старе беседе у корист устава, у корист права савета и немењања чиновника, које су се разлегле већ петнаест година по Србији. Ову је адресу подписао председник савета Стефан Стефа-новић и први секретар Јаков Живановић који је и онет био чинов-ник у Србији. Нарочита депутација поднесе ту адресу књазу, којом приликом вође депутације изнова изјави како жали Совет што је Га-рашанин уклонио од дјакосом, и изјави готовост да помаже књазу да се очува устав и народна права. Књаз одговори Совету писмом од 23. марта, у коме вели да он дели осећања Совета, благодари им на сачашћу и уверава да су већ предузете надлежне мере да се за у будуће време уклоне све тегобе између његове владе и рус-ког конзулатства. Ове су мере биле у томе, што је књаз послао у ца-риград тужбу противу мешања руског правительства у унутрашње сри-пске послове и ову је тужбу заједно са адресом Совета саопштио конзу-латима француском и инглеском, молећи преко њих заштите код пари-ског и лондонског кабинета; а попечитељство унутрашњих дела разашље свим окружним начелницима расписе о претензијама руским, али таким поступцима узбуђено незадовољство рускога двора произвело је голем утисак шта више на такве слојеве српског народа, који пису били тесно скопчани с руским интересима и пису сиадали у број противника своје владе. Руски ќенерални конзул Тумански после овога, уклони се од оваких лутних сношаја са књазом и члановима српске владе.

Овим прекидањем свезе између руског конзулатства и господар-ствије у Србији партаје што је напомињало свима запамћено прекра-ћење дипломатских одношаја између Вишчека и уставобранишља поље првог избора Карађорђевића, усрдно се користе припареници Обреповића, да окрену народ противу књаза и његових сарадника. Како је томе противном за Карађорђевића покрету највише припо-магало свештенство, које се користовало веома јаким уплном на народ; то није било чудно да је с једне стране, народно незадовољство расло з дата у дан, и ширило се без препреке по цеој земљи, а

с друге стране, књазом и у оште владом све ја више преовлађиво страх и они су упрепашћено очекивали какве ће догађаје донети најближа будућност. То грчевито стање оснажило се још више, кад су у совету унели неки од његових чланова предлог да се извине пред руским правитељством за гореспоменуту адресу, и да изнова препоруче Србију даљем покровитељству и благоволењу цара Николе. Овакав је предлог сведочио о оној снази какву је руски утицај задобио изнова у то време, шта више и у већим круговима српскога друштва. Истина, овај је предлог довео само до бурних пренапраца у совету које су биле прекинуте у сљед нереда који у седници влада, и није имао никаквих практичних последица; по ово је доказивало у какво би колебљиво стање поставио себе књаз кад би почeo да се одушире противу преоблађујућег, наклоњеног Русији, расположења народњег. Партаја Обреновића старала се да се користи народним комешањем, и глас, да су неки советници готови да позову на престо Михајла Обреновића разгласа се по целој Европи. Михајло Обреновић похита те разашље окружнице свима својим приврженицима у Србији и изван Србије које су у своје време учиниле да се о њима много говори. У тима окружницима Махајло одбацијући час-тољубиве намисљаје које му приснијују, заједно је с тим веома јасно показивао погрешке српске владе. Одричући се од части бити српским књазом он у то је исто време давао притетити да за Србију нема другог изласка из њеног мучног положаја. И донста ошта опозиција различних правитељствених партаја противу књаза и његових попечитеља, нерасположење према њима свештенства и комешање у народу могли су довести до опасних последица у стању кад је српска влада дошла у размирицу са руским двором: јер је цирнуларе попечитељства унутрашњих дела појмио народ по своме начину, сасвим у другачијем смислу него ли што је хтела господарећа партаја. Народ је увидио из њих само једно а то је да се књаз снова завадио са Русијом, која је подложила прве основе политичкоме бићу Србије, да је он опет најукао на се гњев руске државе и да хоће сада да длије Србе противу Русије, да подигне православни српски народ противу јединоверне и једноплеменске с њиме државе. Комешање народа који је гомилама долазио у Београд и друге вароши најскоро дође до тога, да Карађорђевићу и његовој влади стапе претити пропаст. У то исто доба, 5 Јула, умре руски ћенерални конзул Тумански и Срби одани Русији пису имали кога да питају за савет.

Аустријска влада похита те пошље у Србију Мајерхофера са особитом поруком; он је имао велике везе с људима од владајуће

партаје у Србији. Он оде у Крагујевац где је у то време био књаз и посаветује га у име бечког министарства да храни најстражије неутралитет при расилећој размирици на истоку, а с друге стране да отклони нездадољства, која су поникла између српске владе и Русије сметнуви са званија Јована Обреновића, премда у ствари овај опитни чиновник који је имао свезе у Паризу, још је био више непријатан самој Аустрији која је у то доба имала најцрње намере противу Србије. Заједно с тиме аустријски двор који је већ почињао ширити свој утицај на дела дунавских књажевина, хитно је да се обрати руској влади, ватрео представљајући опасан положај Србије у сљед размирице књаза са Русијом, што прсти, по његову мишљењу испрежном буном и превртом; аустријски је двор неодступно молио да руски двор недопусти да се забаци Карађорђевић, и да му поврати своју милост. Негледећи на то, што се Карађорђевић и његови попечитељи непрестано старали да ослабе у српскоме народу љубав к Русији и више пута давали руском министарству прилику да праведно негодује, цар Никола жељећи свагда и свугде да очува постојећи управни ред одмах пристане да испуни жељу Аустрије која се слагала с његовим начелницима по којима је он водио политику. У Србију буде послан советник руског бечког посланства, Фонтон, као изванредни комесар од руске владе. Избор је био удесан, јербо је Фонтон био познат као пријатељ Србије. Он дође у Србију с пуном надом да ће измирити владу са народом; али порука која му је била дата била је с обе стране оштра: он је морао објавити народу да ће услучају буне аустријска војска у Србију да поврати ред, и заједно с тиме морао је да припреми Србе за предстојећи рат, обећајући им с једне стране нове повластице, услучају ако Русија успе а друге стране захтевајући, као што је било 1827—29 год. спокојства и уздржљивости у време борбе Руса с Турцима. Такво је било чудновато положаје руске дипломатије у коме се она налазила од бечког конгреса до Парискога мира, жељећи да сједини оно, што се нада сјединити: верност, па ма шта је коштало свакоме постојећем реду и готовост да ослободи страдајуће на истоку народе од тога (постојећег) реда. Карађорђевић и његова влада дочекају Фонтону не без страха и ропског удварења: они су све једнако веровали у сретну звезду Русије која је тако јасно светила у источним странама од времена од Једренскога мира. Народ предузетне руског комесара с пајвећом радошћу, јер је видео да Русија не жели да прекине са српским народом. Фонтон је обишао неколико округа у Србији и

свуда је напао усрдан и ватрен дочек. У свима варошима и великим селима, кроз која је пролазио, говорио је он у име руске владе да Русија не жели да се збаци Карађорђевић, и уверавао је народ да подномаже свога књаза и његову владу. Али уз то, Фонтон није држао за потребно да крије од Срба надања која су била узбуђена у њему самом заметутим источним питањем. Њега су у његовом путовању пратили припадници велико српске партије, који су уображавали да обнове српску краљевину. Фонтон је свуда распитивао о војничким силама, и о срећвима србским за обрану, а у Тополи код гроба Карађорђева ватreno је говорио искушењеном народу о делима његовог првог вођа који је положио основ ослобођењу Србије. По одласку Фонтона народ је носио у грудима дубоку одвратност према својој слабој влади но већ није претио да је збаци. Карађорђевић још једашут одржи званије књаза, његови противници и њихов коловођа Вучић који се користио народним комешањем за своје намере морали су да траже да се помире с њиме. (105)

Још се није стишало народње комешање изазвано распром књаза са руском владом, кад глас да је руска војска заузела румунске књажевине и да се примакла границама Србије, узкомеша сво становништво у књажевини. Народ, који се надао с помоћу Русије да ослободи своју браћу испод Турске власти, прихвати се за оружје и српској влади падне у део нов немање тежак задатак: непротивећи се народној жељи управити је на другу страну. Али обратити оружје српској противу Русије влада пити је могла нити јо смела. При првом покушају у том смислу и књаз и правитељство били би одмах оборени. Тосу добро знали и француски и англески агенти, који су се бавили у Београду. По њуиховим извештајима савезне државе тражиле су само то, да Србија остане неутрална и гледаје су да склоне и Порту да призна Србији право неутралности. Тако признање била је велика добит за противнике Русије: оно је лишавало Русију природног и сигурног савезника у рату с Турском, — српског народа; оно је сметало општем устанку свију словенских народа, који окружавају Србију и на њу се угледају као на своју потпору; оно је сметало руској војсци да учини поход преко плодних равница западне Бугарске, јер без Србије није имала неопходне основе за своју радњу. И доиста, чим је објављена неутралност Србије, одмах је руска војска, која се прикупљала у Малој Влашкој за поход преко западне Бугарске на Софију, Пловдив и т. д., окрене к ушију Дунава и предузме поход на првоморску Бугарску, где је положај природе био неуде-

сан за војску, а притом и становници већином муhamеданске вере били су за руску војску више непријатељски, него пријатељски елементи.

Такав поглед на српски народ и његов значај у источном питању имали су тада многи и он није био погрешан. Пред самим тим ратом источним јавила се у Лажишигу једна веома важна књижница на немачком језику, која је претресала питање о судби српског народа и његовом историјском значају на истоку, и та књижница обратила је па се својшту пажњу. У предговору те књижице казато је ово: у садашње доба није више могуће говорити о источном питању, а да се неспомиње словенство, историјско право кога су до скора порицали, способност за државни строј и самосталан живот коме и сада поричу; али значај словенству не може се више порицати, јер је ш њим тесно везана судба Европе, јер је њиме сачувана од пронасти Аустрија у време последње револуције. Од тог доба словенство је добило у Аустрији народни значај. Тај значај словена и за Турску у Европи, где има око седам и по милијуна Словена српског и бугарског племена, не може се више обилазити. Признавање значаја словенству означава наступање нове мене у источном питању, које због тога добија народно-словенски карактер. И доиста, ако словенство има у оште историјске будућности, то она настаје решењем источног питања. Тиме ће се решити и она давно предвиђена духовна борба између запада и истока. Но мучна неизвесност на чију ће корист испасти то решење узрок је томе, те се оно час захтева са грозничавом нестремљивости, а час одлаже са бојажљивом плашињом. С тога је и тешко напред казати какав ће бити успех тога дела; но ко зна, можда је ближе своме крају него што се у оште мисан.* За тим обраћајући пажњу на словенски елеменат у Турској и на његов историјски значај, аутор стара се да определи тај правец који ће узети источно питање и ту улогу, која мора припасти у том случају у део српском народу. Том приликом писац је обележио и ту свезу која се историјски утврдила између српског у руског народа следећим речма: „Много раније него што се панславизам појавио у књижевности, Срби су симпатисали према Русима. Руски елеменат једини је кога се Срби не туђе; руско име једино је кога Срби сматрају за равно своме по постанку. Што расте значај Русије у сувременој историји српски народ у свом положају гледа са утешком, и тај народ који праведно негодује за свако туђинско мешање у своје послове, неустручава се поверити Русији расправу својих замрзених питања и пристаје на њено решење. Срби гледају на Рuse као па

своју старију, мудрију и снажнију браћу: интереси једних неопходно морају бити интереси других. Ту се писац старао да објасни како свеза између српске и руске народности није створена теоријом панславизма, на коју су и у самој Русији често гледали непријатељски, него да је поникла из неких општих основа унутрашњег живота та оба народа. Заједно с тим кроз сву књижницу развија се и доказује мисао о том важном значају који имају Срби у сред осталих јужних Словена, и следственом о том неодољивом утицају који ће они пре или после имати на судбу Турске и Аустрије. Заслуга је писца у томе што је он умео установити правилан поглед на ствар, одвојити је од панславистичких теорија и оценити управо историјску важност задатог себи питања. Но његова књижница није постигла своју цељ. Она се појавила у центру немачке књижевне трговине и објашњавала политички значај српског народа пред западном Европом, која непријатељски гледа на све самосталне елементе, на које се распада османска царевина. Та би књига била од веће користи кад би била написана и издана у Русији, где су тако мало знали о народима европске Турске и сино правитељство и друштво. Најбоље је одсенила ту књижницу аустријска влада, која је тада боље познавала и праве тежње и праву снагу јужних Словена, него руска дипломација. Није чудо, што, при таком значају Срба код јужних Словена, сама неутралност Срба сматрала се као велика добит за савезне државе, које су однотеле борбу са Русијом. Неутралност Србије била је призната самок Портом посредством нарочитог хатишерифа, изданог при свршетку месеца репиљ-евеља 1270 године (Децембра 1853). Тим хатишерифом, који је прочитан у Београду Јануара 1854 године, Султан је сам непосредно, без договора са Русијом као покровитељком Србије, потврдио сва она права, која су дата српској кнежевини по пређашњим договорима Порте са Русијом. Хатишериф био је написан на име књаза и Србија у њему изједначавала се са Влашком и Молдавијом, при том било је напоменуто и то, да рат између Порте и Русије неће порушити права српска и веће се дотаћи српских граница. Тим хатишерифом Порта је тако рећи попишила покровитељство Русије над Србијом, које је припадало Русији по пређашњим договорима. Још пре него што је обнародован тај хатишериф, руски конзул Мухин прешао је из Београда у Земун са конзујском архивом; но Аустрија постара се да га удали одатле, јер се још бојала руског утицаја на српски народ. Били су истине и други још узроци неповерења Аустрије према Русији. (10)

Још у лето 1853 године, кад је Порта изјавила да неприма

руски утимат, број аустријске војске у српском војводству, које се граничило са кнежевином српском, био је незнатан. У Јулују 1853 године војени и грађански старешина Баната, фелдмаршал-лајтнант гроф Коронини, буде позван у Беч ради саветовања о томе, шта треба радити ако се ствари на истоку покажу опасног карактера. У Јулују и Августу дуж целе границе српске стави се знатна војена сила. 13. Новембра Коронини добије пуномоћство да у договору са хрватским баном стави сву граничарску војску у ратно стање и у случају потребе крене исту и распореди у Транспловидији. У исто време добије две батерије 12 фуант. топова и једну ракетну батерију. Посада градова Темишвара, Осека и Варадина буде умножена и у Банату буде скупљена велика количина ране за војску. С друштвом дунавске пловидбе буде закључен уговор, по ком је друштво дужно било дати своје пароброде не само за превоз војске преко Дунава, но и за употребу на друге војене цељи. Телеграфска линија буде продужена до Оршаве. Гроф Коронини имао је сад на своме распореду, осим пређашње своје војске, још 14 батаљона пешака; три полка каваљерије и према томе потребну артиљерију, што му је све тада послато у помоћ. 16. Јануара 1854 године добије он заповест да крене сву ту војску к Земуну, а 21. добије налог да у том крају састави нову војску.

Те војске, које су послате на границу Србије биле су још раздвојене, бар мало су имале свезе међу собом; но 28. Јануара буду сједињене у једну целину. У распису којим се то налаже вели се према постојећим приликама у Србији, којих даљи развитак у овај борби између Русије и Србије, не може се напред одредити, император жељећи сачувати интересе царевине, налази потребу да пошаље тамо још једну војску од 25.000 војника, а с тим у једно и заповест да се у том крају састави нова војска, која ће служити као резерва. Притом, објави се још и то, да ће у случају потребе прикупити се ту до 150.000 војника, којима ће оне напред споменуте војске служити као авангарда.

Старешинство над том изнова састављеном војском поверило је грађу Коронину, а сама војска назvana је српско-банијском, по имену места у коме је распоређена. Да би био што ближе театру догађаја, Коронини дође 24. Јануара у Земун и ту намести свој главни стан. Ту добије у помоћ још једну пешачку бригаду, снабдевену са свима спровама, потребним за грађење мостова; па почем би он морао дејствовати по брдовитим местима, то му је послато 200 коња са самарима за превоз војничке потребе. За рану те војске предузете су

потребне мере. Осим тога, жалосно искуств, које је Аустрија добила у ратовању са Турцима у време цара Јосифа, у ком је Аустрија изгубила много војника у долинама Саве и Дунава од грознице, коју проузрокује у тим долинама блатно испарење, — побудило је аустријску владу да сад преузме нужне санитетске мере. С тога је одмах у Бршцу, Земуну и Руми начињено неколико покретних шпитаља и у сваком је било спремљено све што треба за 500 болника, а у Марту месецу још три така шпитаља у Панчеву, Иригу и Футогу.

У половини Фебруара сав девети корпус, који је становаша у дољној Аустрији буде премештен у Бачку и Срем, како би се лакше могао сјединити са српско-банатском војском. У исто време издат је налог и свој војсци, која се налазила у Хрватској, Славонији и Далмацији да се стави у ратно стање и под старешинством бана да може у свако доба примити учешће у борби, која би могла настати у Босни и Херцеговини. 18 Фебруара крене се десети корпус и 22 стигне у Бачку, а 8 Марта при свој незгоди за путовање од рђавог времена приспе на одређено место; главни стан те војске био је смештен у Новом Саду. Та војска имала је налог да може не само одбijати нападај, као и сама нападати према приликама које се покажу. Премда поглавната намера, с којом је та војска прикупљена, била та, да се спрече словенске тежње у тим пределима аустријским и да се стича војничко одушевљење суседне Србије; али у Бечу су помишљали и на то, да могу настати таки догађаји који ће дати повода позитивном раду те проматрајуће војске. Може се, например догодити да књаз српски за своју верност султану изгуби за то поштовање свога народа, услед чега може се изненадно изродити буна и у таком случају књаз може потражити помоћи од Аустрије; а може се догодити и то, да и сам књаз пристане уз парод и тиме да повод представнику Порте, који би у таквом случају дошао у незгодан положај, да се обрати Аустрији и тражи од ње помоћи. И у једном и у другом случају, Аустрија се решила да задржи сваки покрет дуж њене границе, да помогне било Карађорђевићу било Порти само да угуши сваки покрет у Србији; то је она веома желела.⁽¹⁰⁷⁾

Најзад ако би се видело да руска војска намерава ступити у Србију, чега се Аустрија највише бојала, јер би то могло произвести буну у самој Аустрији, онда у таком случају аустријски војсковођа имао је налог да пре Руса упадне у Србију и тиме предупреди своеншти устанак на Балканском полуострву. Таким начином положај који је заузела аустријска војска одговарао полити њеног правитељ-

ства; она је била у положају да се брани, да исчекује, по и да је готова на сваке случајности. Србија није имала повода бојати се уласка аустријске војске докле је њено управитељство у стању да одржи мир и да спречи свако било спољашње било унутрашње парушавање мира. При састанку књаза Александра са аустријским војсковођом у Фебруару, први је изјавио да ће се владати по жељи Аустрије и више пута поновно је како се он сасвим поверава благоволењу аустријског двора. Но при свем том, из његовог непрестаног уверавања да он може сам са својим средствима постићи више споменуту цељ, могло се видети, да Србија не би никако било по вољи кад би аустријска војска ушла у земљу. Према свему томе српска влада старала се да одржи мир у земљи, премда пије препрбрегла и оружање народа. Понечитељ унутрашњих послова издао је 24. Фебруара 1854 распис на све окружне начелнике следећег садржаја: „Ја сам вас већ известио да је прека потреба спремати се за одбрану нашег отаџства. Сад су окружавајуће нас неприлике умножиле се. Турска војска налази се близу наших граница и нази на нас. Са аустријске стране прикупљена је аустријска војска у истој цељи. Од стране Влашке приближава се нашим границама руска војска која војује с Турцима. А са других страна строго пазе на нас и на све наше поступке путем политике. Нама је јављено, да ако се у нашој земљи дододи какав перед или ако мы примимо учешће у садашњем рату, то ће споменуте војске напасти на нашу земљу и покорити нас сплом оружја. Кажу да чим једна војска ступи у нашу земљу одмах ће то исто уништи и остale две. Таким начином наша отаџбина може постати пољем општег рата, пољем крваве борбе; тада благостање наше може бити упропашћено и политично биће наше уништено. А потоме нама не остаје ништа друго, него да се чувамо од сваког учешћа у овом рату и да будемо у добром и пријатељском одношују и са Портом и са Русијом, а такође и са осталим државама, да избегавамо суђења о ратујућим странкама и да па границима нашим недамо никакова повода неслоги и забуни. Да се тако владамо најаве нам интерес нашег отаџства, а тако је владање наше одобрено од обеју ратујућих страна. По томе наш господар и књаз заповеда: 1-во да се свуда обдикава мир и спокојство; 2) да се не допусти никакво оговарање поступака управитељства, или грдије ратујућих држава, а тако исто и суседне; у првом случају треба казнити кривца по закону, а у другом обуставити потребним мерама; 3-ье окружне и српске старешине нека добро мотре на странце који живе у Србији или путују по њој; 4-то нека се свуда препоручи

становницима да се старају да одрже поредак и да сваки избегава неупутних разговора о политичким приликама нашим и окружавајућих нас земаља; 5-то треба будити у народу поверење према своме господару и према властима од њега постављеним, и објашњавати народу узроке због којих ми морамо остати неутрални; 6-то треба стишавати свако војничко одушевљење при упражњавању народне војске, јер ми не можемо војевати ни против Турака, ни против Руса, ни против Немаца. И ви, и подчињени вама чиновници треба да вршите своје дужности тачно, ревностно, смотрено и непристрасно, да се обходите са народом добро, пристојно и саобразно вашем званију, како би народ остао према вама у љубави, поштовању, поверењу и послушности. При спрштетку додајем, да је наш светли књаз и господар одобрио најстрожије мере за одржавање у нашој отаџбини непоремећеног спокојства.* Коније од тих расписа морали су окружни начелници послати српским да по њему поступају.

У самом правитељству водила се жива препирка о томе, како се треба владати према тој свеопштој борби. Једна партија желела је рата иакар са Аустријом; друга световала је да се држи строга неутралност. Књаз, попечитељство и совет разматрали су то питање са свију страна. Тим препиркама учини крај својим мњењем Јован Мариновић, начелник иностраног одељења, који се васпитавао у Француској. То је мњење он дао услед тога, што је Русија преко Фонтоне на ново запитала српско правитељство, како ће се оно владати у овом рату. Ево како је било о томе мњење Мариновића:

„Почем је садашње стање политике и за пајсиљије државе тешко и опасно, то није чудо што је она тако тешка и за нашу малу земљу, кад државе, које имају више десетина милијуна становника, и које располажу стотинама хиљада војника, као на пример Аустрија и Прусија, несмеју точно и одсудно да кажу и јасно да обедеже своју политику то пимало није чудно, што и српски државници морају бити предосторожни и повијати се то за једним то за другим правцем, исчекивајући док се догађаји неразвију и показују какву политику треба изабрати и ње се држати. Но кад тражи у политици извесности и сигурности, тај осуђује себе на свагдањији неуспех, јер безусловне извесности у политици нема. Историја и свакидашњи догађаји то јасно потврђују. Питања па која ми морамо ма како одговорити, принуђавају нас да изађемо из стања уздржавања и очекивања и да учинимо један корак напред, који неможе остати без никаквог послетка било добrog било рђавог за нашу будућност. Сва та питања ми смо не радо решавали и желили смо да се од њих изба-

вимо; но при свем том ми смо их морали решити пре, него што настане та политичка извесност, која би нас могла предохранити од погрешака. Такав случај предстоји нам и сад при овом питању од стране Русије на које морамо одговорити. Шта тражи од нас Русија? Да останемо неутрални докле рат траје у овој мери, а кад добије већи размер онда и ми морамо примити у њему учашће, шиљати самовољце и т. д. Строго кад се узме, Порта вије била дужна признати Србији право да може остати неутрална у овом рату, јер је Србија васалска провинција Турске, а по свима правилима међународних одношаја, само онај може бити неутралан ко је независан, ко има право да објављује рат, закључује мир и т. д. Даље сами трактати, на којима се оснива биће Србије, попиштени су ратом; по томе Порта нема никакве обвезе према Србији осим те коју јој налаже њена корист. Она би могла тражити од нас не само помоћи и учешћа у овом рату, него и друга средства склончана с таким стањем ствари, и могла би нас на то принудити силом. Ми не би хтели ни да чујемо о томе и потоме морали би се упустити у рат с Турском и изложити се свима невољама, случајностима и незгодама рата, што је све од нас одклонено том срећном приликом, што је Порта пристала на нашу неутралност. Таким начином Србија се налази на миру и без сваке муке и жртве осигурала је себи то, око чега би се морала отимати са великим жртвама, а без уверења на успех. Неутралност наша, коју је признала Порта, јесте велики корак напред, који нас ставља тако рећи у ред независних држава већ и потоме, што та неутралност није само условљена између нас и турске, него у једно с тим и дужност према осталим државама, коју смо ми примили на се драговољно. Ми смо јавили Порти, да хоћемо у овом рату да останемо неутрални и да силом оружја одбијемо сваку војску, која би покушала да уђе у Србију и да начини од нашег отаџства позориштем војених операција. Ми смо преко нашег капућехаје у Цариграду а преко представника овдешињем наши изјавили одсудно, да ћемо се одупрети Русима, ако они памисле ући у Србију, а исто тако нећемо допустити у Србију ни турској војсци. Ми смо известили о томе и представнике савезних држава у Цариграду Лорда Редклифа и Бараге А' Иље. Та обећања поновили смо и овде Репуару француског конзула. Француски министар иностраних дела одговорио је, да Француска цени такав мудар поступак Србије и докле Србија буде тако радила нема се ни мало бојати улазак турске војске у њене земље. Ти изрази могу се сматрати као неко осигурање од стране Француске Српске неутралности. То је исто било поповљено и Инглеском

консулу г. Фонбланку. Аустрији поводом преговора о оружању ми смо дали два пут писмено уверење да ћемо остати на миру и да нећемо примити никаква учешћа у рату између Русије и Турске, услед чега је Аустрија изјавила своје задовољство. Русија је знала о нашој намери и потпуно је одобрila нашу неутралност, као што о томе све доче писма грофа Неселроде, г. Фонтоне и разговор Јанковића са грофом Орловим и бароном Мајендорфом. Из свега тога види се, да наша неутралност није дело случајно, према коме Европа може бити равнодушна, и које можемо ми менјати по нашој вољи, не давајући о томе никоме рачуна. Та неутралност постала је за нас дужност, коју ако непримимо не само павући рат, него и губитак сваке политичке заштите од стране европских држава. А да ће наше ствари зависити од Европе, то се види из тога, што Француска и Инглеска траже, да Турска остави њима двема право, да при закључивању мира са Русијом назначе услове, које оне желе, и Порта ће без сумње на то пристати; таким начином дела Порте према Русији пре неће се на запад. Према свему томе наше стање постаће и теже и опасније, ако ми одустанемо од нашег обећања и уверавања о неутралности. Овде треба напоменути још и то, како је лорд Редклиф писао г. Фонбланку, да ће Србија при решавању источног питања бити изузета и пренебрегнута, ако она из љубави према Русији напусти онај положај, који треба да чува према Порти. Наша неутралност може бити нарушена само путем исправде и насиља; у таком случају ми се можемо изложити временој незгоди, и можемо тражити помоћи и правде тамо, где за нас буде користије. Ако ми парушимо неутралност у корист Русије, то значи, да ми жртвујемо ово што је садовољно осигурано у нади да ћемо вешто добити ако Русија одржи меѓдан. На кратко ми стављамо на коцку наш садашњи добар положај и нашу будућност, и желећи да добијемо више ми ризикујемо да изгубимо и ово што сад имамо. Ми излазимо из законитог стања, које је признато целом Европом за то да ступимо у незаконито стање где истина имајемо на својој страни Русију, али против нас целу Европу. Шта из тога може изнасти? Предпостављати победу Русије над Европом може само онај, који неслуша гласа здравог смисла. Може се догодити и то, да обе ратујуће странке, попут истроше довољно свою снагу у неблагодарном рату, захеле да прекрате борбу и признају прећашње ствари; или сама Русија одустапе од својих великих захтева изјављених у Цариграду. Ни у једном ни у другом случају Русија неће добити ништа више од садашњега свога положаја, који ми можемо одржати без никаква учешћа

у рату. Ако после различних незгода и беда, које су неизбежно скончане са сваком борбом, највећа добит која нам се може учинити буде одржавање садашњег стања, онда ми зашто не би остали у том стању, а да не излажемо себе никаквим невољама? Кад је сва Европа устала да брани турско царство, онда зар се ми можемо надати, да ћемо моћи што узети од њега? Руска дипломација изриком је казала да су освајања Русије у Европи свршена: сад можемо ли ми помоћу њеном добити то, што она не може сама за себе? Ако Руси нештеде самих себе, жртвују милијуне рубаља и стотинама хиљада војника, знајући напред да користи од тога не могу бити бог зна како видне то није чудно што као наши пријатељи жадећи нас не позивају да делимо њихову судбу. Неки веле да ће Аустрија, а за њом цео немачки савез примити учешће у том рату на корист Русије. Но то је сасвим не могуће. Докле Аустрији не прими учешће у рату, дотле рат има карактер загранице борбе двеју великих држава; но чим се Аустрија умеша рат ће добити карактер борбе за начела. А такав рат може бити од штете за Аустрију. Једино је средство за Аустрију да избегне борбу за начела то, да се држи политике, која је сугласна жељи западних држава. И у једном и у другом случају за нас је пајбоља та улога, да одржимо подпуну неутралност, то јест да останемо у добним одношајима не само са Русијом, него и са осталим државама које учествују у решавању судбине Турске. Тиме ћемо ми избегнути упадања у нашу земљу војске руске, турске, аустријске, и дипломатског непријатељства Инглеске Француске, а може бити и Пруске.* (*es)

Тешко је било не сугласити се с таким правилним погледом на одношај Србије према ратујућим странкама. Рат се отпочео за света места, за права православне цркве; но српска црква давно је добила независност. Рат није вођен за раскомадање турске на саставне делове; него за првенство на истоку између великих држава. За Србију није могло бити особитих побуда да добије преумућтвено покровитељство ма које од тих држава. Најзад ни с чије стране није било изнешено питање о ослобођењу целог народа српског; није била проглашена борба за начело народности; дакле Србија није имала за што да подвргне себе свима ужасима рата. Било је сасвим јасно, да Србија није могла кренути своју војску ни на коју страну, па следствено није могла бити опасна ни за Аустрију.

Но у Аустрији, по њеном уверавању, били су јасни узроци оружашњу. Ново путовање неуморног Фонтоне на обале доњег Дунава није остало без последка. Он је срћао у Београд, али је био

прелици са најважнијим члановима српске владе и Совета, а такође и са вођима опозиције, и имао је утицаја на поступке владе и на расположење самог народа. Из Земуна он је одпутовао у Букарешт путовао је полако и често се заустављао у покрајини Граничара и у Ердељу. Долазак његов у сваку варош давао је повод различним манифестијама са обе стране Дунава. У то време живље него никада набављало се оружје у Србију, од стране аустријске власти потребне су биле строге мере, да се стане на пут шверцовању оружја и да се стиши одушевљење јужних Словена. С почетка Турска није се узнемиривала прикупљањем аустријске војске, заповедник београдског града Ицет-паша, а тако исто и комесар портии Етем-паша, који су приспели у Београд у Јануару са вишеспоменутим ферманом којим су свечано потврђена права српске књажевине, изјавили су аустријском војсковођи пријатељска осећања. Порта је поступила врло паметно што је у тако критично доба признала права српска и тиме задобила поверење српске владе и одузела од народа сваки повод жалби да се иде против права његових; притом Турци ни су изгубили испред очију ни то, да су њихове отпорне тачке у Србији биле слабе и да им је због тога одвећ корисна потпора таке државе као што је Аустрија и да њена прикупљена војска на граници српској може произвести снажан утисак на народ српски и може послужити потпором турском гарнизону. Осим тога аустријски распис од 10. Фебруара јасно сведочи да је права цељ демонстрације Аустрије била против Русије. Но маџарски и пољски емигранти усрдио се старали да улију Турцима неповерење према Аустрији и пошто по то спрече сугласност између Порте и Аустрије, јер то није одговарало њиховим интересима. Они су развили у Нишу и Видину и Мајдан-ику грозничаву радњу; у томе се највише одликовали маџарски агенти Берзени и Тир. Премда је Кланка, који је тада живио у Женеви, послао у турски логор својим присталицама писмо, у коме им препоручује да се резервирају и чекају; али су они продужавали правити различне пројекте, као што је на пример план о деоби, ради кога је и Кошут, у име Маџарске, уступио гореспоменутом „словенском савезу“ Славонију и Хрватску, ако се тај савез неоткаже помагати плану маџарско-пољском походу, за који су мислили да се, при тадашњој политичкој забуни, може извршити. Скорим они утврде свезу с различним лицима у самој Аустрији, и почем су аустријске власти биле заљате проматрањем грчко-словенског покрета, то им је та свеза ишла са успехом, и кад ухвате једног католичког свештеника, који је потајно превезао из Смедерева у Аустрију неког агента,

ишају се код њега докази како је далеко била разграната завера. Наравно да органима аустријске владе није лако било стојати свуда на стражи и мотрити не само против агената „савеза“ него и против домаћих непријатеља и нездадовољника. Агенти „савеза“ успели су код Турака да доведу у сумњу аустријске намере. Премда је у Цариграду аустријски посланик успео да растера и поништи те сумње, али ове су остале у провинцијама. Ту је емиграција лако уверила турске старешине, да је Аустрија прикупила војску на граници са непријатељском намером према Турској. Таким начином ствар је дошла дотле, да је заповедник београдског града Ицет паша објавио српском књазу, да је готов са књажевом владом одбити силом аустријску војску, ако би она прешла границу. У сваком случају аустријска војска била је у чудном положају, ако би прешла у Србију, она би се морала борити пајре са турском војском по градовима, затим са српском у отвореном пољу, и најзад заједно са турском војском против Руса!

У то време и у турском логору и у поступцима српске владе и у ногледу самог народа српског опажа се знатна промена. С почетка књаз Александар Кађорђевић и српско правитељство, гледали су спокојно на аустријску војску, а сад гледали су другчије, што сведочи оно брижљиво оружије народа, које се у осталом започело још у почетку источне кризе. Негледајући на то што је било врло рђаво време, књаз изненадно и без сваког повода почне обилазити разне крајеве српске, и најпосле стапи се у Крагујевцу, што је било са свим необично у тако доба године. Не само што се књаз премести тамо, као средину књажевине него још и каса како државна тако и народна, а тако исто и државна штампарија. Све то сведочи да је књаз жељео угодити узбуђеном народу, осигурати себе и у случају ако аустријска војска уђе у Србију пробудити у народу ратоборни дух и дати отпор Аустрији. Доста је било да Аустрија обрати пажњу само на време, кад је српска влада показала такав правац, који је сугласан био са великим узбуђености народа, па да види, да је све то било у тесној свези са живом спремом руске војске да пређе преко Дунава, у след чега је њена радња, у малој Влашкој готово сасвим престала. И доиста, никад није било таке живе свезе између српских официра и руске војске, као што је било тада. Многи од њих били су у руском логору кад је књаз Горчаков походио малу Влашку и према Калафату на 1500 корака прегледао тамошњу војску која је на броју више од 20.000 парадно пролазила покрај њега. Кад су при тој церемонији Турци са бедема калафатских опадили неколико

топова, оида руски војници одговоре на то само узвиком: „Ура!“ То маневрирање руске војске произведо је снажан упечатак на једноверце и пријатеље руске с оне стране Дунава, који су са симпатијом гледали на рускога орла, као и Срби, који су присуствовали тој церемонији. Никад српски народ није се толико надао као сада, да ће вакаснути велика српска држава; сви српски патриоти мислани су као сигурно, да ће границе своје земље распространити од Тимока до Раброва и Трибова. Такав расположај народа изгледао је још опаснији у очима бечких власника, што се народ на доњем Дунаву без позива власти почeo прикупљати са оружјем и спремати да прихвати Русе при њиховом прелазу преко Дунава. Турске старешине, поплашене тим појавом, и гласовима о прелазку руске војске скупе све оближње војске, и распореде између Тимока и Дунава, где се појавио бивши тада у руској служби подковник Енпрот Костанди и са неколико стотина бугарско-српских лађица крстарио.

Та експедиција може бити и дала је повод оним гласовима по Аустрији, да руске војсковође саме, на своју одговорност спремају прелазак преко Дунава код Радујевца, како би тим начином у свези са српском војском, произвели општи устанак јужних Славена, који је већ одавно спреман; но од тог преласка буду задржани изненадном заповешћу коју су добили из Букарешта у најодсуднији тренутак. Било како му драго, тек та прилика, што су се Срби у то време јако оружали, показала се чудновата грофу Коронини и дала му је повода да паново тражи од књаза српског објашњења како се подудара то друштво и кретање народа са мирољубивим и пријатељским уверапањем, које је књаз често чинио не само аустријском конзулу у Београду, него и аустријској влади преко свога агента у Бечу Алексе Јанковића.

На у чему је било то оружије Срба, од кога је тако зазирао аустријски ќенерал? Војена сила Србије, која је попикла још при Милошу и Михаилу, но коју тада није одобравала Порта, почела се управо развијати од 1848 год. Србија је почела разрађивати своје руде, које су испитали јевропски минералози и у Мајданпеку подигнута је читава варошица, која је много контала и која се није рецирала оскудном израдом руда; јер у почетку је сама управа Мајданпека била слаба и невешта. Но заједно с тим била је заведена прва војена школа, и осим тога правитељство је шиљало младе људе у Пруску и Белгију за изучавање разних грана војене вештине. У Крагујевцу и Београду подигнута је била тополивница у којој је лио топове, ако и неуспешно, иеки Ђепреј, који се учио у Белгији. Но

пушке су се увек набављале са стране; тако год. 1847 а) начелник војеног одељења при попечитељству унутрашњих послова, Миливоје Петровић купио је у Лијежу 10.000 пушака, које гађају на 1.200 метара, а 1848 тај књажев Јефрем Непадовић ишао је са неколико официра у Русију и донезао је отуда 10.000 пушака из руске фабрике. 1852 год. дође у Србију из Француске Лубри, кога поставе за управитеља тополивнице у Крагујевцу. Он боље дотера тај завод и салије неколико шестофунташких топова и две хаубице. Тај први успех произвео је свеопшту радост. Радиоцима књаз да на поклон 50 дуката. Та радост била је оглашена по вароши са пущњавом топова. По улицама ишао је свет у гомилама с песмом и музиком; књаз заповеди да пред кућом Лубри свира банда и пошље му неколико бутела шампањера; а после неког времена њему је подарен од стране владе часовник са грбом Србије. У корист тополивнице и пушкарнице народ је са свију страна приносио жртве: неки су прилагали по дукат, а неки и пине. У Мају 1853 год. дође из Швајцарске вешт инцинир Орели, који добије чин пуковника и 1.200 талира годишње плате. Тај човек био је тако рећи душа оног спремања за одбрану 1853—1854 године. Он је изумео нарочите лафете за брдну артиљерију. Под његовом управом свак посао ишао је брже и с бољим успехом. Поклонима обаснапали су њега и његову фамилију не само од стране владе него и од стране народа. У то доба врате се са стране и српски научени артиљеристе.

У течају целе 1853 год. српска влада више потајно старала се да снабде земљу оружјем; но прикупљање турске војске на босанској граници и узрјаност Турака ужичких, дало је повод да се оружије народно спрема јавно, под изговором да од стране Турске грози опасност, а у самој ствари Србија се бојала аустријске војске која је дошла на границу. У почетку Фебруара, кад је Аустрија, од сакупљених војника око Саве и Дунава, саставила оделту војску, српска влада изда налог о опште пародном оружију, т. ј. да сваки има оружје, које год у стању да га носи. Сваки од 17 округа кнежевине морао је спремити по 6.000 војника, од којих је само шести састављао прву класу, која је морала ступити под барјак. Сваки Србин морао је набавити пушку, два пиштоља и јатаган; осим тога, у свакој вароши владини комисари одпочели су прикупљати храну за војску и храну за коње: свака пореска глава дужна је била дати 10 ока хране и 3 оке јечма. Од скупљене таким начином хране, сваки

а) Ваљда 1857, јер тада је г. Миливоје Петровић био начелник војеног одељења.
Превод.

војник, полазећи у рат имао би по 10 ока брашна, а остала храна чувала би се као резерва под надзором власти. Одмах за тим буде строго забрањен извоз жита и у оште сваког производа потребног за храну.

Војници сваког округа искупујали су се на једном главном месту и упражњавали у војеној вештини, нарочито гађању из пушке. Да би се спремили вељани официри и подофицири установљена је у Крагујевцу војена школа, у коју су мало по мало ступали најспособнији млади људи — непрестано на броју 600 — а по свршетку учења они су ишли у војску и вршили тамо различне дужности. Покрај редовне коњице, саставила се и коњица передовна, која је морала бити наоружана пиштољима, јатаганима и сабљама. Тако је само један срез, који се налази близу аустријске границе, мора саставити 800 коњаника. Много је знатнија била припрема по струци артиљеријској под управом споменутог Орели. 40 нових топова (20 дванаестфунташких, а 20 шестофунташких) били су сачинени у књажевској тополивници у Крагујевцу; тамо је довежено још 45 топова из разних крајева, и тако је свега у Крагујевцу било тада 85 топова; по осим тога било је још у Београду 12 топова пољске артиљерије. Од тог броја топова 72 била су сасвим спремна за бой, а у арсеналу, где се живо радило као и у тополивници, било је спремљено лафта за сто топова. За набавку коња потребних за артиљерију предузете су све мере и позван је народ на патриотске жртве. Сам књаз набавио је 100 коња, војвода Книћанин 12, а узети су тако и коњи из државне ергеле у Ђурији, и поред тога владини агенти потајно куповали су коње у оближњим местима Аустрије. Поред постојеће фабрике барута, биле су установљене још две фабрике, једна у Београду, а друга у Свилајенцу, и на брзо барута је било спремљеноово доовољно. Шта више, саме женскиње учествовале су у тој спреми, шијући кесе за фишке и друге потребе. У исто време Орели дозове у Крагујевац једног хесенског вештака да спреми конгреове ракете. При крају Маја, кад се најживље чиниле припреме, наоружана војска буде скупљена на 17 главних места сваког округа.

Од 102.000 војника буде састављено 64 редовних батаљона по 1.000 људи у сваком, половина од послужених војника, а остали састављали су резерву. По најсигурнијим податцима број спремне тада војске у Србији био је овакав: 48.000 пешака, од којих су неки имали нове, а неки старе пушке, 6.000 коњаника и 800 топчија, који су добро били спремни, премда су пешаци били оскудни у канцелама, а каваљерија у сабљама. На предлог Орели требало је још

сваком војнику дати по једну лопату, ради чега било је начињено у Крагујевцу 12.000 лопата. И варошани вису хтели изостати од сељана у готовости за борбу, па су и они саставили дружине или чете доброљољаца; в. пр., Београд је дао 1.000 војника — грађана, Крагујеваца 600 и т. д. Осим тога били су позвани под барјак и сви они који су преће служили у војсци. Сва та наоружана сила стајала је под командом пет вице-војвода, који су становали у овим поглавитим местима: Београду, Сmederevu, Алексинцу, Ваљеву и Ужицу. Сваки је имао под својом командом три или четири округа. Старешинство над свом војском повериено је било војводи Книћанину.

Мисили су да бар у почетку подигну логоре на овим местима: при ушћу Млаве и Мораве, за тим на Тимоку и најпосле на ушћу Дрине. У осталом прикупљати на једно место макар и неколико хиљада војника није требало пре Маја и Јунија. Јефрем Ненадовић и Јеремија Станојевић скupили су сваки по неколико хиљада војника, први у Шапцу, а други близу Гроцке, према аустријској граници. У половини Априла дуж целе српске границе био је намештен кордон: од Вишњице и Београда до Ђердана, па да не би то приметили Аустријацој кордон је био подаље од границе, а од Радујевца до ушћа Тимока, због близости ратног позоришта, био је знатно умножен; на запад он се пружао обалом дринском до Саве, а после низа Саву до Топчидера. За одржавање свезе између различних штација постојала је патрола од пандура.

Осим тога, што је српско правитељство поставило стражу свуда дуж своје границе, оно се још побринуло да утврди неке поважније тачке и ради те цељи позвадо је француског инцинира Мондена, који се налазио при француском конзулату, а доцније тај посао преда чешком емигранту, инцинирском официру Заху. Овај последњи обишао је тада сву Србију заједно са пуковником Николићем, и начинио план за утврђење логора код Пожаревца, када су већ била донешена из Крагујевца и потребна оруђа, а у Јадрелу на Млави, као месту важном, јер само се тада може проћи у приоречки округ и његову главну варош Зајчар, ископао је шанац. Томе истом пуковнику Николићу, који је био васпитан у Русији, био у чешћем и пријатељском сношају са Русима и био више пута шиљан у главни стан руске војске, било је поверено да заједно са советником Стефаном Стевановићем надзирава, као владин комесар, све што се спремало за одбрану. Путови, мостови били су свуда поправљени; лађе, чамци и скеле, што их је год било где на рекама, све то било је описано и обележено колико пма на броју; сви приходи земаљски и општин-

ски новци употребљени су на ту спрему, а у половини Марта, по доласку књаза у Крагујевац, био је већ донешен у државну касу дажак од 15 округа, и таким начином државна каса за кратко време имала је на своме расположењу 7,000000 пореских гроша у звучењем новцу (¹¹⁰)

Све то јасно показује, да су финансијска и војена средства, која су у то време прикупљена у кнежевини српској, потпуно оправдала увиђавност руских државника у време владе цара Александра I, који су у власнру српске државе предвиђали потпору Славенству и стожер за даљу радњу у јужно-славенским земљама.

Свуда по српским земљама нестриљиво изгледали су на знак устанка, и кад је ћенерал Лидерс прешао преко Дунава, сав српски народ готов је био да се дигне, па да на први позив Русије похита у помоћ својој подјармљеној браћи у Бугарској и ратује заједно с Русима. Но таког позива није било. А што Русија није позвала Србе да шљоче учествују у тој борби, томе наравно није стајала на путу турска сила, која се састојала већином из нередовне војске и полу-дивљачких башбозука. Поглавни узрок томе била је Аустрија, која је развила барјак на обалама дунавским. Аустрија водила је рачун о српском оружју. Гроф Коронини имао је под својом командом од 40 до 50 хиљада војника, а једна бригада 9-г корпуза била је послана к Дрини на босанско-српску границу, да одржи свезу са хрватско-далматинском војском, која се састојала из 33.000 пешака и 8000 коњаника. Осим тога умножени су били гарнизони, наоружане тврђине Раче у Срему, Осеку, Броди и Старе Градишке у Славонији и при свршетку марта довезена су била 42 велика топа у Варадин са свом опремом. Така знатна припрема за обсаду била је јасан доказ, да у случају напада на Србију поглавни снага ударила би на Београд, ако би се Турци и Срби решили да га бране. Аустријски војсковођа обраћао је поглавито пажњу на тај град, како би у њему нашао ослонац за даље операције. Аустрија није била с раскида да заузме сасвим Србију и друге дунавске земље: она је веровала да је при таком стању ствари могуће присаједити те земље. Обраћена је пажња била на начин војевања принца Евгенија Савојског и Ладуна и при сувременом савршенству војене вештине и оружја није се могло ни сумњати о успеху. Зарана су спремили све што треба, па да се изненада превезе знатан део војске, под заклоном које да се памести мост преко Дунава. Земун је био обкољен шанцем, а ради саобраћаја са унутрашњим крајевима Аустрије начињен је био на чамцима мост преко Тисе; а у случају даљег упадања у Србију,

спремљено је било у магазинима у Земуну, Панчеву и Митровици толико ране, колико би могло подмирити ту војску за три месеца. Исто тако велике су припреме биле и на случај успешног дејства руске војске у Бугарској и Мајој Влашкој. У таком случају било је ваређено, да се одмах заузме крајински и приоретски округ у Србији до реке Тимока. Гроф Коронини прикупљао је у своме ћенералном штабу све што је потребно било знати о земљишту, на коме се води рат; па основу тога знања могла се начинити ваљана мапа, које на жалост још до сад нема. Притом послати су били у Босну и Србију агенти да сазнаду стање у тим земљама и војену спрему Србије. Обе аустријске војсковође, у Новом Саду и Земуну, договарали су се међу собом још у почетку Априла о свима појединостима што се тиче начина по ком ће радити. На основу тога договора нашли су, да српско-босанска војска може стићи на место прелаза за шест дана, а девети корчује обичним ходом за 9 дана, а усилјеним за пет.

Изгледало је да ће се ратне операције развити преко Дунава: руска војска била је већ на јужној обали; туда је и Аустрија намеравала упутити своју силу. Но војени походи још 1828 и 29 године показали су, да се с успехом може кретати руска војска у унутрашњост Бугарске и Румелије само онда, ако флота буде пратила војску дуж обала Црног мора и снабдевала војску с раном и новом војском. С тога 1854 године руска војска није могла имати успеха у том крају, јер руска флота није се могла лако кретати по Црном мору, које су заузеле западне државе; а с друге стране није могла и с тога, што је једна савезна војска већ била готова да упадне у Бугарску. Да је превоз преко Дунава био знак за даље операције, види се отуда, што је руски Фелдмаршал 14. Априла заменио свој главни стан у Јашу, а 22. у Букарешту. Име Фелдмаршала Паскевића тесно је везано са успехом руског оружја за време владе цара Николе, и потоме кад је влада њему предала војску, то је доказ да је она имала на уму велике планове. Међутим Шпанска и Француска, пошто су објавиле рат Русији предузеле су таке мере, које су биле од велике помоћи. Турској не само на мору, него и на суву, јер су шиљали у помоћ војску, која је на први мах потребна била не само да охрабри Порту, него и да оснажи Омер Пашу, који је своју војску непрестано смањивао, шиљујући једно по једно одељење у Албанију и Тесалију, где је још трајала буна. У течају Априла и Маја стигле су на исток три француске дивизије под командом Маршала Сент-Арно и једна инглеска војска под командом Лорда Рагдана. Војске те изкрицале су се у Галапољу, одкуда је један део француске каваље-

рије приступио Андријанопољу и заузео балканску линију. Да се неби турска војска раскомадала, него да би се уредсредила тамо, где треба дати одпор, требало је што пре учинити крај побуни у Тесалији, јер она кад би узела мах иза леђа Турске и савезне војске, могла би бити доције врло опасном. Западне државе добро су то сватиле, па с тога су похитале да засуше саме изворе, који подржавају буну.

Знало се да ту буну подржава Грчка краљевина, која је наравно радила за свој интерес, држећи да је то згодна прилика да расшири своје земљиште и исправи северну границу, која је доиста неправилна. Шиљање војника из пограничних места, шиљање вештих официра који су руковали том побуном, набављање оружја и војеног материјала, готово званичан поход краљевског ађутанта Завеласа са великим свитом, најзад ватрена агитација Грчке штампе, све то сведочило је да је Елинска влада учествовала у тој побуни. Премда је са стране европске штампе било са свим неприлично окривљивати за то Грчку, која је са свога гледишта радила само оно што је са свим природно и законито; али интереси западних држава захтевали су да се предузму енергичне мере, те да се спречи та помоћ од стране Грчке. С тога кад преговори са атинском владом, која је већ прекинула дипломатске свезе са Портом, нису имали успеха, одмах је наређено да Француска дивизија Фореја војеном демонитрацијом подупре ултимат западних држава, који је послат Грчкој влади 8. Маја. Краљ Отон попусти сили; нови правац његове политике био је потврђен променом министарства; у Пиреју била је стављена француска бригада Мајрана са једним омањим одељењем Инглеске војске, да пази да се тачно врши дато обећање и да подржава министарство Коллерин, које је народ веома мрзио. Колико је та мера успешна била, следочи то, што је побуна после тога брзо малаксала и после пораза вође Поликора Фаџи Петра, са свим престала.

У след тога, што су ратујуће странке предузимале све мере да спреме сукоб, који се тада очекивао у Бугарској, Аустрија и Пруска, по своме географском положају, у средини између обеју ратујућих страна, припуштене су биле најпосле да изађу из свога нерешљивог стања, у ком су биле однак је Француска објавила рат Русији, па до сода. Положај Аустрије био је тако важан за све који су учествовали у рату, да је свака изјава бечког кабинета добијала особити значај. Па зато је протокол од 28. Марта, који је подписан свима члановима конференције осим Русије, произвео велику узбуђеност у целој Европи не само зато, што је њиме потврђена изјава

од 9. Фебруара да Аустрија и Пруска деле мишљење западни држива, не само зато што је њиме признато за европско начело да се одржи целокупност отоманске царевине и да по томе руска војска одмах има оставити придунавске књажевине, — него по томе што су све четири државе, које су потписале протокол, сложиле се у томе, да ипак не приступа нишакав преговор са Русијом који се неби подударао са тим начелом без сугласија на то свију осталих. Таким начином Аустрија и Пруска званично су стале односно тога спора с Русијом на исту тачку посматрања, па којој су стајале Француска и Инглеска, које су већ одпочеле непријатељска дејства против Русије, само су се разликовале од њих што се тиче материјалних средстава, која су била потребна па да њихово мишљење добије силу. Но да би се и у томе приближиле савезницима и определиле поглавите основе свога начина поступања, оне су 8. Априла закључиле међу собом савез за одбрану и нападање, по коме су једна другој гарантовале целину земаља и одредиле поједине војене мере, које им треба заједнички чинити у случају војеног похода. Сугласиле су се такође и у томе да се позове сав германски савез да и он пристане уз њих и ради тога стављена је парочита тачка у том уговору. У тој тачки представљено је каква опасност грози оншто ствари од оваког замућеног стања на истоку и од успеха руских војних дејства, па је изјављена жеља да се најпре предузму оне мере, које је већ предузела Аустрија, а па име да се дипломатским путем покуша, небили се склонила Русија да повуче своју војску патраг. Права цељ тога уговора обелоданила се потпуно тек избором аустријског пуномоћника, који је једним потписом свога имена дао уговору војнички значај. Кад је Аустрија послала берлинском двору свога ћенерала барона Фон Хеса, онда је тим јасно посведочила да је намерна приступити војним мерама у најширем размеру. Несумњивим знаком војничког правца аустријске политике била је парочита војничка конвенција, која је закључена између Аустрије и Пруске. Но при даљем току догађаја, Пруска, као свагдашња супарница Аустрије, и ако је ступила у савез, није хтела у свему ићи ш њоме. Пруска поплашила се од последица оног уговора, који је сама драговољно потписала, и својим колебањем потврдила је то у чemu су је неки подозревали, а па име да је она закључила тај уговор у тој цељи да заузда своју охрабрену савезницу. Мање државе германског савеза такође оставиле су Аустрију усамљену. Бамберскаnota, коју су при свршетку Маја саставили на конференцији посланици средњих немачких држава као одговор на предлог Аустрије и Пруске,

који је 11. Маја учињен германском савезу, сведочи о умереној политици немачких владара, што међу тим није зауставило Аустрију од намере, коју је изјавила у трактату од Априла месеца.

Успех руске војске у Бугарској и радња при обсади Силистраје, морали су уверити Аустрију, да сва њена усилјавања нису имала никаква утицаја на руску политику. Пошто се уздржала шест недеља, које је принела на жртву успомени о прећашњим пријатељским сvezама, Аустрија се решила учинити Русији захтевање, да прекине војене операције у Турској и да попуче своју војску из књажевина. Но избор згодног времена, кад ће се извршити та захтевања, она је оставила руском двору, јер дешеша од 22. Маја на грођа Естерхази, у којој је то захтевање било завијено у најмекшу дипломатску форму, све још обраћа се к личним осећајима руског императора, молећи да се тачно одреди рок, који као што се нада неће бити дугачак, кад ће руска војска оставити књажевине. Аустријско министарство, представљајући у споменутој десетци стање ствари, молило је у име свога владара да се оно поправи и том приликом последњи пут обраћа се мудrosti руског императора представљајући му да је то стање извор великог зла за Аустрију и сву Германију, а тиме је одузимало пруском двору, који сматра себе за заступника немачких интереса, сваку могућност да одкаже Аустрији потпору у њеној намери. С тога и барон Фон-Мантајфел пошље 31. Јунаја дешешу пруском посланику у Петрограду, која је у осталом много блажије написана него аустријска. Затим пошто је уписала нових 95.000 војника и закључила народни зајам од 500 милијуна форината, аустријска влада приступи новим дипломатским преговорима, који су служили као доцуне оних које је већ односила у Петрограду.

При свршетку Маја порта је већ опуно моћила Аустрију да са војском њеном заузме неке делове турског земљишта. У том случају Аустрија је увиђала потребу да са војском што је на мору заузме пре свега Арту и Превезу, почем је још трајала буна у Епиру, а са војском што је на суви да уђе у Албанију и Црну Гору, почем су из ове последње често упадали у Херцеговину и друге оближње земље. Решид-паша у одговору своме од 24. Маја на предлоге о тој ствари аустријског посланика барона Фон-Брука, изјавио је жељу да се та ствар сврши формалним договором, који би подједнако био обавезан за обе стране. Што је порта с поверењем одмах пристала на све предлоге Аустрије, то се има приписати утицају аустријског посланика, који је за кратко време свога бављења у Цариграду добио такав утицај, који је непрестано ширио се докле барон Брук није

позван из Цариграда у Беч за други важнији положај. У след тога порта је објавила својим пашама: скадарском, Јаписком и Ларијском, да ће аустријска флота доћи у Арту и Превезу, а тако исто и у которски округ и суседне шиљим земље Албаније и заповедила им је да те војске дочекају пријатељски. Исто тако порта је издала 2. Јунаја налод босанском везиру Хуршид-паши да се договори са начелником Далмације Мамулом како ће у случају потребе ступити аустријска војска, што станује у Дубровнику, у Босни — коју непрестано узимирају Црногорци. Но у тај пар мере западних држава и заузеће њиховом војском Грчке предупредиле су намере аустријске владе. Намера да се угости епирски устанак била је постигнута и Црногорци против воље морали су стишати се. Таким начином Аустрији није испало за руком да развије свој барјак ни у Србији, ни у Босни, ни у Албанији (¹¹).

Тога истог дана, кад је Порта допустила споменутим пашама да по својој увиђавности ишуште аустријску војску на турско земљиште, у Цариграду био је углављен важан државни акт. Аустријски посланик и Турски министар иностраних дела закључани су у двору Решид-паше тај важан уговор, који је отворпој пут аустриског војсци у дунавске књажевине, то јест, Влашку и Молдавију. Од тог доба нови и одсудан правац аустријске политике био је већ са свим одређен. Прикупљеној на граници аустријској војсци одређено је било да заузме велики и важан део османске царевине, и само још вије било извесно кад ће заузети. У почетку Маја изашао је царски указ, којим се налаже да се она проматрајућа војска уклони од српске границе и стапи на здравијем месту, као што су планински крајеви Срема и Баната. Но пре него што су те наредбе извршене дође у половини Маја заповест да 9. Корпус иде у Ердељ. У једно с тим српско-банатска војска, која је била под командом Хрватскога бана, стављена је на расположење надвојводи Албрехту, и та војска била је сасвим спремна за бој. При свршетку Маја 9. корпус већ је ступио у Ердељ. У исто време, припрема за обсаду Београда, била је узета натраг, и тиме је потврђено то, да је намера аустријске владе да заузме Србију, била сасвим напуштена.

Но при свем том Срби су се све једнако бојали да Аустрија не пређе преко Саве, па су продужавали оружање. До свршетка Маја са тим војеним спремањем успело се толико, да је српска влада могла имати на расположењу довољно знатан број редовне обучене и наоружане пешадије. Већи део те војске био је прикупљен на граници код Гроцке и Шапца, где је Јеврем Ненадовић, као запо-

ведник од 6.000 војника, изговорио 11 Маја одушевљену војничким духом беседу дражећи војнике на очајничку борбу. При спретку Маја највише се разиростирали гласови о прелазу аустријске војске у Србију. С тога је српска влада тада раздала народу оружје и од- почела живљу снезу са Босном и српским граничарима. У месецу Јунију, кад је аустријска војска почела пловити по Дунаву за Оршаву, а отуда за Влашку, српска се влада тако поплашила да је удвојила стражу на граници и издала строгу заповест старешинама да се одуиру сваком покушају аустријске војске да изађе на српску обалу. Шанчеви на Млави код Једрела на врат на нос утврђивали се и у оно доба кад је књаз Александар прелазио у Земун на састанак с надвојводом Албрехтом, који је прегледао војску и уверавао га о споме мирољубију и дружби, Швајцарац Орели неуморно лио је ћулад у Мајданеку, и 30 Маја пошаље их у знатној количини у Београд. Пародна раздраженост показивала се где се год Срби сукобе са аустријским солдатима, а о Тројицама код Кленка на аустријској обали било је и крвавог сукоба између Срба и аустријски солдати, у ком је сукобу учествовало око 500 наоружаних Срба под командом мајора Јована Миловановића; при том сукобу било је много њих рањених, али тај догађај није имао никаквих важнијих последака благодарећи енергији с којом се у то умешала аустријска власт.

Одма затим у Бечу случајно дознаду да је Караборђевић још 5 Марта послао Порти меморандум, који је састављен под утицајем француског ќенералног конзула Сегира и његових присталица Гарашанића и Мариновића. У том меморандуму, који је задапут непријатељским духом према Аустрији, књаз је молио Порту да она заједно ја западним државама заштити Србију од аустријске војске, која хоће да је заузме.

У меморандуму, који је дарио Аустрију, вели се: Још у почетку рата, који се заподео између Русије и Порте, Аустрија заузела се према Србији такав положај, који би јој дао средства да по вољи расподаже делима српским. Чим је Аустрија уобразила да српска влада више или мање нагиње на страну Русије или Турске, одмах се обраћала к њој с таким захтевима, који су одговарали најред састављеном плану и обећавала је влади српској помоћ у одбрани земље од сваког страног непријатељског нападаја. С таком политиком, коју тера аустријско правитељство у Београду тако стално и следствено да то пису могли не притетити заступници других држава у овој књажевини, мислила је Аустрија добити не ограничено поверење српске владе и бечки двор, од чести да би осигурао успех

својим намерама, од чести да би своме уверавању, ма какве врсте оно било, дало већу снагу у очима ове или оне велике Европске државе, наредио је ту скоро да се прикупи на граници српској знатни сила. О цељи такве војене демонстрације, која није ничим изазвана од стране Србије ни стањем ствари у тој земљи, која је сад мирнија и спокојнија више него никада, ни одношајем Србије према високој Порти и осталим њеним савезницима, — ми смо дознали случајно од саме високе Порте. У то исто време све скоро и онине бечке владе доказивале су нам да Аустрија ништа не предузима против Србије исти ће што предузимати без предходног сугласија владајућег двора. Висока Порта саопштила је српском капућехаји да је Аустрија није известила односно војеног спремања, о ком је учинено питање, и да никаквих договора о тој ствари није било међу овим двема државама. Представници Француске и Истлеске у Цариграду такође пису могли дати сигурних извештаја. У разговору којим су они почествовали српског капућехају, казали су да сумњају о такој великој спреми и намери, о којима ми позитивно тврдимо. Београдски паша за све то време, није добио никаквих нових налога, па се држао старих предписа, па основу којих он би морао оружаном силом стати на пут сваком мешању Аустрије у српске ствари као непријатељском покушају против османског царевине. По изгледу положај Аустрије односно опште војеног питања био је угодан западним државама, па за то су оне преко својих агената у Београду објавиле српској влади да буде спокојна што се тиче аустријских намера. Готово у исто време и бечка влада јави српској да њене војене спреме не грозе Србији никаквом опасности и да Аустрија чини то само за то да буде у стању бранити своје сопствене границе, и да њена војска неће ступити у Србију, ако само не ступи и руска војска и ако у Србији не буки буна против законите владе; само у таком случају ступиће аустријска војска да буде у помоћи самој српској влади. Премда је тако објашњење аустријске владе показало у каквим ће се приликама умешати у српске ствари, али оно није могло нас успокојити. Пре свега ми ту не видимо никаква јемства против произвољног, без сваког узрока и потребе мешања, које може бити од велике штете по Србију. Осим тога, ми видимо у том једностралном предузимању Аустрије, којим, под изговором подржавања европске политике, она крчи себи пут да може слободно упасти у интересу Порте и осталих савезних држава, и које Србија мора одбити од своје земље свима средствима које од ње зависе. Почек се из Цариграда долазили о томе не јасни и често противусловни извештаји, а војене

припреме од стране Аустрије увећавале се приметно сваког дана и најзад дошли до таке мере да је Аустрија могла извршити своју намеру у свако доба, то је српска влада у договору са Ицет-пашом решила да потражи и у Бечу и у Цариграду точна објашњења, шта да ради у таком случају јер неможе пристати на такав план, по коме Аустрија може располагати судбином српског народа. У тој цељи и био је послан у Беч Азис-паша. Тај чиновник сад је у Цариграду и он је дужан представити влади његова величества султана извештај о својој радњи у Бечу, очекујући да дипломација реши то питање. Српска влада, при помоћи његовог превосходства Ицет-паше, спрема све што је потребно за одбрану земље од сваког непријатељског нападаја. У овом ставу нама је потребно знати, дали је Порта одобрila те намере Аустрије, које се тичу колико књажевине толико и царевине, којој ова кнегевина припада, и које су тако шкодљиве за интересе и једних и других. Што се тиче мешања, замишљеног без сугласија Порте, то се оно у овим приликама неможе објаснити другчије, него да је Аустрија у тајној свези са Русијом против Порте и њених савезника. Аустрија представља два случаја, који правдају њено ступање у Србију: 1) улазак руске војске, и 2) буну у Србији. Да одговоримо на прво. Ако Руси уђу у Србију, онда учешће Аустрије морало би бити сугласно са свима оним мерама које су предузеле савезне с Портом државе за одбрану Османске царевине, и које за нас нису определене. Но Руси немогу ући у Србију после оног уверења које је дао барон Мајендорф грофу Буолу, да Руси не мају намеру да заузму Србију, тим мање, што је поље војних операција и онако веома пространо да га потреба још нећма распостирати. Но предпоставимо да Руси усختену ући у Србију, што им неби било лако учинити због отпора српске и турске војске, ми и у таком случају слободно тврдимо да би улазак аустријске војске учинио гоглему несрећу и дао повод великим заплету. Сваку другу спомоћну војску треба у том случају предпоставити аустријској. Српски народ има таку мрзост, таку одвратност према Аустрији, да би сваки Србин сматрао улазак аустријске војске као највећу опасност, као највећу несрећу, да би се сва сила народна окренула против Аустрије и сва средства употребила на то, да се одбије непријатељ, у коме народ види оличене оне жеље које Аустрија тежи да оствари у Србији. У колико може бити помоћ Аустрије корисна високој Порти кад се учини где треба и кад треба, толико може бити на метни, ако необазируји се на познате прилике, она буде имала места у Србији.

Сад да пређемо на друго. Што се тиче унутрашње буне, то се ми ње данас пајмање плашимо. Сав је народ потпуно убеђен, да му његови суштасвени интереси налажу, да чува мир и поредак, и да избегава све што би га могло увући у рат и начинити од Србије поље крваве борбе. Одушевљени чуством благодарности према српском двору за она права, која је он милостиво подарио и за положај који је дао у овом рату, српски народ и српска влада толико су предали интересима и бригама о срећи своје земље, да не могу ни час оставити их у неизвесности, ради ма каквих предузећа. Свест о своме положају боље ће их сачувати од сваког лажног и опасног корака, него ма какве претње. Зар Србија, после тога од кад је плашила рат, није дала доволно доказа, да уме и хоће да остане верна својој дужности и благодарности. Ма шта се говорило она је увек поступала законито и сугласно својој дужности. Она и у напред неће од тог пута одступити; висока Порта може бити у томе потпуно уверена. Све што сад жели српска влада своди се на то, да се према њој има такво поверење какво је до сад увек показивала висока порта, и да Аустрија не заузме Србију, што би имало недогледних последица. Под тим условом српска влада јамчи за мир и поредак у Србији. А кад би се баш и појавио где год неред, влада осећа себе у стању да угуши тај неред пре него што би он успео да узме мах.* (*²¹)

Та представка (меморандум) исприела је све доказе, какве је могла навести српска влада у корист неутралитета. При искреној жељи српских државника да остану на миру, оружје Аустрије морало се показати подозривим, то јест, да Аустрија смера у овом општем кодељању да заузме Србију. У Цариграду више од два месеца ћутали су и иштица нису одговарали на то одсуство питање од стране Србије. Најзад 19. Јуна Решид-паша званично извёсти књаза да је порта истича допустила Аустрији, да у случају потребе заузме Арту Превезу и Албанију, али Херцеговину, Босну и Србија не могу бити ни у каком случају заузете. Аустријска влада напла је у неким изразима те представке увреду за себе, па је за то тражила објашњења од српске владе. Карађорђевић правдао се Аустрији тиме, да се није најдао да ће та представка изаћи на јавност и чуди се одкуд је она дошла у европске новине. Но аустријска влада пошто се морала одказати од сваке освојачке намере, решила се да се на други начин освети Србији. Она је отежавала трговачки саобраћај Срба, чиме им је учинила велику штету и забрањала Србима прелазак у аустријске земље, а коме је и допуштен прелазак преко границе није друкчије док пасош није био визиран у аустријском конзулату. Извоз оружја

био је још строжије забрањен него пређе, док није оружање у Србији престало и наступила промена министарства у Србији.

Но у то исто време променила је и Аустрија своје намере. Очекујући одговор од руског двора о излазку руске војске из румунских кнежевина, аустријски император стави сву востку, која је била одређена за учешће у том рату, под команду фелдмаршала-лајтнанта Фон-Хеса; и при свршетку Јунија нови заповедник пареди да се српско-банатски коријус спрема за поход у Влашку. Таким начином војене операције одмакну се даље истоку и оставе Србију на миру, која се више није планила настапања аустријске војске. У то исто време стигне у Београд писмо француског министра иностраних дела, који обећава Србији општу заштиту европских држава. Кад је био опседнут Севастопољ утицај западне дипломације у Србији био је неограничен. Под тим утицајем српска војска која је била прикупљена на граници, била је раскинута и рана смештена у магацине. На народне празнике посвећене успомени народног ослобођења спомињало се у цркви име султана и књаза, а не руског цара као пређе.

18. Фебруара (2. марта) 1855. умре император Никола и после неколико дана отвори се у Бечу конференција, у којој су учествовали представници Аустрије, Француске, Инглеске, Русије и Турске. На првом састанку 3. (15) марта у беседи којом је гроф Буол отворио конференцију, споменуто је било, да је као први услов за мирне договоре признато од стране Русије између осталога следеће: Покровитељство Русије над Влашком и Молдавијом престаје и права признати султаном тим кнежевинама, а тако исто и права Србије биће од сад под заштитом свију уговарајућих сила. После примедбе кнеза Горчакова, да реч покровитељство не стоји ни у договорима Русије с портом, ни у уставу, ни актама дипломатске канцеларије, у те услове уговора мира стављен је следећи израз: „никакво искључиво покровитељство не може од сада имати места у споменутим кнежевинама“. На другом састанку 5. марта кнез Горчаков примети да Русија не ће никошто пристати да се смање права, која Србија има и у ред којих долази: слобода вере, избор књаза, независност унутрашње управе, одређене границе, определјена сума данка, управа са турским добрима с обvezом да се приход од њих одсеком плаћа заједно са данком порти, слобода трговине, допуштење да српски трговци могу путовати по Турској са својим пасошима, да могу слободно подизати болнице, школе, штампарије, забрана другим Турцима осим гарнизона да се могу насељавати у Србији. На том и на друга два састанка били су потапко објашњени одношаји све три те кнежевине према

порти. Ево шта су о томе наредили: 1) Дунавске кнежевине Влашку, Молдавија од сада ће зависити од високе порте, сугласно старим капитулацијама и царским хатишеријима, који су определени и утврдили права и преимућства, којима се те кнежевине користију. Никако искључиво покровитељство од сад не може имати места у тим земљама. 2) Висока Порта задржавајући потпуно врховну власт, допустиће тим кнежевинама независну и народну управу, и следствено потпуну слободу вере, законодавства, трговине и пловидбе. Сви чланци, који се налазе у царским хатишеријима односно унутрашње организације тих кнежевина, могу се развијати у духу тих начела и према потреби земље. Земљиште тих кнежевина не може бити никако смањено. 3) Висока порта увиђајући по својој мудrosti, да политичко стање тих трију кнежевина тиче се општих интереса Европе, сугласиће се на пријатељско мињење уговарајућих држава, како што се тиче одржавања постојећег законодавства, тако и што се тиче измене његове. У тој цели она ће саслушати жеље сваке државе и потврдити хатишеријом сва права и преимућства поменутих кнежевина. Пошто објави тај хатишериј, она ће га доставити осталим државама које ће од своје стране, пошто га прегледе, јамчити за њега. Оружана народна војска која је организована за унутрашњу и спољашњу сигурност, може се развијати по потреби и средствима земље. Услови система одбране узеће се на ум у општем интересу порте, кнежевина и Европе. 5) У случају сумње која се може изродити поводом тумачења хатишерија, гарантне силе испитаје заједно са високом портом извр и тамну страну питања. Оне ће употребити сва средства да утврде сугласност. 6) У случају ако се унутрашњи ред у тим кнежевинама поремести, никакво оружано мешање у њихове земље не може се допустити без договора и сугласија на то свију гарантних сила. Дворови се позивaju да у кнежевинама не узимљу под заштиту странце, којих интриге могу бити опасне или за мир тих кнежевина или других суседних земаља. Порта од своје стране наложи кнежевинама, да не трпе у својим земљама странце онакве какве смо више обележили и да не допусти својим мешати се у интриге, које су опасне било за унутрашњи ред земље, било за суседне земље.*

На састанку 14 (26) марта покренуто је било питање о наследним правима Обреновића у Србији, утврђеним неким царским хатишеријима. Говорећи о средствима којима се најбоље може поправити стање румунских кнежевина, представници договарајућих се сила признали су и да Аржавно биће Србије спада у ред ствари о којима се морају побринути државе ради извршења првог услова уговора о миру. Но положај те

кнегевине није сасвим једнак са положајем других двеју. По томе за Србију биће довољно, ако се њој ујамче она права која је Порта признала по договору са својим савезницима. Та прилика што је јевропска конференција која је између осталога размишљавала о судби Србије, била у Бечу, није била без утицаја на државнике у Београду. Од тог доба аустријски конзула Радосављенић имао је великог утицаја на српску владу. Аустрија, којој није испало за руком да заузме Србију, нашла је друго средство да је покори своме утицају. Видели да ће се у сваком случају при закључивању мира покренути питање о правима Србије и о наследним правима Обреновића, она се решила примамити на своју страну Карађорђевића, обећавајући му да ће израдити код Порте наследност књажевског достојанства за његову фамилију. Карађорђевић радо прими предлог Аустрије, које је глас тада много значио. На једном састанку бечке конференције, она придржи свој глас онима, који су тражили да се руска флота на црном мору ограничи и објави да ће одказ Русије да прими тај услов сматрати за попод к рату. Које због тога захтевања од стране Аустрије, које због тога што Севастопољ још није био узет, па се Инглеска борала руских лађа у његовој утоки, које пак због тога, што је француски император тражио војенс славе, која би напомињала победе прве империје, бечка конференција није имала никаква успеха. Рат је трајао докле није узет Севастопољ. Вест о паду Севастопоља буде поздрављена у Београду пунчавом топова, и Карађорђевић пошаље паша свога представника да званично поздрави и честита тај успех. Народно одушевљење, које се у почетку рата живо исказивало свуд по земљи, почне малаксавати после те вести. Народ српски није био задовољан таким током ствари и своје негодовање окрене против Карађорђевића и његове владе, према којима није више имао никаква поверења и поштовања.

Најзад у почетку 1856 године опет се међу ратујућим државама покаже готовост за мир, па основу она четири услова, који су били узети у бечкој конференцији. 20 Јануара (1 Фебр.) пристану да на том основу за три недеље саставе полу конференцију у Паризу, с том огранињем да ратујуће државе имају право ради општих интереса Јевропе чинити и нове поједине предлоге осим она прећашња четири. И доиста 13 (25) Фебр. отвори се париски конгрес и 18 (30) Марта буде закључен париски мир, на коме буду донешени односно Србије следећи закључци: „Кнегевина Србија остаје, као и преће, под врховном власти блистателне Порте, сугласно с царским хатишерифом, којим се утврђују и опредељују права и преимућства Србије и ујамчавају државама, које овај уговор закључују. У след тога споменута кнегевина задржава

своју независну унутрашњу управу и потпуну слободу вере, законодавства, трговине и плавитељбе. Блистателна Порта задржаће право основано па прећашњим уговорима да држи свој гарнизон. Без предходног одобрења гарантних сила неће се допустити никакво оружано мешиће у српске ствари.“⁽¹¹⁾

Таким начином париски мир није додао ништа оним правима и преимућствима, која је Србија имала још од адријапољског мира. Но париски је мир сасвим изменено одношај Србије према осталим јевропским државама. Од тог доба права Србије дошла су под опште јемство јевропских држава и оделита захтевања Русије нису имала за њу обvezне силе. Но ти одношаји, који су после источног рата утврђени па доњем Дунаву, отворили су врата аустријском утицају на српска дела преимућтвено пред другим државама. Српска влада, која је мало пре тога онако неповерљиво гледала на оружање Аустрије, сад се потпуно подала њеном конзулу, који није више плашио оружаном интервенцијом. Томе конзулу, Радосављенићу, подносили су сва важнија дела Србије па преглед и решење, као што је пре тога Вашченко прегледао списак ко ће доћи у савет. Без борбе и без пораза српска кнегевина постала је тако рећи провинцијом Турске или Аустрије. Располажући по својој воји у Јашу и Букарешту при помоћи војничке сице, аустријска дипломација, имала је исти значај и у Београду благодарећи не својој сили, но слаbsti ондашиће српске владе. Понефатљима тада у Србији били су таки људи, који су сматрали да је то попуштање Аустрији не онходно. Но у савету и народу расла је сваког дана опозиција против Карађорђевића и његових попечитеља. Вучић био је озлојећен што су се истакли на пред нови људи за време ових последњих догађаја, па је све једнако дражио чиновнике и подстрекавао на борбу против књажеве власти и подржавао незадовољство у народу.

У почетку 1856 године непријатељство између књаза и савета дошло је дотле, да је савет забранио својим члановима сваке инсмене свезе с књазом. Књаз је опет од своје стране увиђао да треба променити устав, или бар ону тачку, на коју се ослањала сва сила савета; и с тога тајно поднесе султану на одобрење пројект новог устава за Србију. У том пројекту књажевска власт признавала се за наследну у породици Карађорђевића, народна скупштина била је сасвим уништена и могла се сазвати само у том случају ако се прекрати лоза Карађорђевића. На место савета требало је установити два стална одбора, чланове којих би Књаз постављао и мењао по својој вољи: један од тих одбора водио би бригу о администрацији; а други би имао права да прима или не прима, а не и да предлаже

законе. Најзад нови пројект устава стављао је у дужност Србији да издржава сталну народну војску ради заштите османске царевине. Но Савет дозна за тај покушај књаза, па и он у име народа састави акт који такође представи Порти. Тај акт састоји се из три дела: у првом делу изложена је тужба против књаза; у другом од осам тачака изложене су народне жеље и молба да се исправе границе; у трећем делу изложен је нови пројект устава. У тужби против књаза наводи се ово: „Познато је министрима његовог величанства султана, у каквом се стању налази администрација ове кнежевине за ових неколико последњих година. Народ српски, измоливши од свога премилостивог цара 1842. године потврђење књаза Александра, надао се да ће тај књаз не само учинити крај пређашњим неправдама, него да ће још својим владањем према Порти и својим бригама о благу народа свога доћи дотле, да ова земља постигне онај ступањ благостиља и развитка, који одговара жељама његовог величанства султана и законитим интересима земље. Но у тој нади својој народ се горко преварио. Првих година своје владе, док још није уклонио од себе људе веште и царству предане и док је слушао благонаклоене савете царске владе, још се могло надати да ће он временом стећи искуства потребног за управу земље. Али што се год ишло даље унапред, то је све више слабила та нада, и најпосле сва радња верних цару и народу људи свела се па то, да уздржава књаза од његове слабости и незнанје толико поправља, у колико не би било одвећ штетно за отаџбину, а о користи каквој није већ могло бити ни речи, почем су све наде о поправки књаза исчезле. Но и тај последњи труд, од кога је мало било вајде, постаје сад немогућим, јер је књаз већ сасвим уклонио од себе људе, који нису могли да предиставе његове личне користи користима царства и народа, и таким начином идући од зла на горе, он је довео ствар дотле, да пријатељима царства и народа не остаје ништа друго, већ с тугом да оплакују судбу своје отаџбине, да с тугом трпе тако стање, које понижава царство и земљу, и да с нестриљењем изгледају онај час, кад ће књаз Александар престати да заузима тако узвишено место, на коме треба да седи такво лице, које боље доликује достојанству блискателне Порте и интересима народа. Министри његовог величанства султана зна ће потапио у какве је погрешке огрезао књаз Александар, а и друге све више власти, које су имале с њим каква послана, могле су се уверити о његовом несталном карактеру, а такође и о његовим сваковрсним интригама, којима је он тражио потпоре то код једног то код другог двора, ради своје личне користи

на штету законитих интереса царства и народа. У тој цели он је приписивао своме народу тежње и нереду, да би тиме кад што надлежним отоманским властима, а кад што и аустријским доказао потребу да у средини војску на граници Србије, а после да то употреби као демонстрацију у своју личну корист. Но још се боље виде његове неправедне и нерасудне тежње из овог поступка, што је он тражио помоћи од Аустрије да протера из земље све знатније људе, које је сматрао за опасне, не у сљед каквог њиховог неумесног отпора, већ једино у сљед тога што они нису хтели да учествују у његовим делима и с њутањем неодобравали његове поступке. И што је год видији био такав положај ствари, тим је он упорније држао се те системе свога рада, не стидећи се ни страних држава, које су већу правду чиниле његовим поданицима него он, њихов прирођени поглавар. Таким начином мало по мало он је навикао да сматра ту стриљивост, с којом су сносили његове непрасудне поступке, као знак неке привидне слаге своје и личне победе над политиком свију оних иностраних и туђеземних лица, која нису могла бити његовим удворицама. Шта може настати из таког стања? Само зло и за земљу и за народ. У самој земљи сви заслужни људи, који нису могли да одобравају опо, што заједнички осуду, обележени су као противници у такој мери, да сад не може више бити никаква сближења између њих и књаза. Према страној политици таке су исте жалосне последице. Представници Порте и других великих држава, као пријатељи царства и народа, осуђују рђаве поступке књаза још строжије и уместније, јер они по своме независном положају и по својој увиђавности могли су још боље и непристрасније оценити поступке књаза, него овдашњи људи, а то показује да он и према њима нема поверења, него се повија по савету једног страног агента, који ласка његовим слабостима и потномаже његове личне користи на штету државе и народа. Таким начином све, како у унутрашњој тако и у спољној политици, што негоди његовим личним интересима, проглашено је за опасни елеменат и тиме је књаз поставио себе у такав усамљен положај и неповерење према сваком, да га из тога стања ничија мудрост, ничије уверење извести неможе. Будући од природе слабог ума, необразован, тајно нешоверљив, и бидући доведен својим владањем и својим погрешкама у такав усамљен положај, да се око њега налази само неколико рођака и удворица, он је дошао дотле да иницијативи на какву поправку било добровољну било принудну. Решајати све неправде, које долазе од таког стања, незаслужна гонења, која се чине против уважених људи, награде и саблазна одликовања

која се чине срамним удворицама на штету јавне паравтвеноности и свију појмова о добром поредку, као и на штету државне касе, речјати све те бруке било би сувишно, и неуместно у овом акту, и у случају потребе све се може потанко изложити особено. Државни Савет, као једици по закону представник парода, сведок је свију тих зала, сведок свега растројства, које сваког дана расте све више и више, да већ то јасно увиђа и прост народ, но ћuti, јер свака и најмаља примедба против незаконитих поступака књаза и његове владе казни се строго и често самом смрћу, — савет пошто је без цели иссрпео сва средства договора, стао је најпосле чинити књазу представке о неким случајима гажења закона и желио да се предмет несугласности између књаза и савета изнесе на увиђење блистательне Порте. Савет сад чини и овај корак не за то, што се пада да ће се тиме спаси општа ствар, ако се књаз принуди да тачно извршење закона, него за то, да би порта обратила пажњу на поступке књаза и његове околине и напла се тиме побуђена да строго претресе српске ствари и учини основни преобразај, који би уклонио сам извор зла и сачувао интересе царства и народа од даље повреде и усренио би Србију правом користи оних благодејања, која су јој дарована премилостивим султаном. Таки покушаји савета на место да задрже књаза од опасног пута, који је пошао и ма колико разположе за боли правца, још пише је раздражио књаза, те је устао против савета и против свију они који се безусловно непокоравају његовој ћуди, и од тог доба он помоћу благонаклоне њему аустријске политике, стара се да добије наследност престола и да још већма оснажи своју власт и поништи и оно мало гаранције, која је досад посредством саветског устројства у неколико ограничавала његову самовољу, и таким начином хоће да доведе Србију до тог жалосног стања у ком би она под именом уставне земље била жртва глупости и самовољства, у ком би под видом независности унутрашње управе, била немилосрдно подчињена себичној политици суседне државе на своју несрећу и на штету достојанства његовог величанства султана. Зар може блистательна Порта допустити да се утврди и овековечи таква система управе, која је неправедна за народ, јер ничим није заслужио тако жалосно стање, штетно за интересе саме блистательне Порте, јер она личи на неблагодарност, и најзад понижавајућа за достојанство султана, јер се у Србији ради са свим противно оним мудрим начелима, која су основ политичном бићу ове земље. Долинкује ли то и достојанству великих држава, кад су благодети наредбе њихове, освештане трактатима, погажене и постале играчком

у рукама неколико злоћудних људи, да би целокупно благостање што је даровано по неискрљивом благоволењу царском и утврђено јемством свију великих држава, вредило само у толико у колико се то подудара са вољом и личним интересима књаза и његове околине. Ако блистательна Порта у своме високом достојанству може трпети, да се у Србији врше без казни овака дела, која неодговарају великодушним и правдољубивим намерама њеним и да њени представници у Београду буду безснажни сведоци тајог ужасног позоришта, онда српском народу неостаје ништа друго, него да очајава о својој судбини, и да без сваког уздања у правду и наде на поправку преда се слепо току догађаја. Све установе, закони, промене у уставу и т. д. све је то слабо да ограничи зло које долази од тих људи. Промене министарства такође не би имале никаква успеха, јер књаз је већ највише да управља по својој вољи, и као поглавар земље има право да заповеда министрима па за то може трпети само они који угађају његовој самовољи и таким начином све би се радило само по вољи књаза; а он је досада јасно показао шта хоће и чему се од њега надати можемо. То је постало опште уверење народа српског и он сад ставља питање о унутрашњем стању Србије у зависности од питања о положају књаза. Но још боље би се могло сазнати миње народу о унутрашњем стању кад би се предходно решило питање о самом књазу, јер тада би се то миње изказало слободно и независно. А све је то у власти блистательне Порте, јер кад је она дознала о жалосном стању Србије и добила уверење да је неопходно нужно поправити то стање, онда Порта има и узрок и права и начина да сбаци књаза као сасвим неспособног за управу и да постави привремену владу, која би сачувала у земљи јавни поредак; затим приступи на уређење новог начина државне управе и најзад наредила нови избор књаза од најважнијих и најзаслужнијих и најдостојнијих лица. Тиме блистательна Порта одговорила најзаконитијим жељама и потребама Србије и напово потврдила оне везе које везују благостањене њено о блистательну верног народа српског са верношћу и признателношћу овог народа према своме премилостивом цару.* Таким начином Карађорђевић дочекао је то доба, кад је народно незадовољство, изазвано спољашњим одношајима и унутрашњим незгодама, приписивало се народом, чиповницима, а нарочито саветом самом књазу.

По почем је потреба државне промене представљена у име народа, то је том акту којим се обтужује књаз додат и списак пародних жеља, које се састоје у следећем: „1) Ради одржавања и осигурувања неутралности српске кнежевине да буде утврђено, да начија

војска, ни блистателне Порте, ни ма које друге државе, неможе ући у Србију, или прећи преко њених земаља. 2) У тој истој цели да сви турски гарнизони изађу из Србије, и градови где су они становали, да се разруше. 3) Да се хатишериф од 1830 године, који наређује да се сви Турци иселе, потпуно изврши, и да се сви Турци који данас станују у Србији иселе из ње, осим оних који би признали српске власти и законе, у ком случају добили би иста права, која имају и Срби и потпуну слободу вере. Ђумручки одношаји између Србије и блистателне Порте да се точно уреде на основу узајамности. 5) Све што је блистателна Порта закључила са страним државама или што би одсад закључила, а што међутим не бих било сугласно с правима и автономијом Србије, да не буде обавезно за Србију. 6) На том основу лица и имања свију странаца што живе у Србији, осим дипломатских и консулских агената и њихове свите морају поднести под српске законе, да би се тиме осигурало једнство законодавства и власти. 7) Србија може држати своје агенте не само у Цариграду, него и код других гарантних дворова. 8) Да се земљишту кнегевине српске придруже и она места, која јој припадају по топографској карти, којом су опредељене границе Србије, а и по извештајима руских и турских комесара, који су 1830 године изаслати да прегледају границу, но која су места тада по злоупотреби остала ван Србије.* Из тог списка народних жеља види се, да је Србија још тада бринула се о томе, да се турски гарнизони иселе из градова, а остали Турци подвргну српским законима, да се нераспростиру на Србију они уговори, које је Порта везала са страним државама односно странаца, што у Србији станују и о исправки јужне и западне границе. Права од тих жеља сад је сасвим постигнута, друга од чести, трећа стоји још неиспуњена.

На крају тога народног акта додат је био пројекат новог устава за књажевину. Он се састојао из 85 параграфа, који су распоређени били у девет глава: у првој глави говори се о политичким правима Србије и тиме се тај устав одликује од онога што је издат 1839 године; у другој глави изложена су грађанска права Србије; трећу главу саставља само један параграф, у ком се управа у Србији назива уставно монархичном, с деобом власти на законодавни, изврши и судски; у четвртој глави обележена су права и дужности књаза; у петој глави одређује се круг рада државног савета, чланови кога постављају се на цео живот и могу бити сбачени само по доказаној кривици; у шестој глави говори се о попечитељима (министрима), број којих зависи од различних предика и потреба; у седмој

глави изложена су права и дужности судија и у опште чиновништва; дев. и посл. глава тицала се самог устава. Но, по чудноватој наследствености, у том пројекту устава, није никаде ни споменута народна скупштина, што сведочи да је сак тај пројекат био производ великаша⁽¹¹³⁾.

Као што се види, према захтевима књаза, противници његови умели су представити порти још важније захтеве и назвати их општенонародни. Порта обседнута тако с обе стране, није ништа радила ни по жељи Карађорђевића ни његових противника. После тога, противници књаза почели су радити преко паше београдског да порта дозволи бар то, да се сазове народна скупштина, да извиди владине погрешке и да је измири са незадовољном партајом. Но порта им одбие и то захтевање, што још већма распира незадовољство против Карађорђевића, јер се тиме одузимао од народа и последње средство, да непосредно искаже књазу своје жеље. Незадовољство расло је сваког дана све свише, и то је највише распаљила Аустрија. Узвиши сасвим у своје руке слабог књаза, она је сасвим несмотreno и сасвим јавно пред пародом показивала свој утицај на српску владу: Њен консул, пуковник Радосављевић долазио је готово редовно на министарске седнице и давао је сансте своје попечитељима не само у спољним, него и у чисто унутрашњим пословима. Најзад дошло је дотле, да су о већим народним празницима долазили из Земуна аустријски официри у повећим гомилама и састављали падарну свиту књаза. Српски народ све јаче осећао је потребу да се ослободи од тог наравственог јарма, под који га је ставила влада. Но присталице Карађорђевића учинијале су се из петних жила да га одрже у власти. Вучић, пошто се помири с књазом, почне напомињати народу заслуге оца књажева, и жељећи тиме подржати сина, објави писанију на споменик Карађорђу и учиније од своје стране на ту цељ сто дуката. Но та мисао није тада нашла у народу онашког одзива, какав се могао очекивати по успомени, коју народ има о своме првом „вожду“. Савет није хтео од своје стране нимало да подржава прикупљање тих прилога. Но и ако су били незадовољни с књазом противници његови нису били сугласни ни међу собом, јер сваки је хтео да заузме најважније место. На свршетку 1856 године Савет и народна партаја почели су јакно викати против тадашњег представника Стевана Марковића. Вучић је хтео да то место заузме Паун Јанковић; по Аустрија подржавала је Марковића. Књаз говорио је Вучићу да неможе узети Јанковића, што је он познат као присталица Русије, па ће друге парте одмах досађивати влади разним захтевима. Коц-

зули сваке гарантне сile радили су такође свима средствима да добију важнија места за своје штотице. Књаз колебао се, јер он је жељео да постави за представника свога зета Николајевића. Најзад буде састављено ново министарство: представник и попечитељ иностраних дела буде Симић, попечитељ унутрашњих дела Николајевић, финансије Мариновић, просвете и правде Марковић. Савет објави, да су Николајевић и Мариновић постављени против § 8. устројства савета књажевства српског; књаз опет позивао се на § 4. устава и решио се да никако не одустане од своје намере. Савет од своје стране решио се да брани своја права освештана законом, но аустријски конзула и београдски паша подржавали су књаза и обећавали му наследност престола у његовој породици. Карађорђевић, после источног рата, за једну годину дана успео је послати у Цариград око 100.000 дуката. Тежњу књаза за наследством подржавала је и сама књагиња. Аустријски конзула старао се притом о користима свога двора. Посредством њега граф Зичи и Ферари предложили су српској влади да начине гвоздени пут од Београда до Александрије; раднике за ту цељ требало је довести из Аустрије, а штиљим и аустријску полицију, и још поред тога католичке мисионаре. Грађевина гвоздена пута није се одобрila. Но влада је дала под аренду мајдан Добру на 20 година, аустријском подајнику Штајнхенеру, где се одмах појави и католички пропагандист Терлецки. Аустријски конзул до тога је ласкао самољубљу књаза да се са његовом децом обходио као са наследњим принчевима. Један од синова Карађорђевића василтавао се у Бечу у Терезијануму. Радосављевић водио је бригу о деци књаза до најмањих ситница; а непријатељи Карађорђевића све су то бележили. Тако једном у цркви, кад је митрополит служио, по на тој служби није било књеза, Радосављевић изведе најпре једног књажевог сина и каже му да он први узме пафору од митрополита. На скоро за тим била је школска свечаност у лицеју, Радосављевић и ту изгра на прво место књажева сина. Те ситице правила су непријатан упечатак на народ, јер је у њима учествовао аустријски конзул. Вучић је такође умео да ласка Карађорђевићу. Кад је 1857. године књаз добио још једног сина, Вучић му поклони пиштол којим се служио у последњем рату Карађорђа; тај пиштол он је спровео с писмом, у ком изјављује жељу, да унук буде налик на свога деду. Но савет није делно осећања свога председника према фамилији Карађорђевића. Кад је Азис-паша кренуо се из Београда у Цариград, Савет пошаље по њему писмо великим везиру, у ком се

жално на поступаке књаза, Вучића и Николајевића. Но Симић није дugo заузимао место представника; 20. марта 1857. године он је дао оставку. У след чега учињене су неке промене у министарству; после тога Марковић и Станојевић радили су да склоне књаза да про-веши сваки састав совета, бар да уклони отуда све присталице Русије.

Кад се то рачнује, онда готово из свију округа долазили су депутати и питали совет шта ће парод радити у том случају ако књаз изврши ту намеру. Карађорђевић предузме тада заједно са књагињом путовање по Србији не били тиме задобио поверење код народа. Но у исто време Стефан Стефановић и још два советника оду у Пешту да се састану са Милошем и врате се у Београд с намером да склоне заверу против Карађорђевића; уз њих пристану још многи, који су били незадовољни владом. Неки су предлагали да се убије књаз, 23. Септембра Карађорђевић врати се у Београд, а увече тога истог дана у вароши букине пожар, у време кога противници мислили су начинити у вароши буну и убити књаза. Но план те завере није испао за руком и неколико советника буде одмах уапшено. Радосављевић хтео се и тим користовати. Он одмах јави у Земун да је перед у Београду, и око девет са сауте у вече приспе на српску обалу аустријски пароброд са пароружаном војском, шест официра и једним ќенералом. Ќенерал и официри били су већ изашли на обалу, а почели су излазити и солдати; но из града изађу Турци и зауставе те незване госте. Ќенерал се правдао да је дошао да стишти пожар, но њему одговоре да ће се пожар стишти и без његове помоћи. Аустријанци врате се патраг. Сутра дан распростре се глас о завери против живота књажева и званичне новине то потврде. Из свију званичних места Србије полете адресе, у којима се честитало књазу, што му је живот срећно спашен од те завере. Међу тим поздравима било је писмо Ђорђа Протића, који је већ био на прагу гроба. На скоро затим влада штампа и акт којим се обтужују заверици. За главне кривце или коловође те завере били су оглашени: Раја Дамјановић, који је дао пушку неком робијашу да њоме убије књаза, Паун Јанковић, који је дао том истом робијашу 48. дуката да еври та убиство; но тај злаковац покаже се и јави о свему томе књазу. Али многи нису веровали томе, него су мислили да је робијаш нарочито пуштен из апса да то изнесе на противнике књаза. То јасно показује како је тада неповерење владало између владе и народа. Осим тога, били су окривљени још и Стефан Стефановић, Станишић, Рајевић и други као саучесници те завере. Остали чла-

нови совета, осим Јефрема Ненадовића таста књажева, Алексе Јанковића и Симића, били су окривљени за то, што су желели да се књаз сбаци. Карађорђевић заповеди свима да даду оставку, у противном случају претио им је да ће их све по апсити, и самом Гарашанину заповеђено је да остави службу. Суђење оптужених чињено је само ради форме; њих осуде на смрт. Паша београдски званично захтевао је да се пресуда ублажи и Карађорђевић замени смртну казну вечним сужданиством у мрачној гургусовачкој кули. Инглески и француски конзули захтевали су да се испит тих оптужени пошље у Цариград; но њих није послушала влада. Родбина обрадује се том помиловању и спреми им за пут тоиле халјине, јер бејаше већ настала ладна јесен; или на други дан њима све то врате натраг, говорећи да није потребно. Међутим до полазка осуђенике држали су у београдској тамници, мучили глађу, жеђу и другим различним средствима. С тога су ти несрћеници били тако изнемогли и промењени у лицу, да при полазку на пут при праштању са родбином, деца нису могли да познаду своје очeve. Њих су одвезли на колима гологлаве и босоноге и у тешким оковима; на место тоилих горњих халјина, загриули су их простиим ћебстима. Што се тиче надзора и поступања ш њима, то је књаз Александра сам дао упутива официру, који их је пратио. Официр је почeo одмах да строго испрвију заповести књаза. Један од осуђеника није могао да се попише на кола које због слабости, које због тешког глоžđa, па је молио војника да му помогне, но кад то чује официр, он батином принуди несрћеника да се сам попише у кола. Њих повежу једног за другог. Народ је с напрштеним целом гледао ту сцену. Светина је гологлава стојала и испраћала осуђенике, докле је полиција није растерала. Што је књаз помиловао осуђенике од смртне казне, тиме је показао своју покорност према Порти: но затворив их у мрачну и влажну гургусовачку кулу, која је заостала још од времена турског ига, он је имао могућност да располаже њиховим животом по својој вољи. Да се ти осуђеници затворе баш у гургусовачку кулу, тосу учиниле жене, из књажеве родбине. Зна се, да су завереници још првог дана, чим је затворен Раја Дамњановић, знали да ће и њих све постићи та судбина, па опет нису хтели да беже и ако им се нудила заштита у граду. Многи од њих били су тврдо убеђени да Алксандра неможе дugo остати на престолу и да ће скорим морати оставити Србију. Неки онет надали су се да Порта на основу 17. тачке устава, по којој саветници подпадају њеном суду, неће одобрити ту пресуду; али они су заборављали да се с Турцима све може учинити или силом или новцем. Књаз, који је

често шиљао у Цариград знатне суме, пошље и овај маx 5.000 дуката, која је сума могла учинити све, што је он хтео. Над советницима који нису помешани у заверу, наређен је строги полицијни надзор (¹¹⁴)

Така јавна завада између књаза и совета, јако је узбунила јавно мишљење. Инострани конзули, који су највише утицали на српска дела, аустријски Радосављевић и француски Десесар, радили су отворено, прије за књаза, а други против њега. Француски конзула није имао тајно да ради на томе, како би књазем српским постао Илија Гарашанин. Оба они непрестано су добијали депеше и инструкције из Цариграда, Беча и Париза. Радосављевић читao их је књазу, а Десесар свима. Француски конзул радио је да Порта пошље у Србију свога комесара, ослободи гургусовачке служнике, доведе их у град и да се ту напоно испита њихова ствар. Руски конзул, држећи се строго правила, који је узела руска политика после источног рата, није се хтео никошто мешати у ту расправу. Но у народу многи су се жалили на то, што се руски конзул уклања од српских послова; Срби нису могли да се напуштну на таку равнодушност руске дипломације. Почну се рас простирати гласови о скромом долазку турског комесара, шта иша и европској конференцији ради српских ствари. Књаз се одмах пошипи и предложи родбини осуђених да им пошље халјине и друге потребне ствари. Но изненада дође вест да је у Паризу био покушај да се убије цар Наполеон, и Десесар пређе на страну књаза посредовањем Миливоја Петровића. Но 17. марта 1857 године стигне у Београд тursки комесар Етем-паша и књажева партаја на ново падне духом, а француски конзула опет стаје радити против књаза. Гарашанин одмах ступи у савез са Вучићем и заједно са оним у оставци советничима, а под руководењем Десесара, саставе тужбу противу Карађорђевића и поднесу је Етем-паши. Тужба та, по своме карактеру, напомиње пређашње тужбе уставобраништва, и није била изразом народних захтева, у њој су стојали па првом паду ти исти чиновнички интереси, огледала се борба за сва права ујамчена уставом, све онако као и у пређашњим жалбама. Етем-паша читаву недељу дана усрдно је радио да измири обе парте. Но најпосле увери се да је то не могуће. Сви су одустали од Карађорђевића. Ни у совету, ни у народу није се могао чути ни један глас у његову корист. Аустријска конзула, чим је дошао Етем-паша, затвори се у своју кућу, под изговором болести, па је тек 27 марта походио књажев двор, а за тим пошље паши свога секретара да га извести како конзула, видећи да у Србији може скорим насталим нередом и бојећи се

да отуда небуде јаквих штетних последица за погранична места Аустрије, он је наредио да се у Земуну и дуж границе српске прикупи војска. Десесар предлагао је Етем-паши, да у име Порте забаци књаза и да установи привремену владу, која ће сазвати народну скупштину и приступити избору новога књаза. Етем-паша одговори му да то надмаша његово пуномоћство, но да ће он одмах известити Порту о стању ствара у Србији, па онда чекати за то упутства из Цариграда. Али на питање Етем-паше одговоре из Цариграда да он не приморава Карађорђевића да даје оставку и да се умери у потномагању противне партеје. Десесар буде јако потрешен таким одговором; он је као суманут трчао по вароши од једног до другог својих познаника и викао како цариградска депеша клари сав план, како ће Карађорђевић остати и даље на престолу, како ће сад настати нова гонења и да им сад не остаје ништа друго до пасти на колена пред Радосављевићем и тражити од њега заштите.

Најзад на захтевање Етем-паше буде заказан састанак совета, који већ поодавно није држао своје састанке, и он опуномоћи књаза да учини све што сам нађе да је потребно па да се постигне слога. Карађорђевић позове к себи Вучића и Гарашанића и почне водити шњима преговоре, који су трајали три сајата. Вучић и Гарашанић представе књазу жалосно стање земље, књаз пристане да од своје стране попусти рад измирења, и да наново постави збачене советнике. а) Вучић буде постављен за председника Совета, Гарашанић за министра унутрашњих дела. Оба они узели су на се да саставе ново министарство, које је кроз три дана и било састављено. Вељковић прими се министарства финансије, Приобарац министарства правде и просвете, Магазиновић постане привременим представником и министром иностраних дела, почем се нико други од те дружине није хтео примили тога места. Етем-паша, пошто на тај начин помире партеје реши се да птује натраг. Овај пар није се већ крило од народа шта се догађа међу великашима. Пре свега било је облављено, да књаз поштујући велики празник Христовог васкрса, ослобођава сад о празнику сужње куле тургусовачке, а на име Стевана Стевановића, Павла Станишића, Пауна Јанковића, Цветка Рајевића и Милоша Мрџаловића (Рада Дамњановић био је већ дотле умро у кули) с тим условом да се они удаље из Србије и да се не могу вратити без нарочитог одобрења. За тим је било објављено да су на ново постављени у ред советника: Јован Вељковић, Стојан Јовановић, Лазар Арсенијевић и Гаја Јеремић; најзад буде објављено и то да је састављено ново министар-

а) Зар се тиме исправљало „жалосно стање земље“?

Превод.

ство. Јеврем Непадовић тај књаз буде уклонjen из совета. По одласку комесара штампани су и услови по којима се књаз помирио са советом, попечитељима и апелационим судом. То је била као допуна тумачењу устава, који одређује права и одношеје књажеве власти према означеним надлежатељствима. Но ти услови противусловили су не само уставу, који је некад Порта дала Србији, него и Париским трактатима. У осталом француски консул говорио је јавно да устав, као производ руске политике, треба уништити и само у таком случају може се Карађорђевић надати заштити од стране Француске. Услед такве изјаве руски консул дошао је у незгодан положај: не протестовати против таких поступака Десесара, значило је показивати јавно презирање устава, који је увела руска дипломација; протестовати значило би подржавати књаза и Аустрију. Највише боја се протестовати и то нарочито од стране Аустрије сам совет. Но на велико чудо смију, Радосављевић објави, да Аустрија не налази потребу да се меша у ту ствар, почем је сам књаз пристао на те измене. Срби су говорили да се Аустрија нада на протест Русије; услед чега она би постигла двојаку цел: повратити своме љубимцу Карађорђевићу изгубљену власт и понизити Совет, јер народ колико се тужио на књаза толико и на советнике. Сви су очекивали, неки са нестрпељивости, а неки са страхом, да се Русија умеша; али тога није било. Између Аустрије и Француске биле су тада ладни односи, који се одмах за тим решили италијанским ратом, и Десесар оде у Париз, давши многим разним обећања. Порта од своје стране није могла протестовати против измена устава, јер је сам Етем-паша пристао на те измене. Таким начином реформе, неосвештане дипломатским јемством вису имале снаге. Природни излазак из тог положаја била је народна скупштина, она је морала решити тај исти спор, који ни су могли великаши, а ни су хтели гарантни дворови. (115).

У то исто доба један догађај изазвао је инглеску дипломацију да се умеша у српске ствари. Пред вече 26 Маја инглески ќенерални консул Фонбланк шетао се по калимегдану покрај града. Један пизам потегне каменом из њега и да се Фонбланк није број окренуо камен би га ударио баш у прса. Затим потегне други и трећи камен. Фонбланк викао је да је он инглески консул и показивао је на својој капи знаке консулске униформе. Но турска солдат извади текак и стане њиме претити говорећи: „Инглиз! Ђаур! Инглиз!“ На срећу Фонбланка стигну на то место ћаци, који су се такође шетали туда, почну бринити конзула и туђи камењем Турчина, али низам један поведник камен на њиме удари консула тако јако да је

овај падне на земљу. Солдат налети се на њега и почне га туђи теком и свога искривави. Међутим турски низами гледали су на то сасвим равнодушно. Најзад једном ћаку испадне за руком те је низама добро ударно каменом због чега он почне гонити тога ћака а остави консулда. Тада дође неколико грађана српских те однесу консулда у његов стан, а низами одведу у град свога плаховитог другара. Доктори су одма притрчали у помоћ Фонбланку, али су нашли да је његов живот у опасности. Фонбланк молио је српску владу да постави стражу око његове куће. Потреба те мере оправдала се, јер на други дан јомила турских солдати нападне на инглиско консулство, а 30 Маја низами обесчестили су заставу. Услед свега тога Гарашанин и Црнобарац покрену питање да се уклоне Турци из вароши. Сам Фонбланк је захтевао да се уклони турска стража са касија и улица. Остали конзули изјавили су да је то врло мало. Паша, на питање, које су му чинили одговорио је, да он неодговара за своју војску, јер у гарнизону осим Турака има и Арнаута. Официр и 30 солдата, што су били на стражи 30 Маја, били су уапшени, а онај низам што је напао на конзула био је окован. Паша је тражио из Цариграда допуштење да може уклонити Арнауте. Међутим Фонбланк био је тако слаб да није могао устати с постеље и у Београд дође да га за време заступни инглески консул из Букарешта Колкум. У то исто време стигле путујући преко Беча и Земуна нови инглески посланик при Порти Булвер. 17 Јуна изврши се обред памирења за увреду учињену консулду и застави: са града избаце 21 тона. Осман-паша дође к Фонбланку те се извини; турска банда свирала је док се подигла инглеска застава. На други дан Булвер походи Београд. Њега дочека на обали Саве гомила народа, редовна војска и множина виших чиновника српских; после званичних визита он обиђе Топчидер; а у време разговора о српским стварима он је исказао мишљење о потреби да се сазове народна скупштина. 19 Јуна он одпутује даље. За тим настане двомесечна тишина. Књаз је за све то време живио у Крагујевцу. Но 20 Августа Гарашанин и Вучић учинили су предлог у Совету да се сазове народна скупштина. Совет није на то пристао. Књаз пошље Гарашанину писмо с прекором, што његова администрација не предузима никакве мере да опрвргне гласове, који узбуњују народ: присталице Караборђевића говорили су, да је Вучић одан Турцима, а Гарашанин Французима и недају књазу да сазове народну скупштину; народ опет мислио је да се књаз не држи Русије и да се противи сазивању скупштине. При спретку Августа крагујевачки окружни начелник пише Гара-

шанину и јави да књаз намерава по повратку своме у Београд променити све министре. Затим је долазио Гарашанину и један рођак Караборђевића и склањао га да се прими представништво. Но министри и сами су мислили да даду оставку и да се врате у Совет. Саставити ново министарство књаз није могао, јер би тиме ослабио своју партају у Совету; ако би узео за министре од својих противника, они би опет захтевали да се сазове скупштина, а оставши већина у совету одбила би то захтевање и тако би опет пошља стара неслога (¹¹⁶).

Књаз врати се у Београд 2 Септембра. После дугог преговора Гарашанин реши се да прими место представника, али да он сам избере человека који ће заузети место министра унутрашњих послова. Караборђевић не пристане на то, и реши се да иде правим макар и опасним за њега путем, да сазове народну скупштину. Комисија, која је одређена да изради правила за сазивање скупштине, друго није могла да се сугласи о питањима, које треба изнети на већаје народне скупштине. Осман-паша одмах је известио Порту о свему и добио је одговор у следећој десети: „ради против сазивања скупштине и заједно са аустријским конзулом у корист кназа. Тада партаја Караборђевића, која се састојала већином из његове родбине, састави закон противизан 16 и 17 тачки устава, надајући се да ће тиме спречити одобрење совета да се сазове скупштина. Овај закон, који је предложен и заступан у совету партајом кназа, гласио је: министри немају права присуствовати у совету у време дебате о новом закону. Само је један Магазиновић потписао тај указ, у коме се огледа жалостан покушај спречити сазивање народне скупштине. Министри поднесу оставке и паша одустане од започетог рада против скупштине. Народ је био већ јако потрешен. Многи су се бојали да он сам не дође на скупштину без позива правитељства. Присталице Караборђевића распростирали су гласове, да ће Порта, Инглеска и Аустрија бранити права кназа оруженом силом. Но у то исто време стигне пест, благодарећи заузимању Булвера, да Порта одобрава сазивање скупштине; но при том је Булвер углавно да се пошље на скупштину нови комесар, што је потномагала и Аустрија. Међу тим Булвер је запитао заступника инглеског конзула Делгиља какав би увечат учинио на Србе појав турског комесара на скупштини. Делгиљ одговори да би то учинио хрђав увечатак на Србе. Најзад и Караборђевић потпише указ, којим се сазива скупштина. Он је хтео да држи скупштину у Крагујевцу, где је била на окупу војска под заповедништвом његовог пашенога пуковника Лукавче-

вића. Противници желили су да се скупштина држи у Београду. При претресању закона скупштинског у совету, чланови совета поделе се на две поглавите парте: једна, које је вођа био Гарашанин, хтела је да се из скупштине изузму окружни начелници, иprotoјереји, а скупштинари да буде 600: противла партаја хтела је да дођу и начелници и protoјереји, а скупштинари да буде 450. Колико је било гласова на једној толико и на другој страни. Вучић као председник реши тај спор својим гласом у корист овог последњег мишљења. Кад је Гарашанин називао тај поступак Вучића издајством оште ствари, онда је стари војвода одговорио: „требало је што год попустити и противницима; иначе не би било краја томе спору. Није ли свеједно 150 депутатата мање или више. Што може решити 600, то ће моћи и 450, а што се тиче окружних старешина и protoјереја, то нема никаква узрок да се ти људи изузму из скупштине, у којој су они учествовали увек. При том та господа незнaju како је тешко без посредника имати послас с народом, а преко начелника лако је управљати њиме.“ Најзад буде штампан и закон о скупштини. На скупштину буду позвани: председник касацијоног суда, два председника апелације, 17 председника окружних судова и председник београдског варошког суда; 17 окружних начелника и управитељ вароши Београда; 17 окружних protoјереја и 4 манастирска настојатеља, по један из сваке епархије; све окружне вароши морају послати по једног депутата на 500 пореских глава; исто тако и селске општине. Скупштина сама бира председника и два секретара. Избор посланика треба да буде слободан, без сваког ограничавања и наговарања, како би скупштина могла бити тачним изразом народних жеља и правим представником народне воље. Место, где ће се скупштина држати, одређен је Београд, а дан кад ће се одиочети св. Андреја. 16 Новембра бирали су београђани четири посланика из своје средине; сва четворица била су изабрана од партаје противне Карађорђевићу. Међу том четворицом београдских посланика био је и богатији београдски Миша Анастасијевић, који је пред тим путовао у Цариград, Беч, Париз и Лондон у намери да попише на српски престо свога зета Ђоку Карађорђевића, синовца књажева. У Бечу он је у тој цељи излазио пред грофа Буола и турског посланика Калимахи. У Београду он је новцем привукао на своју страну све банкроте и разне противце и падао се помоћу тих агената повести за собом и скупштину, па не само оборити Александра Карађорђевића, него и изабрати за књаза свога зета Ђоку Црног. Но народна маса и ниже чиновништво било је одано Обреновићима, али су непрестано обра-

ћали се Вучићу и Гарашанину и њих молили да се придруже народној страници, и да узму иницијативу преврата. Вучић им је одговарао околишени, што је дало многима повод мислити, да он сам намерава докопати се књажеве власти; његов утицај на народ давао је већу важност такој предлоставци. У сваком случају прелаз Вучића ма на коју страну давао је превагу тој страници над свима другима; али више него нико тражио је његове потпоре књаз с малим бројем својих присталица. Миша Анастасијевић такође јави се Вучићу и станове га молити да потномаже његовога Ђоку; но Вучић му одсудно одговори да његов зет Ђоку нема ни најмање способности за књаза. Тада Миша Анастасијевић почне ласкати старом војводи и нудити му да се он прими књажевског достојанства и да ће му за ту цељ он — Миша — отворити своје пуне хазне блага. На те Мишине по-нуде Вучић одговори ово: Ја сам већ стар, а не умем ни читати ни писати, па какав би ја сад био књаз! а што се твојих новаца тиче, ја немам у њима никакве потребе, јер и сам имам дosta новаца.* Међу тим ни положај самог Вучића није био тако сигуран. Одржати Карађорђевића значило је радити о онome што је не могуће; повратити у Србију Обреновиће значило је позвати освету за своја дела, — и Вучић је остао усамљен између двеју партаја. Најзад нестане и последње потпоре Карађорђевића. Аустрија изиснадио уклони из Београда свога конзула Радосављевића а на његово место постави првог секретара свога послалства у Мадриту Изордянга. Истина у то доба стигне у Београд турски комесар Кабули-ефендија; али и он морао се ограничити на пасивну улогу.

30 Новембра, пред отварањем скупштине, била је служба у саборној цркви на којој су присуствовали сви депутирци; после службе требало је да се сви посланици представе књазу и буду код њега на ручку на који су сви позвани. Но посланици готово сви једногласно одкажу се те почести, говорећи да их је народ послao у Београд да раде народне послове, а не да се часте; кад срште све послове како ваља, онда ће бити дosta времена да се часте. Сва усилавања Вучића и Гарашанина преко окружних начелника да депутирци дођу на ручак бар по неколико њих од сваког округа, остала су без успеха. У след тога, на ручку су били само попечитељи, советници, митрополит са архијерејима, окружни начелници с protoјерејима, што је свега било на броју једва 80 лица, а постављено је било за 500 лица. Књаза је то тако јако збунило, да није могао ни сам да се јави на тај ручак. Сви су увидили да је његов пад неизбежан. З Декембра био је први састанак скупштине, на ком су изабрали за

председника београдског посланика Мишу Анастасијевића, за под-
председника јагодинског посланика Стеву Михајловића човека у
правом смислу народног, а за секретаре — првог секретара совета
Јефрема Грујића и професора беогадске гимназије Јована Илића,
за помоћнике овим секретарима изабрали су из средње скупштине
ова два скупштинара: Андрију Стаменковића и Милована Јанковића.
Свега скупштинара било је 438, од којих је само њих 60 било по зва-
ничном положају, а сви остали 378 били су изабрани варошким и се-
оским општинама. На другом састанку прочитана је у скупштини бе-
седа књаза, која је била веома слабачка по садржају. Књаз је у тој
беседи признавао да има много мана у државној управи, и позива-
јући скупштину да их поправи, обећавао је да ће употребити сва
средства, која од њега зависе да се народне жеље испуни. На тре-
ћем састанку препирке, које су поникле у скупштини, покизивале су
да су се народни представници решили да задобију права скупштине.
Ни устав који је дала Порта, ни различне установе које је издао
књаз са советом, нису одређивали ни права ни дужности скупштине.
Посланци Андрија Стаменковић и Милован Јанковић предложили су
нови закон скупштински, којим се одређивало на који начин и у које
добра траба сазивати скупштину и која питања подлежу скупштинском
расмарању. Скупштина одреди из своје средине једну комисију, која
ће прегледати тај пројекат што су га поднели споменути посланици.
Народни посланици јасно су увиђали одношај преma књазу и совету,
који су око 20 година, од кад је обнародован устав, имали у својим
рукама неограничену власт, па су се решили да и народу придо-
бију тако учешће у политичном и друштвеном животу, какво су до-
били они људи, који су проторали Милоша. Међу тим и у кругу по-
печитеља и советника осетила се потреба, да и они од своје стране
за сваки случај, саставе какву организовану власт. Они саставе је-
дан *тримумвират* (кајмакамију), чланови кога су били: Тома Вучић
Перишић председник совета, Илија Гарашанин попечитељ унутраш-
њих послова, Миша Анастасијевић као председник скупштине. Ин-
глески конзул Делгиљ јави Гарашанину у име Булвера, да на њега
пада одговорност за сваки поред, који би се догодио за време скуп-
штине. Француска партија није крила, да она не жели повратка Обре-
новића. Аустријска партија одобравала је да се исbere књаз Миха-
ило; но многи су тада подозревали да Аустрија својим одобравањем
хоче да ослаби ту популарност коју је имао у народу Михаило
Обреновић.

Међутим скупштина радила је врло озбиљно и доносила једно

за другим веома важна решења. На састанку од 5. Декембра, на
предлог београдског посланика Милована Јанковића, скупштина је
издала следећи акт: „Српски народ, добивши сад први пут прилику
да се састане, после влажних догађаја, који се око Србије забише, као
источни рат, у ком је Србија поштећена и њена неутралност пошто-
вала, и после тога кад су задобивена права српска на ново потвр-
ђена и ујамчена париским уговором, хити да преко своје народне
скупштине изјави најурсдицију признателност, као сизаренском двору
тако и свима дворовима, који јамче за права српска.“ Решење ово
саопштено је Савету да га пошаље страним дворовима. На предлог
тога истог посланика, скупштина је донела и друго решење, које се
тиче саме порте: „Прошле године до народа је дошло и тавав глас,
да је блистательна порта писала у Београд како она неодобрала са-
зивање народне скупштине. Такав глас јако је увредио народ српски
јер он неможе да појми како је могла блистательна порта при поз-
натом њеном правдољубљу желети да се меша у српске унутрашње
ствари и тиме нарушава народна права; како је могла она при сво-
јој прослављеној мудrosti ударати на најживљу страну народног жи-
вота, обичаје, које народ поштује и чува као и веру. И доиста на-
род је дуго о томе мислен и премишљао, па најпосле дошао до тог
уверења, да је неко морао онасти народ српски код високе порте, у
намери да одврати благоволење пресветлог султана од народа срп-
ског, ослаbi народну преданост према своме сизарену, и тако створи
непријатељство, које би поколебало наш мирољубиви народ и узпе-
мило премилостивог султана. Но тек што се народ уверио да је
то била превара, кад наједаншут рас простре се глас, да у Београд
долази царски комесар и то не само да станује у Београду него и
да присуствује на народној скупштини, као да султан нема поверења
у благоразумље српског народа и као да блистательна порта жели ма-
на који начин да се умеша унутрашње ствари наше отаџбине. Но
при свем том здрави разум нашеог народа није се дао занети и на-
род се опет брзо умирлио, уздржавајући се да верује гласовима, који
сад оправљују високу порту пред народом, као што су прошле године
опршивали народ пред самом портом; а познато је свакоме, који жели
знати истину, да је народ у овом књажеству исто тако мирољубив,
као што је висока порта стапла у својој политици. Она неће учинити
ништа што би вређало чуство верног народа српског, о коме се зна-
ла он жели сам и слободно да се брине о својој кући, о својим по-
требама и о онштој срећи своје земље. Народна скупштина, која из-
међу осталога мора бити и веран израз народних осећања пред зе-

такође и начелника војног штаба и београдског гарнизона. Скупштина је решила да састанак траје док се год неврате њене депутације. Најпре се врати депутација, која је била код књаза. Она извести скупштину да књаз жели да се са остатком причека до сумрака, док се он договори са попечитељима и советом. Затим врати се у скупштину и она депутација, која је ишла совету и јави да совет пристаје уз народну жељу. Међу тим књаз у 4 часа по подне позове к себи све конзуле, турског комесара Кабули-ефендију и нащу. Пошто им приповеди све, шта се тога дана догодило, он је молио њих за совет шта да ради, додавши од своје стране да он сматра да је скупштина прекорачила законите границе. Конзули одговоре да ће они у сваком случају известити о томе своје владе; но да су у томе најнадлежније судије советници и министри књаза. Совет од своје стране пошаље депутацију скупштини у лицу Вучића, Гаје Јеремића и Ранка Матејића, да пита, шта је побудило скупштину да тражи оставку од књаза. Њима одговоре, да су узроци свакоме познати, а ако је баш потребно то ће скупштина представити цео списак злоупотреба врховне власти. Пред вече скупштина је опет имала састанак и дознавши да је књаз позвао к себи дипломате, пошаље у совет депутацију да тражи од њега одсудна одговора пристаје ли он уз народ, и ако пристаје, то нека подари да склони књаза да потпише оставку тога истог дана. Због тога је совет држао запредни састанак у књажевој канцеларији и заједно са попечитељима саслушали су депутацију народне скупштине и затим одмах отишли књазу и представили му да срећа и спокојство земље захтева од њега да одмах да оставку. Карађорђевић одговори им да ће дати одговор сутра у 8 часова. Тада се сви разиђу. Код књаза остане само Гарашанин и он је успео поплашити књаза опасностима, које му прете, ако се упротиви дати оставку. Карађорђевић, непотписав оставке, побегне у град; њега испрати Гарашанин до саме канције градске.

На други дан скупштина дозна да је Карађорђевић побегао са српског земљишта у турски град и лиши га књажевског достојанства и власти, а у исто време прогласи за књаза српског старог Милоша Обреновића са правом наследности и прими на се власт до његова долaska у Србију. Ту је одмах састављена била проглаšаја, у којој се јавља народу да је Карађорђевић забачен и да је изабран Милош, и гарнизон београдски буде одмах стављен под заповест потпредседника скупштине Стевче Михаиловића. Међутим совет пошаље народној скупштини депутацију од три члана а туда дођу и три попечитеља да се договоре којим начином да се одржи поредак у

маљском владом, сматра за дужност да јавно изрази ова чуства српског народа и да их представи светломе књазу и високоославном совету ради њиховог знања и ради достављења блистатеној порти, нека и султан зна мисли и осећања верног народа српског.* На састанку од 8. Декембра био је примљен пројект закона о народној скупштини. У том пројекту народна скупштина назvana је била најстаријом и најсветијом установом српском и законитом вољом свега српског народа, а сваки који би се усудио да спречи закониту радију народне скупштине објављен је за издајника народа свога. Народна скупштина мора се сазивати сваке године у Августу месецу; место где ће се држати народна скупштина јесте Београд; скупштина расматра сва правитељствена дела. На састанку од 9. Декембра појавиле се прве жалбе против владе и било је решено да се пишта не одговора на престолну бессаду, којом је отворена скупштина. На састанку другог дана говорио је беседу Миша Анастасијевић, у којој позивао скупштину да не прелази границе законитости и да не напада у крајности; али на истом састанку, после беседе београдског посланика Михаила Барловца и председника смедеревског суда Симе Протића, који су говорили о владиним злоупотребама, народна скупштина реши да се пошаље књазу следећи акт: „Народна скупштина у име српског народа па данашњем састанку своме изјавила је једногласно општу жељу свога народа, да ваша светлост да оставку на достојанство српског књаза и да своју власт преда народној скупштини. Народна скупштина шиље вам депутацију из своје средине, којој и предаје овај акт, да га поднесе нашој светлости заједно са остатком, коју ваша светлост нека извodi потписати. Народна скупштина нада се да ће ваша светлост уважити општи глас народа свога, и ради среће, мира и спокојства отаџбине и наше и ваше, да не те се драгољубно одрећи од књажеске власти, и као што вам је ту власт предала народна скупштина 1842. године, да ће те тако и ви светли књаже! повратити данас ту власт народној скупштини, а преко ње народу.* Депутација која је носила књазу ту адресу, посла је од скупштине и саму форму оставке књажеве. Ево како је гласила та оставка, коју је скупштина спремила књазу: „Као што ми је народ српски, кад ме је изабрао за свога књаза 1842. године, поверио власт и књажеско достојанство, тако и ја сад по свеопштој жељи предајем св. Андревској народној скупшти сву власт и књажеско достојанство, молећи Бога да дарује срећу и благостање народу моме, а све моје чиновнике ослобођавам од заклетве, коју су ми поднели.* О свему томе скупштина је одмах известила совет, а

земљи. То је било неопходно, јер један део војске, по наговору советника Карађорђевића партаје, спремао се да удари на скупштину а други да иде у град и доведе одбеглог књаза. Но покушај против скупштине спрече београђани, који су паоружани искушили се око дома где је заседавала скупштина, а скорим дођу им у помоћ и сељани из оближњих села. Премда је скупштина хтела да их распусти да се разиђу по кућама, или је Стевча доказао потребу њиховог присуства и после скупштина изда писмену захвалност београђанима. Исто тако није исцо за руком ни покушај да се врати из града Карађорђевић, јер конзули, саставши се у граду, написали су заједничку поту представнику, захтевајући да се закрати војсци ударати на народ; осим тога на војску је много подејствовало што је руски конзул стао саветовати да се умири и повери народу. После тога, војска пређе на страну скупштине, а за њом и они саветници који су дотле држали страну Карађорђевића. Ови последњи правдади су своје поступке несугласије са радом скупштине, тиме, да су на то припушћени били војеном силом. Најзад скупштина, по договору са советом, установила је привремену владу, које су чланови били: Илија Гарашанин, Стевча Михаиловић и председник касацијоног суда Јевтимије Угринчић. Од тог доба сматralо се да је преват свршен. Народиј скупштини са свију крајева Србије полетиле су адресе благодарности. Тих адреса било је тако много, да се нису могле све шtamпati у београдским листовима и они су најпосле јављали само имена општини и места одкуда су долазиле. С друге стране по примеру скупштине, совета, шиљане су адресе Милошу, који се тада налазио у Букурешту и Михаилу, који је становao у Бечу. 22. Декембра Карађорђевић са својом породицом пређе у Аустрију; а Милош нареди да га до његовог долaska заступа Стевча Михаиловић. Скупштина, спремајући обилан материјал за нову владу, продужи своје састанке и почне истраживати кривце пређашњих злоупотреба. Она да под суд двојицу советника, који су бунили војску у корист Карађорђевића и одреди да присуствују при испиту њиховом два члана скупштине, од којих је један био Јован Мићић тадашњи председник војевског суда. Она нареди да се стави под стражу Вучић и састави тужбу против њега; реши да се протера из земље неколико аустријских подајника, који су били у српској служби, међу којима је био и Јовановић; изрази своје неповерење према митрополиту Петру Јовановићу, који оде у Аустрију, где му даду нову епархију, а на његово место поставе данашњег митрополита Михаила, који је свршио кијевску академију. А кад је из Цариграда стигао берат новоме

књазу, у ком је било казато, да је Карађорђевић сам оставио књажеско достојанство, па је с тога скупштина изабрала Милоша, а Порта га потврђује и препоручује да чува устав, несномињући при том ништа о наследном праву; то скупштина реши и стави у свој протокол ово: да је Александра Карађорђевић збачен с књажеског достојанства, да је скупштина воспоставила Милоша у његово пређашње званије с правом наследија, да је Порта могла само утврдити њега, а иније имала права ништа му налагати што се тиче унутрашње управе.

По чудној судбини у то исто време догодио се важан политички преврат и у румунским кнежевинама: тамо буде изабран за књаза Јован Куза за обе кнежевине и Молдавију и Влашку. Наполеон празнујући успех своје политике у Румунији, заповеди Војевском да честита и Милошу. Остали дворови признали су Милоша за књаза српског одмах чим је дошао берат од султана. 31. Јануара 1859. год. био је 46 и последњи састанак св. Андрејске скупштине, која је не само воспоставила династију Обреновића, него и народни утицај на политички живот своје земље. На три дана пре распуста скупштине, Милош је издао народу следећу проглашавајућу прокламацију:

ПЛЕМЕНИТИ НАРОДЕ!

Драга браћо моја!

„Ево међу вами опет вашег „старог господара Милоша“, који сузама радости облива ону исту земљу, коју је заједно с вами кръљу одкупно

Судбина је заљда хтела, да се за готово пуни двадесет година не видимо, те да тим боље познамо и сами себе и један другога.

Ја сам у туђем свету чешнуо за народом мојим; а ви сте у својој собственој земљи туђе спроте били.

Но хвала милостивом Богу! он је мене у животу, а вашу затрепу и чисту љубав према мени у целости сачувао, те се данас стоји опет очима гледамо, као што се срцем никад ни раствајам нисмо.

Ти си сам, верни народе мој! у лицу твоје свето-андрејске скупштине. 11. Децембра 1858. године на ново узвисио мене на престол владајућег књаза српског са правама наследства, која су и пређе по жељи народа, признатој нарочитим хатишеријима, династији Обреновића припадала. Ти си ме на достоинство наследног књаза српског на ново позвао, и ја сам примио из руку твоје скупштине со и лебец народски, да од њега једем, и да ти га чувам љубећи се с народом мојим, као што се со и лебац љубе; и примио сам вино из руку народни за знак, да ћу се о благостању народном старати, и Богу се молити, да нам свако добро и берићет у земљи напредује.

А као што је народ преко своје свето-андрејске народне скупштине, моју династију на ново на престол србскји подигао и предавши ми при ступању у двор ова света знамења државну власт муга књажевског достоинства обновио; тако ме је и Султан, наш пресветији сузрен, у овоме достоинству признао братом својим од прве половине Цемизијел-Ахира 1275. год., који је 28 Јануара тек на калемегдану пред народном скупштином и многобројним другим народом прочитан.

Ја сам по томе са народом и целом народном скупштином ишао у велику саборну цркву београдску, те смо благодарили Богу на његовој превеликој милости, и сад оглашујем свему народу и свима властима, да сам данас по свршетку свију ти обреда предузео владати земљом као наследствени књаз србски *Милош Обреновић Први*.

Народе, снаго моја! ја рођене браће немам више, па немам ни другог великог рода куког а Бог ме је и народ мој сваким добром изобиљно обдарио, те немам никакве потребе, да се за себе или за своју фамилију и најмање штогод бринем. Зато ће сва моја брига одсада бити, како ћу тебе — моју једину браћу — и твоју децу учрењити, која су и моја дена, и коју ја љубим као и муга рођеног јединца, нашега престолонаследника књаза *Мијаила*.

А надам се у Бога, да ће она десница, која нас је пегда од тешке силе и напасти бранила, — још имати довољно снаге, да вас и одсад не само од сваке невоље заклони и сачува, него и да вас к срећној и славној будућности на ново поведе и унуди. Ја ћу се старати, да мојом управом угодим вољи и жељама народним, владајући по уставу и законима земаљским; зато ћу строго и бодро настојавати, да све власти праведно по законима суде и дужности своје верно и брзо извршују; а оломнјући цео народ на узајму љубав и оншту слогу, позивам га, да своје старешине, које ћу ја скодно законима и потребама особеним указом на нову поставити, слуша, и његове законите наредбе точно испуњава.

Поздрављајући дакле овом проглашацијом сав предраги народ мој, изјављујем му још једанпут, да ћу се целог живота муга једино старати о утемељењу србске и благостања народног онако исто, као што сам се за младости моје старао о ослобођењу његовом.

Ја ћу овај свети аманет, кад буде Божија воља, предати моме сину, законитом наследнику претгола србског, нашем будућем владаоцу књазу *Мијаилу*; а надам се у Бога, да ће мој вернији народ србски и мене и муга наследника и у напредак подпомагати оном истом жарком љубављу, која нас је и до сад на крилима својим узносила к срећц, сјајној слави и дичином поносу народа и потомства србског.

№ 1.

У Београду 28. Јануара 1859.

Милош Обреновић I,
КЊАЗ СРБСКИ.

ПРИМЕТБЕ.

(¹) Новине Српске за 1839 год. № 22 и 23.

(²) Тако и № 24, 25 и 26. Ова су уређења била обнародована: централно управљање књажевства српског т. ј. почећитељства; књажевске канцеларије и гарнизоне војске. У № 26 правитељствених новина штампан је списак сајију депутата који су били на скупштини. О питањима која су изнета пред сабране скупштине у Београду још за време осталке Милошеве, а после поповљења пред скупштину 12 и 16 Јуна, — могу се ценити само по извору, који је у Српским новинама био преведен из олите аутсбуршке новине, где је било речено, да је скупштина изисеју осталога утврдила 1) да нека лица најих и већих чинова морају иступити из службе, а најчешће они, из које се подозревало, да су помагали бившем књазу у његовим неупутним намерама; 2) да биљ. књаз поднесе рачун за све приходе и расходе у земљи и за своје време његове владавине, али у тај рачун не морају доћи они новци, које је Милош дао Шкотарском паши и Хусејин калетану Грађаком из Босне, кад су се били побунили противу султана; а такође и поклоне Албанском паши, која је бајали звао у помоћ да за се покори Србе; 3) да поврати натраг све што је из кад и у ма кога наслијено отео као књаз; 4) да се сва јавна зданија која је Милош саградио на рачун народне касе, прегледају нарочитом комисијом, задрже и ставе у рачун, а неудесна за народне потребе могу му се повратити, или да их он исплати народу. — Интересантно је да о тим одлука које је скупштина са Советом усвојила, правитељствене новине не говоре у своје име него као извод из: немачких новина, што је № 36 тих новина штампано.

(³) Српске Новине за 1839 год. № 27.

(⁴) Тако и № 28 и 29; а такође из рукописних извора које је Јован Хаџи издао.

(⁵) 19 Јула 1839 год. предана је била молба Јована Обреновића који за све штете учиниле кривица дилло Милоша: „Премда сам ја, писао је Јован Обреновић, по несрћи учествовао у близкој побуни, која је тежила и желела да упропасти и унесьти целу нашум отаџбину, једино по „бездјелном“ наговору и заповести књаза Милоша, као што сам ја већ дао писмено подробије и спомирији објасњење определеној комисији за испитивање бунтовника, како је тим учешћем благодетни устав српског књажевства, који су нам поклонили премијости царева, преступни, презрео и нарушио, тако исто и оншту државу презирање и проклетство од српског народа, без сваке користи и добити за се, навукао је на се и тиме се упропастио; тим пре ја надазим за мучно да изјавим, да сам још у 1837 години од очевидне смрти избавио

ондашње саветнике и старешину јованничког среза крагујевачког округа Милена Радојковића, и спасао његово олако. Кад сам те године био позват на спасовску скушитину и дошао у Крагујевац, ишао је књаз Милош на вечеру код полковника Арсе, где застанем осим домаћима још и капетана Брику Лазу, Стевана Параћина, Шокорца, Стевчу из Јагодине, Пуквића, Мињића, капетана Јасеничког Живојина. Пре него ћемо сести за то, обрате се на мележ речима: „таква је господарева заповест, да ни побунимо народ и да га нападено да у време скупштине побије каменjem све саветнике који буду противу књаза као бунтовници“; а после тога пукаше ме да и ја своје луде па то подговорим, а они ће своје подићи, и таким ћу начином извршили своју намеру и господареву заповест беј одлагаша. Кад сам саслушао тако богољубску намеру, ја одговорим да никошто не могу пристати ш нима а у једно их запитам: шта ће они ради ако народ у нешто саветника, окуни с каменjem на њих и побије их? Затим сам им доказивао како штете и неизгодне последице могу отуда нашу отарбону десити и томе подобно а најзад им изјавим: ако је ствар већ дошла до тога, то ћу ја с мојим буџима сутра отићи из Крагујевца, а они нека раде како им је воља, и таким речима ја их одвратим од тако опасне намере и договора. После повећерамо и разиђено се сваки својој кући, а једна сутра дан отеријем и покажем ову ужасну намеру њихову и г. Теники (Стевану Стевановићу) који је онда био председник високославног Совета. Што се тиче Милена Радојковића ја односно њега добијем писмо од полковника Арсе, у коме ми јавља да Миленку због неких својих поступака мора бити убијен на путу кад вође својој кући у Темињ. Так што сам добио то писмо одма напишем друго Миленку з позовом га да пре него што пође у Темињ саврати код мене у Чачак, што он и учини, и тако му ја отеријем намеру Арсију, а прошле године јаким то и г. Теники, кад смо се ш њима састали у Крушевцу за прегледање и уређење пограничне страже. С тога покорно молим високославно попечитељство правосуђа да оно, приликом расматрања мојих поступака које сам учинио за време потопа буне по заповести и захтевану књаза Милоша, узме такође у обзор ослобођење више речене господе од извесне смрти, јербо ја покренијут чуством човечности, раскинуо сам заверу зломиљеника и одвратио их од ужасне намере њихове, и да оно попечитељство, изволни посредовањем својим под врховне власти, ублажити казу која ми предстоји, а на новоме уврсти у број истинских синова отаџбине. А овим се утврдо обезвјузим, пошто се најпре закупим, да ћу као скло и непарушимо и више него очи своје поштovати, чувати премилоштво поклоњени нам устав књажевства српског и управљати се по свима његовим чланцима, и ако би у будуће покушао да ми у чему и изјашае повредим благотворни устав онда нека ме казне сирћу без скакога суда и испита. (Ово је писмо изнуђено од Јована Обреновића. Пр.)

Вучића и Петронијевића није задовољила та жалба Јованова на Милоша и напечатају у званичним новинама овакав извештај: „бивши књаз српски Милош Обреновић свечано је обећао још прошле године и обвезао се најочитим актом да даде из своје сопствене, приватне касе на подржавање лицејских и гимназијских професора и учитеља богословских наука у духовној школи и сиромалих или добрих ученика у тим заведима 60.000 форината сребра, с тим да их изда у течају за 6 година по 10.000 па годину.

Таком обећању зарадово се народ српски и шта више у званичним новинама од 19 Новембра 1838 године било је о томе јављено целом свету, како се књаз Милош и дану и ноћу брине о трајашњој ерећи и просвети српскога народа, и како се величодушно решио да својом сопственошћу жртвује и олакша трошкове народне касе у корист народне просвете. Болјату је жетву признала и благодарности похвље онда Милош Обреновић у след усменог причања о томе, што се нечштало и стављало не само у нашим него и у страним листовима са похвалним речима и благодарношћу од воломства. Али у колико је онда књаз Милош заслужно похвала и благодарности само за своје правдо обећање, у толико је сад не одржало своје обећање доказао, да се бринуо само за распространење славе своје не само у нашем него и код других народа. И тако нека је на знање свима читаоцима ових новина, да бивши књаз српски Милош Обреновић није испунио своје обећање ни онда кад је био књаз, ни сада кад је упитан за то. Какак ли мора бити карактер код људи који поричу своје речи и не одрже обећања своја, познато је целом свету, и с тога овде не ћемо о томе ни да зборимо*. Као потврду свога поштовања према образованим људима намесништво је издало указ, да ће првом пријатељом све државне дужности у Србији поверили само онима који су се учили у лицеју. Такође је био издат указ да сви страни поданици који су са службом у Србији морaju прећи у српско поданство, ако ходе да остану на својим местима! а после је учитељи изузетак за професоре, учителе, докторе, инжењере и свакојаке мајсторе.

(*) Попис Српска за 1839 г. Број 35 и за пљим.

(5) Ноопис Српске за 1839 год. Бр. 44—48. Пресуде печатане су овим редом Писара Саву Јовановића осудила је комисија и апелациони суд да се лиши свога звања и да му се узму документи службовања с тим да више никад не може добити службу, и па годину дана затвора у гвожђу; намесништво му опростило затвор. Начелника Качарско-прногорског среза Милена Ђорђевића осудила комисија и суд на таку исту казан, осам затвора; намесништво је ублажило ту казу тиме, што му пресуда није била објављена пред народом. Члан окружног суда Тенка Михајловић био је осуђен на ту исту казан. Председник тога истог окружног суда Марко Ракић осим што је изгубио своја права, осуђен је био на трогодишњи затвор у оковима; апелациони суд предлагао је да затвор буде четири године, али намесништво га је ослободио од окова, ставивши га годину дана под полицијски надзор. Јеромонах Савинског манастира у рудничком округу Гедео Јуришић родом из Аустрије осуђен је био да изгуби свој чин преко духовне власти, да плати 20 талира што је тукао једнога који му се противио и ипротера у Аустрију. Свештаник из села Такова у рудничком округу, Марко Поповић осуђен је био такође да губитак свога звања, да плати 20 талира двојици што је тукао два свједоца и па две године затвора; намесништво му опростило затвор. Начелник моравског среза Радоје Баничанић осуђен је био да изгуби своје звање и да не сме више доћи у службу, да плати 50 дуката своме бившем помоћнику Радојловићу што га је тукао, и па три године затвора у окову; намесништво га дало само па годину дана под полицијска надзор. Писар тог истог моравског среза Јован Илић осуђен је био да се лиши звања и да не сме тражити службу и па годину дана затвора у окову; апелациони суд и намесништво опростили му затвор. Књажевски генерал-ађута-

цат Јован Обреновић осуђен је да се дели свога звања и да неможе живети и пребивати у месту где се буде налазила централна управа, с правом да се из места може удаљити највише за један час далеко за и то под надзором полицијским, да плати 50 дуката Радојловићу за бешчаше, и 338 гр. настојнику манастира Вујина и протојерејима драгачевском и бруслаником у награду за трошкове кад су поликвати у Београд на сучење; апелациони суд изразио је своје неповерење на поснату просбу Јована Обреновића, осуди га 10 година на затвор у лаке окове од једне руке до ноге, а нараду Радојловићу повиси на 100 дуката, и осим тога осуди га да плати по 3 цванџика за сваки дан оним становницима рудничког округа који су због њега били неко време уапшени. Намесништво изменило је ову пресуду на трогодишње пребивање у Београду под полицијским надзором. Баба-Милића осим што је лишен звања и да неможе више ступати у службу, осудио га комисија на пет година затвора у окову; апелациони суд поисконо на 10 година намесништво га осудио само на двогодишњи затвор. Начелник јагодинског округа Живко Шокорад осуђен је комисијом на трогодишњи затвор у окову по решењу апелационог суда морао је да одржи десетогодишњи затвор; али намесништво му одредило да буде две године под полицијским надзор Мајора Стевана Ненадовића осудио га комисија на годишњи затвор у оковима, али је избачен од казни. Капетан Аћелко Петровић осуђен је комисијом и апелационим судом на двогодишњи затвор у окову; намесништво му то заменило са годишњим надзором полицијске власти. Полу капетан Давид Миловановић осуђен је био код свеју инстанција да се дели звања и да више у службу не ступа. Начелника јасеничког среза Јивка Јоксимовића парочито комисија прогласила за нечиног, апелациони суд и намесништво временили га у други срез. Начелника подунавског среза Милију Становића осудио је комисија и суд на шестогодишњи затвор у окову, али му је сне то смањено на годину дана полицијског надзора. Начелник крагујевачког округа Милутин Торђевић решењем комисије као неспособан за таку важну дужност треба му лакшу дужност дати; апелациони суд исказао је да се сасвим из службе отпусти; а намесништво му опростило осудио га само на званичан прекор. Таки од стубених криљени су у томе, што су давали своје коње побуњеним солдатима, што су узврзали Милоша о својој привржености време нему што пису на време предузели „превредитеље“ мере. Осуде над посредним вођема солдатске побуње пису биле објављене.

(8) Упутство комисије било је напечатано после спријаја Вучића и Петровићевића у интритама противу Милоша, у Српским Новинама за 1840 годину Број 33.

(9) Новине Српске за 1839 год. Бр. 50, 51 и 55; за 1840 г. Бр. 8—5. Српске Народне новине (тако су се звали новине издаване у Пешти) за 1840 годину Бр. 17.

(10) Слово за дочек говорено књаку Михајлу у Делиграду 26 Фебр. Нов. Српске за 1846 год. Бр. 38. Прокламација књаза, речи и одговори у Београду после доласка Михајловог. Бр. 8—11.

(11) Новине Српске за 1840 год. Бл. 18—19; Српске народне новине за ту исту годину Бр. 33—43, и из рукописних извора.

(12) Новине Српске за 1840 год. Бр. 20—25.

(13) Из рукописних извора, сачиштених од Јована Харића и Лазара Арсе-нијевића.

(14) Српске народне новине за 1840 г. Бр. 43, 47 и 48.

(15) Такође Бр. 49—52. Новине Српске за 1840 год. Бр. 28.

(16) Новине Српске за 1840 год. бр. 29, 30.

(17) Такође бр. 30—33 Српске Новине? За 1840 год. бр. 53—66. У неким чланцима пештанских новина има израза изказати приврженицима Вучићевим у одговору противу скривавања скупштине и. пр. о молби Љубице и Михајла. Прилог № 1. и 2.

(18) Новине Српске за 1840 год. № 34, 35. Српске народне новине за ту исту годину № 65—67.

(19) Борба уставобранијела противу Милоша и Михајла у 1830 и 1840 години изложена с погледом обеју партја у „Српске народне Новине“ (у Пешти) за 1840 год. № 59—62 и у особеном прилогу у № 67. Срп. такође брошуре: „Кратическо, испословано осветљење најнових прихваченија Србије с јуридическо—публичне стране“ (у Пешти 1840 год.). Ова брошуре није писата у корист уставобранијела. Они су доцније пошто су већ победили партјају Обреновића, издали, жестоку брошуру на немачком језику не само у своју заштиту, него и за оправљавање својих противника под насловом: „Gedrängte Uebersicht der Ereignisse in Serbien von 1836 bis 1844.“ Von einem Augenzeugen. Leipzig 1845.

(20) Новине Српске за 1840 год. № 34. Српске народне новине за 1840 год. № 35, 36.

(21) Српске народне новине за 1840 год. № 69—73, Новине српске за ту исту годину 35, 36.

(22) Српске народне новине за 1840 год. № 74—78. Новине српске за ту исту годину № 39, 40.

(23) Из рукописних извора и причања Арсенијевића.

(24) Српске народне новине за 1840 год. № 81—85, 86. Новине српске за ту исту годину № 43, 44. Прилог № 3.

(25) Српске народне новине за 1840 год. № 86, 87. Новине српске за ту исту годину № 36—49. У овите дужност нам је овде приметити, да је српско владајуће расподјело са званичним београдским новинама „Новине Српске“, а противници његови пештанска новинама „Српске народне Новине“ или она је под кад примала извештаје посласти и од друге стране. Осим тога српско је владајуће, још од добра књаза Милоша, имало у Бечу агента Хопија, који је добијао годишњу плату у 600 форината, не рачунајући друге поклоне. Њему су слати извештаји из Београда, и па основу њих писати су доноси у Algemeine Zeitung, одакле су их препечатавајући и друге новине. У осталом и противници Обреновића пису седми скриптилих руку. И они су такође били највиши новинаре, који су за сваки чланак парочиту награду добијали; у пешти, српске новине велим делом писали су сами уставобранијела. У 1842 год. оне су доносиле читави низ чланака београдског Тамкса паше и аустријског генерала Хауера, који су радили противу књаза Михајла Обреновића. О редактору пештанске новине види брошуру „K. Pejčić: Јанитаје Теодора Павловића, новинара и писатеља српског. У Новом Саду 1857 год. Аутор безобзирно уверава да је Павловић био беспристрастан према Обреновићима; то се никако не може извргти из његових новина“

Не треба такође заборавити, да тек што су отерали Михаила из Србије Павловић је одма отишао у Београд. У оште под српских новина које излазе у Аустрију страст је да овонизирају српскоме правительству, што је и сад њихова обична слабост.

- (26) Из рукописних извора. Новине српске за 1841 год. № 3 и 7.
- (27) Новине српске за 1841 год. № 8, 10—14. Прилози № 4 и 5.
- (28) L'empire de Turquie, par Xavier Heuschling; Bruxelles et Leipzig, 1860; p. 284, 449—455 geschichte der Turkei v. dem Leige der Reform etc. von g. Rosen. Leidzijp 1867; Th. II, c. 15—18.
- (29) Из просбе Волњака. Српске народне новине за 1841 год. и следеће године јављали су веома општима о покретима у Турској.
- (30) Новине српске за 1841 год. № 15 и 19. Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841, par M. Bianqui (Paris 1843), pag. 170—180; и Les femmes en Orient, par M-me la C-sse dorn d'Istria (Türich 1860) vol. I, p. 135—143. Веда такође прилог № 6.
- (31) Новине српске за 1841 год. № 20, 21, 24, 26, 27, 28. Српске народне новине за ту исту годину № 58.
- (32) Новине српске за 1841 год. № 34—58, 43, 44. Српске народне новине за ту исту годину № 66—79.
- (33) Из рукописних извора. Српске народне новине за 1841 год. № 82, 86, 92, 94.
- (34) Српске народне новине за 1841 год. № 94, 96, 99, 101, 102. Провознамција о данку од 9. Децембра, у српск. нов. за 1841 год. № 51. Прилог № 7.
- (35) Народне новине (у Центи); 1842 год. у наслову била је избачена реч „српске“ за 1842 год. № 4, 12, 13, 16, 17 и след. Новине српске за ту исту годину № 5, б.
- (36) Народне новине за 1842 год. № 18. Новине за ту исту годину № 14. Из рукописних извора. У брошури Gedrängte Uebersicht der Ereignisse in Serbien von 1839 bis 1844, речено на стр. 51: „у априлу 1842 год. жена руског генералног ковзулa т. Вашчевка измолила је од књаза па једноме балу дозвољење да се у отаџбину врати Вучић, Гарашани, и Симић, од којих су прва двојица дошли у Београд пред власке а последњи неколико дана дошли.“
- (37) Новине српске за 1842 год. № 20. Народне новине за ту исту годину № 40, 45 и т. д.
- (38) Из рукописних извора. Представка Светог књазу о промени министра, која је стављена у брошуру, Gädrentigte Uebersicht (стр. 57—60) где је казато ово: „Најзад се совет одлучио изабраши из своје средине депутатију, да се на ново обрати књазу с представком, али овога пут већ писмено. Ова значајна представка савета била је светчано предата књазу $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ Јула 1842. Али баш у овaj час кад ће млади књаз да узме писмено, уђе министар Протић, што депутатију доведе у веома неизгодан положај. Министар без свакога срама остао је у соби, времда је потпуно знато што је дошла депутатија. Па и књаз му није заповедио да изађе, и с тога је депутатија била приуђена да изађе, извршивши своју поруку само у пола.

„Ево кратак извод из те преставке Савета:

Светли кнезже!

Ваша Светлост сигурно јом памтите како се ту скоро савет усудио да усмено обрати пажњу Ваше Светлости на штете последице како по само

правитељство тако и по народ и које могу да пронестеку, ако садашни министри остану и даље у служби.“ Затим су после избрајани малги противу закони поступци, с којима су кривили три књажеви министра у представки је било речено: „министар унутрашњих дела као две ками воде палачи на свога друга министра правде и духовног дела; па и сви тројица ишу за извршење тако значајних дужности које су им поверене, и како народ гађа на њих с подозрењем, као на људе које он непознаје, и који отачастку ишу никакве услуге учинили исто тајо и у самим својим надлежателствима немају поверења.“

„Министру иностраних дела тако су мало познате прилике наше отаџбине, да он ни на који начин не може даље остати као министар. Положај наше отаџбине односно порте ставља томе министру у дужност да се чува сваког погрешног корака којим би се могла напети штета и повреда врховним правилима порте. При свем том овај је министар дошао пајносле до тога, да је ових дана сам казвао у савету, да је правительство дошао у несугласност с портом и даје с нашом београдским дошао готово до сазрешеног раскидана. Сад тај исти министар тражи према томе помоћи и савету у Совету, и захтева 20.000 дуката, помоћу којих он се нада да се измири с портом.“

„Светли кнезже! Совет чистим срцем зна, да код садајег стања ствари, као што изгледа, добри српски народ стоји управо на пукану који му прети да га затре, и да народ склојако страда од тешке болести, која захтева што бржи лек. Истине, министар држи да је оно средство од 20.000 дуката које он препоручује најбољи начин лечења, или по мисију савета тим пожртвовањем наша дела, могла би се скренута још на опаснији пут.“

„Доиста је жалосно за нашу отаџбину, да његова срећа и несрећа буде повремена тројица поменутих министара; Совет у коме има чланова, који су вођени и при своју промевали за слободу отаџбине, осећају се веома дарнути тиме, што се та тројица користе безусловним поверењем и заштитом Ваше Светлости, и без сумње старају се уверити Вашу Светлост, као да је Сенат само зато да одма одобра сва захтевиа и потраживања. Истине је осталом, и то, да је Сенат за љубав Ваше Светлости готов на свако пожртвовање у колико се буде потреба таке хртве доказала.“

„На основу овога, с поштовањем предајемо Вамој Светлости представку Совета и усуђујемо се најпокоријије молити, да Ваша Светлост може да обрати пажњу на жалостне и спајкосрсне несрће које прете садашњем стању у нашој отаџбини, и да с тога, у колико би се уклониле све могуће опасности и утврдила добра слога са нашим врховним дворем, смените поменута три министарства и портфеље њихове поверите људима који имају веће способности и који су више чувени у народу и међу чиновницима и који се више користе друштвеним поштовањем.“

„Тек што су се депутати савета удали, књаз преда своме министру представку. Министар је летимице прочита и рекле књазу, да само вепрјатељи Његове Светлости, а пристрјеници вепрјатељске паргаје Вучићевци могу доћи код њега са оваким преставкама која је испуњена самим кљесетама. Књаз га заштита шта ће да ради с овом представником, а министар одговори: „Ништа“ и баци писмо под стο, где је и остала без „виманија“ и одговора.“

(39) Новине српске за 1842 год. № 34; Народне новине за ту годину № 64, 66, 67.

у брошури: *Gedrängte Uebersich der Ereignisse in Serbien v. 1839 bis 1844* која је писата у оправдане уставобранитеља, овако објашњује узроке, због којих су се подигли противу Михаила: „Како су се Јеврем, Љубица и министари поделили у две партије, и сложили се између себе, истинити чланији били су на опрезу и гледајући жалостно стање правитељства у целом његовом обиму, стали су се озбиљно и светано договорати да спасу отаџбину. Са свију страна из најудалених крајева земље најаслужнији и уваженији људи почели су долазити Вучићу и старом Гарашанину и молити за помоћ. Многи седи војачи још из времена Карађорђа падали су на колена пред животијском сликом Вучића и са сузник очима молили су његову жену, да га она моли, да више не трипи такво понижење, и такво стање отаџбине. Вучић као човек од разлога одбијао их од таквих жеља: „тад је посао тежак, говорио је он, и спретак је његов у рукама Божијим.“ Али не гледајући на то љоти, који су имала приступу у његову кућу, наводили су и молили га да се побрине о срећи отаџбине уреравдајући га да за срећава спретак овога подузећа јамчи његово име и његова слава; шта више најзад су му претили да ће га убити, ако их он доведе до отаџбања, одказаници се бранити овако свету ствар. У оваким тешким приликама пријатели отаџбине решили су се да пре него пре-дузму ова крајна срећтина, да пребегну још један пут порти и да јој се покаже како књаз неће да изврши обећање, које је светано дао, и замоле за помоћ турско правитељство. Тако су и учинили. И порта је одредила за Србију трећег комесара Шекиб-ефендију, даши му овипирно пуномоћије како се њено стражасне већ искрило. Шекиб-ефендија пође у Србију, да јом јединим кратким путем позове књаза да испуни сутланске заповести и по могућству стапе на пут раздору. Али још у првој посети књаз му изјави у присуству Камил-паше београдског, да он не може и неће да прими никакве друге министре, јер нема вере код никог осим код садашњих министра. Овога пута Шекиб-ефендија није тражио одсечно одговора, он је говорио с књазом више као отац са добрым сином, и молио га да му даде одсудан одговор за два три дана.“

„Овај је рок прошао, а књаз још није извршио захтевање сутланово; на-против, он је неколико пута одговарао све са одрицањем, и раскинуо сваки одношај са Шекиб-ефендијом а тиме је напред целом свету доказао, да је и овај пут поганбо ногама изрећења високе порте. Од тако упорног и заслени-љеног књаза земља није могла никако добра очекивати. Срби обвезани својом слободом и својим уставом толико годишњем европролитију и као њихови једноверици, Грци рачунају као светину ова блага скупо откупљена. Русија се заузимала у Вуктурешту, Акерману и Адријанопољу за права народа српског, али никад није хтела да подржава права изабраних књаза противу самих Срба. Права господара и народа могу и морају бити само узајмино обавезана, и ини-цијални монарх нема права да тежи самовластију управи тамо, где постоји уре-дан устав, јер иначе мора да назове на се велику одговорност па и сам над. За државу је велика несрећа ако народ буде принуђен да сам себи повраћа своја права. Величанство је народа неурикоисовано, оно је свето наследије првобитних премена, и неможе да буде увређено, а да не попуче за собом и касни за ту повреду. То се доказује јулијском револуцијом и љотим другим, а у том броју и обвеле књаза Михаила!“ (Стр. 64—68). Такво је било бенетања адвоката који су брачни уставобранитеље пред занадном европом, и мешали су њихово делање са делањем народа. Види такође прилог № 8.

- (49) Из рукописних извора је Јоване Хаџића, а такође новине српске за 1842 год. № 35, 38 и 39; народне новине за ту исту годину № 68, 69 и след. Прилог № 9.
- (50) Из причала отецидаца и рукописних извора. О побуни Мићића и његова по-корист Вучићу, после избора Карађорђевића, види Срп. нов. за 1842 год. № 37, а жалба Михаила у № 42; проглашавање наше и привремене владе у № 36.
- (51) Описаније изабранија Карађорђевића у част на народних новинама за 1842 год. № 71 и 72; новине српске за ту исту годину № 36.
- (52) О затварању школа вид. новине српске за 1842 год. № 38 о затвору Рајевића и других № 39.
- (53) Из рукописних извора. Новине српске за 1842 год. № 42 и 43. Народне новине за ту исту годину № 82, 89 и след. Прилоги № 10, 11, 12.
- (54) Из причала отецидаца. Новине Српске за 1842 год. № 44, 45 и след. Народне новине за ту исту годину № 85, 86, 87 и след.
- (55) Писмо императора Николаја било је штампано у пештањским Народним Но-винама за 1843 год. № 35; у руским новинама, тога доба ни га писмо пашни. Француски текст напечатан у прилогу к овој књизи, под № 17. О оправданају Вучића и Петровићевића са Фаујером и турским послаником говори се у писма М. Богићевића.
- (56) Рукописни извори. Новине Српске за 1842 г. № 50. Прилог № 13, 14, 15, 16, 19.
- (57) Из писама Јанићија Бурића и Милоша Богићевића.
- (58) Из преноске Стевана Стевановића и Јанићија Бурића. Новине Српске за 1843 год. № 3—7
- (59) Из писама Стевана Стевановића и Јанићија Бурића. Српске Народне Новине за 1843 год. Прилог № 20.
- (60) Из преноске Стевана Стевановића и Јанићија Бурића.
- (61) Српске Народне Новине за 1843 год. № 35 и Прилог № 18.
- (62) Из рукописних извора од Лазара Арсенијевића.
- (63) „Србски Улакъ“ почeo је излизати 9. марта 1843 год. и излизало је до 13. Маја 1844 год. пре године изашло је 43 броја, у другој 19. Извештај о пuto-вашу књажевом налази се у различitim новинама; сведочбе о заклетвама узели смо из писама Јанићија Бурића.
- (64) Из писама Стевана Стевановића и Милоша Богићевића.
- (65) Из писама Стевана Стевановића. Прилог № 21, 22.
- (66) Србски улак за 1843 год. № 16—19. Прилог № 23, 24, 25.
- (67) Прилог под. № 26 србски улазак за 1844 год. № 23—24. Српске народне но-вине за ту исту годину № 61—68. У овиме пештањске новине од свију срп-ских ствари, пајење је већко, за све време борбе уставобранитеља противу књажеве власти обраћала па рад и судбу Вучића и Петровићевића и биле су као вишив орган.
- (68) Српски улак за 1843 год. № 26,—28.
- (69) № 35. Српске новине за 1843 год. № 89—97, српске новине (боградске) за 1849 год. № 18, 47, 57, 65—74.
- (70) Српске новине за 1849 год. № 77—81, 89. Прилог под. № 27—29.
- (71) Српске новине за 1845 год. № 19, 24—26, 50, 55, 66, 67, 85, 90.
- (72) Српске новине за 1846 год. № 13, 26, 29—37, 40 (парочите прилог) 41, 44—48, 50, 76—81, 89, 92, 93, 97.
- (73) Види, прилог № 30. Законик зрађански за књажесво сраско, обнародован на Благовести 25. марта 1849 године. У Београду, 159 стр. in 4°. Неће су-

нишно бити ако овде пристимо, да је борба уставобранијела противу књажевске власти и учешће Русије у њој привукла на се пажњу западне Европе а нарочито партaje као непријатеља Русије. Последица овога била је појава брошуре, у којој се изказују сва она обзире, који су се проводили у 1848 и 1849 године а тако исто окренути су били и противу Русије, која се мешала у јевропску револуцију. Највише се на дотађаје у Србији обраћала пољска емиграција, у брошурама Бистројоновскага, о којима је споменуто у прим. 89 к првој тести. Поричући скору револуцију у Европи и источну кризу, Бистројоновски говори између остalogа следеће обраћајући се својим поукаама к Србији:

„У источном питању Русија има јасну цел, определену и свима визнату; она хоће да овлада Цариградом, јер тада би Црно море било руско језеро. Сам положај Русије даје јој прилике да изврши свој план што може бити лакше и постојање. Русија се не боји непријатељских смутња у својој земљи; то је познато целом свету, и од оваких подузећа њених највећих непријатељства уздржана је успомена катастрофе 1709 и 1812 године. Али положај Русије неће бити такав кад се укаже прилика да се подстакну њени непријатељи, у њој самој. Его зашто и сва Јевропа не може да задржи Русију од овладавање Цариградом, ако само европске државе не спреме уставак у Пољској и не подрже пробуџену националност јужних Славена. Русија то зна, и разуме свој положај и потоме путеви њезине политике неома су прости, и једнаки, премда се они јављају у различним формама. Русија овладавши Пољском хоће да уништи националност Пољске; а тако исто она тежи да сбреши и националносу јужних Славена; а нарочито Срба, што јој је сад и могуће, кад се она већ меша у унутрашње ствари савијенских лемиља.

„После Русије, српским се питањем највише интересује Аустрија; али интереси њезини нису онакви као што многи држе не познавајући довољно ово питање и судећи о њему површино. Једни говоре: изражијом својом Русија рас простраре свој утиш на Дунав реку аустријску, и тако задобија господарење над аустријском трговином; други који мало даље гледају, држе, да Русија својим тражњама спрема се да овлада Цариградом, а после виде у делашу те државе обилјну претњу опстанку Аустрије.

„Оба ова мишљења сасвим су јасна, свима се сваки дан понављају и свакоме су појмљива; а међу тим Аустрија ради сасвим противно томе што се њој обичним смислом присније. Шта из тога бива? Да ли, да бечку владу састављају људи који мање разумеју стар него публик? То је немогуће. Или од људи који су се предали Русији? И то је опет невероватно. Да би се о томе уверили треба само да обратимо пажњу на тежњу Аустрије, на њен положај и цел. Основа је она, она је држава завојевачем задобијеним скуп утвртених народности којима се она служи кад орут ће за своје цели њена је тежња у томе; да се узини и да ради противу народности, као њезиног непријатеља. Зато Аустрија и граби све око себе у колико јој се то може, и овдја ради без обзира противу слаже народности, позивајући национални дух, револуционарни духом. У овима двема приликома налази се и узорак, зашто се Аустрија није мешала у српске ствари, а овамо је непрестано интригиравала противу Србије, али то потајно и обазрило бојећи се да не би тиме изазвала какво неочекивано питање, које она не би била

када савладати, јер како се њезин положај с дана на дан погорижава, то сваки потрес у Јевропи одјекује у њој на велика опасан глас.

„Од времена Бечког конгреса Аустрија се једино бази борбом противу развијала духовна независност; али јулска револуција и пољски уставак доказали су јој, да тај дух не само да није угашен него се све више шири. Аустрија се нашла између Француске где је народност одржала победу, и Русије која је надвлађала принцип народности. Таквим начином, Аустрија — преима је са три четвртице насељена Славенима, у којима је народни дух пробуђен, — прикупљена је да се држи Русије, која је, истини, Славенска држава али основана на завојеваштву и зато је пак је опасна за Аустрију исто Француску, где влада победоносна националност. У садаје време цео је Аустрије не да заузима, него да сачува свој опстанак. С тога се она највише брине о томе, да у спољности задржи status quo, а у унутрашњости да узуми интелигенцију. Но чим се Русија напрети на Аустрију, то се она одма покорава руском утишу јер истина, Русија с једине стране и сама се бори противу револуционарног духа, али с друге стране она може да запади, да ће подржавати пробуђену свест јужних Славена, из којих је сасвим аустријска монархија. Начин делања Аустрије у 1839 год. кад су Руси обесели Терзију, и њезин рад у 1840 год. приликом закључења лондонског трактата, и парад њезин рад противу књаза Александра, најбоље показују политику, које ће се и у потоње држати.

„Што се тиче остале Европе Аустрија предвиђа могућност пада Турске али у том случају истинска драма политика налази јој да се она држи Русије, јер ако би Турска пала због народности која се развила у унутрашњости турске царевине, сида би одма за тим и и ту та иска судба сашла. Ето зашто Аустрија иорк да буде највећи непријатељ Србије, и као што се види српска ће народност и бити узорак паду турске царевине. И тако у источном питању Аустрија ће се непрестано држати Русије. И па како ће се турска руском силом распачати, то ће се српска народност угушити, и победоће њој предати Србију или највећеје Босну, Херцеговину и Приј-гору. Онда што још горе може бити то је што ће северни колос бити за њу још страшнији јер она онда може бити држава другога реда али са сачуваним опстанком, на дух народности, који се сада тако буди у Србији био би кајдар да се јако развије, а то би била опасност и за сам останак Аустрије а) Затим Аустрија у скроме питању, и ако не мора, вазда има повода да се сложи са руском политиком, нарочито у српском питању, које и јест право источно питање, јер у њему цели објеих држава не само ишчу противнике, већ укрштавају се једна с другом. Цел је русије — захладити Цариград, а цел Аустрије — очувати свој опстанак. Што се тиче питања другог реда т. ј.

„У 1835 год. на питања зашто се Аустрија тако брине да служи Русији један од бечких државних људи одговорио је шта да ради? Истина Русија и пас може бацити у други или трећи ред европских држава али револуционарни дух који је у њој, може пас сасвим уништити. Нама је пре свега пунко да сачувамо status quo, јер ако се наша царевина почне да руши после смрти царскога кашадера, то се он још може утешити знајући да ће онда си казати: „аустријска царевина пала је одма како је изгубила књаза Метрника.“

трговачког, у томе Аустрија радо паметно, и вљано за то, да умири људе који држе да њена политика иде у наточ њеним властитим интересима. Аустрија је пра дошла на мисао о Бустецијском каналу, да би се сачувало од нападе руске, која би овладав Султанским острвом, сметала аустријској трговини на дунаву; али тај је план прошао, јер Русија није била с њим задовољна. Сад кад је Русија у својим шакама добила ушће Дунава, Аустрија би желела да се избаци, и зато је провела трговачку железну пругу од Бече у Трсту, а за угарску трговину научила је да доведе у састав добром другом Дунав с Реком (Фијумом). Велики Лудовички пут, који је између Загреба и Реке и који везује море с Дунавом, јест на сваки начин вестник будуће железне пруге.

Енглеска велика држава услед свога енергичног народа и сталне политике свога кабинета, такође има у значајном источном питању своје тежње, свој особити положај и своју цел, али на несрећу Енглеска не почи снагу српског елемента, не пени га малого, или може бити гледа у њему само оруђе Русије, којој је дужност да прекричи пута тој великој држави у Цариграду. По томе уместо да подржава српску народност, Енглеска је према њој не поверијана и слаже се с вазорима Аустрије, држећи да је она последња вишега ли друга која држава заинтересована да се држи у овој ствари здраве политике, т. ј. противне Русији. И тако јако Енглеска не верује у никакву силу српског елемента, и шта више види у њему помоћну снагу Русије, то је она убеђена, да ће с временом Русија заузети Цариград. И с тога она подржава Аустрију и премда предузима енергичка срећта да одржи останак Турске, онет она у случају кризе гледа само да онај део Турске који ће пасти у шаке завојевачу, да тај део у колико се више може да буде што мањи. Истина, Енглеска зна да њенин положај у Азији спрема у потоње борбу са Русијом, али онет неможе да сакрије, да јој такав исти положај прети непосредном борбом с француском за средиземно море, где за Енглеску цел источног питања јесте Александрија. Разуме се, да се освојење Цариграда не може ни чим заменити и по томе ће Енглеска вазда бити у дослуку с француском, али у овом тренутку кад буде не могуће да се стапе на пут руском освојењу Цариграда, Енглеска да би заузела Александрију и по могућности најбољи део отоманског наслеђа (што јој је нужно да би се с успехом борила противу Француске на средиземном мору) мора по мучни ступити с Русијом у најтешнији сајуз. Слествено имајући у виду тежње Енглеске, њенин положај и цел, мало је појзнати какво ће се рада она држати у односују према Србији. Осим тога Енглеска, добро зна, да у борби коју ће она можда морати имати с Русијом, противу ове последње биће Пољска али Енглеска такође зна да је и код ње Ирландија, о чему је 1836 год. Петробуршки кабинет и напомињао Сент-Цемскому кабинету.

Тежња Француске, положај која је она заузела и њенина цел своди се на једно ослобођење угнетених народа и оних којима грози така опасност. Француској предстој и велики и узвишен задатак: она треба да ослободи човечанство од угњетања завојевача, онако исто као што је негда хришћанска религија ослободила човечанство од ропства. Понимајући свој задатак Француска и сама за се биће страшна, тако је мислено, тако је осећао велико-друштички пријатељи, херцог орлеански, на кога су ту скоро све народности подлагале надаједе своје. Али ако Француска заборави свој позив, и покаже

се слаба за свакакв подузетак, од сајза са народностима, то ће подсећи негодама с пола и унутрашњим опасностима, који ће спречити шта више и њене материјалне интересе. Проникнут својим високим позивом као истинита глава свете политике, краљ француски у свима крајинама где се народности од завојевача угњетавају, у сваком племенитом човеку може наћи агента и и може прорадити сваку државу, која злоупотребљујући своју силу, поми-слила би да угњетава слабе. И по томе Француска симпатише према српској народности, само је мало поснаје, и премда се во речима супремених мудраца — мало интересује српским питањем у географском и трговачком об-зору, онет зато она подржана Србе. То подржавање Француска може ула-зивати само морално, јер ако она, па макар и с целу пропагандисана, стане на оружје, то би заменила благородан позив народности, пусни знаменjem завојевања. Али ако би туђа рука научила да кује ланце за Србију то би великолично држећи се моралнога позива Француска слајкојако с претњом учинила све у корист Срба, и у таком би је случају подржавала Прусу, којој је снага и у народној војсци састављена из грађана, и која је тако мало као и Француска заинтересована српским питањем. Али да би узиле Француске и њени морални позив имао спасавајући утицај, Француска сла-јкојако треба, парочићи на истоку да има за престаникне људе који су прави Французи и духом, људи који појме њен велики задатак, и способни да јој привуку поверење народности, у средини којих се они баве, и обавештавати их, да Француска никада неће да отступи од свога принципа, и никада га неће изменити.

„Ако би Турска имала узрок да се боји само материјалне снаге свога не-пријатеља, то претње Русије неби имале никакве последице. Русија неможе да оствари своје претње, јер она прво неможе да подигне своју војску на Србију, а да не повреди трактате, и друго даљина је места и сувише велика и тако би до Цариграда руској војсци требало много времена, које богате малог значи у политици. Изненадно заузети Цариград, послав тамо своју флоту, Русија такође не може, јер ће флота Енглеска и Француска пре тадо присести него ли руска. Али у дивану влада утицај Русије и Турско ће пра-витељство решити српско питање по царевој жељи.

„Слествено Србија не може да рачуна ни на кога, по при свем том да мала до сад готово непозната земља, привлачи пажњу целе Европе, и у са-дане време Срби имају у своје руке не само своју кластичну судбу него и судбу других народа. Они се не могу заваралати: Русија им је опасна, Аустрија ради с њом заједно, Турска не изјазд уступити Русији, Енглеска се слаже с политиком Аустрије и Француске, истини с волом да подржава Ср-бију и оне да јој помаже, али може је и напустити, јер стати на пут ору-жаном мешању она не може да се и сама умеша с оружјем у руци. Шта ће од тога бити? Налазеди се Срби у овајном положају? Не, они не могу оча-јављати као и сваки народ, који хоће да се бори, а Србија је већ доказала целоме свету да она хоће, може и уме да се бори. Слајкојако и Русија и Аустрија (не заборећи о томе што праши није успела да угуши Пољску, а друга што има у војеној граници Срба), иже се решити да крећу своју вој-ску у Србију, да не би изазвале противу себе друге државе и не произведу у Европи општу војну, којој се последице догледати не могу. Остаје даље само једна опасност, да сутац бојећи се претња Русије, не поведе војну

противу кнеза Александра. Али у том случају треба имати на уму, да би Енглеска и Француска паговориле Турску да се мирно влада, те тако избегне крајна војна. У осталом ако би и било војне то Срби могу бити уверени да се она неће сршти на њихову штету. И тако Срби немају се бојати наслла петог интрига, и само тим интригама треба да се одуширу. Руско злато, поткудљивање поредике Обреновићеве, а може бити и Аустрије, ето то је оружје које може бити окренуто противу Срба. Људи који сада управљају српским пословима знају из искуства, да Русија и без својега злата уме уде-сити немире и користити се њима. Само у таком случају кад злато странак држава и сачете династије раздражују страсти и пробуђују међусобну војну само у том случају иностраници могу се уметнати, користећи се малишадом људи народа и подчинити Србе под своју власт, која ће временом великим видом моћи да послужи њиховом непријатељу. Знајте Срби, да ако хоћете да заберите тако страшну катастрофу ви морате живити у слози и показивати отпор!*

Сасвим други поглед показат је у другој брошури која је изашла у то исто време у два издања под насловом: Serbien, Russland und die Türkei. У њој се одсудно порицава тај рад ствари који је постао у Србији после 1842. год. и она је показивала како су између власти старешине и турска потраживања, а Русији је највише наклоњена. Био шта је било речено на стр. 108—114.

„Питање је: да ли ће сад партаџа која је победила за друго ухврати плодове своје победе? У томе се морамо сумњати гледајући на неке поступке Вучићеве? Он је завладао потоним превратом, или боље рећи, тај преврат и садање ствари у његовим је рукама. Он је управо господар у Србији, а књаз је само по називу го. Али гакав ред ствари и надуго Вучић неће ли се досадити његовим саузецима? Не жели он и сам да садању власти дода још и таттулу кнеза? Таким начином победа старешине може да буде извор нових раздора и на сву прилику опет ће за собом повући борбу за власт.

„Губитак унутрашње слободе и реда врло лако може за собом повући и губитак спољашње независности. На како су Турци учествовали у борби, то победна партаџа морала је да дели добити с њима, и може се казати, да она у том смислу није била штедљива. Турци су добили награду већ теме, што су она шест округа, за која се толика креја проливала и које је Милош радио својом намети, успео да их саједини са Србијом, услед потоњих догађаја готово напоно их починили својој власти. Али још је важније за Порту и штедњије за Србију било то, што је наследна власт кнезова постала привремена, која му се свака одузети може. То је дало турској политици већу силу, од сада је Порта већ властна да управља српским пословима по својим изворима, и да уклања сваки узлов који јој се не дошада. Од старешине нема се чега бојати, књазу су одузета сва средства за противвеће, и ако покуша да буде записан, то ће Турцима бити најлаже да то уклоне и да га замену с човеком који ће јој бити одан.

„И у самој ствари узлов турске политике сада влада у Србији, у срце њеној Турци се напово увукли. Столица књажева већ није више у Крагујевцу, него у Београду, где са бедема градских прете Србима да им одузму оружје. Међашаје турско унутрашње послове српске напово је дозвољено и сваки дан се показаја. Дакако који је трактатима непроменено установљен сад се већ знаменито увећао, и остаје само да га као и пре Турци скупљају преко својих заповедника. И тако сва права, која је Србија добила у последњим десетим вој-

нама може се рећи да су уништена и држава се вратила готово у онај исти положај у коме је била у 1804. и 1815. години. И при свем том Турци веома умерени и сумње се скромно користе влашку, коју су на ново задобили. Али је ли та удржљавост и даље тако остати? Мучно. Јер привидно крећење живота који се у последње време показује у турској политици, јесте само тројничко дрхтање старије партаџе која је узела нахи у Царграду над партајом која хоће реформе и свуда повремена јаку реакцију. Још једном оживио је стари фанатизам и мржња према хришћанству који не годи јевропској образованости. Не ће ли и не морали се појавити међу Турске и у самој Србији такав правал? Не ће ли они и оде спаси силана тежити на то да, у свemu почву над рајом бесните као и пре?

„Свакојако Србији на ново прети варваризам и глупост, гоњење хришћана, насиља које ћу свуда пратити турска сила.

„Ако се све ове несрће не уклоне за времена, то ће Србија за свакда изгубити сваку могућност образоване и све што је петнаесто годишњом администрацијом уређено, јер владавина Турске слична је бујном потоку и свима је познато, да тамо где они прођу, за тренут војајују се велика разлика између просвете и незнаша.

„Али нема сумње да вовратак турског варварства не би био за дugo. Као што је после првог покорења поникло устанак, тако и сад очајање Срба довело би га да новом слагом напово извођује слободу и независност. Али зар није жалосно кад им мора предстојати или предстоји така крајност, и да крвопролиће које је два пута било, може по свој прилици повићи и по трећи пут? Какву су чудну одговорност узели на се људи, који су створили ту вероватност!

„Само однојани Србије према покровитељима удељују јој наду, да ће ју така катастрофа минији. Последња маневри турски управљени су не само противу постојећег става у Србији, но и противу политичког уважања Русије. Слобода и независност, којом су се Срби користовали од частије и заслуга Русије, која се и бринула и чувала ове добите. Садање ствари у Србији основано је на трактатима букурешком, акерманском и адријапољском. Што се пре наруши слобода и независност, то ће се пре уништити и трактати. Хоће ли го да триши Русија? Хоће ли да дозволи она да се поремети ред ствари који је она свечано примила под своју заштиту, ред од кога зависи благостање једновршног и средњог јој племена? И човечанство и пољтички обазри најмању Русији дужност да употреби једноплеменицима укаже своју помоћ и поврати им добити које су на силу отете.

„Можemo се надати, да Русија у последњем тренутку неће изменити своје искрено расположење према Србији, као што ни до сад није. Сасвим је природно, да Русија појимајући своју снагу, може се и не освртати на такво делавље портино, штедећи њезину слабост, али она не треба да заборави дужност човечанства, и најзад ће морати да стапе на пут Турцима, и то таким средствима који ће свакојако имати успеха. Кад слабомоћнији у својој засленљености руши право и трактате, то он већ није досгојан штедње, в треба га силом умирити. Порти је слободно ако јој је волја нека рони свој останак, али ни укаквом случају нема права да руши останак другога.

„По томе Русија се не може уклонити од тога да напово не учини за-

хтевана односно Србије а при том сигурно неће заборавити пређашња искуства. До сада, не гледајући на заштиту Русије, Турци су вазда пробали да се умешају у српске ствари, а сад јој већ треба предузети одсудне мере, да се оваке пробе не понављају. Па с тога треба и да сасвим престане та сизеренска власт Порте над Србијом, или ако се то многобројним пристапцима *status-a* чио показаје као веома радикална мера, ово да се изишти от Порте јака гаранција да ће она у будућем чувати уговоре.

Што се садање стање у Србији не може да одржи и што се ово наново мора да уреди, јасно је из онога што горе рекосмо, и можемо с падом очекивати, да ће уређење спомних одноша почети и новој унутрашњој организацији књажевства. Али да би избегало понављање борбе међу партајама, пунжно је утврдити власт књажеву.⁶⁴ И на српском је такође изашло неколико брошура и стихотворења испуњена полемиком између шартаја. Оде треба споменути: 1) Укор бунтовни Србима; списане 1843 год. *Сесторадом Журналовником* (исејоним) у Србији. У Новом Саду; 32 стр. 2) Плач српске наше због последних догађаја у Србији 1842. У Новом Саду, 1843; 47 стр. 3) Ваксус устава Србије и народне правде од *Симе Сарајиће Милутиновића*; in 4. 4) Страглавни преврат Србије или описаније сазаклетија Вучићевада и Турака противу књаза Михаила и његовог прављења. Откјесао сарајевском црну на његов ваксус устава Иван Соколовић у Каблару. У Новом Саду 1843; св. I, 31 стр. св. II, 88 стр. Између Јована Харића (М. Светића) и Вука Карапића заподела се дуга полемика, која се сиршила препирком о филологичким назовима Вука: Харић издао три „Утука“ на Карапића; Карапић и његови последователи напечатали су неколико „одговора на иступе“ својега противника.

- (⁶⁵) *Geschichte Oesterreichs seit dem wienner Frieden 1809* von A. Springer, Leipzig, 1865; Th. II 5. 1—36.
- (⁶⁶) L. Szalay, *Diplomatische Actenstücke zur Beobachtung der ungarischen Gesandschaft in Deutschland*; Zürich 1849. Die Russen in Ungarn und die Ungarn in Deutschland, von Ph. Korn; s. 217—242. Ср. моју књигу. Мађарски историк Владислав Салај и историја Мађарске од Арпада до првог пада санџака. Суб. 1868, стр. 40—41.
- (⁶⁷) Прамак, „Národní Noviny“ 1848 год. № 10 и 12. На немачком језику писмо Палацког било је издато на одвојеном листу у великом броју екземпладара. Среће чланке: Франц Палацки и Франц Делц (у Савременом Летопису за 1855 год. № 16 и 17) и Бијеогравија Палацког (такође тамо № 30 и 33).
- (⁶⁸) *Historická zpráva o sjedzu slowanském u Časopisu českého Museum za 1848 godinu*; od II; стр. 1—66.
- (⁶⁹) О положају народних партија у земљама угарске круне вид. у *Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns von 1823—1848*, von Michael Horwath; Leipzig 1867; II, s. 83—114, 175—178, 186—200; oder des süd-slavischen Antagonismus gegen die Magyaren, nebst einem Vorworte von W. Wachsmuth. Leipzig 1849.
- (⁷⁰) Српски народни конгрес, сирјеч избранаје пародга архијепископа и митрополита торжествовано лета 1837; издао К. Т. П. Б. Р. У Новом Саду 1839. I. Јирећк Actenmässige Darstellung der Verhältnisse der griechische-nicht-nurische Hierarchie in Oesterreich dan der slirischen National-Conkresse und Verhandlungs-Synoden. Wien 1861. Стојачковић А., Чертеж живота народа

српског у угарским областима, од времена, кад су Мађари у ове земље дошли, па до славног доба воскресења војводине српске, или од године 895 до 1848. С додатком садржавајућим у себи за право овостранског народа српског најважнија писма и повластице најновијег времена. У Бечу 1849. 145 стр. in 8; Војводство Срба Австројеских писао Исидор Николић. У Бечу 1849. 175 стр. in 8; издато на ратни Михаила Обреновића.

- (⁷¹) Српске Новине које су почеле да излазе у Пешти од 21 марта 1848 године „Вјестник“, № 1 и 11. Српски Летопис за 1851 год. ч. I стр. 111—136.
- (⁷²) Вјестник 1848 год. № 12. Свеопште Југославенске и Српске Народне Новине, за ту исту годину № 40, 41. Престављање српских новјереника високом парском аустријском министарству унутрашњих дјела у Бечу, у Српском Летопису за 1850 год. ч. II, стр. 30—48.
- (⁷³) Вјестник № 14 и 15. — Народна српска скупштина 1-га и 3-га Маја 1848 год. у Карловци држана, пређашња политичка дворска и садашња политика нове мађарске владе, од једнога православног родолуба. У Београду 1848 године; стр. 1—60. Свеопште Југославенске и Српске Народне Новине за 1848 год. № 44—60. Изложење правних одношаја српског народа у Угарској и његова петиција од 1 и 3 Маја 1848 г., у Српском Летопису за 1850 год. ч. II, стр. 1—29. Осветљење испаша народа српског у Аустрији у ово време, у Српском Летопису за 1852 год. ч. I стр. 43—58.
- (⁷⁴) Вјестник, № 17 и 18. Die Serbische Bewegung in Südtungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Revolution. Berlin, 1851; s. 70—80.
- (⁷⁵) Die Serbische Bewegung in Südtungarn; s. 92—95. Вјестник за 1848 год. № 19. (овде је текст примирја између Грабовског и главног одбора), 23. — Свеопште Југославенске и Српске Народне Новине за 1848 год. № 54—57. Слово Кошуту 11 Јула по рим. 1848 г. говорено у мађарској народној скупштини, у Српском Летопису за 1850 год. ч. II, стр. 49—78.
- (⁷⁶) Београдске Српске Новине за 1848 г. и рукописни изговори. Михаил Обреновић, по удалењу својем на Србије и по утврђењу Карађорђевића у звању књаза и са стране Русије, непрестано пужештвовао по Јевропи. У 1843 и 1845 год. он обишао Германiju, Холандију, Белгију, Швајцарску, Италију, Мајту и Грчку. 1848 и 1847 г. он је провео од части на своме имању у Влашкој а од части у Саксонији у турингенским херцегвина, а такође у Сајебургу. Зиму 1847—1848 г. он је пропео у Петрограду и Москви, и отуда се вратио код угарских Срба, које је поврема помагао. После спречних буна у 1849 и 1850 год. он је посетио Француску и Инглеску.
- (⁷⁷) Die Serbische Bewegung in Südtungarn. s. 131—162.
- (⁷⁸) Некролог Стефану Петровићу Клињанину, члану совета књажевства Србије, народном генерал-мајору, књажевско-српском војводи и разни ордена кавалеру, 14 Маја 1855 год. умрој. Београд 1855 г.; стр. 2—5. Max. Schlesinger, aus Ungarn; 2. Aufl. Berlin, 1850; s. 17—64.
- (⁷⁹) Види у Вјестнику свакедашња пошта „вести с ратној поља.“ Die Serbische Bewegung in Südtungarn; s. 163—188. Стефановић I, из живота једнога п. к. официра аустријско-српског војног кора у гдани 1848 у 1849 народног устанка српског. У Зеницу 1863; стр. 21—56.
- (⁸⁰) Вјестник за 1848 год. № 40—46, Свеопште Југославенске и Српске Народне Новине, после освојења Пеште од Мађара, престале с № 81, која је изашла 16 Сент. Писмо Рајачића било је печатано први пут у „руслуј архива“ за 1868 год. стр. 120—123 где сам га ја и дао.

- (*) Вјестник за 1848 год. № 47, 53, 58. Die Serbische Bewegung in Südmagarn s. 228—240.
- (**) Стефановић Јосеф, из живота једнога ц. к. официра аустријско-српскога стр. 106—126. Schlesinger, Aus Ungarn; s. 64—130.
- (***) Вјестник за 1848 год. № 60—62.
- (****) Die Serbische Bewegung in Südmagarn s. 243—255. Пројект устава за војводину српску са државословним пристебама; составио Ст. Радичевић, бивши почетник правосудија и просвете у пљаш. Србији (у време Михаила), у Земуну 1849., од. 463 стр. in — 8.
- (***) Die Russen in Ungarn und die Ungarn in Deutschland, von Ph. Korn, Hamburg 1852; s. 1—216. Lesur, Annuaire historique universel ou Histoire politique pour 1849, p. 495—514. Из живота једнога ц. к. официра аустријско-српског кора стр. 142—211. Schlesinger Aus Ungarn; s. 153—176, 321—440.
- (**) Некролог Стевану Петровићу Книћанину; стр. 5—15. Наставак пародне скупштине 1-га и 3-га Маја 1848 у Карловици државе. Шта су Срби у овом похрету радили; и шта треба да раде? Од једног православног родолуба, У Београду 1849. 1—48 стр.
- (**) Чланак намењен за хрватски зборник „Коло“ под насловом: Nemština u Slavjanstvu, али не штампа се у њи због тамошње цензуре; ми га имамо у копретурним листовима. Срби, такође; Ueber die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in die Wojvodina, v. A. Stojakovics, s. 45, 46; in Oesterreich Ungarn und die Wojvodina: von einem Saxo-Magyaren. Wien 1850 I. 75—112 163—171.
- (*) Die deutsche Hegemonie; Berlin, 1849. Deutsch oder Russisch? von Schusseck. Wien 1849.
- (**) Die Ungarischen Flüchtlingse in der Türkei. Eine Zusammenstellung bisher unbekannter Daten zur Geschichte der Emigration von 1849, von Imrefi, übersetzt und fortgesetzt durch Vasfi. Leipzig 1851. — Kossat und die Ungarn in der Türkei von Phil. Korn. Hamburg. 1851. Lesur, Annuaire Historique universel pour 1849 s. 172—173.
- (**) Les Slaves de Turquie édition de 1844 précédée d'une introduction nouvelle sur leur situation pendant et depuis leurs insurrections de 1849 à 1851 par Cyprien Robert. Paris, 1852 стр. 1—22; увод. А. Ф. Тиљерлинг, Босна, Херцеговина и Стара Србија. Слб. 1859, стр. 609—642. Die Christen in Bosnien. Ein Beitrag zur näheren Kenntniss der Verhältnisse der bosnischen Raaja zu den Turken (v. Pacak). Wien, 1853, s. 1—30.
- (*) Добар наставак историје Црне Горе с дипломатеским странама, јесте: La Souveraineté du Montenegro et le droit des gens moderne de l'Europe, par Jean Vaclik. Leipzig 1858. О букурешком преврату вид. у С. Н. Плаузова у његовој књизи: Румунске државе Влашка и Молдавија у историчко-политичком обзору. Слб. 1859, стр. 242 и т. д.
- (**) Betrachtungen über das Fürstenthum Serbien. Wien, 1851; или у српском преводу: Погледи на кнежевину Србију; у Новом Саду, 1851; стр. 56—73.
- (**) Excesses der Türken in Fürstenthum Serbien von 1839 bis 1863 (Kurze Abzüge aus amtlichen Documenten). Aus dem Englischen. Pest 1863. Или то исто у српском преводу: Ексеси Турака у Србији од 1839 до 1863; у кратком и површином прегледу на основу званичних акта. У Новом Саду,

1863. — Положај Србеје после маџарске војне описано у Sadlawische Wanderungen v. Siegfried Kapper 2 Bde. Leipzig, 1853.

(*) Успомене Ф. П. Фонтана. Писма из главног стаба дунавске војске у 1828 и 1829 год. Дајаци, 1862. Т. I, стр. 113—114, 177—178, т. II, стр. 41—46, 190—204. Учество ване Бугара у војни Руса са Турцима, у грчком устанку, а такође и у њиховим плановима да се ослободе од Турака, доста је подробно испазано у чланку: „Черти отъ военъ духъ у съвременномъ Българии“, који је штампан у бугарском листу „Дунавска Зора“, вјестник за војни — тј. Българии* за 1866, 1868 и 1869 годину.

Оде ћено показати како су неки од вођа грчког устанка били Бугари, међу којима је и тајни Хали-Петро, који предвођаше устанак у Тесалији у време источне војне. У војни 1828 и 1829 год. Бугари су јако учествовали у борби с Турцима, али понајмноге независно од Русије; тако бугарски капетан Ђорђе Мамарчев није пропустио Турцима помоћ која се приминала Сијамстрији. Кад је руска војска прешла преко Балкана, онда је он ојачао своју дружину и ступни у односу са знатнијим становништвом Славиња, замислио је, да оснује Бугарску са седиштем управитељства у Триони. Кроз све вароши у Бугарској прогласиле су проглашење, које су Бугари са одушевљењем предуслетали. Али изненадно у Славињу се појаве 200 Козака, узму под снажу капетана Ђорђа и одведу га у главни руски војни стан. У то доба кроз целу Бугарску крстарили су руски чиновници, који су имали да објаве варошима и сеоским старешинама, „да бугарски народ остане на миру, у противном случају биће кажњен.* Бугари су већ отијавали. Старешине из вароши Славиња и Котела скupили се на општи договор и начинили прасбу Дабићу, у којој су изложили величина страдања бугарског народа од Турака, показујући и на то, како је свака војна Русије с Турском пљима доносила двојаку иссрѣбу: разстројство земље у време саме војне, и гоњење народа од турске власти после руског уласка у земљу, и молили су да им се дозволи да учествују и опробају своју срећу у таким случајима у борби с Турцима и да им се поврати њихов капетан Ђорђе Мамарчев. Дабић одговори, да сад ће време да се Руси брину о Бугарима, и претворио могу се водити само у корист Ромуни и Срба, а за њих ће се издати општа амнистија, која ће им оправдати нешта у војни. Бугарска је депутација одговорила, да султан може издавати какве хоће фермане, али и Турци неће да слушају. Дабић је могао само да предложи Бугарима који су се бојали да остану у земљи, да се преселе у Русију. Бугари су молили да Русија најави пошље свога конзула у Славињу и Котел, да брани становништво њихове који су највише учествовали у војни. „Пре неког времена, речено је у № 6 Дунавске Зоре за 1828 године, дошао је један руски конзул за Славињу и Котел по имени Вишњенко, али он се показао према Бугарима звома нерасположен и хладан. Он се плаши у њихове унутрашње послове и тражио је да угради власт своју над њима, раздвојио је грађане и с тога је називано неслагу и раздор међу самим утијетим пародом. С друге стране његов тумач неки јермено-католик по имени Палле много је наиздао па Бргаре. И тако уместо добра, Бугарима је учињено још веће зло, и они не могају да то трпе, обрате се жалбом руском посластству у Цариграду, које је и прешило Вишњенку у Београд.* Што се тите капетана Ђорђа, њега стражарно одведу у Букурешт, по посао га поставе за варошког старешину у

Снастрији, док је тај град био у рукама руске војске, као задат за испуњење оних услова који су уговорени били у адијанопољском миру. Контибуција, коју су требали по тим истим условима да плате Турци, пала је свом тежином својом на Бугаре, од којих су је покупила насиљем и изнудним порезима. Онда се Бугари стапу спречилити на одсудни устанак. Спремање је трајало неколико година, док триновски митрополит Иларијон редом Грк није издао турским властима тајну завере. Турци су упутили сваки подудетак у самоме почетку његовом, многе казне, а капетана Торђа, који је био један од главних вођа, држећи га за руског чиновника, пошли у Одесу, одакле га уврте у Цариград, а после личног разговора са султаном Махмудом послан у Конију, а отуда на острво Самос, где је и умро и највећој беди. У успоменама Фонтоне налазе се често извештаји о просбама, с којима су се Бугари обратили Русима у време војне 1828 и 1829. г. У II т. на стр. 65—66 он говори: „гоњења, понижења, насиља и сијасет других зала које је народ бугарски трпео од Турака небројена су и неописана!“ Ту ни образовање на добра волја Порте, ни султан, ни „височајни“ хатви (тако називају Турци указе) ништа не помажу. Сталан поредак и законитост то је само подсмеј. Самоволја, насиље, пресирање других народа, то и јесте и биће вазда законитост мусломанске вере. Ујединење и наједињица мусломана са хришћанима то је велики грех у данашњем ставу. Док се та наједињица не учиниши преселењем Турака, не може се ни мислити овде о уређењу које би Бугари могли имати. То је моје искрено убеђење, оно је основано на фактина који су на несретну очевидци.⁴⁵ На стр. 190—192 он каже: „ево ми већ четврти дан живам и међу тим добром Бугарима. Ја се користим овим случајем, да он се ближе упознао с положајем овога народа, који је таку несретну судбу имао. Ја сам питао нашег домаћина па који би се начин могло олакшати њихово стање, и на шта се највише жале. Он ми све напиште шта они траже. Они су исказали у шестнаест татаца. Дајем их теби као најбоља доказ насиља од кога народ пати. Објаснење сваке тачке дају га после: 1) Да будемо сами слободни. 2) Да сами себи судимо; Турчин судија Турчину да суди, а Бугарин Бугарину. 3) Да ни цркве подижемо где год хоћемо. 4) Да сами скучљамо царски динар; а харача да нема у истини и уговора да изна за харач. 5) Вертију сами да скучљамо. 6) Слахија да нема. 7) Субаша да нема. 8) Где Турчин дође на конак он да плати. 9) Да не убијају људе и да не пљачкају по друмовима и кућама. 10) Да се правда подједнако дели као Турчину тако и Бугарину. 11) Да се и хришћанско следочаство призна на суду као и турско. 12) Беглука на овце да не буде. 13) Да хришћанску чехад и девојке на силу не турче и за жене узимају. 14) Да и ми слободноносимо оружје као и Турци. 15) Апарија, беглук да престане, и сваки да плати колико треба. 16) У православним црквама да је слободно звоните. Нису ли истинске ове просбе Бугара? То је прост списак и красноречиви опис страдања овог несретног народа. Овде је изложен коментар. Прочитај још један пут и ти ћеш добити најбољи доказ, да је не само ишње него и сама личност у Бугарској неспурила од самоволje Турака. Али Бугари би се могли држати за сртне кад не би имали друге терете него десетину и харач, али они су подвргнути неизостанним теретима и насиљима. Не само слахије и субаше, но и ма какав Турчин, путници, здунђари, узасењи у бугарску кућу, држе да је све што се тамо налази њихова сопственост. Закон

Мојсјев говори: ти не треба да захелиш ни вола ни жену твога суседа, мусломански закон говори: во и крава, и жена и синова и кћери ако нису мусломани, твоја је својина, ако се тим не може да распротре вера Мухамеда. И тако сваки здунђар, узасењи у кућу Бугарина, не само што ништа не плати него још располаже целим имањем, стоком и људима, као својом сопствености, а често их на силу узму и односу. И штоје још жалосије Бугари ни у вери не могу да нађу утхеке, од ових беда. Грчко свештенство, можда у добро намери да оно што већ имају одржи, постаје послушно оруђе турског правитељства. Па то још није све. Бојећи се да се народ Бугарски са просветом не развије и снесет о народности, грчко духовенство стара се свима срестима да то загуши, и ви, сиљу да уведе у употребу грчки језик.* Ми не говоримо о господованju грчког свештенства над Бугарима, које је доцније изазвало црквено питање, о чему су водили пренирку ослањајући се највише на подржавање Русије, јер би нас то питање и сувише далеко одвело, који су љубитељи упућујемо их на наше чланке у *Московским Вједомостима* за 1866 год. под насловом: „Бугарско питање.“ У брошуре П. А. Безсонова „Нека црта путовања Ј. И. Венализа у Бугарску (У 1830) има неколико интересантних сведочбе о положају Бугара посаје војне Руске с Турцима. Између осталога на стр. 18 списим је верно определен значај Бугара за Турке, овим речима, „Турци не обично муче Бугаре који их спабдевају посцима и изванредним данцима свима (десетиним делом од свију производа) и нај-после отправљају јима и у место њих све теке државне послове, и тако да Турци излубе Бугаре — значи лишити се срестима за излуб. У време војне Бугари служе Турцима као пијонери, сапери, минера, пантоњери дунђери, зидари и у овим радничким батаљонима. У градовима употребљавају их за испралку развалина бастиона, онкона, батеријских редута, т. ј. трајају их свуда и на скаком месту, где је најлегче и где најбрже могу потицнути. Тим је горе за Бугаре што су они најбољи каменари и мајстори у Турској, једном речи, турско господарство и останак у Европи пре свега и готово једино одржава се Бугарском помоћи“.

⁴⁵ Успомене Фонтоне т. II. стр. 112—115. Дипломатска борба за Египатску ствар у 1831—1834 године длино је изложено у *Mémoires pour servir à l' histoire de mon temps par M. Guizot*, t. IV. chap. XXII. Ни у једном од познатих нам списа о Мехмед-Алији и његовим војнама као што је то: 1) E. Mengin *Histoire de l' Egypte sous Méhmed-Ali*, Paris 1823, 2 vol. 2) De Cadalrène et de Brenvry, *L'Egypte et la Turquie de 1829 à 1836* Paris, 1836. 3) De Cadalrène et Barrault, *Histoire de la guerre de Méhmed-Ali contre la Porte Ottomanne en Syrie et en Asie mineure 1831 et 1832*; Paris, 1837, 4) E. von Olberg, *Geschichte des Krieges zwischen Mehmed-Ali und den ottomanischen Pforte in Syrien und Klein Asien in den Jahren 1831 bis 1833*, Berlin 1837. 5) Mouriez, *Histoire de Mehmed-Ali*; Paris 1855. 2 vol., — ма иначи нашли истинитих доказа о намерама Мехмед Алије да је хтео да завојши и Европску турску и заузме место султана; он је само хтео да се оцени од Порте и да оснује у Азији и Африци сопствену државу. Користи које је учинила Енглеска руским мешањем у египатске ствари, јасно се виде из делања самог великобританског министарства, чemu за доказ наводимо овде по већи чланак који је изашао у *Das Neue Portfolio. Eine Sammlung wichtiger Dokumente und Aktenstücke zur*

Zeitgeschichte — (Berlin 1859, Heft I, s. 58—63) под насловом: „Први енглески министар и Русија на Босфору“. У том чланку је казато. У октобру 1831 г. заподела се расира између султана и египатског паше Мехмед-Алије. У пролеће 1832 г. син Мехмедов, Ибрахим паша, вође са својом војском у Сирију, и услед битке код Хомса покори ову област. За тим он пређе преко Таира, и у битци под Копије истреби турску војску и пође правце на Цариград. Султан је морао да се 2 Фебруара 1833 год. опрете к Русији и да иницира помоћ. Француски адмирал Ронсен узвуд се противно тој намори; он није нашао међу дипломатима који су се онда бавили у Цариграду никакве потпоре. 20 Фебруара из Севастопоља излаже ескадра и настани се с војском на бреговима Босфора и опколијају столицу турске. На крају Маја дође из Петрограда грађански Орлов. Он склони султана да без знања његових министара и руског дипломатског агента код Порте да подпише неко парче хартије (a little bit of paper). Ето тако је био закључен онај знаменити Унђајир-Скелески трактат у року за 8 година. Основа тога трактата била је у томе што се Порта обvezала да ће с Русијом бити у сајузу за одбрану и нападај. Због овога сајуза Порта није могла да закључује савезе с другим државама, ако Русија не одобри то. Сви прећашњи трактати између Турске и Русије међу којима је и Адријанопољски, били су утврђени. К трактату је је додат тајни тлакац, по коме се Порта обvezала: да ће у корист царској руској двору забранити да у Адријанопољ пролази пошто ни једна војсна лађа других држава улазити не сме. Овај је уговор био закључен 8 Јула 1833 год. 11 Јула сир Г. Л. Булвер напао је у донjem парламенту из министра спољних послова — садаљег првог министра, корећи га зашто је напуштио султана без помоћи, те је с тога дала призивку да Руси уђу у Турску. Министар је одговорио (види Hansard Parliament Debates, July 11 1833), „да прошлог полгођа султан није тражио од Енглеске помоћи.“ 24 Августа 1833 министар објави (вид. Hansard), „Порта се обратила у Августу (1832) с формалном прсбом да јој се даде помоћ.“ 28 Августа 1833 (види Hansard): „прсба Портине да јој се флотом помогне била је саопштена у октобру 1832 год.“ 17 марта 1834 (вид. Hansard): „Порта је у Новембру тражила од Енглеске помоћ у флоти двадесета, но замаси, и необзирни се за то што је султан припреми на се тројицеве ове експедиције, и за помоћ коју ће јој Енглеска учинила обећала јој нове тровачаче привлачећи и разне уступке енглеским поданицима који стапају у Турској. Као што се види Русија мало веровала енглеским министрима јер је руски посланик подржавао турској посланици. Министар објави у скунштини 28-от Августа 1833 године (види Hansard), „треба признати да Русија не само није повазивала какво незадовољство према Порти што је тражила помоћ од Енглеске, него на против, у то време кад се је захтевање Портине још расматрало, руско је посланство знанично изјавило да му је позната прсба турског првог министра с којом се обратило Енглеској, и како је Русија *geoma интересована* за одржавање целости отоманске државе, то би јој саским пријатно било, кад би енглеско министарство пристало на прсбу Портину.“ Благородни лорд био је несумњив. И онда је Порта видела у какв је положај дошаља, по пријатном том послеса три месеца она се обрати Русији за помоћ. „Велика Британија рекао је министар не жали за то, што је Русија учинила ту помоћ. На против Велика Британија се радује што је Турска мажар где ногда наћи

праву помоћ.“ Народна скунштина 17 Марта 1834). „Најзад ако би Енглеска напала за добро да се умеша, то би поврат египетске војске био заустављен и онда неби било нужно возити руску војску.“ Народ. скуншт. 11. Јула 1833. год.) Енглеска се вије хтела мешати и ако је Ибрахим-паша одржао толике победе јер формалне прсбе за помоћ дошла је Енглеској 3-ег Ноћембра 1832 год. „Зар је, питао је сир Роберт Пил 1834 г., министарство тако мало знало о догађајима на Истоку, да је држало за вужно да чека на формална прсба?“ Покушај радићи противу Египатског паше министар је држало за неуместан, јер: „војна се заподела између господара и његових поданика. Па како тај господар стоји у сајузу с Енглеском, то би било не славесно плетити се у ма некве односима с нашом.“ (Народ. скуншт. 28 Авг. 1833 год.) Али у 1832 год. није сметао њеменитом лорду да преговара са „бунтовним поданицима“ без знања њиховог господара за неке трговачке послове и поставити код бунтовника конзуле и дипломатске агенте. У самој сквари, 4 Фебруара, 1833 год. глава тадаљег кабинета грађа Греј објави у горњем парламенту: „да је у то доба Енглеска стајала у трговачким сајузима с Мехмед-Алијом и не ће да их раскида и попређује своје интересе.“ Онда ни енглеска флота није могла бити поуздано средство за Турску. Енглеске флоте стајале су па ушћу Дјјера и Таха и бавили се блокадама Шеде, да би тако свуда одржала „уставну слободу“. Енглеска није имала ни једну неупотребљену лађу (Народ. скуншт. 11 Јула 1833 и 11 марта 1834 год.) Али Порта није имала више потребе за материјалну помоћ Енглеске. Лорд Конорихтон победилац код Наварина, рекао је 20-от Априла 1836 г. у донjem парламенту: „Мехмед-Алија једином је већ осетио силу наших захтева кад су од њега тражили да он покрене своју војску на Мореје. Премда му је Порта у то време изјавила с претњом не обзирнују се ни на какве представе, да не изводи своју војску на Мореје, овак је за то уступио и покушао своју војску 4 Фебр. 134 г. херцог Велшког рекао ово: „Кад би у 1832 и 1833 т. Мехмед-Алији објавили да несме даље војевати у Сирији и малој Азији, тиме би се војна спримила и онда за нас не би било опасно да дозволимо, да руски цар пошаље своју војску и флоту у Цариград.“ Чудни случајем Енглеска некако у то доба није имала свога посланика. „Ако је идни када држава, рекао је лорд Макон у донjem парламенту 20 Априла 1836 год., где би узил и положај посланика могао да посети користи, или ако је кад год било време у коме би се тај узил и положај употребити могао — то је била турска држава, у оно време за 6 месеци што беху пре 8 Јула“. Сир Стратфорд Ханинг изашао је из Цариграда у 1832 год. Лорд Пенсоба који се онда бавио у Неаполу био је именован за његовог посланика у месецу Ноћембра. „Тогобе, у след овога парећења које су биле нужне за његов предлазак (премда за тај посао стаја готова војска лађа) у нездадно време задржан су те је једва у Цариград стигао из крају месеца 1833 год. (Нар. скуншт. 17 марта 1834 г.) Осим тога министар није имао повода да се бори да Руси незаузимају Босфор, он је са своје стране сумњао, да је у руску војску волјитиву засецала и подела отоманске царевине.“ (Палата општ. 14 фебр. 1839 г. Да, па и Руси нису били толике задовољни. Министар се сумњао: „да би Руси пристали да средину своје снаге и своју столицу пренесу, а то би била неизмено последица освојење Цариграда. (Нар. скуншт. 11 Јула 1833 г.) Осим тога за безбедност Турске постојало је још једно: „част и искреност Русије.“

- „Тој чести и искрено министар је поклањао пуну веровање. Руско правитељство учинио помоћ султану, тим самим уједно се обvezalo да не чини злоупотребу са својом силом. (Народ скуншт. 11 Јула 1833 год.) Шта више 17 Марта 1834 год. Кад је Унцијар-Селешки уговор већ био спроведен факт, министар изјави: „да се он и другови му нису обманули *верујући Русији*.“
- (⁹⁹) Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps, par M. Guizot. t. V, chap. XXVIII, XXXII, et XXXI; t. VI, sh. XXXV. Acht Wochen in Syrien. Ein Beitrag zur Geschichte des Feldzuges 1840. Stuttg. und Tübingen, 1841; s. 155 in-8. Die orientalische Frage und ihre Lösung aus dem Gesichtspunkte der Civilisation von Fr. Schott; Leipzig 1839; 164 s. in-8.
- (¹⁰⁰) Успомене Ф. П. Фонтоне; т. II, стр. 252—54.
- (¹⁰¹) Le seconde Empire et une nouvelle restauration, par Charles Dupuyoles Londres. 1864; t. I, 239—253. Војна с Турском и завада са западним државама у 1853 и 1854 години, Ег. Козалевскаго, Спб. 1668, стр. 11—28.
- (¹⁰²) Le seconde Empire, par Ch. Dupuyer, t. I, p. 254—257. Сравн. чланак Е. Козалевскаго: Путничке записке о славенским земљама, у „Руској Беседи“ за 1859 год. књ. V, стр. 1—38. Писац овако говори о тадашњим одношенима између Русије и Аустрије: „то је било у то доба кад су одношени нашим према Бечком двору дошли већ до изјасне дружбе преко кога се није могло даље и да је било неизрнодно да би морало слабити или да једанпут прекинути се.“
- (¹⁰³) Le seconde Empire par Ch. Dupuyer, t. I. p. 258—294. Војна с Турском и расправа са западним државама, Ег. Козалевскаго стр. 44—46. La Russie et ses accusateurs dans la question d'Orient, par L. D' Estamberg. Neuchatel, mars 1854; Réimprimé à St. Pbg. avril 1854. Actenstücke zur orientalischen Frage, von S. von Joss und. B. I; Berlin, 1855.
- (¹⁰⁴) Sammlung der hinterlassenen politischen schriften des Prinzen Eugen von Savoyen. Stuttg. und Tübingen, 1817; BN, s. 142—143. Geschichte des russischen states, von Ег. Негман В. VI (Gotha 1860); s. 33—35, 459—465. Успомене Ф. П. Фонтоне; т. II, стр. 110—111.
- (¹⁰⁵) Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage von Chr. Tr. Wurm; Leipzig 1858. s. 379—430.
- (¹⁰⁶) Das türkische Verhängniß und die Grossmächte. Historisch politischer Beitrag v. Franz Schnselka. Leipzig 1853; s. 105—141. De la neutralité de l'Autriche dans la guerre d'Orient, par un Européen. Paris, 1854; p. 53—137. Аустријски владари свагда су биле послюна Германизма на Исток. Тако је Јосиф II писао прускому краљу 12 Јануара 1788 године: „J'espere que V. M. ne meconnaitra pas la legitimite de mes pretentions, et quelle ne sera pas moins mon ami, quand même je germaniseraï quelques centaines de milliers d' Orientaux.“ Hormayr, Lebensbilder aus dem Berfreiungskriege; Jena, Bd. III, s. 11—12. У време источне војне Аустрија је тежила такође и томе.
- (¹⁰⁷) Memoires pour servir d' l'histoire de mon temps, par M. Guizot, t. VII, ch. XVII, p. 264—282. Russland-Politik und die Donaufürstenthümer, von General C. L. Graf Fiequemont; Wien 1854. — Еве каки се извештаја налазе о одношенима Бугара и Русији у време источне војне. У писму г. Алабина записка о војни 1853, 1854, 1855 1856 год, Издана 1861 г. чести.) „Добив до-зволење начелника војске полковник Вибиков смести се са стредцима на три тамца и оде с њима у Турскуј, где су га на брегу тамош. обитаоци дочекали са раширеним рукама; свештеник је изншао на сусрет с крестом и у одејди а старци поднесли со и хлеб. Сусрет је био пун радости. Бугари су љубили наше солдате као рођену браћу; частили их вином, лебом и рибом; збориште да је дошао час ослобођења и да ће на појас Турска сви поћи с нама противу утвретача и боле да сви помръту, него да дочекају да им се Турци пократе у Турскуј. Бугари су тражили само оружје, праха и олова и предлагали нам помоћ при заузимању првих тачака. Опколил град и наместив на важнијим местима страже, Вибиков позвао становнике да спреме потребне лађе па да помогну прелазу наше војске. На њих сав пођу на обале и тог истог дана од Турскуја отише се флота, која на брзо попледе са собом са острва сав баталјон стрелца који је заједно са педесет козака састављао сав гарнизон Турскуја. Дошао у Охридницу ја једма посетим Турскуј. Како ми је било чудно у души, кад сам скочио из чамца у гомилу радосних Бугара! Свакога од нас овде предузрећају као друга, као милога госта. Старци деца с попосом и светлапо су пршили на својим грудима и капама крстове од хартије, други више беззапленији нарецивали то свето знамење на својим капама. Ми разумемо њихов говор, и они разуму наш. Народ овај није нам туђ и непријатељски; не, на свакоме кораку видиш да су најто стари пријатељи који су готови да хргтију свој живот за нас и с нама, и да деле судбу нашу, знајући, да осим тежње да им помогнемо у несрћи, код нас нема других жеља. Бугари имају све елементе за више народне цели. Не гледајући на њихове столећне патње под тешким јарлом Бугари су очували у чистоти своје права и начин живота, правду веру својих отаца, што им осигурава бољу будућност. Бугарска је колевка наше народности, колевка наше вере, одакле су пали пријни зраци на земљу нашу; колевка језика нашег. Зар после свега не треба да им се зато одужимо, и повратимо њихова права, и ваквс њихове вере у првашњем сјају њеном! Бугари нам гомилама долазе на острво као гости. Подковник Вибиков дазвао је сјајан ручак овлачија војске по обале овога острва, које је окренуто Турскују кога надирајује густа шума. Бугари долазећи гомилама, частили су нас вином, ражијом, музика је гремела цео дан; они су овде радосни због Руса*. (част I стр. 173—174). „Давна смо имали светаност у Турскују празновање које ће вечно остати у памети обитаоца. Јуче смо им казали да ћемо у њиховој малој црквици служити службу и држати „благодарење“ за наш прелаз преко Дунава овамо у Турскуј. Они су то примили са радошћу. У 9 часова изјутра начелник војске са великом пратњом, сви у луној инфорни, оде у Турскујску цркву окружени свима варошким сталежима у празничном оделу и са пуним рукама различног мириласавог цвећа. Црква једва ако се што разликује од обичне куће, са малим дрвеним крстом на једном углу зданија; црква је упала у земљу, мрачну и тавна... али сад је осветљена новом светlostи светаности и славе. Црква беше цуна, напред су стајали луди, а за њима жене. Тек што је генерал ступио на црквени прај, а оно оточне служба. Бугари падну на колена, млади се заплату, млади подигну руке к небу као да служба долази од престола господе бога живота, као да се никад такав глас није чуо... Службу је вршио наш свештеник. Бугари су се молили од свега срца кад се чуло име нашега цара. Они су говорили да нашим долазком постаје за них знатно преме. После службе праћени јеком звона и народа дођемо до наших чамаца и. т. д. (стр. 178—179)

— „Бугари су нам одани и желе да се с нама бију с испријатељима нашим само да им дамо оружја и барута. Ми им дадосмо оружја, барута и олова, Више им нисмо могли дати, јер не имадосмо одобрења за то. Али онет зато Бугари су нам велике помоћи и олакшице чинили, као у томе, што су нам давали нужне потребе за војску шешницу, јечам, со, маст, хлеб.

(Стр. 180) — „Тек што смо заузели позицију, кад нам житиљи ванокните изашају на сусрет донесав нам свакојака јестиви не тражећи ни паре. Свештеник нам донео мед и шеншу, а ослали млеко, сир и вино. Свештеник је с разашу прочитао нашу проглашавају на бугарском језику коју смо распроснитирали међу околним становницима и срдачно је пољубио тај листак хартије. Ми предамо свештенику један свежан проглашавају да их распостре у околнини. Оне су биле напишане на бугарском језику, нашим прженим словима без „тигле“, на њој је био потписан генерал — фелмаршал књаз Варшавски, гроф Паскијевић Јеривански без места где је издата и времена кад је издата. Ево именог садржаја*. Нашој једноверијо браћи што живе у турским областима. По воли господара, императора Всерузијског ја уђох с његовом победносном и христолубивом војском у земљу, где ви живите, не као испријатељ и да замладам вами, него с крстом у руци и са светим знаменем за богоугодне цели које се и решимо на ово. Једини цел нога благоверног и Всемилостивог господара јесте браните цркву Христову, чувајући вас, именују првославну дену. Није ово пријателски кад се руска крај за вас пролева, и божјом волом није се бадаш ни пролевала. Том су краљу попрскана права што их сада нека наша браћа уживају, чији живот није тако несрћан као и наш. Дошло је време браћа да и ви добијете наша права не само у речима него и на делу. И тако нека сми знаете да је Русија једна цела: да очува свету цркву, нашу општу мајку и ваш останак да вас нико неможе самовољно ухапсити. Браћа у име Христа који је ускрео па избављење човечанства! Ајдете да се сложимо па овите дело за нашу веру и наша права. Наш је посао свет, Бог је па нашој страни — он ће нам помоћи!“ (Стр. 204—205)

(105) *Aktenstücke zur Orientalischen Frage*, von Jasmund. Bd. II. s. 214—216. *Annuaire des deux Mondes pour 1853—1854*; p. 706—713.

(106) *Das serbische Volk in seiner Bedeutung für die orientalische Frage und für die europäische civilisation. Eine Dankschrift*. Leipzig. 1853; s. 1—64. *Das Staatsrecht des Fürstenthums Serbien*, von E. I. von Tkalc. Leipzig. 1858; s. 278—280.

(107) *Die Beziehungen Oesterreichs zu den Donaufürstenthümern in den Jahren 1854—1857*, von Alfons Graf Wimpfen, u *Oesterreichische Revue*, 1864. B. III. s. 222—235.

(108) Из рукописних извора.

(109) Чланак Вимпфена у *Oesterreichische Revue*, 1864. B. IV. s. 240—248.

(110) Прилог за новеенилу различних заведења у Србији, нарочито артиљеријском, од времена владе Александра Карађорђевића, у оно време од једног очевидца списан, у Зборнику Ј. Хаџића: *Оглашало Српско*, св. 4, стр. 101—112. *Oesterreichische Revue*, 1864, B. IV, s. 248—255.

(111) *Verhandlungen und Beschlüsse der Deutschen Bundesversammlung in der orientalischen Angelegenheit mit den dazn gehörigen Aktenstücken*. Leipzig, 1855. — *Rusland, Deutschland und die östliche Frage*, von G. Diezel. Stuttgart, 1853. — *Die östliche Frage, mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, v.

K. Hagen, Frankfurt a M., 1854. — *Deutschland und die orientalische Frage*. Nürnberg, 1855.

(112) *Aktenstücke zur orientalischen Frage*, v. J. von Jasmund B. II, s. 216—219.

(113) Протоколи бечке конференције види у *Aktestücke zur orientalischen Frage*, von J. von Jasmund; Bd. II. s. 81—200, 324; а такође: *Делање бечке конференције у званичним актима (прилог с Српским Новинама)*. У Београду, 1855. стр. in 8. Протоколи париског конгреса у Јасминду ч. II стр. 363—473. Одношај Русије и Француске к питању о сметима местима и националанса пркоса на истоку, одношај Испанске к источном питању у овима и значај хатихумажума 6 (18) Фебр. 1856 год. потпуно претресени у спису: *Die Reformen des Osmanischen Reiches mit besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses des Christen des Orients zur türkischen Herrschaft*, von F. Eichmann. Berlin, 1858.

(114) Из рукописних извора.

(115) Српске Новине за 1857 год. №№ 110 и след. прилог № 31 такође приказе очевидца.

(116) Српске Новине за 1858 год. № 54, 62, 70. Прилог № 32. Приказе очевидца.

(117) Српске Новине за 1858 год. од № 134 до краја године, и за 1859 годину од № 1 до 23. Прилог № 33. Срп. такође чланак М. Милењевића; Приказе очевидца о скупштини у руској беседи за 1859 год., би. I., стр. 139 и след.; његово писмо из Београда у руској беседи за ту исту годину, би. I., стр. 140—145. Што се тиче става у склону се Србија налазила у време кад је проглашен Карађорђевић из ње, сама подробна сведочанства могу се добити из књиге *Tkalac: Das Staatsrecht des Fürstenthum Serbien*. Ова је књиша издата ове године кад се скучила светоандрејска народна скучаштина, и представља савршени најпрви српске управе пред повратак Обреновића у отаџбину, које се у многоме после изменуло. Ма ћемо наћести нека дата која се налазе у њој њизи. Тако из ње знајмо, да је спомашња трговина Србије у 1856 год. имала обрга на 190 милијуна гроша (око 11.075.400 талира), од којих 102.000.000 гроша дала је за извоз из Србије, 63.500.000 на увоз и 24.500.000 на пролазни транзит. Школски фонд на крају 1856 год. дошао је до 67.800 дуката т. j. 214.800 талира, расхода последње године било је 15.400 талира, прихода па 56.700. Буџет Србије 1857 био је овакав. Расхода су били на: 1) плату књазу 85.714 талира; 2) дивак Порти 106.153 (по Купреју); 3) поклон цариградском патријарму 409 талира; 4) плата советницима 53.614; 5) књажева канцеларија 30.484; 6) попечитељство унутрашњих дела 847.030 (из ове цијере ишло је и за војску 172.000 талира); 7) попечитељство правосуђа 142.766; 8) попечитељство народне просвете и пријењих дела 88.721; 9) попечитељство инвалидије 211.874 (из ове цијере трошило се и за руднике и друге заводе 146.049 талира; 2) регала 188.000 (овде је и поштански приход па 16.000 с рудничима 64.090); 3) дакака 894.400 и 4) ћурични приход па 216.700 талира. У Зборнику Јов. Хадића „Огледало Српско“*, у св. 4, стр. 112, збори се, да се по одласку из Србије 1842 год. Михаила Обреновића у државној каси налазио на месту 17.413.803 гроша. За време Карађорђевића издато је: на Мајданек 10.525.543; на купонање имаша 8.235.400; на оружницу и баруталу 1.010.986; на ергелу 591.112 гроша; свега изнадредни расходи износили су 27.252.411 гроша. После одласка Карађорђевића у тој истој каси нађено је на месту и у векслама 19.005.772 гроша*

Што се тиче оног преврата у Србија који је оборио Михаила Обреновића и довео на његово место Александра Карабеђевића имамо да дадамо следеће сведочбе: „Трошкови приликом народне буине у Августу 1842 год., па до 25 Августа 1843 год. Следујуће је исплаћено из копечитељства општине:

1) Књаз Михаило подаљен у Крагујевац противу г. Вучића потрошио је	2.720 дук. п.
2) На Врачару простим војницима у логору, месо, јечам, сено, дрија, хлеб, чанци, лонци, кашике, тестије и остало	15.680 > >
3) Војницима и официрима учињена награда	7.000 > >
4) Лицима заслуженим у народу преко г. Вучића	2.875 > >
5) Гоњеним трговцима и прочим виднима	3.272 > >
6) Накнада учињена неким старешинама и страдалицима	1.710 > >
7) Камил-паша бил. београдском валији	5.000 > >
8) Шекаб-ефендији комесару портиону	5.000 > >
9) Емили-ефендији за бераг, хромје књаз што му је дао	2.000 > >
10) Камил-пашином ирилажу, Диван-ефендији драгоману	8.000 > >
11) Шекаб-ефендијином монцији	100 > >
12) Секретару из Бече у посланству Порте са орденом књазу	200 > >
13) Рисат-паши у Бечу (500), Акиф-ефендија (200)	700 > >
14) Богороди Стеваничу у Цариграду преко Алексе	1.000 > >
15) Стражарима у Београду око топова, касарне и Дунава	10.940 > >
16) Дејурна на две скитање у Топчидеру и Крагујевцу	7.000 > >
17) За писмо његовом величеству императору Николају преко Беча	100 > >
18) Књаз Александар путујући у дванаесту по народу	2.000 > >
Свега	68.097 дук. п.
	или (215.550 тал.)

Објаснење к I-вој чести.

Стр. 28—31 „Писмо Стефана Стратимировића православног српског и валахског народа митрополита, у угарском краљевству постојећег, послато преко руског протојереја А. А. Самборскаго господару императору Александру Павловићу у 1804 години, о ослобођењу народа српског у општи*, било је подробније штампано у „Чтенијах В. ин. обществе историји и древносте росијских“ за 1868. г. кн. I, од V, стр. 238—256. У предговору ове књиге говори се, „да код кнеза Адама Чарторижког, разуме се, прочитате размишљање православног митрополита о Положима и језујитима, што га је он исказао у његовом писму, није могло имати успеха, и с тога је враћено у оригиналу Самборскому, шта више и са изводом на руски из њега.“

Стр. 247. По уверавању Кунберта неки су Срби пристанак императора Николаја I да Турци остану у Београду и после адријанопољског мира, сматрали као жељу Русије само да патера Поргу да с њом заклучи балтијански уговор, који је утврђен 9 (21) Јула 1832 у Кутахији, сајму које је у околини Цариграда и у комисији са сеоцем Балти-Лиманом. Под именом ових балти-лиманских уговора био је више познат трговачки уговор између Русије и Турске, који је потписан 18

(30) Априла 1846, и конвенција о заузимању румунских кнежевина са руском и турском војском, потписата (1-е Маја) 1849 године.

X. 1. Окривљујући акт што га је српска народна скупштина предала турском комисару 23. Јула 1840 године.

I. Вучић је крив:

1. У томе, што је у прошој години принудиши солдате на предају, заповедио скинути с њима одело и тим, преко свога најхова договора о предаји, обесчестити их, а осим тога самонадно заповедио извалити пред фронтом у благо капеа-мајстора Шлезингера и избити па мртво име не разбирајући, је ли он у ставу издржати такав бој или не; исто тако заповедио је те је бијен и сабљар X, Јоанес починивши и млада друга недела. Тако даље он је, противу устава, попредио слободу личности избивши човека певника и који није подлежао казни, јер ако је ову он заслужио, онда је већало туђи све солдате; ако ли је са солдатима било уговорено, да се они по предаји могу повратити слободно својим кућама, то је неправедно било туђи Шлезингера, који се тако исто находио у редовима тих солдата, што су у то време положили оружје под условом, да их мирно распусте кућама: таквим поступком он је деста нарушио свој уговор па и сами устав, тим више, што је доције судским испитом над Шлезингером доказано, да он није крив, ма да га је Вучић сматрајући га кривим, и заповедио везати заједно с осталима, који су се више од свега желили освештити, и паредно затворити.

2. У томе што је он руководио оне, који су се зеверили не само дишти права на књажеско достојанство династију Обреновића по и са свим искоренитије. То се доказује мјотим писмима, која је он писао пародним старешинама у то време кад је био наместник књажеског достојанства и тим, што је он један од оних старешина, који су се у прошој години побринули послати у народ комисију под изговором да да тумаче народу устав, а у самој ствари то је било за то, да би се право садашњега књаза на књажеско достојанство изменило и на друго лице пренело. То је поступак такав, за који се сваки који се више или мање умеша у подобно дело, може по законима свају просвећених држава назвати бунтовником, за што се увек прописују више казне.

3. У томе, што је намеравао подићи буну још у време зимње скупштине, кад је к нама дошао наш свети књаз из Цариграда, као што се то може видети из његових речи, говорених воју у његову дому у присуству многих старешина, што су сасвим ради преговора.

4. У томе, што је тајно, по договору са својим једномишљеницима, радио на томе да би постао књажевски саветник, преступив тиме устав, који изреком определује, да знанија у Србији даје књаз а установљавају се законодавном власту. Законодавна је власт у нас књаз у сагласности са саветом; по томе би даље требало, да књаз са саветом у напред реши, јесу ли нужни књазу саветници и тако би најхова потреба била доказана и њихова места таким начином установљена, тек тада би долазило, да књаз изабира себе саветнике и да их обвародује указом, а не да их порта поставља без знања свају, што је довела до тога да су ги чиновници радили на понижавање књаза, разносења неистраноста на страну: ово је царска земља, па тако би требало, да се сви покоравају њему, Вучићу, као што јој је разбисоно па и сад још разноси. Једном речи тиме што је он начињен за саветнике

књазу, нарушено је народно право и коме чиновнике назначује књаз српски а не висока Порта; а почев је овај то учинил да интиматама Вучића и његових једномишљеника то је он и криј у том случају као нарушилац устава.

5. У томе, што је на неколико дана пре доласка књаза Михајла из Цариграда, после пошто су се кућама разнешли из Београда солдати који се побунише у след гајних интрига постављенога над њима помоћника начелника војске, Храни-саваљића, што је он тада дошао рано из јутра у касарну као намесник и заповедни солдатски да се поставе у ред, стао је овако говорити: браћо! књаза вам од мене и од целога савета што и ви наисте отишли пре три дана с овим солдатима; ако хоћете дочекати књаза, чекајте, проз три или четири дана он ће ту бити, ако нећете чекати, то вас ми не можемо принудити, а за то кажете сад, хоћете ли чекати књаза или не и кад већина солдати одговори: хоћемо и мајлића; не ћемо, он овега рече: „кад нећете ми вас држати неможемо“⁴, и повторив неколико пута то питање додаје је: кад нећете књаза да чекате, ми вас неможемо приуштавати, узмите вашу капу на једне кућама, а кад вас зову дођите овега. Уз то је говорио пред солдатима и оваке речи: „ја се не боји никога ни књаза ни совета, ни почеатела, ни митрополита, и нико не треба да се боји никога, ми смо сви равни, што је књаз то је и свијаш, што свијаш то и советник, што советник то и терзија, а што терзија то и судија, што судија то и ја, сви смо ми једнаки; не треба да се само једна греје на сунцу, а ми сви да стојимо у ладу, и само један да поднесе главу високо а ми сви да гледамо у земљу, но вада сви да гледамо горе и сви да се грејемо на сунцу; ја се не бојим никога, само се бојим устава, па то ћу рећи и књазу Михајлу, као што сам говорио и његову оцу; чујете сви, шта ћу му рећи у очи кад дође, и ако он не буде радо по уставу, ја ћу га протерати и она; но нека нико не мисли, да сам ја прогнао књаза Милоша својом власту, не истога је прогнао устав. Ево ми у целију царских фермана, и ви ћете видети, шта ћу учинити с књазом Михајлом, ако се не хтедиме вадити лудаки, ил треба да имамо једнога књаза, па ма ко то био, књаз Михајло или ко други, вада је то све једно; ил нико не мисли да књаз може да чини у земљи све, што хоће; он мора да слуша народ и да чини ово што народ хоће и што заповеда“⁵. Из такога тумачена слободе и једнакости пред престима солдатима види се јасно, да се Вучић до доласка књаза Михајла старао подићи народ на буну противу књаза, држећи, да ће солдати, повративши се својим кућама, изручити његове речи сродницима и осталоме народу и да ће подстrekавати народ противу књаза.

6. У томе; што је сад око Вучића дна, дознав да се народ дуже противу њега за његове разне поступке и давши књазу молбу о оставци, неправедно скривава књаза, говорећи у њој, као да би књаз потпуњавао покрет у народу, што он никад неће моћи доказати, јер народ види и зна, шта су Вучић и његови једномишљеници урадили докле су уназадили Србију и докле могу још уназадити, да су они готови указате услуге Турцима на штету народних права, што су добијени после толиких напрезања, а при том једино у цели да насите своју користљубивост, да сатру књажево насле и тим да учините политичко биће Србије.

7. У томе, што се бацио у наручју Турцима оклеветавао народ, као да је он устао жељећи да га зграби и убије без суда, назван и описујући народ посредством својих агената, који припадају његову само друштву — бунтовним. Народ није убијао никога, а тим наставе Вучића, које га би он предао на суд својој власти као што је то учинио с прогоном Непадовићем и Лазом Тодоровићем, који пеби били ни везани, да нису стали викати на народ, који се скупио у Топчидер рада тога да пре-

ставе књазу своје жалбе на Вучића, Петроњевића и Симића. Устав нам показује судове, који имају права судити србоне Србину за сваки преступ и за свако дело. Но кад би Вучић био прав, то зашто да бежи Турцима, зашто се смело и спокојно ивије предао српском суду. И у колико га само отиадишиће од своје браће Срба учинило недостојнији да се назива Србом, у толико је он исто криз и за то, што посредством пештанских новина пушта по свету оглас, да је побегао Турцима, да би спасао свој живот, може бити, да га савест његова и осуђује на смрт па за то је он тако и боји за свој живот. Но што се тиче приrode, који је устао за своју сопствену безбедност, ту се може рећи, да он није никога убио и никоме није учинио никаква зла, него је супретајући се ма с кима од оних, који су се старали обратити народ на страну Вучићеву, хлатао их и предавао својој власти, непојмљиво, е даље тако се Вучић могао бојати за свој живот! То он ивије па за шта друго учинио, него за то, да би расправио дело до немотућих граници и да би склонио писку порту да пошље својега чиновника и да се умеша у наше унутрашње послове, па да народни права односно блистателне Порте тако стоје, да се сви народни одношави у њиховој делини отварају пред вортом средњом нашега кану-ћехаје, који станије у Цариграду, а не тако, да би се она међународна распаре с појединим лицима, за шта су уставом постављени судови. Што је даље дошао поштовани Муса ефендија крије је Вучић; Вучић је криј у томе, што су Турци заштићавали од судова толике остале злочинце наше, Вучић је криј, што се блистателна ворта у правос народним правима умешала у наше послове, који припадају нашим судовима и там истим учинила потрему у ономе делу, у којем би требала да нас заштитије од другога и да нам не напоши никакве штете.

8. У томе, што је у време кад се находио у граду под изговором, да је њема сигурности изван града, излазећи у штету на Кalemegdan, врећао и градко пред многима књаза и књажеву породицу, па то чинио и у писмима па неке наше народне чиновнике.

9. Савајући о неким партајама, сејао је својим писмима раздор међу народне старешине, као што се то види из писма његовог од 16 Децембра 1839 године, које је писао Мајићу.

II. Петроњевић је криј:

1. У свему, што је казано о кривици Вучића под № № 2, 4, 6 и 7, а нарочито у томе, што је имао тајну преписку с Цариградом и што је признао пајашне учесниче у томе, да је блистателна Порта приодала књазу чиновнике, о којима се у уставу изговорише речи.

2. У томе, што се мешао у судске послове, подржавајући страну једнога на штету другога, као што се то види из његовог писма председнику окружнога Јагодинског суда Матији Тирићу од 10. Децембра 1839. године; и што је там писмом нарушиво правитељствујући тајну која се тицала закону о „шештству“, штоје имао бити издан.

3. Што је у присуству осталих чланова савета у намесништву претио народу да ће се постарати, да овега по окрузима Србије заповедају турске војводе и субаше.

III. Лаза Тодоровић криј је:

1. За то, што је и он учесник тога друштва, које је написало листићи друштву Обреновића права на српско књажевство и пренети то право на друго лице.

2. Што је путујући у прошлој години по народу да му по настављену тумачи

устав и законе, хвально врание покојнога Карађорђа, а тиме је ишао на то, да народ спреми на избор Карађорђевића за српскога књаза на првост Обреновића и његовога уставом утврђенога права, чиме је он не само преступио границе својега посланства но је се извршио тај преступ, који је општирије описан у кризници Вучићевој под № 2.

IV. ИЛИЈА ГАРАШАНИЋ КРИВ ЈЕ:

1. Што је учествовао у горе поменутој „уставотворачкоатној“ комисији и што је припомагао свему, што се тиче преноса права на књажеско достојанство с Михајла Обреновића на друго лице.

2. Што је за Вучићем и Петроњијевићем отишao онога часа у град чим је чуо, да народ штете рачуна за њихове поступке, и што је као начелник војске, оставио њу, издао својега књаза и отаџбину.

3. Што је напрасно, кад је војена каса била разрабљена, два невини солдата, који су те похи били на стражи код касе, тукao без икаква предходна испита и у први мах на света три Јерарха у време божије службе, а други пут на Сретенје Господње, ударно првоме у оба пута до 800 удараца са штаповима и батинама, а другоме око 400 мучећи их и не давајући им спавати, пет дана и пет ноћи; а подозревајући за крађу на многе чиновнике, закланao их је без икаква предходна испита, једино за то, да би пред светом загладио своју крајњу немарљивост у дужности и безбрежност о чувашу војене касе.

V. МАКСА РАНКОВИЋ КРИВ ЈЕ:

1. За то, што је и он био члан комисије, која је ишла прошле године по народу ради тумачења устава, а тајно врбовала људе, да траже Карађорђевића за књаза.

2. За то, што је јасно гонио оне, који су му долазили на суд, а о којима је знато, да се не држе системе Вучићеве, као што је на пример поступао с Онујићем из Трста.

VI. СТОЈАН СИМИЋ КРИВ ЈЕ:

1. Што је он једномишљеник Вучићев и што је писао своме брату Алекси Симићу у Цариград, да ради под високе Портре о камиковану советника књазу.

2. Што је, као једномишљеник Вучићев, по тајном договору с њим, издао тајну заповест комисији за тумачење устава, да убеђује народ да тражи за књаза Карађорђева сина и да гради породицу Обреновића.

3. Што је све предлоде повечигалства унутрашњих дела, које је онда дознал, да комисија прави смутње по народу и о томе јављало као намесништву тако и совету, одбацивао у совету тим, што је свагда послата му о том акта враћао без икакве приметбе, а с налогом, да се по њима не чини икаква употреба.

VII. СТЕФАН СТЕФАНОВИЋ КРИВ ЈЕ:

1. У томе, што је Вучићев и, као остали једномишљеници Вучићеви, не пријатељ данашњег законитог поретка, што је и он остао у Београду с Вучићем, давши књазу изјасненje, да правитељство нема и да по томе он ише да иде у Крагујевац с књазом.

2. У томе, што се од чести договорио с Петроњијевићем а од чести и више сам, као понечитељ правде, мешао у судске послове, разбрађујући за њих и тра-

јећи, да се жалбе и одговори на њих предају њему и да сва истрага иде преко њега, а где је он заповедио, онде се дело и предавало суду да га пресуди. Таким поступком својим он је преступио границу круга својега рада, за шта је без икаква изговора крив, јер је његова дужност била да нали на судове да што брже суде и да не одузимајуће дела, а не да даје налете, како ће судови да суде овога или онога.

3. У томе, што је председницима судова тајно писао, да се мешају у дела друштвенога спокојства и сигурности, пратећи ко шта говори и посебавајући које чије домове (као што је то било у Шапцу) и да му о свему томе изјављуј. И тако је он од судија начинио својим испуњеним и начао се у ствар, која по устројству централне управе припада министарству унутрашњих дела, у следећем су се и родиле међу неким судовима и окружним начелништвима несагласности.

VIII. ЈОВАН ВЕЛКОВИЋ, ЈЕФРЕМ НЕНАДОВИЋ И ЛАЗАР ЗУБАН КРИВИ СУ:

1. У томе, што су и они, као Стефан Стефановић, једномишљеници Вучићеви, а то се види из њихова изјављења од 2. Јула ове године, у којем су напели узроке, са којих не иду с књазом у Крагујевцу.

2. У томе, што је из тога друштва Лазар Зубан у прошлој години, по одлазку Милоша из Србије, подстrekавао тајно посланике народне скupštine, да вичу против неких непријатеља лица, како би их прогнали из Србије сачинив им за ту цел и саму жалбу, за коју ми желимо, да се као незакона и лажна, одбаци и уништи.

3. У томе, што је тај исти Лазар Зубан употребио своје перо у корист пропагандика садашње управе, састављајући све оне поруге, које је Стојан Симић давао печатати у нештанске новине, где је уметао жалбе својих једномишљеника против књаза, његове управе и целога српскога народа и уверавајући да се народ буни.

XI. МАТИЈА НЕНАДОВИЋ КРИВ ЈЕ:

1. Што је и он, као Вучићев, остало у Београду, очекујући портина комисара, да се суди с нашим правитељством подобно осталим једномишљеницима Вучићевим, не обзирући се на то, што нам је устав дао судове, који требају код нас да суде.

2. Што је и он један од оних, који су тежили за поретком што је постојао за времена Карађорђева и који су жељили, да се прво владе пренесе на породицу Карађорђеву и тим је устав нарушен.

3. Што је, као и сви остали, који пису хтели иди за књазом у Крагујевцу, оставио своју службу, које је већ по самоме томе морао бити дешено.

X. СМЕДЕРЕВСКИ ОКРУЖНИ НАЧЕЛНИК СТЕФАН ПЕТРОВИЋ КРИВ ЈЕ:

1. Што је познати присталица свете, о чему дозна, да го жељи Вучић и што се трудио извршивати све његове планове и делом и словом.

2. Што је и он, као остали једномишљеници Вучићеви, оставиле своје званије, одрекао се српских судова па онда побегао најпре у смедеревски а за тим у београдски град те тиме учинио јасну издају, као и остали претицици, тражећи суда у Турака и не обзирући се на то, што су уставом определени судови, који имају да суде свима Србима.

XI. ПОМОЋНИ ПРАВАЧКОГ ОКРУЖНОГ НАЧЕЛНИШТВА ЂУКА СТОЈИЋЕВИЋ КРИВ ЈЕ:

1. Што је и он, као један од највећијих приврженика Вучићевих, помогао прошле године комисији, која је врбовала људе у кораст породице Карађорђевића и рутила.

ђеве и непрестано ишао противу својега начелника, који је устав разумевао боље од њега, гређају како њега тако и чланове књажеве породице.

2. Што је у јесен кад је народ пошао у Топчидер да се жали књазу на злоупотребе Вучићеве, покушао стати против њега и кад своје намере није постигао, одбегао Турцима у шабачки град, а скоро за тим Вучић у Београд, оставив своје звање самоволно.

XII. Помоћник КРАГУЈЕВАЧКОГ ОКРУЖНОГ НАЧЕЛИШТВА РАНКО МАТЕЈИЋ КРИВ ЈЕ:

1. За то, што је био главни орган и оруђе, средством којега је комисија у Крагујевцу обматијавала људе и пагонирала да грађе за књаза Карапољевића у ово исто време, кад је књаз Милош био већ назнамеован књазом.

Приметба. Због тога поступка чујео, да је попечитељство унутрашњих послова протестовало пред тадашњим намесништвом и казало представити људе, који су говорили о томе у след решења совета и намесништво није испитивало до доказа књаза у Србију и тако је сва ствар на том и остала, јер је књаз издао опроштај свима, који су били окрињени до тога времена за политичке преступе.

2. Што је, облизећи претпостављену му власт, сам водио тајну преписку са Стефаном Степановићем и осталима Вучићевцима против књаза и давашћета законитог поретка.

3. Што је јесенас кад је народ устао да се жали књазу за разне злоупотребе на старешине, који су у његову отсуству управљали Србијом, а само за то, што су се жалили и на њега, самоволно оставио своје звање и отишao у град Вучић, а по томе дошао у ред отпадника од наше отаџбине.

XIII. ЧЛНОВИ ШАВАЧКОГ СУДА КРИВИ СУ:

1. Што су преступили своје службене обвезе, чинили истраге по Шапцу и по књиџици тражили књаза Милоша заборављајући, да се њихова дужност састоји у томе, да суде а не да чине полицијске надзоре.

2. Што су противићи се народу, који је пошао био у Топчидер да докаже књазу своју приправност и да се жали на злоупотребе Вучића и његових једномишљеника, павукајући себе таку пржњу, да се већ никојим начином не могу остати у Шапцу.

3. Што су подбадали народ на жалбу противу окружног начелништва за то, што је они наредило да се ухвате ћелији злочињеници, и народу тумачили како су хтели тај чланак устава, где је стајало, да не може нико ни тајно ни јавно бити гоњен без надлежног суда, заборављајући да само тада може радити кад полицијска власт ухвати преступника, ради чега није ни мало од потребе предходно закључење о затвору, јер обвеза полицијске власти онога часа извршује то, по свим својим звањима и по нечтаним законима, које о томе ина, не очекујући ни чијег налога за то, во једино уверавши се о рђаним учинишћима кричевни. Изгубив то из вида, они су подијавали на жалбу противу Гератовића сељана, који су књему дошли и били су проузрокователи тога, што је у тај дан у здану окружнога начелништва произимала буна, и начелништво је имало доста муке док је народ унирало и распустило га кућама; они су даље кризи узурјаности, што је причинила у Шапцу 2. Јуна.

4. Што су једномишљеници Вучићеви и што су водили тајно преписку са Лазом Тодоровићем за све време, кад су се Вучићевци јавно одговарали од књаза, као

што то сведоче нашом полицијом укважена тајна писма Лазе Тодоровића, што их је он писао тим судијама преко шабачког надзорника тадаских капија.

5. Што су људе, које им је окружно начелништво предавало као преступнике, отпуштали слободне и то само оне, за које су знали да су једномишљеници Вучићеви.

XIV. СИМА МИЛУТИНОВИЋ САРАЈИЛА КРИВ ЈЕ:

1. Што је у време, кад га је полиција хтела да преда суду ка то што је укуповне речи просинао јавно противу књаза и чланова књажеве породице, бегао у град београдски Вучић и његовим једномишљеницима, и себе показао као јавнога противника књаза и његовим давашћим управе, ставив се под заштиту Турака и не глађајући на то, да је српски устав дао права српским судовима да суде свима хришћанима и јеврејима у Србији.

2. Што је у време кад је био у граду, писмено оговарао књаза, његову по-родицу и његову управу преко загребачких новина и као и Лаза Зубан помагао веома Вучићевој странци.

XV. МИЛУТИН И ЛУКА ГАРАШАНИЋ КРИВИ СУ:

1. Што су и они Вучићевци и задети непријатељи књажеви и његове породице, та који су помагали Вучићу у свему.

2. Што је Лука Гарашанић онога часа утекао у град Вучић, предао се под заштиту турске власти и одрекао се српских судова, кад је видeo, да народ иде противу Вучићевца.

3. Што је Милутин Гарашанић тражио и поткупљивао људе за вођење тајних писама Веџи нахи у Босну и на убијство младога књаза највећ.

4. Што обојица као и остали противници књажеви и његовога првака у Београду, ходају с оружјем у рукама, трашећи помоћи у турскога суда и престујајући тиме устав, који изречно каже, да српски судови имају судити свима Србима за све кривице и по свима тужбама.

XVI. КАПУЋЕХАЈА АНТИЋ КРИВ ЈЕ:

1. За то, што је занемарло своју дужност те није на време јавно књазу за доказати царскога комисара у Србију и што није порта представио, да не може доказати овамо с турским комисаром док му то не дозволи књаз онога народа, од којега он добија плату и о користима кога он треба да се стара,

2. Што је доказано да је он за то и ишао у Цариград, да би измолио царскога комисара у Србију и да би тамо употребио сву своју снагу на то, да склењета књаза и данашње правитељство његово, да српски народ доведе у подозрење на наклоност к бунама, ради чега је он непрестано преписивао тајно с Вучићем и његовим једномишљеницима.

3. Што се овде, кад је дошао с комисаром: није јавно својему књазу, те да од њега добије заповести, што је показао јавну непокорност и тиме постао недостојан бити више српски чиновник.

4. Што је доказано, да се он посјећавајући овде књажеве противнике, хвалио, овакви речима: „Ја сам вам учинио добро а мени како да Бог“; а тим доказају да је и он други Вучићевих једномишљеника и оних који жеље зло и који иду на то да Србију доведу опет у то стање, у какоме је била пре 25 година, говорећи: „то је царска земља, ми треба да слушамо његове заповести“ и т. д. и кад постигну,

те проклете намере, т. ј. кад народ објази, да хоће добровољно да слуша цара, тад мало по мало, под истогором неизходне потребе и обећане послушности, да Србија омет поднадне под јарам дахија и утињетача, под којим је стевала толико стотина година, а Вучић, Антић и остали да се постарају потчинити себи народ и упътавају га да добити награде, што су им обећане за таку услугу од оних, који не желе добра Србији или на које може бити она само себи даскају надањем. Такох као што су они преступници и да још много међу њима, а нарочито у Вучићевој кући отпадника српскога народа и књаза, као што су: бивши секретар књазев Алекса Јанковић, варошки управитељ Београда Илија Чаранић, архивар окружнога београдскога суда Јаков Лекић, привремени помоћник окружнога београдскога начелништва Јанко Михајловић, писар тога истога начелништва Марко Јокић експедитор над куршуљама Љубомир Јовановић, грађани разних еснафа и селаџи међу којима је глахи Срећко из Трибке крагујевачкога округа, и Гарашаниновићи људи, који су пред сами одлазак књаза из Крагујевца одвраћали народ од књаза и првитељства и у исто време убили главнога кмета јасеничкога среза, крагујевачког округа, о чијем преступнику требало би да се пише дуго, но њихове кривице све казање им се у оти на српском суду, где их буду судили.

Кад се сршавао овај акт јавно се Михајло Елић из села Причавора, среза мачванског у шабачком округу и показао, да су га чланови суда Лука Лазаревић и Стеван Магазиновић задржали кад се он повраћао из окружнога начелништва и занеткивали: „што се ви тамо радили у начелништву?“ и кад им је он одговорио: све је добро, почирили се! на то чланови рекли: „какав те мир тамо пашао? нађи слугури људи, па иде с њима и кежи начелника и капетана; ако их сад не свежете, други пут их већ не везасте; ако сад не везеш њих, они ће свезати тебе“. А о г. Милошу Богићевићу г. Лука рекао је: тај прии нас, што је отишао у Београд наши би ми се криј, а за њим долази овај трбушати и он је разумео данашњега саветника Матију Симића), још гори, него што је он, а капетан пристао уз њих као бик; и данас крај њих је не могу ићи кући без слуге.

Примедба. Све тај акт напечатан је у српским новинама за 1840 годину у № 31 и 32, во ту су пронуштене последњих четрдесет врста.

№ 2. Одговори на скривљујући акт.

1. У одврани Вучића;

1. У самом почетку поређане су сплетне и смеха достојне жаљбе и клевете, возвиђајући се на неке измишљене услове, под којима су се предали на Трешњи солдати, што су почели прозлогодишњу Милошеву буну, и жалећи се да их је Вучић обесчастио скинувши им одело прవитељство, као да би било могуће из нова обесчастити те, који су напред сами себе обесчастили, не расудио пошав на своју прваст и противу среће отаџбине за вођом, који је несребрник. Што се тиче тих услова, ту је посчитателство унутрашњих дела, у чијој је канцеларији сачињен тај скривљујући акт, благодарил 16. Маја 1839 године (под № 1202) Вучићу, што је ишице поменуте солдате покорио безусловно и без криј, из чега се види, да услова није било никаких; а што се тиче бесстыња, то они солдати, упутије се из Крагујевца и узев са собом везане једнога земаљскога саветника, једнога члана апелационог суда, једнога српског старешину, војенога комисара и своје официре, који нису хтели да пристану уз њахову буну, и дошају до Трешње разбојничким начином,

сами су себе обесчастили и осрамогили тако, да им нико па ни Вучић не би могао изгубити изгубљену част, баш кад би наредио да им се начини јос и ново одело, Отвадништво! ето чим се старају покрвати славу и оправити заслуге, које је Вучић урадио онда кад је избавио отаџбину од савршеноја првости. Шлезингер је био важан телесно као човек, којем се најбоље занимали само својим музикалним (пиштуринским) спровадама, по Вучићу је било после доказано, да је тај Шлезингер на две три неделе пред тим писао из Крагујевца у Београд једноме од својих пријатеља нешто тако, из чега се морло закључити, да је он знао да је наујења нека буна и он у томе находити задовољство; осим тога држећи се с поменутим бунтовницима, он је врећао неке официре, које су избужујени солдати теради пред собом у Београд. Мајстор сабљарски доведен је у Србију из Цариграда, да ради под надницу у касарнама; по кад је Вучић видео, да се и он прихватио оружја и пошао с бунтовницима, казнио га је телесно за то, што се мешао у ту посао, не знајући да сам за што и ради чега. А ако се говори да је он тим нарушни устав, то за њије могућно доказати, јер је он, упутив се против бунтовника, посвоји са собом не устав, којим није било могућно умирати перед разјарених људи, по је посвоји доволно и за њије неограначено пуномоћност, које је издано у сагласности с Јусуф-шахом београдским и конзулом г. Ващенком и које је потписано књазом и српским саветом, изрећујући, да утиша буну како уме, с обећањем да ће се призвати све, што он буде учинио, и докази то што је он учинио не само да је било призвато као славно и одлично дело као од намесништва књажеског досгојанства тако и од конечнитељства унутрашњих дела, по му је још за то с општом сагласношћу била определена и издата награда у 1000 дуката. Ако у овој години може и треба да буде преступ и злочинство, то, што се у прошој години сматрало за доброчинство и заслугу: то су онда у томе истоме у пола крика и његова два друга, саветници Мијутин Гарашани и Вуле Григоријевић, јер су им у прошој години биле рачунате у пола икакве заслуге и скакоме дато у награду по 500 дуката.

У затвор су стапљени били не ти, којима се Вучић више од свега желео освртати, во они, који су распостирали буну међу солдате и који су им били вође.

2. Да је Вучић вођа оних, који су се заверила не само да ће имаји права на књажеско досгојанство династију Обреновића, но и сасвим искоренити је, то је савршено неправедично. Од онда кад је избран књаз Михајло, иако није могао мислити, да у Србији постоји ма каква династија, ни Обреновића ни каква му драго, да се због та, за коју човеку не може доћи ни у слу да суштествује, било би чудно мислити. Они, који скривалеју, требало би да покажу и докажу, на чему се оснива династија Обреновића и из коих се лица она састоји, а тако исто и те, који су то лица, што су се противу ње заверили и којим је начином могао Вучић бити њаховим вођом. Ми как знамо из царскога берата од 7. редб-евела 1245 године по турском календару, на којем је основан и дотични чланак устава, да је право наследства даровано књазу Милошу, од оца сину и унуку. Тек што је последњи српски књаз Милан умро без деде, савет и намесништво с општом сагласношћу, на ланде и Вучић, избрали су његовога брата, данашњега књаза Михајла, чиме се паравно јакно доказује отвадништво и завера да се сасвим искорене Обреновићи, а то се потврђује и тим, што је Вучић, као што је то свима познато, кад је књаз Милош одлазио, видећи самртно болесна књаза Милана настојавао код г. Јеврема и сијуј саветника, да не пуштају Михајла с књазом Милошем, те да би га лако имали при руци на случај смрти књаза Милана. Комисија, која је имала тумачити устав, није послата у народ за то, што би се Вучић бринуо о томе него за то, што су па прошло

годишњој скупштини посланици једногласно желели, да се у народ пошиље комисија и да би ју за име одредио Вучић, за тумачење устава, јер се овај у народу различito схваћа, и за то да га мало ко или боље рећи нико у народу не разуме савршено и тачно у целоме његову обиму, и савет је обећао да ће све то народу испунити. Ако је дакле Вучић и настојао на томе, то је он тако чинио само за то, да би се одржала његова реч, која је дата народу. А да комисија није била определена ни на чије зло, по једини да изврши устав, сведоче настављања, што су јој дата.

3. Према овој тачки вадило би, да је народ рекао, из каких се на име речи Вучићевих може да види, да је он хтео подићи буву у време зимње скупштине; војном он то није учинио, то у доказ његова умишљаја заводе скуну у Вучићеву дому, који је сазван из ових околности. Књаз Михајло кад је дошао у земљу на првој народној скупштини, која се скupila да га сусретне у присуству београдскога паше, Недима ефендије, који га је спроводио из Цариграда, генералнога конзула руског, г. Вашченика, г. митрополита, свију владика, саветника и осталих чиновника и целога народа, исказао је своје незадовољство, што му је блистательна и превисока порта одредила два саветника, и стао одрицати да ће их прimitи, говорећи, да њemu о томе у Цариграду није вишта казано. За њим су почели против тога говорити попечитељ г. Протић и саветници г. г. Мијета Радојковић, Туцаковић и још неки, но за тим књаз је уступио и сагласио се да их прими.

Другога дана прочитан је био берат књажевски и тад је књаз са свима саветnicima закључио, да ће други дан захвалити народу, која му је изашао на сусрет и отпustiti га, јер је народ био позван не зашта друго но да књаза сусретне. Другога дана, изашав по договору у народу за то, да би га отпустио, књаз захвалив му за дочек, поче од једашут говорити му, да он жељи да слободи затворенike, и запитав народ, шта он мисли о томе. На то се један из ужичкога округа одазвао викну: „пусти их господару, пусти, и не само то но чини све што је теби драго; ти сам суди и седлаку и трговцу, и чиновницима и совету, и владикама и митрополиту, и ако ти нећем којет чиновника нећем га ни ми.“ За тим се подигне ондје грађа и неки стадоше викати против поколиције саветnika и још других чиновника, неки против плате чиновника, неки противу величине данка и великог броја чиновника, неки против дошаљака из Аустрије, а неки против 17 господара, које нећеју да траје. Све је то књаз слушао спокојно и не само равнодушно, но се још и смешно. После дуге грађе књаз разпусти народ, не рекав му ништа друго но само то, да ће видети и задовољити га, само неки му сваки представи своје жеље на писмено. То се свима чиновницима, који су добро мислили и који су се старали о општој ползи, учинило са свим опасно како за народ, тако и за самога књаза, јар је народ могао избјећи из својих граница, па су се с тога неки од њих договорили скupiti се у веће у Вучићеву дому, где има доволно простора на то пристаоше готово све старешине и закључише да се разговоре међу собом о таком поступку нареда и да се сагласе о средствима, којима би се предупредише штетне за народ последице, које могу и морају произићи са такога поступка његова. Ту се једногласно закључи, да сутра дан пошиљу делегацију из 5-6 чиновника од свију струка, која да му каже и објасни у име свију чиновника како они мисле, да јучашки поступак народа може имати штетних последица и за њега и за народ и да га моли, да он ради своје и онште сигурности савве народ и објави му, да је он јуче преступао својега границе и да, радећи тако, може на се назvati несрећу увропастити својега књаза, и запретиши му, да се у напред не меша

и у шта, што се не тиче његових послова, да их све распусти књазма. А кого је међу саветnicima и још некима од наших чиновника постојала пређе иржиња, то да се из тога не би догодила кака несреща, делегација вади да каже књазу, да он замоледи, да се та ствар извади судском путем те да се у напредак са сложно старају о општем благу; осим тога за она два саветника, које му је порта одредила, ако му се не донадају, делегација вади каже како о свима тако и о њима објави да ишће порта да му одреди друге саветнике, и да они и сами нису ради, да сбог њих произиђе кака несреща за народ. Но још те исте вођи или у саму зору попечитељ, унутрашњих дела г. Протић дозна, да је у кући кучићевој био скуб и побојавши се, ако се инсте извиђај, шта је ко чинио пређе, пошиље рано из јутра пандуре на све стране те скуби код себе све окружне начелнике. Њима он представи писмо, које је већ састано било и у коме се изказивала жеља и то жеља несదољива, да би се чиновници измирили међу собом и да се не истражује, шта је ко чинио и ко је изме и у чему прав. С том молбом он их одреди књазу, који тај предлог одобри и нареди, да ради тога дођи у саветско здање г. митрополит с. г. владикама, сви г. советници и попечитељи, апелација и све народне старешине, састављајући као скupштину; ту дође и сам књаз. У след тога књазу и не буде послата делегација, о којој су се договорили тек јуче, но уместо тога учињено буде пред свима онште измирење и спројтај што се светапо потврди заклетвом и на шта још више изјави књаз, да он, знавјући све, шта је и ко згрешио противу њега и његове народице, прати свакоме своје и туђе увреде и по томе жељи, да и други овости сваки своју увреду да се у будуће, заборави, то, стара једино о србији и народном успеху. Том приликом књаз рече, да ће сваки, који би нарушио ту заклетву и противно њој споменуо ма о чему било, подлећа најстрожијој казни као нарушници заклетве; но за колико је трајало то оште измирење и спројтај а тако и заклетва, сведочи смртња, која се још продужава и која се оснича на освети за то, што је том заклетвом било покригено. Из свега што је рећено види се јасно, да ако овај перед води свој почетак од тога доба, то он није поникао у след скубу у кући Вучићевој по за то, што је књаз у самоме почетку дао народу повода да мисли, да се њему чини нека неправда и да су његова права нарушена, као што то показује скupштина, која је изазвана за дочек књажев.

4. Да је Вучић са својим једномишљеницима радио, да би њега поставили за књажега советника, то је сајршена неистина. Блистательна Порта, која је имала права, не помињући о томе пимта у уставу, да прогласи књаза за лунојетна или да га не прогласи, имала је тако исто права да учини то и с неким условима, и доиста она га је признала за лунојетна под тим условом, да су уз ње два советника као помоћници у раду. Блистательна Порта тиме се није мешала у дела, која јој не припадају, а тако исто народна права и устав нису нарушени тим, јер устав даје власт и право само сасвим лунојетном књазу, а садашњи је сајршено лунојетан тек крај постављених му советника; по заједно с тим пек залијају блистательну Порту, по каквоме је праву она то учинила и да ли је то тако било, као што горе. Тако исто није могуће доказати, да су советници радији уз пркос књазу, јер су они испуњавали своју обезбеђност, под му, као младолетноме нису дозвољавали да чини све по својој вољи, осим кад би се доказало, да је он тежио на добро, а они на зло. Ако је Вучић и говорио, да је Србија царска земља, зар је тога изази, да је он искао себи покорности, зар је он цар? и зар је неправда, што и наш књаз изазује у царској земљи?

4. Треба питати народ, од куда он зва, да су се саодати разишли, побуђени

тајним интимата Хранишевића. Шта би ма во други мотво рећи солдатима, који су остали, до то: „хвала вам што иште отишли“, или „ми вас не можемо принудити да чекате?“ Наравно, хвала! кад су и они, као и други, могли отићи, на пису отишти, а кад би се могли задржати то не би били пуштени ни она, који су отишли, а да је Вучић не само солатима и снажком говорио, ва и дан данас говори, да смо ми сви пред законом равни, то је истина и то да оно, што је он говорио, није лаж. А ако је и рекао да се никога не боји, то је имао право рећи, знајући, да није никоме врив, да су пред законом сви једнаки и да се праведан нема кога да боји. Истина је и то, да ми сви треба да се грејемо на сунцу, које нам је дао устав, што је дарован свима и да нико нема вужде бојати се на кога и да гледа у земљу пред другим или да се страхи ако сам није дао повода томе, спримиши за што год. Зар је Вучић криј за то, што је говорио истину?

6. Истина је, да је Вучић, предао књазу свој протест (а не оставку) окривљавао књаза, да је сав покрет у народу потстављен с његовим одобравањем, али није доказано, да је то било неправедно. На недељу дана пре Ђурђева дана, на име у светлу среду, т. ј. 17. Априла ове године, увече дошао је Вучић и Петроњијевићу један човек из Колубаре и јавио им, да су неки кметови из Колубаре у велики четвртак, т. ј. 11. Априла, во нечкој нарубини, донели књазу на пољон јаја, прасади и јагњаваца. Кад су се вратили кући, хвалили су се, како су их књаз и т. Јеорем примили добро и гостили ракијом и кавом, а за тим у име књаза почели скупљати народ из свију околних села и потстrekавати га, да иде с оружјем у Топчићер те да убије Вучића и Петроњијевића, јер се књаз жади, како га они притељају управу и држе у затвору говорећи, да је већ углазбено тако, да неки од београдских трговаца ухнате ге чиновнике и њима доведу да их закољу, ако они дођу у Топчићер; а кад се то учини, онда ће им књаз олакшати порезу, што би он учинио и пре, да му они пису у томе сметали. Другога дана дође у попечитељство унутрашњих дела извештај од началиштва смедеревског округа под № 825, да иђу опамошими народом чини неку смутњу председнику окружног суда Петру Вуличевићу, муж књажеве тетке. Вучић и Петроњијевић представилише тада попечитељству унутрашњих дела г. Протићу, као човеку, који се користио књажевим поверењем, да он 1) саопшти књазу, да су њима поизвата оба измените случаја и 2) да он као човек, који распоражаје војено-полицијском власту, учини у сагласности с књазом распоред, који је неопходан за предупређење хрђавих последника, које могу из тога произићи. Он је као што им је после о томе казивао, спомињу то књазу, а началиштувству округа смедеревског одговорио, да то није смутња. У тај исти дан Петроњијевић враћајући се последњи пут од књаза кући, види у књажеву двору г. Петра Вуличевића, који тек што беше дошао са два сељака из смедеревског округа. Кад је Петроњијевић дошао тога истога дана кући Вучићевој, нађе тамо једнога човека, који приповедаше, како је један од књажевих служитеља родом из Гаревинице, тога дана, кад су Вучић и Петроњијевић били код књаза на гозби, у једној од дољних соба књажева дворца пред многим лицима потскакујући говорио: „иочекиј још три четврти дана, па ћу ја судити Вучићу.“ Тога дана бијаху Вучићу и Петроњијевићу дошла два човека из Колубаре, а доције за један сат идићи један човек из ваљевског округа те им приведаше све, што је говорио и први Колубарац, потврдавши још јесније, да вође, које народ побунише, јавио говоре свакоме, да ми је то поручио књаз додајући, да су бунтовници скунили око себе велики број беспосличара и вијаница и силом и претњом признујају да арестану у њих и луди поштени. Чувши то, Вучић и Петроњијевић поклаше се и

проведу сву ноћ на стражи у дому Вучићеву, не поверавајући се више никоме, осим једноме београдском војводи, којега су молили именом премиодостивог цара наше, да би их заштитио ако би их напали, и спровео у град под заштиту. Други дан чују, да се већ по целој шијаци говори о тој смутњи, с тим само додатком, да су бунтовници разаслали своје луде по крагујевачком, ваљевском и шабачком округу, да подигну и тамошњи народ. Заједно с тим известе се, да је један књажев служитељ на неколико дана пред тим јакло претно на пијаци једноме трговцу, да ће му скоро судити за неку увреду од прошле године. Уверио се таким начином, да то све иде од књаза и управо противу њих, Вучић и Петроњијевић поклаху га имено, да нареди да се смутње утапаје те да због њих двоје не страда сав народ у својим правима. Том приликом они му јаве, да прекидају своје дужности док се смутња не утиша и да се по њиховоме мишљењу то све чини по његовој воли. Из слега што је речено, није ли могао Вучић, основно подозревајући, окривљени књаза, да је он потстакао покрет у народу? Но што је тада Вучић учинио из поддршке, то је дошиће постало јасно као доказана истина, као што се то може видити из овога, што следије. Потом су о томе метежу стали јакло говорити и по пијаци, то су одмах после протеста Вучића и Петроњијевића другога и трећега дана поштовани београдски начелници и генерални колега руски г. Вишченко снестовала књазу, да пошаље ма која да народ успокоји, па шта се он склонио тек 22. Априла и послао к побуњеницима г. испечитеља унутрашњих дела, Торђа Протића и председника апелацијонога суда, Голуба Петровића. 23. Априла они пошли књазу татарину с извештајем да узружани народ не само неће њих да слуша ни да се разилази, по њих и не пушта к себи. С татарином дошли су и двојица од бунтовника, које је књаз примио у свој дворец и они тамо код њега идили. Другога дана, т. ј. 24. Априла, у зору књаз пошиље у Топчићер хлеба за бунтовнике, који су тамо дошли, и сам се почeo за тамо спремати. Руски генерали пошли, г. Вишченко дознав за то, отиде књазу и запита га када се спрема, и кад је књаз изашао када ће, он га упита: зар он иде сам без икаквих сведока: и договорив се о том, узти се с њим тај исти г. Вишченко, секретар београдскога наше и г. митраполита. Кад су пошли, оде с њима и београдски месар Јован Ковић, који је на два три дана пред тим, кад се удесио тај метеж, мутно из Београда, говорећи да народ има право да тако чини и осуђујући Вучића и Петроњијевића. Кад се књаз с бунтовницима, који су дошли у Топчићер, видио па путу, онда Колај одступи од књаза и његове савете и стане у ред бунтовника, а кад их књаз почeo саветовати, да се врате, он је први и жеђе по другим почeo говорити, да се не враћају док не буде учивљено, за шта су дошли. Осим тога иђу бунтовнике уменашаје се и књажевски служитељи, који су га спроводили и стали подговарати и подвадати народ једнога за другим, да вичу, да нећеју матраг; и таким начином заједно с њим и његовом саветом дошли су у Топчићер. А дошао тунा пису се ограничали само на Вучића и Петроњијевића, но су стали иђу собом говорити о Стојану Симићу, Илији Гарашанићу, претећи им, као и овој двојици и произносећи неколико погрдних речи из господу што је тамо била. Секретар поштованога паше и г. Вишченко прате се кући радије, а књаз остави с бунтовницима у Топчићеру до мрака преговарајући с њима тајко о печему. Кад је пред исту ноћ пошао у Београд са своим слугом, поју с њим пешице 10 — 12 људи од оних бунтовника, као да без њих он није био сећају у Београду. Идући сви покрај њега пешке и с другим пушткама на рамену, спроводили су га они до дворца и тамо остали као да га чувају. Тога истога вечера пошиље он бунтовницима из Београда у Топчићер јечам и друге хране. Бе-

отрадски пана пошље тада књазу питати га, како он мисли о тим људима и за какве их сматра, на што му књаз писмено одговори, да их сматра за бунтовнике. Сутра дан књаз се дигне у Топчидер с тим истим људима, с којима је дошло иоћу. Пробавши тамо до мрклога израза и уговоривши вешто с њима, и он и његова мати, књагиња Љубица отпуште их књажма, дав им писмо, да их не може назвати бунтовницима и поручивши им да вежу и доведу свакога, ко би им то рекао. Истога дана дођоше му ваљевски бунтовници и он је с њима учинио као и с првима, а сутра дан отишли су с писмом и поруком као и прве. У повратку сретну они у Палску советнике и каваларе: Лазара Тодоровића и Матију Ненадовића, који су тада иоћили ираћајући се с пралинка кући на своје дужности. Советници их корише за таки поступак, говорећи им: „да што, браћо, осрамотисте ваљевски округ?“ На то бунтовници викну на их велу, казавши на питање: „за што их везују, да су од књаза и господара Јефрема добили такав налог о свакоме, који би их ма у чemu увредио, и с њима везанима улуте се књазу право у Београд, Књаз, видев их везане, заповеди да их одреше, а лежечнике отпусти, советницима пак који га запираше: „зар смо то заслужили од тебе за нашу толику верлу службу?“ одговори: „идите кући“, а бунтовницима, који су их довели, рече: „хвали вам браћа.“ Да је то тако он заповедио, доказује се и тим сведочанством, што се на један дан пре тога у Топчидерској механи говорило: „сугра долазе везани Лаза и Прото“, из чега се види, да је то било заповеђено не само за тај случај, ако би они рекли што год бунтовницима, по шта више и онда кад то не би говорили, као што се то види јасно из жалбе против њих, која следи, да су их зође буне већ узели на око. За тим долазило је у Топчидер кроз више недела све други и други подговарени њим људи, и он је ишао код сваји њих у Топчидер, шилјао им хлеба, брашна, ракије, пива, и друге хране, а кад их је отпушио, давао је као и првима писма и поруке. Док се све то тако догађало у Топчидеру, во другим окрузима чинило се још веће зло. Јован Обреновић, који је одмах после светлајег ускрса отишao у Чачак, тек што је тамо дошао, дозвао је близога својега служитеља, а садашњега ађутанта Марка Расновића, коме је дао налог не само да мути по народу него и настављања како ће у томе да поступа. Овај, као ревносни приврженик и свајданији извршилац његове воле, почeo је с тим, што је скupio око себе неколико подобних себи глупака и скитника и одмах затворио све чиновнике окружнога начелништва и г. чачанскога списника Никифора, те да му не стају на пут његовим умишљајима. Срескога пак начелника, г. Стевана Енића, као познатога из промлогодишње буне противника Јована Обреновића и брата унрвога начелника Переу Ничића, који се тако исто противнико Јовановој смутњи, ухватио и избло из пртво име на онда, по што их је тако избијење затворио, скupio још већу ајку, која се кренула с Јовановим писмом и још већи пламен замажела у рудничком округу, вазав и тамо, шта им вала радити. Рудничани, који се скунили у Брусици, опколише суд, старајући се да ухвате његовога председника Луку Гарашанића, као познатога противника буни и промлогодишњега судију бунтовника, па даље и Јована. Но Лука видев шта се чини, узео оружје и провуче се кроз бунтовнике у коле и сеши са коња утече у Београд, а остали чланови суда буду позатворани. Кад се у Чачку скupilo око 500, а у Брусици око 200 бунтовника, тад се сви крену Београду, не ислушавши Јована, у чијем је писму било речено, да иду у Крагујевац и тамо да га очекују, од када ће они позвати и себи књаза и у Београд ини тек онда, кад он не би дошао у Крагујевац. Кад су ова отишли, Јован видећи да је из целога чачанског округа, у коме има око 10.000 пореских глава, отишло

на буну само 500, а из рудничког округа од 7.000 пореских глава само 200 гувара и скитника који су могли најгорити на своју несрећу, и не имајући у Чачку никога, који би га хранио, ако би дошао и запитао га, за што је незадовољан и ради чега се буни, поплажи се и поручи у Брусици, да му отуда пошље 20 људи за сигурност: и из тога се види јасно, ко је ту буну потстакао и у колико је истинито то, што бунтовници ходе да је начине народном буном, која се дигла због некаквих неправда, што су као учинење народу од стране институуих чиновника. У доказ тога служи изјаснение члана суда рудничкога округа, г. Глише Поповића од 29. Априла ове године. — Сад погледајмо, што је чинио књаз по тој Јовановој буни и шта су претрпели они, који су бијени из затварани тимо. Г. Елисиков задржал је био у затвору 17 дана. Чиновници окружнога начелништва находили су се у затвору 22 дана па онда отпуштени, једни без задовољења, а други нешто задовољења отпуштени су из службе, као на пример Енић син, висар у окружном начелништву. Сам Енић, после продуженога затвора, избјежао отпуштен је кући и истеран из службе: оба, отац и син, без ваква исплећена и суда. Брат Переу Ничића Марко, сеоски кмет мучен је бојем док се није обезнапио, а Марко Расновић, који је све то заслужио, био је по том примљен у Крагујевцу од књаза који је из неколико дана после тога ту дошао, као заслужан и одлакан човек, па и сад још друштије на се не гледа, јер узет у кња жеју свиту и као кнажев слуга не давајош, кад су чланови склопиште дошли код поштованога Мусе есендје, жестоко је на њихове очи избло једнога девка близу Јевремова дворца, који је тражења својега брата, запитао о њему Луку Гарашанића. И то му се прошло онако као и оно пређашне. 17. Априла долазио је књазу и муж његове тетке, председник смедеревскога суда, г. Петар Вулићевић с два онамоња кмета, па повратив се по-длако тамо буну и к себи позвао окружнога начелника и све чиновнике, па кад му ти пису хтели да представу, хтеси их је везати, али они побегну у смедеревски град тамошњем војводи после чега бунтовници поврпе у Топчидер књазу. Чиновници, испљећи да ће се бунтовници повратити од књаза разумији и бољи, изиђу из града и прихвате се својих дужности, по бунтовници, повратив се од књаза, покажују се још гори него пре, и хтедоше да ухвате окружнога начелника живи или изрица, називајући га бунтовником против књаза, али он дознав за то, побегне па ново у смедеревски град, а после у Београд под заштиту поштованога паше, тако да се до овога часа мора да крије. Док се тако чинило с начелником и још неким чиновницима, малги и миролубиви грађани Смедеревски, не хлевши престати уз буну, биле су везане и затворене, што се може видети из извештаја смедеревскога начелника, које је он писао у почетку месеца. Сад да видимо, шта је књаз чинио по тој ствари, је ли предузео какве мере да предупреди ту буну, је ли се постарао да је у тиши или јој је пак помагао. Г. Переу Вулићевића, својега сродника и вођу Смедеревске буне, постављено је за члана апелационог суда; остале онамоње бунтовнике држи код себе и оне од њих, који су за учешће у промлогодишњим смутњама осуђени били на тешке послове и лишени својих званија, па пример близога капетана Миладу Станојевића, обдарују особитом одлицијама и нову за један стог са собом; појоћника пак окружнога начелништва Јевту Угринчића и хазинаџија Спасу Кузмановића, који пису хтели да пристану уз буну, запоједили их дана да доведу у Топчидер. У Шабачком округу, где је у почетку буњио начелник шурак господара Јеврема Милом Богићевић, којему припада част бити вођа онамоње буне, учинена су била у самоме почетку така безძела као и у гоје споменутим окрузима. Све судије, које пису хтели пристати на буну, бунто-

винаци су држали затворене у суду неколико дана, нападали на њих на разне начине и по том, не имajući mogućnosti da im ih učine, vođe bune sjednici se i napisali žalbu protivu njih, na potpisivanje koje moge su silom naterali. Помоћник окружног начелништва, Ђука Стојићевић, који није желео пристати на метеж, и због кога побуњени начелник није могао остваравати све интриге своје приметив да се дело тиче не само његове коже но и главе, утече код му се дала прилика у шабачки град тамошњем војводи под заштиту, по бунтовници видев то, потрче за њим с оружјем жељећи да га стигну и један од њих баци се на њега каменом, који га и згodi, но он опет утече у град а отуда већ у Београд, где се и дан дајаје очекујући праведногог суда царскога. Сведочанство о том находит се у четири извештаја шабачкога суда. Књаз у награду за верност, слепу првирженост, покорност и готовост на буину шабачкога начелника, код је овај постигао тамо садашњи метеж, по настапљену познатога интританта Јовану Трчићу и његовога пријатеља Ковића, тако исто за то, да би и у харном Београду имао ма ћога, који би био ревностна присталица неких интригантата и имао власт у рукама, премести га у Београд за управитеља вароши с несрзанено већом платом, него што ју је имао у Шапцу и с повишењем од капетана за мајора. И књаз се није преварио у њему, јер се по доласку Милошу Богићевићу у Београд на брзо јави и поверилик његов Ковић, који га је с једне стране учио како ће да буни а с друге му помагао у томе. Но при свем том он није могао успети у средини добрих грађана и на своју страну привукао је тек незнатан број глупака, лештића, беспослугара и бескућника па и ти га вису у свему слушали, а да би га наместио у Београду књаз без изаква испита и суда заби ћишига из токе месту чиновника Илију Чаранића, под кога у Београду није могао пронзићи никака буна; а шабачке судије искључују све до једнога из службе без изаква испита и суда и на њихово место постави друге. А на месец дана пред тим, кад је у Шапцу сиршен био годишни спомен уурло књазу Милошу, било је заповеђено и судијама њи у цркву, и они, осим г. Луке Лазаревића, ски послушају, ма да су страховали. Кад се скршила панихида председник суда Стеван Магазиновић и члан суда Марко Лазаревић примете, да бунтовници шапућу међу собом и изиђу из цркве, а Ђука Марковић остане до краја. Но тек што је он изашао из цркве, бунтовници га зауставе на првеним вратима, вежу и одведу у Крагујевац, где је он и пробавио у затвору док књаз није отишао у Београд, па поведши са собом у Раковицу, отпушти та кући заповедив му, да ишкуда не иде. Председник пак суда Магазиновић и члан Лука Лазаревић у то време кад је књаз био у Топчидеру, видећи себе остављене без сваке истраге и суда, изиђу тајно из Шапца и уште се изазу Саву Београду, да се из ту неправду и на своја гоњења од самога почетка буне пожале високославној царској комисији и да потраже праведногог суда и задовољења. Но пре него што су стигли у Београд, књазу дође извештај из Шапца, да они иду водом у Београд, и књаз постави на Саву спороју Топчидера два чамца, који су их имали дочекати и ухватити, што је било и учињено: њих доведу у топчидерску механу и прегледе их до хошуље, да ли имају штогод подозривога при себи, по том их вежу и представе књазу, који их је држао два дана у затвору и по том послao под стражом у Шабац, наредив да их стражи чува у кућама, од куда не би могла изићи. Ето како данашње првостепенство, које се назива законитим, уважају као личност, достојанства и заслуге свакије тако и саму комисију законскога цара својега! У почетку бузе тек што се књаз удаљи у Крагујевачки бунтовници доведу му најпре везанога а по том датога под стражу начелника свога Петра Лазаревића, кога је он и задржао неко време у Кра-

гујевцу, а за тим отпустио, никоме ишта за то не учинивши. Пожаревачки бунтовници, који су нападали разним начином на неке мирне грађане, стављајући их тад у затвор час ослобођавајући их и опет затварајући, довели су их до тога, да су њима били причуђени бегати у Аустрију, тражећи спасења, а окружнога начелника свога Михајла Борђенића послали са њима у Крагујевачки, при чему су му се скакојако рутали и зло чинили цедоту пута до Крагујевца, а све су то чинили за то, што су већ били једном код књаза у Топчидеру метежним начином. Како је тако вијаз поступао при томе? Начелника је отпустио без задовољења, а главни бунтовник као Пекету и блишега ортага његовога оца Ворћа Савића, који се сад непрестано код њега налази, примио је као луде, који ради по његовој волји. Председник пак окружнога суда пожаревачког Степана Катића, који је буњио с њима и говорио, да устав није царски, па да га је нево купио од неког везира и да ће га он исецкати некоме на глави, као што се сада дувао Пала тутуција, начинио је чланом апелационога суда. Заједно с тим бунтовници доведу у Крагујевачки магасијскога игумана Исајују везана, избив га пре тога ужасно, и то за неке речи, које је он у прошој години говорио о књазу Милошу, но и њену књаз није дао никаква задовољења, из чега се види, или да је њему така освета била пријатна, или да је то све учињено по његовој законитости. Кад је књаз отишао у Крагујевачки, поставио је одмах за тим за капетана у Крагујевачком округу Живојина Јоксимовића, првогрдскога капетана који је за прошлогодишње Милошеве смутње био капетан у крагујевачкој Јасеници, где је као ондашњи бунтовник био премештен. Њега су унапредијаки за то, што уже добро да буни па је нуждан био у крагујевачком округу. Били су начелник у јасничком срезу капетан Тапасије Вукчићевић истеран је из службе без никаква узрока само за то, што су га бунтовници гонили и нападали. Због тога истог истеран је из службе тих дана без изаква испита, објасњена и суда секретара своје канцеларије Алексу Јаковићу и од аустријскога колузла захтевао, да га сироведе у Аустрију као њезина поданника. Управо тако исто и без скакога испита и суда истеран је из службе управитељ текијскога ћумрука Јован Шљивић за то, што није хтео пропустити преко ћумрука у Влашку посланике без пасова, који су послани изјазу Милошу. Тих дана излоговаслужни борац Малутин Гарашанић пошао је из Београда својој кући, где је обично живео са својом породицом, о чему су у Топчидеру одмах сазнали, и књаз пошао својега ађутанта и свога лубимца Миладију Станојевића, снревога прошлогодишњег бунтовника да га ухвате. Кад су дошли у Гроцку, Гарашанић се налазио у Гаврану, где има своју економију и стоку. Тако што се они појавили у Гроцкој, заповедили су да се затворе дућани и подигнуте тројице, да ухвате Гарашанића, но пре него што су дошли његовој кући, долази њихову намеру његов унук, дечко од 12 година те отриј да му то јави. Чувши то, Гарашанић скочи на коња и одмах пођу у Београд, по ондашњим српским старешинама капетан-Миладију Катић, дозида за то, кусти се за њим у катору; али Гарашанић то примети и се прве у шуму и страну утицатија један дође до Београда. Исти ађутант Катић, лубимац изажао и остали бунтовници, нападну му на дом и не нападавши избију му и снаху и другога унука од 16—17 година тако да је дечко тешко изубијан. И сад му још бунтовници стражаре око куће и прете да га разоре. Ето како се чува устав и какав анђај имају судови, установљени уставом. Члан берридскога окружнога суда, Макса Радиковић, који је, као посланик од тога суда, приступао с другим посланицима при читању фермана, који је донео поштовани Муса ефендија и по прочитавању вратито се с осталима у Топчидер после тога, кад су тамо састављене биле у име свају посланика жалбе противу Вучића, Петровије-

кића и осталих, које су бунтовници гонили и који нису хтели пристати к бунтовницима, наје хтео потписати се на те жалбе, говорећи, да њему није ништа познато од тога што је написано и да он од тога не може ништа доказати, па да се не може ни потписати. Так што је он го проговорио, кад остали скоче на њега, ви-
тући, да је он Вучићевач и принуђавајући га да се потпише, но кад је он остао при своме то су га почели исованти, турати и туњи, што се продужило око по часа, по он се овега није потписао. Док се то све с њим догодило, кназ је гледао кроз про-
зор и ни речи није проговорио да га ослободи, и Бог зна чиме би се то све спр-
шило, да се тај поступак није поклапао савршено незаконит и самоме томе бунтов-
нику, као што је Майић који га је заштитио, говорећи: „доста, доста, зар хоћете
да га убијете?“ Кад су треси давај после тога посланици ишли Муси ефендији по
његовом позиву, Рашковићу нису дозволили иći, но су га задржали у Топчидеру.
Одјелен од својега друштва и находећи се међу књажеским служитељима, он се по-
боји, да се с њима може догодити све, што је њима по воли, па добив за тим коња
он станове бегати на страну, ама га оназе те се дигну за њим у потеру, пущајући чак
с оружјем. Кад су га већ сустргли, он скочи с коња и упадне у шуму, па га ухвате
и стану туђи тако, да су га израњанили по целоме теду и главу му разбили, а по
том дотерали у Топчидер, где лежи болестан по се држи као највећи злочинац. Нај-
после бунтовници из спљу округа, повраћајући се од кназа, чинили су нарочито
разва насиља противу судија и старешина, а то је све кназу познато; али до овога
добра он није казнио никога, из чега се види, да у овоме што је овде исказано, није
исправљено све зло и беда, што их је донео садашњи метеж, а тиме се и представља
довољан повод за најдаљу истрагу која би могла да открије малото такога што би
једва ко очекивао. За доказ томе може служити, заједно с многим другим сведочан-
ствима, извештај подринскога оружнога суда од 21 Маја ове године № 769. И тако
расмотрив ту ствар са свију страна, је ли могућно утврђивати, да је Вучић скривно
влиза неправедно и незадужено? Јесу ли упроштили Србију Вучић и његова је-
дномисленци и мисле ли још о њемујој прости? или кривица пада за то на про-
тивну страну? Из свега казанога види се јасно, како је далеко кназ зашао при том
метежу; но он и пре тога по примеру свога оца, почeo је нарушавати и обилазити
устав. Так што је дошао у Србију, а он отме од 211 пожаревалаца њиве и поља,
које је од њих отео још отац те се њима користио док се није удалио из Србије.
После оставке старога кназа суд, држећи се устаза, позратио је пожаревалацима
њихово имање, но овај кназ одузиме га не нова ни шта њиве тражи и поклану на-
кнаду за прошлогодишње користовање том земљом; заједно с тим он је завео на
својим пољама кулук под именом иобе. ^{a)}

Ако се народна правда, увеличана за неколико година састоје у буни и само-
волству неких људи, који се не знајући ни греха ни срама старају сатри свакога,
који би им препречавао самоволјство, то је истина, да су Вучић и његови једно-
мисленци прибегли Турцима на штету тих права; а и коме би другоме могли при-
ћебити у случају својега и народног угњетавања, ако не своме законом пару, који
је доказао, да је он отац србскога народа и његов добротвор. Но да су они по-
бегли само ради свога користољубља, да би саграђи књажевско племе и тиме уни-
штили политичко биће Србије, то је сасвим неистинито. О користољубљу га се
нема шта ни мислити, а политичко биће не оснива се на књажевом племену, по
на уставу.

^{a)} Моба јест рад у земљи, пукана на ово куће по позиву на газбу, што се у северној Русији
назива пометају, у јужној тадајо.

7. Нека народ покаже, коме би он прибегао под заштиту, кад би њему кназ
и Вучић било речено: „твој кназ оклеветавши тебе пред целим народом, по-
дигао га је на буну, да дође и да те добије и кад је народ дошао у Топчидер ме-
тежним путем, наређени су били неки од твојих суграђана да те ухвате и да те
предаду томе раздраженом народу па милост и немилост.“ Зар ће бегао сваки
разуман чорек оноге, које је способан да га заштита и од подстрекача и оних, што
су подбодени, а за то су код нас способни само Турци. И кад се само прва по-
ловина тога извештаја покаже истинитом, то јест кад се сасвим докаже управо
на један реч, не би ли тад била крајња глупост очекивати, да се изврши и друга
извештаја још у неизвесности и може бити да се неће никад да испуни, јер Вучић,
побегао у царски град, ставио је томе јаву пренеску, па он је управо и хтео то,
да се оно не би извршило. Вучић по средством агената који имају другим на-
чином није називао народ бунтовничким и није га описивао да је таки; него је то
учинио сам кназ давши београдскоме папи у почетку метежа писмено изјасњење,
да он оне што су устали сматра за бунтовнике; тако што он није мислио, да га
је народ хтео да убије и није га оклеветао за то. Народ није убио, никога, па Бот
зина, шта би било с мајстором у прошлoj години кад је Милош мутно, да су бунтов-
ници одржали међан и шта би веома лако могло бити сада с Вучићем и Петро-
нијевићем, да нису побегли, јер је народ јавно викао, а неки и сад још виту, да
им све вада разнети на ножевима, а што се говори и што се прети, то се може
лако и учинити. Да је народ пошао против Вучића, Петроњевића и Симића, жа-
дели се на њих за неке своје терете, о томе сведочи и сам народни оприкаљујући
акт; вада само запитати, какве су терете ударали на народ Вучић и Петроњевић
на шалбу којих је био народ привућен. Кад би Вучић и учинио што, то га је за-
жало дати суду да испита и расмотри: за што он није био тужен суду? и ако он
тада не би представио суду, онда су га могли унутити суду силом, па шта је могао
бити позван и сам народ, ако би постављени за то чиновници и служитељи били
неспособни. Но ини пред ове, који се спуштају у узурјане гомиле, да га ухвате
живи или мртви и који говоре, да ће заплатити сву варош ако га њима на суд не
доведу, била би крајња глупост и лудило; само људи мотво би се поверти, да га
таки људи хоће да предаду суду. Установи се да је доиста определено судове, па у њих
не зову тако као што су звали Вучића, и ето зашто он није тражио закониту суду
надлежним путем. Вучић на своме месту већ је доказао и пада се у Бога, да ће
доказати и целомо свету, да се он, отишавши у град старао само предупредити вро-
ласт народне среће и сачувати свој живот, а не да обезбеди свакодневно сушта-
говаше своје, те да би могао живити сам за се ван Србије и, ако се може рећи,
да се он удалио од своје браће Срба и да се учинио недостојним називати се у
народ Србином, то нека за себи поси тај терет и нева изгуби на веки користи,
свештане с именом Србина. Но пошем он зна које па име писао у пештанској сри-
ским војницима о спасењу његовог живота, то се може назвати безобразној лажи
Уверење, да је он сам писао те вести у Пешту. Бог види, а Вучић пред светом ис-
поведа, да га његова савест не осуђује не само на смрт, већ и на пајманју кназу;
но кад се бунтовници деру свуда и гласно: „хоћемо Вучића живи или мртви да
му судимо; тад је он дужан да се боји за живот и да се постара о своме избављењу.
Но ма како да се он превази и беседи као оратор, овега не би могао ствар дове-
сти до тога, да га бланстагедна Порта умеша у наше распре, да је на то вије пра-
вудила ова буна, која наје ништа друго, него продужење прошлогодишње буне, и

која је кила и иде да нарушим народна права, што нам их је даровала блистательна Порта. Истине, да блистательна Порта дад нам права наша, тим се самим величодушни показала од мешавине у наше унутрашње послове и спорозе, но она је при том стазила и на књаза обвезу, да одржава та права. А ко би имао више права, него Порта, да заштићана та права, која је своме народу подарила, кад их књаз стапе нарушавати, као што се то дотодило и сад? И по би у Србији могао да заштити тога кога би књаз подигао буну, аку се блистательна Порта не би за ту ствар прихватила? Такав би човек тада, ма да је и прав, могао пропасти, на стид Порте, и у таком случају могло би се рећи, да је Порта занемарила своју обвезу тамо, где је била потребна њена помоћ. Она се дакле неправедно укораза тим, као што је онај народни акт, да се противно народним правима, умешала у послове, који припадају нашим судовима и да је тим истим пала у погрешку. На последку народ у тој жалби каже, да су Турци заштићавали од наших судова све остале злочине наше и по томе та жалба може бити названа клеветом, јер у граду није било ни једнога злочинца.

8. Да за Вучића изван града није тада било сагурности, то није празна реч које је доказани истина; а да је књаз и књажеву породицу исовоа на кадилегдану и то није истина. На против он се пред многима жалио на угрозе, које су га принудили да бежи у град, жалио се на такво правительство, које го донушта, и озаправо је данашње стање Србије, а ни у каквом писму није исовоа ни књаз ни књажеву породицу.

9. Писмо Вучићево на г. Мићића од 16. Декембра 1839 год., служи му на част, јер је он у њему препоручио Мићићу да се чупа буна, коју је тада захтевао крагујевачки начелник г. Милутин, а повод томе писму био је глас, да је г. Милутин послао њему Крагујевачким Саму Радивојевића, с позивом, да учествује у буни и с тим позивом да је био послат најзнатији човек.

Вучић дакле није крио по је оклеветан.

II. У одбрану Петровијевића:

1. Почек се у тој тачки Петровијевић окривљује у том, у чему је окривљен Вучић по тачкама 2. 4. 6. и 7, то се и одговор за ње находити у тим истим тачкама одговора Вучићеве.

2. Да се Петровијевић мешао у судске послове државији страну једноме из штете другога, то не може бити никако доказано; а писмо, које се најави за скривљење, писано је у сагласности сва три намесници, јер се они никако нису хотли одрећи од жалбица, који се позивао на „шефиство“, и почеси су Петровијевић и Савет тако исто у сагласности с намесницима иштили г. Хацића, који је састављао законе, хоће ли бити у законима признато „шефиство“, то је и писано г. Тирићу, да се ствар одложи донде, док не изашу закони, у којима ће бити речи и о „шефиству“; но тиме ни правительства ни каква друга тајна није била обезбеђена, јербо је свима познато, да се у Србији ради на састављању закона а у њих без сумње мора бити чланак и о „шефистгу.“

3. Ваља запитати, од када народ зна и ко му је казао, да га је Петровијевић изложио, да ће се постарати, да по озбузима опет заповедају турске војводе и субаше; док је међу тим он говорио нешто валик томе у намесништву и то само пред чиновницима, тему је позвода дао онај догађај. Зимус се побунио народ којубарски, који је око годину дана био узбуњиван мало и окружни начел-

ник г. Катаћ био је послан тада да извиди, шта се тамо ради. Вративши се он је стао казивати намесништу, као га је тамоњни народ сурого предустроја зачујио, да има много чиновника и да они неће да плаћају ни самим кметовима по један цвандик, и неки плати каса и т. п. Тад је Петровијевић представио, да се из со вета пошље комисија са строгим налогом, која треба да докаже народу, да онима права па то и да му запрети, да не поступа таким начином у будуће. На то је г. Јеремија рекао, да ту не може комисија да учини ништа, јер му не слушају, во да му је Петровијевић одговорио, ако не послушају, тад се могу днём други мирни окрузи да их доведу у поредак и на послужливост закону. Г. Јеремија рекао је ово, да најма за то има само књаз. Тада га Петровијевић запита: да шта е онда намесништво, а шта је то правительство, које није способно да доведе у поредак неколико непослушних луди? И на то му је Јеремија одговорио: „е, па та књаз је сам народ и тако ће и остати док не дође сам књаз.“ После тога Петровијевић је рекао: „Ако се народ не покорава нама, неће ни књазу, но ако тако буде, то цар, који нам је дао права, што их ми нарушивамо, неће трпити буне те ће нам наше право одузети. Ово је царска земља. Као што су пређе управљали Турци тако нам је заповедио цар да и сад најамо место војвода — начелнике, место кадија — судије, место субаша — кметове, који вља да заповедају народу; но ако народ буде вљика заповедао, то цар може лако завести прећашњи поредак, видеви да смо мы неспособни управљати собом и да не заслужујемо даровану нам благодејија.“ Его то је све, што је било говорено, а да је као Петровијевић говорио, да ће се постарати да дођу војводе и субаше, то није истина, по клевета, паквима се народ сре више и више раздражава и потстрезава на метеж. И Петровијевић дакле није први по је оклеветан.

III. У одбрану Лазара Тодоровића:

1. За то окривљивање има оправдање у другој тачки Вучићевог одговора.

2. Почек се у тој тачки говорити, да се Тодоровић мешао у преступ, за који се окривљује Вучић, то се тамо находити и одговор на то, во овде најма још одговори на ово, што се не односи на Вучића, т. ј. што се тиче Карађорђа и његовога сина. Пре по што је комисија за тумачење устава одређена намесништвом књажевскога достојањства, пошла у народ, син Карађорђевић дошао је у Србију, и спаско правительство из неких политичких узрока забранило му њику у унутрашњост земље даље од Неготина, од када је било јасно, да је он онамо дошао из Владаше и о чему се распростро глас по целој Србији. У то исто време био је и садашњи књаз српски Михаило, по отац његов књаз Милош, код кога се тада књаз Михаило налазио и коме је био саопштен његов избор, одговори књагињи Љубици, бившијој тада у Београду, да он свога сина не пушта у Србију међу разбојнике и грабљавце, што се потврђује и најновијим писмом г. Јоване Германа, који је за књазом Михаилом био послат, писмом што га је писао Петровијевићу 9. Авг. 1839 године. Такве су биле околности, кад је комисија пошла у народ. Одлазећи Тодоровић је запитао г. Јеремија, шта треба да говори народу, ако га запита о књазу Михаилу и Карађорђевићу и он му одговори, да говори онако како јесте. Комисија пре свега оде у Шабац и поводом тумачења устава измала је с народом разговори о различним пословима, где се реч тицала и ново избранога књаза Михаила и Карађорђевића, и Тодоровић је говорио свакоме оно што је било. О књазу Михаилу говорио је, како га отац неће да пусти у Србију додајући, да Совет и намесништво силио настојавају, да га узму од оца, но ако би било тако, да то

није могуће постićи, то народу тад остаје право да избере себи за књаза кога хоће. О Карађорђевићу кад је рекао, за што га не пуштају у земљу, биле су чињенице разне приметбе од народа; неки су палазили, да је таква предосторожност разумна, а неки је нису добрили, и ови последњи, поизвијући се на заслуге његовога оца, говорили су, да је неправедно тако поступати с њим; кад је пак при том и Тодоровић говорио ма што о заслугама Карадžорђа, то није било у цели да ванеса уштуба књазу Михаилу, о коме је све још мислено, да ће га отпустити. Тодоровић је један од оних, који су из сопственога побуђења избрали књаза Михаила, па коко се могло помислiti, да је он говорио ма што противу својега сопственога избора, кад се пизми не може доказати, да је он човек дволичан, који једно говори а друго ради. Но ако је што и говорио о избору другога кога на место књаза Николе, што није могуће доказати, то је морао говорити на случају ако књаз Михаило не би дошао, а за то није дужан одговорати. Док се нико није сумњао о доласку књаза Михаила до тога доба никоме није ни на уму било да говори о другом избору а чим се по народу разнело, да књаз Милош неће да пусти књаза Михаила, тада је по првоничном тешају људских дела сваки морао долазити на мислено, да веља мислено о избору другога, а што људи мисле, то и говоре. И у то се време не само у комисији, но и по целој Србији о том говорило. Како то увек бива у таким оконкосима, тако је било и у Србији: неки су били тога минијатура и говорили, да избору Карадžорђевића, а неки г. Јеремија, неки Јеремија сина, неки су пак подметали паскалие, да тако високо достојанство заслужује Милета Радојковић. Шта коме може бити за то, што је тада тако говорио, кад је тако време било? Ако ко може, нека докаже, да се о избору другога говорило и онда, кад се дознало, да долази књаз Михаило. Од тога доба он је био дочекиван с општим усрђашом, виште већ није ни речи говорено ни о каквоме избору, а о Карадžорђевићу су бивали разговори слуда и народ је изјакавио своју жељу, да га пусте и да се тога не боје вишта. И Лазар Тодоровић вије давље крв, поје био склеветан.

IV. У одврату Илије Гарашанина.

1. За одговор служи то исто, што је написано у другој тачки одговора Тодоровићева.

2. Кад је колубарски свет био постакнут на метеж, интриговали су само противу Вучића и Петровићевића, и народ је викао само противу њих, док није дошао до Топчидера, а кад је дошао у Топчидер стао је, по некоме новоме упутству, викати још и на Гарашанина, штитићи га себи на суд као друга Вучићева. Кад се почела вика противу њега, већ није ни за кога била тајна, да народ хоће да добије све, које је тражио. Кад би се буна водила противу књаза и отаџства, тада би се видело, да ли би се он показао у броју неверних; но кад је буна била управљена противу њега, то шта му је остајало да чини, ако не да живот спасе бегством; а колико га је војска уважавала као начелника, видио се за два месеца пред тим кад су солдати без његова знања оставили службу и разишли се; ако би га заштићавала војска од бунтовника, кад би он у средини њаково остало, сведочи владање солдата у то време и против оних официра, на које се народ није жало.

3. Кад је замус војена каса била похарана, тада је он заповедио казнити двојицу, па које се имало основних знакова подозрева и они се не би никад од посређања могли ослободити, да се после није показало, да су невини. Ни једноме

од њих није толико ударено колико се говори по многу мање и не батинама и прутовима по само прутовима. О свему томе сведоче акта што се налазе у војеној канцеларији. Начин пак, којим је он поступао противу њих, употребљавао је да то, што о тоге нема никаквих писаних правила, но га је узео по његовој памети као што су до овога доба чинак и сви српски судови и као што ће знити док не добију законик. Би ли ко други тако дело извршио боље и човечије, није могуће знати по једноти било видити, како би се он нашао у таком положају. А да је он то учинио као једини за то, да би загладио своју крајну небрзу у дужности, што се није бринуо о чувању војене касе, то није истинा. Далеко би верније било рећи, да је он то учинио из велике ревности да каса не остане у штети и да се ради предупређења даљих злочинства наше лопов и да се назади. Оклеветан је дакле и Илија Гарашанин.

V. У одврату Макса Ранковића.

1. За одговор служи оно што је казано у другој тачки одговора Тодоровићева.

2. Кад би ради сведочбе био узет во други, а не Опрујић из Трга, то би се још могло помислiti, да је Макса Ранковић заиста јавно гонио на суду ове, за које је знао, да се не држи Вучићеве системе; но због чега се могло присједиљивати Вучићево или некој другој системи Трстаници Опрујић, који је дошао у Србију ради своје парнице и ко исти може да за шта сматрати у Србији, да ли је он Вучићев или некве друге системе. А како је с ким поступао Ранковић као судија, о томе није овде место говорити; за то има други суд.

3. Потом је Макса Ранковић, као народни посланик, избијен у Топчидеру и још се држи тамо под страхом за то, што се ишије хтео потписати на то, што не може посведочити; то кад буде ослобођен нека сам одговора на ту тачку. Да ли је Макса Ранковић крив, може се видити онда, кад он сам за се одговори.

VI. У одврату Стојана Симића.

1. Симић зна Вучића, да он чува устав, да се стара о народној срећи, да не тражи никоме зла, да се брине о народном добру и да се стара о свему томе, и у томе је Симић с њим једномисленик, и мисли, да за то не може бити крив, по да још заслужује похвалу. А да је Симић писао своме брату у Цариград о постављању советника, то није истинा и не може бити доказано.

2. Није истинा. Стојан Симић био је први који је ревносно предложио, да за кнага буде избран књаз Михаило; па како би он дакле могао подговарати другога да ради на штету његовог предлога и противу његових жеља и тешња.

3. Писма се писушила на њако по на Совет и тамо су се сва дела решавала по њаким гласовима а совет је сва решења предлагало намесништву и што је намесништво одобравало, то је било и извршавало; и тако Симић не само није жељио, него није ни био у стању да шта задржати држећи се строго устројења совета и своје заклетве.

VII. У одврату Стефана Стефановића.

1. Да је Стефан Стефановић (Тенка) Вучићевић, то није никако истинा. Кад буди посес име ма некога човека, за којим иду, чијег се система држи, чијим тешњама следују, чију корист и успех траже, кога признају за својега вођу и њега слушају и т. д. тада се то разуме, а овде нема никакга подобнога. Тако исто могуће је

добрati име и од какога дела којега се до придржава. Овде би се могла још употребити реч „једномишљених“, која је употребљена за све остале, јер они једнако мисле како они тако и Вучић, а како Вучић тако и они. Вучић неће да одступи ни од једне прте у уставу, неће ни он. Он бунтовник зове бунтовницима и неће да буде међу њима, то чини и Вучић. Он јако постављено правитељство зове законима правитељством, дакле се оно држи закона, а чим стане да нарушава законе и попушта узде самовољству, он га назива према околностима или безаконијем или самовољним правитељством, што чини и Вучић. Он се и пре неколико пута подсећао опасности бринући се о народним успесима и чинећи отпор самовољству и утврђивању над његовом браћом, то је исто чинио и Вучић. Из тога се види, да су они једни другоме разни и једни од другога независни. Но ако је већ слободно давати људима имена непримична, тада би се што случајно једнако мисле, могло рећи о Вучићу, да је он Тенковач, ако је Тенка Вучићевац и то се тако може рећи за све, који су називани Вучићевци. И кад се не би па то мислило, да се даје пакосно име, него би се држал само више поменутима основа, то и Вучић и свакога његова једномишљеника већ назвати установицем. Но нека само Вучић одступи и за једну прту од устава, тада ће се моћи видети, хоћеју ли садашњи његови другови остајати и напред с њим у договору. А како је у сада поднешнутом петежу установљен таки поредак, да хоће да убају свеће људи, којима судскиј редом као ненавидици, не могу пишти да учине, да честите, верне и заслужне људе доводе свештенике пред плаца, а књаз да нападајућим насиљницима говори: „хвали нај браћо!“ да неки људи један па другога нападају и избијено да се бацају у затвор, а чиновници гоне из службе, а они, који нападају и тку друге, иду у сопству књажеву; — да се из службе терјају они који нећеју да подстичу народ на буну, а па њихова места да се постављају мајстори за тако послове; — да без никаког узрока затварају владике и на книтрополита да нападају злочинци, да се чиновници и остали људи примињавају силом да се потписују на то, што не знају и што потврдити не могу; — да се жале на људе, који нису кризи и ишту од њих го, што они нећеју; то у тајм околностима он је одиста непримичајући данишњега законога поретка. Да неме правитељства, о томе није казано иште у његову изјашњењу, што је предато књазу; а за што он није хтео ишти за књазом у Крагујевац, то се види јасно из његова изјашњења.

2. Да би се доказало, да се он с Петројићевићем мешао у расматране судских дела, требало је било казати, где је и у каквом на име делу било тако, јер се нају реч може обрнити сваки. Као испечитељу правосудаја њему је немогућио било не мешати се у судске послове; и ако је он, строго говорећи у чему тог погрешно, то се не може њему приписати у кривину, јер је он био у Србији нов и први испечитељ правосудија, кад још ни за онога ни за друге дужности није било правила; но је и он подобно осталим чиновницима, сам састављао за себе правила по својој памети. Но да је он као где год и зановедио или посоветовао, кака ће се пресуда донети, то истина; друга је ствар ако је он какоме суду рекао, да се држи јако по издатих установа, које се тичу овога или онога рода тражбине, то је била његова дужност.

3. Почеки је он као познати отаџествуљац и као човек, који је настојао, да би Србија добила своја права, увидео, да произлазе исчи непретца, то да би се избегло зло, које би отуда могло произићи, препоруžавао је одиста не само здравично судовима но и приватно председницима, за пази, да се у народу не чине какви непреди, но прк том није писао никоме, да пази по кућама. Кад би се од свију

њехових писама обнадовљао садржај онога писма, које противна страна сматра за најубигатије, и тада би он себи ласкао најо, да би му оно прашело велику част. А да даје само испечитељству унутрашњих дела припада право пазити и стварати се, да се у земљи не учини како зло, то није истина. Као једно начелништво не може давати заповести свима надлежагателствима, и сва начелништва једноме надлежателству то да оправданију у отпрашавају послове, последња су и подељена иеђу њима; по из тога не изазви никако, да друге струке најљају да покрију очи за оно што се не тиче њихових дужности и обvezаности, па нек иде како иде. Код такога захтевања вад би испечитељству унутрашњих дела из очиједа хтело и одиста изјавио друштвено спокојство и безопасност, вандало би да сав свет каже: „па пусти га, то се тиче његове струке; шта је пана стало да тога, што нас хоће све да поколбу.“

Дакле Стеван Стевановић није прија по је склеветак!

VIII. У одбрану Јефрема Ненадовића, Јована Вељковића и Лазара Зубана.

1. Ненадовић, Вељковић и Зубан, онако исто као и Стеван Стевановић јесу једномишљеници Вучићеви и из тих истих узорака; а у своме изјасњењу од 27. Маја (не 2. Јуна) они су јасно показали, за што нису хтели ишти с књазом у Крагујевац.

2. Ако се сва ствар буде испитивала, то ће се не само показати, да Лазо Зубан није подстицао послалике прошло-године скушити, да вичу противу неких ненавидици, иштући паштање њихово из Србије, по је и одвраћао послалике од тога и неке уснео одвратити, и они се овег узмарили, а од неких одвратио са свим буру. Да ишко није тражио, да се га дина проторују из Србије ио само да се удаје из Србије као интрагант и немирни људи, да не би штетили народне послове, то може потврдити више поменуто изјасњење. Пре него што би се одрекао изјавио би доказати, у чему је тај акт незаконит и лажан: да ли по томе, што га је Зубан сачинио без знања и воље посланика или по томе, што је напралјен, као што потврђују против ненавидици људи. Прво се опортава тим, што су њега онога часа сви посланици лично признати пред саветом за своју ствар и при том на глас чланах по чланак, и са заузимањем захтевања од савета, да се испуни све, што је у њему; а оно друго није онако и кажемо: нека склеветана лица даду изјаву против тога и нека ишту суда као склеветани. Судска истрага показаје, с чијеје стране тај акт лажан.

3. Да је Зубан састављао све те поруге, које је Симић дазвао петатата у нештанске војине, то је туза и неслана лаж, коју цео свет не може прељворити у истину, и не само те поруге, но и оне истине и ласкавости и вишта на свесту, шта је до сада ма у паким страним новизнама печатано, он није састављао ни потписивао. А из тога, што се каже, као да је он помиљао преко Симића, следије, да ће он послао њему тада, кад ни једног од Симића није у Србији било. Но Зубан узвраћа, да он ни једноме Симићу, а тако и они њему од како су се родили, нису писали ни речи. Зубан је својим протестом, који је дао знају, посведочио, да уме говорити истину у очи, а такоме човеку није нужно радити испод руке. Иск се најнајр постари, ако хоће да зна, ко је писао оне поруге, сазнати спурније и нек не склевета људе по голоме и неоснованом подзарену. Ако је Зубан писао од своје и својих једномишљеника стране какве изјаве, то се из њих може видети, противу кога је писао и како је кога описао а тако исто из њих се ио же видети, куда с оне управљене и коме противнице; а што је састављао изјаве, за то он може бити

крав само тада, ако онај па кога се жалило има привилегију да чини зло тако, да се на ње сме нико жалити; но кад на свету не би било жалбе и суда за њих, то би сваки могао да чини зло без смртње.

И тако Ненадовић и Велковић нису криви; властета није могла ни њих оставити на миру; а Зубан је крив, ако је саставио жалбу противу оних, који имају привилегију да чине што је има по виду.

IX. У одврану Матије Ненадовића.

1. Да је Матија Ненадовић Вучићевач, то још није доказано судским путем: може бити, да је Вучић Матијевач. Кад су га бунтовници везали као саветника и извадера и везанога довели пред књаза, тада му није било дато задовоље од књаза; послас тога од кога би он другога могао очекивати задовољења, ако не од блискаташ порте, као од својега законога цара. Устав нам је даровао судове, но бунтовни гоне и хватају судије, а њих не суде надлежним путем.

2. Матија Ненадовић већ је заборављен какав је био поредак код Караборђа, па за то и не може текти њему; да он као жељи, да се влада пренесе на Караборђу породицу, што се не би могло извршити и кад би се вратили старији ио за голу жељу ипако осудити јер се жеље неможемо уклонити. Но да је он као излазно с том жељом јавно и да се труда да је испуни, то не може бити доказано.

3. Да он само па то најла да изгуби службу што није хтео и да са књазом у Крагујевац, то је још несигурно; може бити да ћемо по времену увидети: за што жими овде царски комисар.

Дакле Матија Ненадовић, као оклеветани, није крив.

X. У одврану Стевана Петровића.

1. Није истина, да је он слепи последоватељ свега онога, о чему зна да је жеља Вучићева, и да се труда да планове његове извршује словом и делом; ној он је једномишљених Вучићев, и све, за што се стара извршити, чини је по својој жељи, јер је и њену слободно да што год жељи. О некаквим плановима Вучићевим он не зна шта и већ је доказало, да таих нема.

2. Да се садашњи метеж није започео, он не би оставио својега званија, но чим су се почеле смутње и њега стали гонити и врећати, штаа му је друго стајало чинити па да бежи тамо, где се надао највишој безбедности од бунтовника. Колико би му помогли наши судови, види се по осталим који пису хтели пристати на буну па су били гођени од бунтовника.

XI. У одврану Ђуке Стојићевића.

1. Да је он помогао комисији у првобоју приврженнику Караборђеве породице, веома би то доказати; није доказано ни да је комисија то чинила, а тако говоре о њој ради клевете. Да је он ишао уз пос својему начелнику, таде може сваки поверовати, који зна, да је његов начелник бунио, а он да је био противник буни. Да је он начелник књажеве смилије твrdко, није истина.

2. Како је народ с јесени ишао књазу, о томе је већ доста говорено, и Стојићевић служи па част то, што је он хтео стати прошику народу. Останити званије и бежати принудила га јута невоља, кад су бунтовнице хтели да га ухвате и да нападну па њ.

XII. У одврану Ранка Матејита.

1. Почем је већ доказано, да комисија у Крагујевцу није тражила за књаза ни кога другога, имајући садашњега књаза, то се и томе откривању не може веровати.

Приметба. Књаз по доласку својем издао је општи опроштај за све преступне до тога доба, као што је то и било извршено, па ради чега сад то стављају у кривицу њему и осталима. Такав опроштај не служи ни мало на част, кад је доказано, да је сва данашња смутња основана на освети за то, што је већ опроштен.

2. Не само са Стеваном Стевановићем војни с ким другим он није имао тајне преписке, а ако је што коме год и писао, то није на штету књазу и закономе воретку.

3. За одговор служи друга тачка одговора Ђуке Стојићевића.
Дакле и Ранко Матејит је крив.

XIII. У одврану чланова шавачкога суда.

1. Кад отачастству грози опасност, тад је дужност свакоме, а особито чиновницима да се старају предупредити то, и ко пређе учини то, тад место укора или осуде заслужује благодарност.

2. Кад народ онаквим начином иде књазу, као што је то било при садашњој смутњи, да би показао своју приврженост и показало се па злоупотребе тада је крив само опај чиновник, који се томе не усротиши и не одерати народ од овакога предузета, а ко се усротиши тад је заиста достојан свога места.

3. Да ли су они изгубили из вида устав и може ли имати места настављање у таким околностима, то се види из извештаја судова повечеталству правосудија писаних о томе, извештаја, о којима је споменуто у шестој тачки одговора Вучићева.

4. Доказано је већ довољно, да Вучићеви једномисленци не желе зла, но општу срећу и утврђење народних права, и да они за то не могу бити криви; а да су они ма с киме водили какву онаку преписку, то није истина, као што се то може видети и из онога писма Лазара Тодоровића, па које је он управио своју кнабу.

5. Но коме другом ван суда приличи да откупша или да казни преступника, који су му предати као преступници? Само судовима припада право решавати, које крив а ко не.

Дакле и они нису криви.

XIV. У одврану Симе Милутиновића Сарајлије.

1. Да је полиција хтела да га преда суду, он о томе не зна; а да је једне вечери у три часа ишао долазно к њему у квартир експедитор правосудија Груборовић и позвао га, да с њим изиђе из куће на поље, то зна. На пољу његов, пишта о томе не подозревајући, он се био склонио и пошто по његова жеља, која је стала подозревати угледав на улици спрођу својих прозора у тако смутно и узурјано време Петоро луди, који су стајали и нешто очекивали, одевени као солдати, противила се његовоме одласку; но како Груборовић, не слушајући шта она говори, неизрестано захтеваше, да пође и онај и опет хтео пођи, то се она стала одлучно противити обожија, претећи да ће пущати из пинтола ако Груборовић не отиде онога часа и тад је он отишao. Груборовић, изашао на улицу, пријеузи се тој историци и сви заједно одоше некуда. Сима кад је видео то и чуо од жеље, да су

тих леторица онде стајали док је Груборовић био код њих, и знајући да њега сматрају за противника те буне, исплаши се и целе ноћ проведе на спрезу, а сутра дај утеше у град да тражи заштите. Кад се сва та смутња утиши и нали судови стану слободно радити, он је готов и жели иći на суд за речи, које је говорио по сокакима. Да је он књаз, његову фамилију и његово правитељство гридијо средњом загребачким новина или да их је хвалио, то није ни мало истини, и такво оправљање он свечано пред целим светом па дакле и пред загребачким повинарема, са спокојном срећом проглашава клеветом. Ко може доказати друкчије иску то учини. Да је он зером, подобно Зубану, помагао Вучићевој стране, то он у томе није ни толико крив колико и Зубан.

Сима Милутиновић дакле не може се сматрати да је крив довде, док се пада суду за речи, које је он изговорио на улицама.

XV. У одбрану Милутина и Луке Гарашанића.

1. Ни они нису Вучићеви, то им је име дато силом, као и то, да су они заклети непријатељи књажеви и његове породице, што остаје илустетом докле се не докаже, као и ради тога су се они на то заверили, али они нису пријатељи утвјетача и спасака угњетача, па ма по он то био. Намере Вучићеве и њихове једнаје су; они помажу Вучићу, а он њима.

2. Да је Лука Гарашанић онога часа угрохao у град Вучићу и стао под заштиту турских власти, то је лаж, уза шта пада запитати колико се може веровати да остало, кад се у Београду јашља да је истинито оно, што у Београду сви знају да ћије истинито: шта онда тици људи нису способни измислити и каква друга измишљотина може бити тако очевидна, као што је бегство Лукино у град док међу тим он непрестано живи у својем београдском дому од онога доба, од како је побегао из Брунанице. Он није ни запиривао у град ради прибешишта, по још и сад кад сви разумни чиновници припуђени бејаху тражили спасење од притиска по безопасним кућама, с поверијем живи у својој кући⁴⁾ и јавно хода по цедоне Београду. Колико би ислму сад помогао српски судови, он је видео то не само на другима већ и на себи, кад је морао, као председник суда, проглашити се с оружјем проз метежнике, оставивши другога под стражом бунтовника.

3. Да је Милутин Гарашанић тражио и поткупљивао људе за пошеће писама Веџи-наши, томе неће веровати нико, који зна Милутину и његов положај, он као човек стар врло мало или боље рећи нимало не води никакве преписке ни са познатим муслиманима и пријатељима, а с Веџи-нашим он није ни познат. А да би он хтeo да пише на таја туѓа писма, о томе није могуће ни мислiti. Осим тога за писма на Веџи-нашум има турска пошта, која је сигурнија од свакога човека кад би кога он и памао; и пар би ти, који би могли писати Веџи-наши, имали потребе слати преко њега, живећи сами тамо, где има турске поште; а да је он као тражио да би убили нашега младога књаза, то се говори једнако за то, што су хтели да оправе и њега као за шта и да га оправе пред светом, то не знајућиничега спурлог, ухватили се за клевету.

4. Да он непрестано зма уза се оружје, то је истини; но на то су ја привукале његове старе године. Али да се и остали насу држали за оружје, илако би дано постигло у Београду то, што у мало није постигло старога Гарашанића, кад се

⁴⁾ Али дом Гарашанићев находит се крај симога града.

узвутио у Гроцку својој кући, да му Бог није помогао срећно утећи као што се то види из 6. тачке одговора Вучићева.

И Гарашанић нису дакле криви, и су триви нападај од метежника, а сад се подвргавају клевети, да би њихово безаконе оправдали, и тим прикрило безаконо владање бунтовника.

XVI. У одбрану Капу-Чехаје г. Антића.

1. Ако је г. Антић заклемарио што, што му је била дужност, нека он сам одговори, а ниже потписани не знају о томе писма.

2. Ако је г. Антић радио да се извеште комисија и ако је клеветао и књаза и народ о томе он зна, а Вучић и његови једномишљеници нису добијали од њега никакве тајне кореспонденције.

3. Што се г. Антић иже јавио књазу кад је дошло и у колико је за то крив, то зна он, па нека сам и одговори.

4. А да је г. Антић походио неколико својих пријатеља, то је истини; но да је он коме гол говорио: „ја сам учинио за вас добро, а за себе како Бог да,“ и коме је он то говорио, нека важе или он или онај, који сведочи, а ниже потписани свидетељи, да им није говорио и не знају да ли је коме говорио. Да за г. Антић теки томе да Србију доведе у оно стање, у каквом је она била пре двадесет и пет година, — нека он каже, а Вучић и његови једномишљеници доказали су да су они не само своје обично уживаше ио и сам живот свој подверги опасности, само да би Србију одржали у том положају, у који ју је постављено њезин благотворни устав, а што говоре да је то царски земља и да смо ми дужни извршити царске заповести ко може да их за то окрини, што они говоре овите познату истину. Ако је крив, онај, који говори истину, и који признаје свога законота цара и његове заповести слушајући их не само сам по још и другима говорећи, да су они дужни извршити их, тад изазви, да су прави и поштени они, који говоре лаж, ко не признаје свога законота цара и не само не слуша његове заповести, ио и друге од тога одвараља. Ми излажамо цару даши на земљу, без царскога потврђења нико не може бити наш књаз и у то исто време гардимо из, да то није царска земља и да писмо обнезами слушати царске заповести. Ако обесељање добровољне покорности цару има проклету намеру, тад рајска намера вала да буде одварање народа од свога цара и подстичање на буну. У то време, кад је цар толико милости према нашему народу и да узбуњеном народу отаџаски говори да у његовом вазланом уставу неће се ни једна пруга изменити, и кад је тако царско расположење вазда било познато, ко би се онда усудио и решио да Србију опет подвргне насиљу дахија и угњетала под којима је она толико година стекала, и зар би Вучић, Антић и остали другови илако могли подчинити себи народ и угњетавати га, кад би га ставили под власт дахија и угњетача? Шта би онда радили они? Овде би се могло рећи. „Ми ћемо говорити, али не у вегар.“ Вучић и његови једномишљеници знају, да има грактата, испред којих су сва услажавана уздугива; а с друге стране, они нису толико нешти, да неизједу како ће награду добити од оних угњетача: они су то на себи искусили, и знају у чему је истинска заслуга, али нити су тражили, нити ће ишаћи тражити од оних који не желе добра Србији и њиховој отаџбини, и немају нужде тражити награде од таквих људи. Њихова ће отаџбина видити и знати, колико су јој они и срдцем и душом одани, и да ради напредовања они су извршили све своје интересе, и предали се судбини, јер многа од њих, немајући ни једне паре у целу, одрекли се од службе и своје плате, и сајединили се са родолубцима. Да би им

помогли, премда и сами пате од глади, подржати и очувати народна права, подкапа бунама, и готова да провади. Ево заслуге које тражи Вучић и његови једномисленци, и ласкају себе надом на награду која мора доћи пре или после, на овај или на онај начин.

XVII. У ОДВРАНУ ПАУНЈ ЈАНКОВИЋА.

Како је Паун Јанковић званично у „Српским новинама“ број 312 окривљен пред целим светом да је Вучићевач, то и за и има одговора у објашњењу Вучићевом и његових другоза. Он откријено вели да за време његовог директорства У кнежевој канцеларији он није пиштао радио што би било противу устава и уређења земаљских, и да никад у своме мишљењу није зависио ни од кога, као што пишу о њему. Онај који је штампао у новинама чланак о њему, окривљује га, да је оставио књаза и дружину, шта више није ни казао ни „с ботом“, а заборавио је казати, шта је повукao Максим Ранковић што је као депутат на скупштини дао своје слободно мишљење, и како га је председник савета г. Јоаким Обреновић у чуном заседању срамотно, да су Вујић и Петронијевић шта радили и свакад биле у договору ш њим; да је он одговорио па то: ако је то тако, онда ја као кривиц ћесам на свом месту и изашао на поље из заседања; да је после о свему томе у своме писму јављао књазу, додајши да он хоће да тражи од председника савета доказе о томе да је он, по своме мишљењу заједно с Вучићем и Петронијевићем радио противу закона и ма чијих права, а инате да не тражи задовољење од г. царског комесара, који је због давашње смутње и различних нереда послан од цара у Србију. Он и до сада остаје непрестано при својим намерама.

Како је Алекса Јанковићу, Илији Чарапићу, Јакову Јекићу, Јанку Михајловићу, Марку Јекићу, Љубомиру Јовановићу, неким грађанима и сељацима, као и Срећку Поповићу, Гарашаниним људима и другима јављено, да ће се њихови престуни доказивати на српском суду, то нека и њихова одговори застану до законитог суда који ће настати чим се утишају смутње.

Што се тиче Михаила Јекића коме су бјајаги шабачке судије говорили, да ће ићи да вежу окружног начелника, капетана и остale чиновнике; то нека он пите од њих изјашњење, или нека од њих који још пису законом осуђени буде уклонеца страже и нека онамо дођу на одговор.

Приметба. Ови одговори напечатани су у руском преводу са српског рукописа.

№ 3. Писмо српскога књаза Михаила Обреновића, рускоме конзулу код отоманске Порте, В. П. Титову.

Ваше високородије! Изванредни комесар портни Муса-ефендија који је овде дошао позвао ме да и ја дођем у Београд. Кад сам га посетио, предао ми је писмо Садразам Реја-наше, у којем је било ово: „да би ја у сагласију са овим чиновником, постарао се да се поврати у овој књажевини мир и утврди законити ред.“ Следеујући овоме ја сам у договору са Муса-ефендијом учинио нужна наређења да се савве скупштина, која ће присуствовати кад се обнародује „височајши“ ферман што га је донео овајенски чиновник. Ферман овај био је прочитан у присуству комесара портнијот, мојем, царско-роског конзула у Србији г. Ваићенка београдског мухафиза Хозрев-наше, митрополита и осталих архијереја, саветника, чланова апелацијоног суда, окружних начелника, председника окружних судова,

дозваних на скупштину свештеника и осталог народа. Поншто је протитан и објашњен овај ферман, који после у оригиналу заједно с преводом предат мене, учинио је овај чиновник целој скупштини четири питања, на која је и добио одговоре од Совета, апелацијоног суда, митрополита и осталих архијереја, и осталих депутата народних тако, како је воја класа народа желаја и мислила. Одговори ови из захтеване Муса-ефендије били су му објашњени од свију ових сталежа и то усмено. Кад сам првуто садржину овога височајшег фермана у коме зе парочито мени налаже, да ја заједно са реченим чиновником појлоним особиту бригу да се поврати у књажевину мир и утврди законити ред, ја сам у договору с Муса-ефендијом у присуству царско-роског генералног конзула у Србији г. Ваићенка и београдског мухафиза Хозрев-наше одлучио: да се сви они Срби који не би слушали закониту власт, па би дошли у Београд да траже ма какву заштиту у граду, или да представу комисији која је одређена за извиђај како кривица тако и жалба, или да се у случају њихове непокорности одмах уклоне из отаџбине. Код ове одлуке учињен је изузетак за она лица, који су чланови савета, за које је учињен договор, да се за њих одреди друга комисија у вароши (зато што је за оне прве узајамним договором, та комисија одређена у предграђу изван вароши) која ће се састојати из председника апелацијоног суда, и председника свију окружних судова, и да буде присутно и једно страво лице од стране моје и једно од изваниреднога комесара портнијот. Она ће разгледати сва акта што јој дођу, а ко којима би се кривица или правдаль поменута лица, и да саслуша све жалбе како њихове, тако и оних који би се ма за шта имали жалити противу њих, а тако исто и следоке како једне тако и друге стране. А кад ово ислеђење буде спровено, онда да се определи да ли место где би ја заједно с Муса-ефендијом разгледао сву ову ствар и учинио с њим уговор о даљем раду. Комисију која ће да ислеђује дела оних лица, што пису у служби саветника, ја сам је у договору с Муса-ефендијом одредио указом мојим од 31 Јула, и од тада је почела радити. Али како људи које је више пута исказивала пису хтели да јој престану, то је 3-та овог месеца у сагласију са портнијим комесаром и београдским мухафизом Хозрев-нашом, у присуству царско-роског конзула у Србији г. Ваићенка решено: ако ова лица и после 5-га Августа остану у Београду, и не хтеду међу тим престати комисији или се иселити из отаџбине, те да наше првите довољне мере уложимо власту за даљи поступак с њима и да се у ову ствар не меша турска власт која је у Београду. У след овога наше је првите 5. Августа издало позив становницима вароши Београда, да би они у оваким случајевима били на руци полицији која ће позивати непокорне, али да при том не чине никакво истуше.

Тог истог дана т.ј. 5. Августа отворила је седницу своју, и комисија што је одређена да ислеђује дела што се тичу оних Срба који су као советници служили. Али онај тог истог дана у место да представи код комисије, оду у београдски град, а остали који су по послије требали да представију пред другом комисијом, изјаснили су се, да неће да дођу пошто не хоће да иду у Цариград, и које је Муса-ефендија изузимајући неколико чиновника који су заједно с првима отишли у град — по њиховој жељи и послао тако, адруги су отишли у граду. Портни комесар Муса-ефендија правдајући поступак ових људи, и окривљујући наше праве галсту једино за ониј позив житељима вароши Београд и због њихових израза у њему, које он узима као решење, и које му — као што он збори — пречи да даље продужи свој посао, изјаснило се да ће поводи овог позива и неких израза у њему и сам бити тужиоц нашег првите. Да овај позив није никакво решење, види се из самога написа и форме,

а после тога се да решава подједи судска власт, а не подизајна која је овај акт издала.

Да ли је могло правительство српско једним изразом својим у једноме писму дати толико повода, да се овај посвој прокине, то остављам паметном субјеку вашег високородија, а тако исто је да могуће оваки и тало доћи до љубовне цели да да се овој књажевини поврати мир, или се овим парочити потестиче вагра, која и онако није утешена, и која лако може да букине у племене немира.

Данас је стање у Србији у свим крајевима мирно и влада гладина Немира може бити једино због тога, што су она лица која народ међу се не прихваћају овде у београдском граду. А кад би они отуда отишли ја би могао јачити за мир и спокојство. Али догод је они налазе у граду или где било у Србији, без сумње може се из ново изродити икакав немир, и то из никаквих других узрока, до једино због тога што народ српски сматра ове луде пао нарушиоце мира и спокојства, као противнике законите власти и подрипаче пародних права, и тим више што му они сме више и више ово јединим ово другим прете, и на силу се противе и противу воље његове ходе да им буду на терету.

Многи су од оних лица уживали добро, а неки и пајење народно поверење док нису прешли на страну Вучићеву и његових другова, а тиме најукли на себе иржицу народа тако, да народ и на њих као и на ове прве мрзи и виче. У ову категоарију долазе неке старешине који су остали с Вучићем и Петровићевићем у граду београдском, и сви они који су се одлучили да иду у Цариград, који су због тога јуче и прешли на аустријску страну. Међу овима налазе се и такви, који дугују многим обданицима, што и јесте главни узрок због чега се удаљавају од народна, јер их кредитора не остављају потраживањем својих дугова и желе се на њих судовима, и једино из овог узрока они се изговарају да овде нема правога суда, и да су за то принуђени удаљити се из ове земље у којој по њиховим речима нема суда. То је њихово мињење као год и оних који су их на то унуташа, и пајајући се да они могу имати права за појединачне своје интересе и на Србије а на штету правља што су дата народу српском, и да могу тражити суда никако не признајући да су крви због непокорности и што нису представи комисији која је законитим путем уређена, којој су могли све своје изабре ако су противу кога имали, предавати, по којима би — пошто би се извилдали ствар — добили судско задовољење. Али како су они крви и следујују вазни, то знајући напред, да би се извијајем показала њихова криница пису хтела да престану хобијац и целом извијају.

Ја не могу казати да пријатком бивших немира у народу, ишо нико ни од кога био уређен; али што се чује судских власти и осталих надлежности, то сасвим добро знам, да се она свајда држе законитог реда, и војне гласине оних испослушника, да у овој књажевини нема судова, стоји без основа. Следствено сви они који не слушају своју највишшу власт, јесу и морају се признати као преступници закона. А они који их помажу да буду небрежљиви и њиховој законитој власти непокорни, учиштавају знатији нога достојанства, утврђују у књажевини испослушност и непокорност као према мени, тако и према осталим земаљским властима, противу чега је свечано протестујем и тражим задовољења. Премда се Муса-е-сендија изјаснио, да он због оног извода што је издат становницима београдским, не може даље продужити свој посао по овоме предмету, овега зато је нећу с моје стране проустити да га на ново изводом да се продужи овај овде започети посао, а ако се он откаже онда ћу ја морати за овај посао послати парочиту народну депутацију у Цариграду.

Извештујући о овоме вашем високоблагородије, част ми је казати вам да ћу вас у своје време известити о спаша следствима која се дала у овој ствари покажују.

Са осбитим поштовањем и потпуном преданости имам част бити вашег високородија покорњејши слуга Михаило М. Обреновић с. р.-и. № 1101 — 8 Августа 1840. Тончић.

Примједба. Неки ставови из овог писма стоје и на страни 78—81. Овде се оно штампа са друге кошије, у руском преводу из овога доба,

№ 4. Писмо српскога књаза Михаила Обреновића, великоме везиру Реуф-паши, у Јуну 1841 године.

Ја сам имао част известити вашу светост писмом од 11 Априла ове године № 474 како су се они Срби што су налазе у Видину противали може позиву да се врате у отаџбину, и како су ову суму новца што сам им за путни трошак послао с пррезрењем одбацили говорећи да им не требају паре.

Очекивајући од Блиставите Порте уверење, да ће се југуство ових буди утишати, и да ће, им се заказати да послушају заповест што сам је издао, која је написала са договором са у оних чиновника који су били за то одређени од обада високога двора, и да престану од сваког даљег противљења, ја сам имао част добити високономандовано писмо ваше светости од 16 рабудувала ове године, којим је јављате, да у оном сенету што сам га издао нема довољно јастка за она лица што су се оценила од мого правительства, и да оно изје довољно да би се из основу њега самог пократили у отаџбину, те због тога сте заповедали да се у договору са царско руском мисијом изради други сенет у седам чланака, и изврёли сте ми га послали да га је потпишем, утврдим мојим печатом и затим повратим ванујо светlosti.

Како сам волан да у сваком случају изискам доказе моје покорности према високој Порти, као и високо поштовање према вашој личности, исама пропустио је да не проучим овај нови сенет, времда сам држав да је ова ствар већ спречена; јер сам учинио се што су вишесловни титовици предложили у име обада двора а по именице: мухамед београдски Кемил-паша, царско-руски флигер ађутант барон Линен, и генерални конзул Вишњенко и осим тога издао сам проглашацију на основу овога онда спреченога заплутала са речепом господом, и мислио сам да већ више не трудим нашу светlost. Потој се разглашао цео садржај сенета што сте ми га послали, видио сам да се он никако не слаже с предлогом који сам ја имао част поднети на високи у夷нај ваше светости 20 Јануара ове године № 122, и с проглашацијом за коју сам заповедио да се објави сагласно парећеју похенутим чиновникама, и разликује се на малоти неистинама са разлогима који су наједни у почетку тог истог сенета. С тога је мени била дужност да високу Порту праведно замолим да се задовољи са сенетом што је издаат 25 марта № 346, који се слаже како с мојим зимушњим предлогом тајо и са проглашацијом од 24 марта; тим више што се такви начином паје учинило све по већим оних лица што су се оценила од мого правительства, и што је лакше било да се они овим одлуче од непокорности према мени и правительству, што су једном већ учинили. Али како желим да учиним жртву од мого потпуног права високoj воли, и како ми је на срцу уважење према блиставитеј Порте, ја сам се решио да потпишем сенет што ми је

послат, пошто сам у њесиу учинио неке измене у колико оне очевидно противурече првом сенету, и с овим враћам га вашој светлости.

Измена је у томе, што је у чл. 2 овога сенета било написано тако као и у првом сенету, заједно с тим додатком који у турском преводу погрешно није стављен, и што у чл. 3 није уместугут један нов додатак. Остало је све написано онако, као што ми је било послато. Да се не би помислило да је ова измена учинена без довољних разлога, хитим известити вашу светлост, за што је ово изменено:

1) Зато, што се садржај измененог није подударао ни са мојим обећањем од 29 Јануара ни с прокламацијом од 24 Марта,

2) Зато, што је прокламација разаслата по целоме свету, и кад би била увреда моје части, кад би у ствари изашло нешто друго, него што је било обнаправовано с мојим потписом;

3) Зато, што се онда, кад је овде био и Лизен од мене није ишта више захтевало, него оно што је обећато 29 Јануара, а после објављено прокламацији.

4) Зато, што никада не желим потписивати и обећавати оно, о чему се сумњам да не могу извршијати. Да се не би ова сумња учинила не основана, част ми је објаснити вашој светлости, да ја не могу дати службу тим лицима пре него би се нашла упражњена места; јер у Србији не може бити више чиновника него колико је одређено у уставу, и определено законом по потреби. И по томе док се не указују правна места, ја не могу она лица која су законитим путем добила службу, да збацим са службе противу устава, а да их попушним онима, који су сами оставили своја званија, и противу устава одвојили се од своје законите власти. При том за нашу општу безбедност треба да се напред уверимо за свакога од њих, о њиковим мирном владању и послужности према гладијем законом реду, и да су заслужни за ово или оно званије, да би их после по њиховим молбама поставили како и где за добро нађемо; а не да им одма по повратку њиховом даденој служби као што се разуме у 2 члан. новога сенета, па после да од њих очекујемо да се покажу заслужни тога места.

Такво припада јени по уставу што нам га је цар дао, и ја га не задржавам с том намером, да те људе кад се овамо поврате мучим; зато, да би тако и те сама личности и сак остали видели, да они добијају службу из мојих рук као њихове непосредне власти, и без ичије српског узана на мене. И само би се тако могао надати, да неће више бити неискоријни према мени, и да ће ми се по закону покоравати тако ја хоћу да сачувам необорну светинju моје достојанства, коју сам приимио из руку мојега цара. И само тако може нестати злобе и трпења међу партajjama које су се на несрећу одавна утиједиле а њихово место посејала љубав и слага на срећу повереног ми народа, и можда ћемо дочекати да се ми сак сложео молимо Богу за царево здравље.

Ја се заиста чудим зашто ти људи говоре да немају довољно гаранције, кад сам ја, како у издатој прокламацији, тако и у првом сенету и свима преговорима са поменутим чиновницима, за дosta показао моје благе намере према њима, и да саде ишта друго не треба, него да они учине корак који потребан за утврђење оште слоге и мира, и који ће свршити тако испријатну ствар, што је обава десра стао толико муке. Као год што им ја верујем и као што их позивам да се врате у отаџбину; тако и они треба да верују мени, да ћу се ја побринути за њих, као и за остали народ, и да ћу онима која су пређе били у служби онет

повратити службу, ако се буду добро владали. Али да ме на то примора на која то било би противно уставу и мојем достојанству и свему поверионом ми народу.

Што се тиче оног што ви желите, да се на повратак тих лица пошље повећа сума новаца, па то би се ја дако скончно и шта више издао би је из своје сопствене касе, ако се они сами обрате мени за то. Но поноситост њихова и у тајој нужди, не дозвољава ми да им се за то обрате, него још с презрењем одбацују и оно што сам им нудио без спеке њихове просбе, као што су то учинили они што су у Видину, и које сам вашој светлости од 11. Априла № 174 јавио. Али при свем том ја нећу да следујем њиховом примеру, и ако ми се они што су у Цариграду обрате с молбом за повећу суму за путни трошак и покоре се више напоменутој мојој зановести — то ћу им одма и послати.

Што се тиче старог Гарашанина, не би молио без довољних узрока, да се он вко и Вучић и Синић бази изван отаџбине дуже време, и кад неби било каквих позова, то би се ја сагласио на његов повратак пре, него ли ми кога другог јер би тиме сачувао народној каси 500 талира, који му се морају давати по мојем обећању за време његовог бајелства ван Србије, које би издавање морао зауставити кад се врати у отаџбину, а тако исто не би се морао бринути да му дадем службу, јер је само оставио по својој воли и пре споменутих дотаџаја. Ја дакле да је ово доста да не мучим вашу светлост подробнијим описивањем његових поступака. Па како сам вас и пре молио да се та три лица на дуже време задрже ван отаџбине, да се неби њиховим доласком реметио мир и спокојство, то и сада најпокорије молим вашу светлост, да сва три лица буду уздржани од повратка у отаџбину, док се ја потпуно не би уверио, да њихов повратак не би сметао унутрашњем миру и спокојству, о чему ћу у своје време извесити вамашу светлост и замолити вас за њихов повратак.

Ја се утврдо надам, да ће наша светлост подтпну уважити моје побуде, које се оснијавају на горе наведених узрок, и благонаклоно прихвати овај мој нови сенет, у коме случају покорно вас молим, да би ми прије сенет, овај на турском и овај на српском језику повратиши.

Изјављујући вам овом приликом моје особито високопочетовање, надам се да ће те ме и у потоње уверавати о високој и благонаклоној милости царској.

№ 5. Писмо великог везира Мехмед-Ичет паше од 27 Ребул-евеља 1258 године.

Мој верни књаже!

Императорско-краљевска интернуцијатура у Цариграду преставила ми је о аустријским поданицима што наставају у Београду, да се у пословању између аустријских конзулате и српске власти чине неке сметње од последњих, које се не могу уклонити узајамним договором и да такве прилике могу не само сметати томе пословању, него могу још бити на штету аустријских поданика. И по томе је наша вола, да се по постојећем савезу између високе Порте и Аустријске монархије, и по сак заплаћених уговора, никаким начином не чине никакве сметње пословању аустријских поданика, који наставају у турским провинцијама, и да се у случају кад се ће би могле извршити и сагласити у таким случајевима обе власти, онда да од сада обадве стране за свршавање таких спорова обрађују београдском губернатору, чеговом превасходитељству Камил-паши, који ће потанко да расмотри таква питања и да реши, а у противном случају ако буде потребно да пошље подробна извештаја о

свему томе у Цариград. У свези са оним што је горе изложено, овам напомињемо, да је због указања саког несагласног међу обе стране тражи се да се у случају ма ваких спорова који би се у потоње могли десети обраћају реченоме Ташмилаци и да се држе његовог решења, избегавајући свако несагласност. У тој цели написата је и послата вам је она потв., коју кад добијете, управљајете се по вој.

№ 6. Анта бугарском покрету у 1841 и 1842 години.

1. ЖАЛВА ПОВЕРЕНИКА ПИРОТСКИХ, НИШКИХ, ЛЕСКОВАЧКИХ И ПРОКУПИНСКИХ СРБА В БУГАРСА НА НАСИЉА ТУРСКЕ, 24 АПРИЛА 1841 ГОДИНЕ, ОГРНКОМ ПРАВИЋАСТВУ, РУСКОМ КОНЗУЛУ И БЕОГРАДСКОМ ПАШИ.

Ми долепотвасати поданици Високе Отоманске Порте, послати од наше говијене и страдајуће браће из округа: Нишког, Пиротског, Лесковачког и прокупинског узимамо слободу, да вам у име наше браће и њихових породица, представимо жалосно стење наше речене браће. Они се с породицама својим сада крију око ограде српске границе, јер се од великог турског зулума не смеју вратити својим кућама, а Срби их неизуштају на ову страну, и тако морају тамо да помръзу од глади или ако то и остане жив од сабље наших утвртала, биће одведен у ројство.

Ми смо дошли одред с тим, да нам се јавимо и да нам оиштемо ово наше несретно стање, које Нишки наша иже да олакша него још зећиа гомила јаде наше, и не да да страдање и ванијући глас несретних поданника султанових дођу до ушију његовог величанства.

Најмилостивија господар наш, кога свештини нека за малог година подржи у животу и царовању његовом, старајући се о бедноме народу цеас државе пјестоле као о дечији своји које му је Бог даровао, подао је височајнији свој хатишерију у Јудаку с намером да усрећи како Турке тако и рају. Ми смо дочекали овај високи хатишерију онако, као што је озбиљно дочекао сунце. Благосиљали смо царску милосту и искрено смо се љутили боту за драгоцену здравље његовог величанства и његових великаша који су му помагали у ороме великоме и славноме делу, и учлили смо дечију наше да се и она томе радују и да благосиљају стазе најмилостивијег господара нашег.

Али шта може да учини благословена и праведна љубав величудног господара, кад они којима је он поверио управу својих поданика као своје деце, кад је они величимо својих ногама гале и раде све оно, што најмилостивији султан никако не жељи.

И преће је било и однеше утвртавања, али од оно доба кад је садашњи наша дошао у Ниш, сунце је наше помрчало, благостање пропало, и ми с децом нашем доживили ноз јаничарук.

Тако несретно и жалосно стање наше принудило нас је да дођемо овде и са сужака да вас замолимо, да би на осећајући наша страдања Бога ради, доставили наше беде којим чујемо ви знаће, до господара нашег, и у име љубави хришћанске и како ви најбоље знаће да учините да се олакшују патње овоме несретноме народу хришћанској.

Кад је садањи наша дошао он је одма још у почетку савса све старешине варошице и сеоске да им прочита високи ферман, у коме је било написато, да ми не морамо давати друге пореле осим 3 гр. и 12 пари од стотице, и да зато сваки мора да поплаче своје птиме, да би се знало колико ће се од кога тражити. Сиротан народ кад је саслушао ово, клаучећи је благодарио Богу и молко га за здравље пресветогог султана, који се тако милостиво брине за сиротињу, као о деци својој. Одма затим наша

одреди мухасила који ће да поплаче стоку и друго птиме, ко је шта имао. Бедна раја је показивала, јер је веровала суттановом ферману, и мисала да ће све бити онако. И кад су спречили попис имања, Турци означајући у њему двоје и то прво: у кога је имање вредило сто, они су назначили десета; и друго у кога је имање вредило хиљаду њему су означили две хиљаде. Међу тим дође време да се куни десетина од производа, и ми дадимо од куругла, пшенице и пасуља, од сваке главе куписа платили смо по 4 паре, од празне лука по 2 паре на бокор, а од вина на сваку оку по 7 паре.

Ми смо давали десетину, и то нам није било тешко. Али Турци почеше тражити од нас по 8 гроша и 12 пари на сто. Ми питамо: зар не стоји у ферману по 8 гроша и 12 паре, а они нам одговарају, да приход државни не иде као до сада.

У име достојанства нашега светлога цара ми смо и то примили па се. Али су они опет почели да траже Ћумручину за вино по 4 паре на оку, а за ражају по 8 паре.

Према оваким поступцима у име светлога султана, који за цело о томе вишиша незнан, ми опет изјављујмо да ћемо платити, али да нећемо више обраћавати вишиграде и баште и ашове ћемо продати Турцима, јербо и ми вино и ражају не прођајемо скупље од 8 или 10 паре на оку. Наша нам обећа да ће нас ослободити од овога намета, и отпусти нас кући. Мало за тим а он опет ставе тражити од нас ову дажбју и па наш одговор, да вас је већ ослободио од ње, наша нас отпусти кући и заповеди нам да му оставимо неколицину старешина наших, који ће се с њима промислати о томе.

Ми га послушамо и оставимо 9 старешина својих, које је после нашег одлaska затворио у тамилицу, а одмах сутра дан веће их, окује и пошиље у Софију, где су у тамилици одлежали два месеца. Најзад нас понуде да их откупимо, и ми то учинимо, и тако наши људи буду отпуштени с објазом да је то била волја султана.

Ми би и за то били захвални кад би само знали да је тај господар заповедио. Али ми знамо да је то волја наших утвртала, а не царска.

Други зулум нашин у овоме је. Једном он дође у село Матејевци, и ми га дочекали како смо боље могли. До по већи је вијо, а после подните вику и пође тражити цуре које ће да му певају и играју. Залуд смо му каливали, да су деца наша на раду и да воћијају у вељу. Он нам почне смрђу претити ако му не доједемо цуре. Како му писмо могли учинити по воли то се разбргнемо куд који, и више му се писмо смелијајати. А он видећи да нема девојака лутит остави вечеру и врати се у Ниш, а своје субаше напусти да силују наше жене. Ако је муж чукао и бранко своју жену, онда му је наша шиљао своје слуге који су га одмачили у варош где су га с разалетим рукама на дрво водили по пијаци, да то раја види па да не брани своје жеље, сестре и кћери, а сваки Турчин може с њима радији по својој волји.

Кад су наши Турци, а особито Албаници разабрали нашине намере, онда гомила око 100 душа поју по селима и почну их палити, као што су то учинили у селу Страшини где су више од 28 кућа сагорела, а жену и децу у самим кошуљама оставили да у вељу живе. Кад се ми жалимо нашим, он нам одговори да ће извидити ствар, а кад после а оно опет била као и пре.

По кадај се варошки Турци заваде међу собом и бајати стану пущати једно на друго; али они пущају па хришћане и убијају их као скотове. На нашу

жалбу, наша нам тражи сведоцбе. Ми се позивамо на хришћане, а он тражи од нас два Турина.

Тако су један пут Турци на среднијаце отели жену од мужа и повели да је потурче. И премда је жена визала за помоћ бога ради, говорећи да она неће да буде Туркиња и да има свога мужа, онет зато није смее нико да јој праће у помоћ. Само њенина сестра која се ту десила приђе, али Турчин јој ножем осакати руке, а жену одведе. Ми предамо наши жалбу, и кад нам он затражи сведоце, ми му одведемо 20 људи, али он нехте примити, и тражаше само Турке. Ми се позивамо па ћумрчког надзиратеља, који је био очевидац овог догађаја, и он нам осведочи истину или зато изнагуби своју службу; а нама важу да је жена сама хтела да прими турску веру. И макар да је она јасно го одрицала и доказивала неправду, наша нађе два Турина који се брадом својом закуну, да се жена сама хтела да потурчи, и тако она остане код Турака.

Тако исто два брата Албанца дођу у село Драчић и на силу ухвате једну девојку, одведу је у Албанију и тамо је потурче. Осим тога још и из села Заплане на силу одведу две девојке и потурче.

У прокунском округу Турци одведу неке Србе у винограде, тамо неколико њих побију, аликаш као што су убили и двојицу пројача из Ниша.

Осим тога пођу разваљују кровове од кућа, увлаче се потајно у собе ако кога човека нађу убију, а кућу опљачкају. На овај начин за кратко време погинуло је више од 20 душа у селима, а газве њихове довловиле су Моравом под Алексинци.

Ови исти убиетици на силу одвукли су једну девојку, и ма да је она никада нико јој се ни помоћи није нашао осим ћелине мајке, коју су зарвари исекли па парчета, а девојку одвукли у шуму. Кад то виде остали сељаци, они пођу у потери отију девојку и врате је кући. Али мајка је већ била мртва. И то се све чини у мирвој држави султановој, где се убиетици наши незадовољавају тиме, што склађују жене и девојке мале и велике, но сад су почели да чине таква насиља и с мушкима, као што су то учинили у самој свегај прокини у Прокуну, где су смоловали три човека.

На све ове догађаје укушно предали смо нашим жалбу пуну суда, а он нам одговори, да то бива и на другим местима, и да од тога нико не умире

С друге стране лесковачки наша пре него ће добији садано никаки потражи неке старе порезе. По доласку новога паше, и незвајући да ли ће га он оставити на дужност, сазвоне општинаре и објазни им, да су им они дужни 90.000 гроша. Премда му је општина одговорила како је она њему све исплатила, онет он заповеди да му се доведе Иванко Кујунџија, и натера га да направи печат, испиши зема и напиши облигацију како му је сањим раја дужна. Лесковачки паша остао је на свом месту још годину дана, и као пре тражио је порезу. Али један пут и нишки паша објави, како хришћани нису дали ни једне паре динара за целу ту годину, и како султан од њих тражи 500 кеса (250.000 гроша). Бедна раја прози плач му је говорила, да они сваки дан дају разне порезе, али то не помаже, и они онет плаћају. Ми не би жалили да и последњу пару унесемо у халину премилостивог султана кад би знали да би остали у миру. Али на против и тринамо велике невоље, и већ смо издали све што смо имали.

Пре неког доба дође паша у Лесковац, а одатле пође у шетњу у село Вишарце и сабрал пуну девојака до по вођи играо је и сам с њима, а заједно с њим Ислам-паша и многи други Турци.

Ми би све то отрипели, али наши албански бегови гледајући шта ради паша,

они се још више осмиле. Јер не само што се скитају во селима и приморавају да се праže игре него још силују жене и девојке, а у селу Бугарици скиром убише једног младог човека за то, што је хтео да брани своју сестру, коју су смоловали. И то још ивије досга: они убијају људе по дућанима из пушака, нашу стоку мешију са својом, а кад ми дознамо и затражимо своју стоку, они нам прете скирама, ако се само усудимо им што даље говорити. Ко има новаца тај ако му скот пропадне може онет да спасе свој живот, а ко нећа новаца, тај мора да ћути, или да беки куд зна, или да излупи глаzu.

Који пут се Албанци сада с пашом и пођу стогодинама у Ниш као бајаги да се бију с њим, а кад овако они зађу по селима да се чисте, и чине свакојака насиља и на путу плачкају трговце.

Догодио се онет да је један Бугарин пошао на рад у виноград са својом кћери од 14 година, а шест Албанца нападну на њих, оца сваку, а девојку одведу у шираг и насиљен је мучали од јутра до мрака тако, да је после велики претрпљених мука једва жива остало.

У пиротском округу скуве се 50 до 60 луѓежа који по селима везују људе и излуђавају повећ од њих. Становници се пожале војводи, а овај им одговори, да таих самовољника има 800 и да их он не може да растера.

Тако исто један његов слуга вође на кону на пијацу у памери да убије кога, и напада на једнога пројача баца се вожем на њу, или га не ногоди, а кад овај побегне он га из пинтоха убије. Други људи кад су то видили затворе дућане и разбегну се.

Оваки и овака подобних случајева има хиљадама које није могуће исказати и по реду описати. Бедни народ цврли, али жалбе његове не допиру до султана. Остаје му само да се побуни: једно да се салтува од убиетача, а друго да би свемилостиви господар могао видити какве муке овај народ сноси, и да би се умилостиви да противу оваквих самовољства предузме нужне мере.

Али наша не разабирајући да су хришћани скочили противу убиетача а не противу султана, с другима се с њима, па убија хришћане као побуњенке противу свога господара, нале села и плачкају, жене и децу одводе у ропство, и тако пре него све ово дође до султана, већина наше несретне браће мора ће патити.

Приједба. У овом смислу предате су биле просбе Тамила-паши београдском, српском кназу Михајлу и рускоме кнезу.

2. Писмо од хришћанских становника, призренског пашалука од 1. Маја 1841. године.

Јевропи и целом свету доста је познато, колико векова ми спносимо јарям турске. Доста је протекло времена од кадо ми стењемо у њиховим оковима. Доста смо им својим рођеним очима гледали проливену крв наше деце. Доста је људа младог најрода гонилама изгинуло од насилја турског као жртва њиховог пророку. Доста су они истурчали деце наше и чинили им свака зла што се описати не може и које сад преклађује више него икада, и које ће најважд сасвим онладати, ако ми ма којим начином не уклонимо ово од себе. У име Бога ми смо научни да сви скочимо на оружје не противу султана, него противу убиетавања и убиетача, и дотаје да се бијемо, док или сви не изгубнемо или не задобијемо права наша.

Сви ми што живимо у Горњој Мисији и велико и мало колено приклено најамо пред ногама његовог величества највишостијег цара „сверосијскога“ и оца

нашега Николаја Павловића и најлокорије молимо да нам најмилостивије даде нужну помоћ, да би могли постићи нашу цел т. ј. добити задовољење. Што се војске тиче, тога имамо доста.

На овај „конец“ ми се усугђујемо писати В-му В-ју ово писмо и спроводимо га преко нашег изасланника Марка Аврамовића из Вучитрна, који већ давни настала у Србији не могав да споси ондашњу насиља, и који се користи потпуним поверењем своје браће и свога народа, и који вам може и усмено у свему објаснити ову ствар. Најлокорије молимо да јавите о томе нашему свемилостивом цару и очу нашему, а ако је могуће да наједно с вашим извештајем нашег посланика и брата унутри те да и лично представи цару а он ће с вољом вођи за браћу његову, јер смо ми људи прости, и неумемо добро да се изјаснимо, а некоја ли још сама и да пишемо господару и цару, кад је вас Бог и милостиви господар и отац наш послао у Србију; по своме и по други пут најлокорије молимо вас у име Христа Бога заузимте ее за нас код његовог величанства и оча нашег.

Ми се доле потписујемо у име целог народа Горње Мисије. На народном скупу и већу у Ђевићем манастиру, 1 Маја 1841 године (26 људи).

3. СПИСАК ТУРСКИХ ВАРОНИХ СЕЈА, У КОЈИМА СУ АЛБАНЦИ ТУ СКОРО ЧИНИЛИ НАСИЉА, УБИЈСТВА И ПЉАЧКАЊА.

1) У селу Турскојцу, у лесковачком округу, Албанци су исекли на парчета пет људи, међу којима и једну жену. После отели од становника израну и стоку, за занапали село у коме је од 150 кућа ни једна није остала, а житељи се разбегли куд који, и како је то могао.

2) Од становника села Бошњака лесковачког округа, Албанци су изнудили 10.000 турских гроша.

3) У селу Шумани лесковачког округа, Албанци су убили једнога човека и отели од становника 4.500 турских гроша.

4) У том истом округу у селу Милошевцу, Албанци су отели од једнога Бугарина 5.000 гроша, и жену му сидоловали.

5) У том истом округу Албанци су расперали становнике села Трњана и одвели њихову стоку.

6) У селу Горњу тог истог лесковачког округа, исекли на парчета једнога хришћанина, и одвели му стоку.

7) У том истом округу у селу Лукошићи брат лесковачког наше убијен је једнога од најлоштијих становника за то, што није дао да му кљер силују.

8) У селу Једелову у лесковачком округу, убили су једнога човека.

9) У селу Бабинцу тог истог округа, исекли једнога човека.

10) У нишком округу, Турци напали у шуми где сеју дрва синове бугарског становника села Чадилица, једнога од 18, а другога од 15 година и обранили их, првога из пуште, а другога ножем по главе, лицу и врату. Другог дана излази који је остао при себи држећи одсечени образ врати се ону, који оде и старијег сина полуумртвог одвезе у Ниш где и умре, а излази остане да се лечи, но незна се да ли ће и он остати жив.

11) У вароши Прокупу (Булгаруци) Албанци улете у кућу једнога Бугарина, све похарају, домаћину и његову жену, сина и кљер обране, и осим тога још четири човека исеку.

12) У нишком округу у селу Пановику једноме Бугарину одсекли су обе руке.

13) У лесковачком округу у селу Пуковици, убију једно мало мушки дете.

14) У нишком округу у селу Међурону у једној кући исекли оца и сина.

15) У Алексиначком округу у селу Војновици убили су старешину у том истом селу, с мениџманом што су му радили виноград.

16) У нишком округу исекли једнога становника у селу Руспи који је орао у пољу.

17) У лесковачком округу близу села Пусте Реке, убију Албанци једнога Бугарина који је био на путу.

18) У нишком округу Турци, становници вароши Ниша Ћурчије од табачког руфета, нападну на кућу најлоштијег становника села Филандрици, одсекли му руке, извадили очи и најзад сина му и кљер исекли и оплачкали.

19) У прокупском округу у једном манастиру убили три човека.

20) У Нишком округу у селу Бричари убили два човека.

21) У Пиротском (Шерхју) округу побијено је на једном месту седам људа, и осим тога, убијена су три бугарина што су прошли године били умешани у тајносни смртње, који су се сами предали Турцима и отишли у Видин на позив начини,

22) У Пиротском округу код реке Топлице Албанци исеку два Бугарина, аласа.

23) У Прокупском округу Албанци отму од једнога становника села Беличевци 7000 турских гроша, и другога вукла по шуми као заробљеника

24) У Пиротском округу у селу Лужинци убили су једног свештеника и његовог сина.

25) У шуми у Нишком округу Турци нађу једног Бугарина и потраже од њега 300 гроша, па како није имао испаца то га убију.

26) У селу Власотинцима у лесковачком округу убили су Бугарина Станка који је прошиле године био испешат у побуну и који се сам предао Турцима.

27) У местанику Скоклу близу Вране, на слује је потурчено 18 хришћанских девојака а једна која није хтела да промени веру, Турци је измуче исеку па најзад сагору.

28) Близу Ниша Турци убију два Бугарина који су у виноградима.

29) Грађани Лесковачки морали су да даду Албанима 50.000 турских гроша, три тона разнога платна и најбољега сунца за 80 пари шалвара, да би само спасли призу своју воју су Албанци хтели да сагору.

Маја 15 1841 године.

4. ПИСМО БУГАРСКИХ ПОВЕРЕНИКА 12 ЈУНА 1841 ГОДИНЕ.

Како смо изложени непрестаним невољама и сваки дак гинео, јер Турци као да за ништа друго нису створени него да нас који смо лишени сваког задовољства због чега се не можемо ни рачунати у људе — па најжешћи начин гише и убијају.

Балчијотин син Омер са 12 другова дошао је на кућу некога Марка на две шери његове и хтео их словати, или како он то није дао, то су Турци пущали на ње из пуште, и овај се човек некако скрије у шуму. После да би га како год убили дошао је брат Омеров с тим истим људима и не напушта га кућу, уваде ћер његову и силују, а мало детеши његово исекли би да га нису седли сакрили. Близу Топлице Радиу Бакалића из Ниша исекли на копаде и онлајкају, а из Јаломице на слује девојку потурчили.

У лесковачком округу у селу Бошњаку Арнаута уваде сина Стенаповог са

ударом и золовима и изгнану га у шуму где га посеку, а золове узму. Кад ова золове код једнога Арнаутина познаду, поднесу жалбу исмајил-паши. Он им обећа да ће ствар извидити, али тако је и остало.

У Пиротском округу у селу Острвици, Арнаута узвате два брата Тричковића, вргну их на муке да даду повеље, а после их опљачкају и исеку. Зашто овде нека лица нису именована узрок је тај што се за ове луде који су у потају исечени, не може дознати.

Надајући се на очинску заштиту, извештајемо вас о свему овоме.

5. Писмо бугарског повереника, што се преселио у Алексинцу, од

4. Марта 1842 године

Ми би бот зна како желели да се измрзимо с Турцима и да с њима дођемо у пријатељске односе. Али насиља њихова од дана на дан се више увећавају, и ми морамо да престанимо нашем високоблагородију неколико ужасних примера који се сваки дан повторају и који још даље никако подносили не можемо и понизно морамо за савет у упуштењу.

Неки становник села Острвице у Пиротском округу издући у Ниш на пазар, погинуо је па путу по сата далеко од вароши. Кад се то чудо Нишки паша пошље тако своје гавазе, који нашав тело донесу га с тим да је човек умръо од замре, и тако ствар остане без скакот даљег испитивања. Местни начелник (судар) села Сечанице узвати ћер Станка Баштована у селу Пејати и држао је код себе 24 сахата. Баба-Алија из Лесковаца потурчио је једно дете на силу. Арнаута узвате ћер баба Марије која је била из воду са другим девојкама и женама, писне судове разуђају, а њу одведу у харем. Њенни брат и мајка жалили се паши, и он пошље у харем своје слуге, али они место ње потуре Турцију. Мајка баба мора говорити да та женска није њезина ћер, а Турција одговора, да је поименице она него само не може да је позна због промене халана. Ја сам тражила мужа и нашла сам га.

Ајдор Слати који је убио Смиљка Николића и који још непрестано чини убиства у селу Стонопи тражио је од Стојана Јашинића 2500 гроша па кадо он није имао да му их даде узвати његовог слича од 14 година и одведе га у Албанију па продају пошто га је скловоао, и где је сад тај детаљ — незнан се. Он и данке на међе и тражи такве суме, које се исплатити не могу, Арнаут напао на једнога човека из Брословца који је изашао к воденици — у намеру да му отме узаре и золове, и како му их он није хтео пустити онади на њиховој линији али пинштво не укреше, а сељак давати ступи и излуна га. За то је био уашен, окован и затворен га у асану, где се и сад налази.

Све је ово било за 20 дана.

После тога убију Младена Станковића кад се он уговорао с једном девојком. На Луку Баштована онаде три пинштова у његовој кући а после се незнан хадији та случајем нестало ни жива из крви.

Убијени су у свој кући у Крајкошу Младен Сарајски и Стојан Војновић, а у Белој води Станко Богдановић. Јове Нишког јединицу ћер потурчали. У Лесковачком округу Јевстат-беј Још Исмајил паше послала је своје слуге у село Новалић који објави да сваки становник ко има ћер одаша у двор беја. Сељаци су се сви разбегли и још се ни један виђе вратио. Ибни из Поповића на силу је узватио у селу Шумани од 14 година ћер покојнога Јове, водио је по шуми, па после је на

њезино захтевање одвео у Лесковац и потурчио. Кад ју је повео у Арнаутлук, то се на њену молбу уврате заједно у кућу њезине мајке одаље иноћу са својим братом од 12 година побегну у Алексиначки карантин, где и сада издржава карантинску обсервацију.

Јадајући вам сва злочинства и учинакање што нам Турци чине ми се најдамо да ће нас ваше благородије сачувати својом руком и учинити крај нашој несрћи.

6. Писмо Бугарина Стојана Вучковића од 16 Априла 1842 године из Алексинца

Долепотисати јављам вашем високоблагородију о убијствима и бешчашћу што се чини с хришћанима у Бугарској, и покорно вас молим да учините крај нашој несрћи и подјејствуете да нам Турци врате на силу овога имења.

У Пиротском округу у селу Орковици неки Мутим Булгак-баша желео је да купи масла, и нашав га у некога Јилка или мало бајатног ванидне на жену и дете и жестоко их испребија. Дете се за мало време опорави, али жене и до сад лежи. Турци су везали и исекли некога Илију у селу Тамијаници а пријатеља његовог Ристу становника села Шимшића, обесили за ноге на дрво и закали као скота. У Болничу, Албанци исеку такође некога Ивана, забрани становницима да о томе никоме не говоре јер ће их у противном случају живе сагрети.

7. Писмо Бугарских угођеника Цветка Голубовића и Стојана Вучковића из Алексинца од 30 Априла 1842 године.

Не пропуштам прилику да да ваше високородије не известим, како су Албаници убили једнога човека у селу Праленцу, и како брат наши Сулејманбеј, пошто је саградио кућу муком спротиње, тражио је у селу Конопалици од Јове Грговића 200 гроша, и кад он одговори да нема то га беј веже и изубија батилом по леђа, после га остави везаног целе иноћу у затвору, изнудив најпосле од њега 200 гроша.

У селу Власотинци скупљачи харача угледају у једном дућану згодну дејвојку, ухвате је и хтели на силу да обрате у перу мухамедову. Али сељаци изсу то дали. Познати у селу Орацију ијавио је Арнаут из пушака онади и сви се худи разбегну куд који по иноћу, и кад у селу остану само жене и деца, он нападне на једну девојицу од 12 година и силује. Паша у Нишу узео је на одговор жену Косте Човка који је побегао у Србију, и кад му она одговори да је њен муж побегао од несвесног насиља и учинакања, онда паша заповеди да се баци у таваницу међу дудима заједно и са љубима.

8. Писмо Бугарина Стојана Вучковића из Алексинца од 12 Маја 1842 г.

Баш овог часа дознао сам да су Турци починили велика злочинства у округу Лесковачком, Нишком и Прокупијском о чему вас извештавам именујући вам оне који су побијени и кривице њихове.

У Лесковачком:

Неки Јусуја из Ниша ради на српској војничкој граници Суновић, Станка из села Орљана, који је ту дошао да купи шеницу. Да ли ће разјеник остати жив, то се још незнан. У селу Пејати, Албанци су убили из пушака некога Станка зато, што је бранио своју сестру, коју су они хтели да одведу. После смрти његове

они је одведу и потурче. У селу Бојнику, Албанци из заседе убију тамош. становника Миту.

У Јаком.

Четири Турчина дођу у село Матијевци у намери да убију тамош. становника Јованчу, али кад се он сакреје од њих, они узму његовог сина и одведу у Ниш и задрже под страхом окована. Нишки Турчии који живи у београдском кварту убио је у сред. чаршије некога цамбаса хришћанина кога су звали Бошњаком. У селу Бресју ранили су Албанци становника Плетка.

У Прокупљем.

У вароши Прокупљу убили су Албанци кроз прозор Милка механију кад је уживао. Неки Ајдар из Базара, убије у селу Равништу хришћанина Младена и оплачка од њега 10.000 гроша. У селу Паради, Арнаути из села Наритите раној је Бугарина Милоша. У Јазаљину неки Максим ранео реченим Хајдером, а у селу Радоњи Арнаути такође ране Ивана Радославића.

Приметба. Оваких прозаба у 1841, 1842, 1843 години дошло је у руски конзулат и у српско министарство унутрашњих послова више од две стотине.

№ 7. Записка о стању Србије у 1841 години.

Србија благодарећи моћној заштити високог двора и на основу постојећих уговора с Портом огоманској користи се већ од толико година значајним правима и вољаљицама. Устав који смо добили од султана по одобреној његовог императорског величанства, утврдивши ова права опредељено је и уређење земље. Уређења овога основног закона обувата све мере што обезбеђују благостање народа и опредељују границу аласти кнежеве и његову ултице на ствари у унутрашњој управи. Земаљски је устав јединично правило кога се сада српско правительство придража, и не гасдајући на то што оно често трији оскудицу у образованим људима, који би као вештици и способници потпуно могли вршити цело правительствених наредаба — Срби ништа мање с признањем према високом заштитном двору осећају благословену утицају устава, и налазе у њему заштиту своје будућности.

Самајући све препреке и његоде што истичу због оскудице грађанских и кривичних законика, правительство се већ од неколико година брине о изради њиховој. Али како оно нема својих људи који би могли да изврше овај посао, и како је ова ствар предата најљеснијим законодавцима из Аустрије, то и издање ових законика може се и отежнути, да би их тако од времена на време могли поправљати и дотеривати према наравима и обичајима српског народа. Како нема писатих закони то судови у Србији сва ова дела што им дођу разглеђују и решавају по појединачним прописима законодатне власти т. ј. српскога савета са одобрењем кнежевине, и по здравој најети и савести судија. Али како су свакојако форме суђења биле нове то 17 окружних и један апелациони суд у Србији онет нису могли успети да поштују министарству правосуђу дати о броју дела што су израђена и решена за годину дана, па зато општиности и род њихов незнан се.

Тако исто српско правительство признаје важност народне просвете. У последње доба Милошеве владе тек је било почето с тим, и учени заводи у Србији, може се казати, да су онда постојали само по једином називу. Сада кад устав обувата и ову ствар и ставља је правительству између првих обвеза, то је народна просвета у потоње доба учинила велики корак. Волја и способност за учење пробуђена је готово у свима стајајућима, и правительство је већ почело да увиђа плодове гра-

ђанског образовања јер су неколицина младића српских који су скршили курс науке у већим отаџбинским школама, ступили ове године у државну службу. На крају године било је у Србији почетних (нормалних) школа 137, духовних завода 3, главнијих школа (полутимизија) у Шапцу, Ужици и Неготину 3, гимназије у Београду и Крагујевцу 2, и у Београду 1 лицеј. Број школских учитеља и професора рачуна се на 150, а ћака је било 4280.

И другим гранама управе правительство је поклонило своју важну, и није испуштало из вида унутрашњи саобраћај. Поправљајући главније друмове, оно се сада бави постројавањем терада моста на реки Морави на цариградском друму, и поправља мостове и на другим тачкама. Пошта која је дуго време била запуштена и која неје била сигурина ни за појединачне ни за само правительство, доведена је у бољи ред, а да би своју службу што тачније отправљала устанољено је ту скоро код министарства унутрашњих дела особито поштанско одделење. Карактичке установе на граници што деле Србију од турске области, чувају књажевину од прелаза разних болештина.

Кад је српско правительство са оваким слабим средствима и код унутрашњих смутња било кадро да за кратко време учини неке поправке у земљи, то у оштети миру земље и слогом између чланова правительственог склупа, какве надежде на будућност ћеби могао остварити овај народ који се однијује бистрином разума и жудњом за оштете благостање? На несрћу мутне частолубка и рачуни личних интереса често су се користили простотом овога народа, и водили га на сусрет заблуди што руши законите поредак и мир у књажевини, и смета правительству да ради слободно по прописе земаљског устава за благостање Србије. Ствар је она тек сада дошла пражуј, кад су се повратили у отарбину они Срби што су били отишви. Зближење са лицима која су била у непријатељству с књазем Михајлом и улудво и својско понашање његово према њима, као и покорност њихова према њему, посредовањем императорског конзулства и саветника београдског Тамила-паше коме се у овом случају мора признati искреност и разборитост — јако је принесло те се учинке корак искреном помирењу. Ово није остало само на томе. Књаз Михајл учинио је већ преставку порта и мисији у којој је тражио да се дозволи повратак у отаџбину и оштима тројици великаша, којима је становље ван Србије продужено још за неко време.

Међутим последице оваких унутрашњих раздора остаће за дugo у пажнији правительству и послужиће свима Србима у оштите за заљаву лекцију у потоње. С једне стране неслога великаша кнегијевине дала је повода превареној сметини да се меша у ствари под изговор да брани свога кнеза; а с друге стране удаљавање од дужности способних и искусних чиновника у државним делима, било је узорак те је правительство на место њихово поставило друге људе, мање вештије. Последица овога последњег дела била је та, да је паrtaja бившег књаза Милоша Обреновића, којом је руководила његова жена Љубица и брат Јован Обреновић држала да је млади књаз Михајло слабомоћан за управу, па је покушавала да га принуди пореметити уведенју ред ствари по уставу и да позове интраг у Србију књаза Милоша. Таким начином по упусту Јована Обреновића сељаки из чачанскога округа побуње се у Марту месецу, под изговором измишљене злоупотребе при скupljanju порезе. А становници у једноме делу београдског округа, они исти, што су били употребљени у побуни 1840 године, у Јуну месецу ове године, начинили су нову заверу под управом брата кнегиње Љубице и њених служитеља, заверу која је имала да истреби све старешине око књаза Михајла, које су држали као највеће

сметњу повратку старога Милоша. Покрет у Чачку утешен је јаким мерама правитељства. А завера па време пропазата, уклесана је оквирим истим мерама, а привија и у једном и у другом, судском пресудом добили су наслужену казну, изузимајући пыагину Љубицу и Јована Обреповића чија су имена, извршиоцима изложних памера, при даљем испељивању сакришена. Назор толиких зала и неслога 1840 године узиле је оних старешинама, која су недавно побегли од опасности због откријеној завере, мисао, да књазу докажу своју пропрженост тим што ће да подржавају у њему и онако увећани појам о достојанству своме, кад је дело о српским изгнаницама расматрано у Цариграду. Одабрају по савету оних великаша предлоге портире које му је она учинила у цели шиниреву са Србима који се налазили у Турској престолници, књаз Михаило тим разлогу отоманско министарство које да би се осветило за овакву немарљивост према њиховим предлогима, учинио парочити уговор, који је почет још за време књаза Милоша и по коме би се Срби користили приходом ћумрка у Нишу, оно дакле изда за тај ћумрук нове наредбе које су учиниле те и Видин повузе сву трговину Турске Аустријом, која је до тога добла била кроз Србију.

У оште неслога старешина са књазем својим, осим заваде због управе, а парочито што се таче разумних ствари, које је била напуштена и која је од скора потела да се уређује од како је за министра финансије назначен способан човек из Вучићеве партије, нападе су српској хазни осетљави удар како због турске трговине у Нишу, тако и због извампредних трошкова које је правитељство морало да чини сазијајући народне скупштине, и при селену централне управе у Крагујевац и отуда на ново у Београд и на издржавање парочитог агенције у Цариграду. Стар јава која је Србију коштала више од 50.000 холандских дуката, узвала је наду и Аустријски агентима да могу сметати утичу на заштитнога двора у Србији или отезаве и узоре ове саме ствари нагијало је самога књаза да се са што већим ирлажењем ода државији управи и да што већим утвари ову сазу која стоји између наше отаџбине и Русије. Књаз Михаило сматрајо је благодејање рускога двора којима је обасио Србију, и појмно је први значај високог првог правитељства које је мого по-дружавао, утврђивало и давало сву управу у његове руке, и нему су познате стране плетке које су његовом оду учиниле да се лиши оних благодејања, па због тога се клони и изјмање сенке свога удаљавања од августијешег му благодјетства.

Сад књаза Богу Србија уживи потпуни мир. Смутње које су реметиле њену ташину и њен законити поредак, и штетне последице од њих, биле су жени пример правитељству и народу, и учинио да се убудује како што се могло и очекивати — да се таке непримиче уклоне од ове замље. Јака волја и стадност младога књаза која се појављује у вишем пријатељу, добро намере његове да се одржи правосуђе, благородан и искрено ишласање које се спе више и више јакља код њега, дају наде Србији да ће временом у њу видити књаза војну, који потпуно наслужује таку управу. Мирно стање у земљи дalo је прилике књазу Михајлу да походи свој народ прошлог месеца Августа и Септембра. Књаз је на том путу свуда био сведок скрома изјавама првог правитељства и радости народа према њему, и како народ слуда предузеће и призна његове наредбе дитећи се његовој разборитости, што пре тога већина Срба нису могли веровати гледајући на његову младост.

Неће бити сумње ако одде позоримо коју реч и о немирима што се десише у Нашком нашалку Априла месеца ове године у кодико се то тиче Србије. Најнајнији покрети у турским областима које граниче са овом књажевицом, турско сунђење и занагизам налази свакада томе новода од стране Срба. Хришћани којами је

судба одредила да стеку под теретом турскога насиља, у својим најамама на будућност свакда узимају Србију за углед, сматрају наше обезбеђено суштаствовање према њиховом као неко блаженство, и не обазирују се на остало као на прилике и среће ства која створиле политичко биће Србије. Али Порта је неправедно сунђала на судоловање српског правитељства за устанак у Бугарској због несподних насиља. Све учешће њезино у овом случају у томе је, што је она показивало симпатије према браћи својој коју су Турци сабљом и огњем гонили, и што је једанајес хиљада бугарских породица примила заједно са њиховом стоком, а после их на захтевање Портиног конесара повратила. И сад је у Србији из разних нашалука дошло преко 260 породица хришћанских из оних истих узрока и међу тим правитељство нема још никаког захтевања од турске власти да се и оне поврате.

Српска је трговина још на писком степену с тога, што у становништву ове књажевине још нема предузимљивости и још није у њима развијен трговачки дух. Увоз из Аустрије, Босне и Румелије малог је већи од извоза, и врза је у различним мануфактурним и фабричним израдама, сувих плаодова вина, рума, боје, масла, пиринча и т. д. и такар да у Србији има и одише шуме, шта пише и саме државарске израде за домаћу потребу увозе се као на пример: даске, клинови, обручи и просто посуђе од глине, и пајац, со што из Влашке долази. Главни производи извоза парочито у Аустрију они су: свиње, рогата марса, коже, потке, сало, мед, восак и томе под. О правом стању трговине ових предмета министарство финансије није могло имати потпуна датали или количина њихова и број стоварништа подробно је изложен у таблици, која се прилаже овде написато под А; Ћујручића што је сачуван је од српских ћумрука у 1841 године за наплаћене увозне и извозне товаре а у таблици назначена износи 900.300 турских гроша по правитељственом курсу т. ј. рачунајући у 10 гроша аустријски талир, који у трговини у слободном курсу чини 20 и више гроша.

За извоз народног ботства у Србији могле би се разумити и руде глођа, бакра, олова, сребра, разни камење и каменог уља, кад би ове биле обрађене као што треба, али оне су сад у Србији познате само по имену и сасвим су напуштене. Истина правитељство је прошле године позвало преко свога агента у Бету, г. дворског камергера његовог императорског величанства Антонија Демидова, да дође и да узме на се обрађивање рудника под условима на која би он вratio тако пристао. Али г. Демидов није хтео да прими овај предлог због сајних великих послова. После тога правитељство је хтело да за ово предузеће састави друштво на акције, које би само позвало инжињере из Аустрије и Саксоније, али и тај се пројекат није могао остварити.

Што се тиче производа којима би Русија могла да снабдјева Србију и да угради трговачку сvezu с њом, мора се приметити, да је то не могуће због даљине руске државе и мала цена за коју Срби из суседне Аустрије задовољавају своје потребе, сметају руској трговини да она овде конкурише са аустријском. Прошлог месеца Септембра становништво територијске губерније стародбског среза посаде Лужков, Иван Расветајев покушао је да испита у колико руски производи могу да уђу у саобраћај са Србима, и дошао је преко Влашке и Молдавије са ситничарским еспalom, којим се обично торбари у Русији, и видио је да су таква предузећа не могућа, без отеџиве и велике штете. Што се тиче броја становништва у Србији, то се још тачно не зна, јер још није спроведен попис лудства који је по заповести правитељства почет. Но од прилике држи се да број становништва има свега један милион и мушкиња и женскиња. Зна се само кодико их има што излази

ћају порезу, и они се ове године разувају на 133.000 душа, а пореса што је од њих скупљена и уша у касу износи 6,650.000 турских гроша, рачунећи на сваку пореску главу по вет аустријских талера, а сваки талер у 10 гроши.

Да се заврши преглед сада ће стана Србије, треба напоменути да овогодишњи приход српске пародне хазне износи 7,859.200 турских гроша. Расходи правитељства за то исто време износе суму од 8,338.610, и тако приход је већи са 44.410 гроши као што се види из приложеног прегледа Б., у коме се подробно објашњују како извори прихода, тако и расходи државне управе. Да би се покрио недостатак по буџету, правитељство је морало у потоње доба да повећа порезу од једнога талера, као што је то потраживано за време управе кнеза Милоша, и вишак овог народ неће ни осетити зато, ишто он осим овога од обнародовања устава није још никакав имет имао. Правитељство српско сада ће хотреће намиритије садашњим приходима који се налазе у каси ове године, и осим тога има неизгубљену висину из старог доба, у којој се сад налази 12,500.000 гроша по правитељственом (пореском) курсу, или 25 милијуна гроша по курсу трговачком. (чарш.)

А. Таблица увозне и извозне трговине у Србији у течају 1841 године.

У В О З.

Назив тогара из Аустрије.	Количина комада.	Количина коштала.
Разних парадничких цветова — кутаја	6.600	—
Разних мануфактурских тогара — цакова	1.176	—
Гвозданске израде као: ножева, бритава, наказа и т. д. — цакова	286	—
Бојадиске свајаре — кантара	—	360
Беле артије у свежају	22.260	—
Американског платна — комада	8.700	—
Лајенцијског еспана — цакова	2.300	—
Американске кафе — ока	—	1.650
Рафинират шећер —	—	1.180
Судова гвоздени	—	680
Црвених турских фесова — свежаја	5.508	—
Различног сукна — комада	8.340	—
Артије за писање — стола	1.200	—
Блатаже — комада	8.500	—
Сељачко масло — каптара	—	590
Челка — сандучића	960	—
Банате — кантара	—	360
Гвоздене већи са прибором — кантара	—	1.200
Различна гвоздјана оруђа —	—	2.050
Ексерта гвожђани — буренца	17.000	—
Олова — ока	—	600
Смокве — ока	—	200
Злата у жади — фунзата	—	600
Јелове даске — комада	80.000	—
Кудељно платно — аршина	200.000	—
Просто земаљско посуђе — комада	180.000	—
Разво стаклено посуђе —	120.000	—

Назив тогара из Аустрије.

	Количина комада.	Количина коштала.
Камење — ока	—	600
Чинет —	—	1.300
Разног семена — ока	—	460
Цигала — комада	1.500.000	—
Прева —	15.000	—
Винградски вино — ока	100.000	—
Пава — бурета	500	—
Сирћета — ока	50.000	—
Руза —	2.500	—
Трансилваниског платна — аршина	1.000	—
Бакар израђен и неизрађен — ока	1.629	—

Из Босне за потрошак у Србији и извоз у Аустрију.

Дирека и легава — комада	268.561	—
Обруча — комада	7.400	—
Арва за кола — комада	101.570	—
Дуте за бурад —	72.417	—
Гвође неизрађено и у шинкама — ока	—	527.846
Гвође просто израђено —	—	51.208
Греда триоих и јелових — комада	10.230	—
Јабука, ораха, шљива и т. д. — ока	—	183.809
Прости конеки прибор — девљака	201	—
Кафе — ока	—	1.000

Из Румуније.

Пиринча — ока	—	19.200
Маслинин —	—	466
Свила —	—	554
Метала — комада	2.478	—
Громово лишиће — ока	—	56.896
Слатина лука —	—	275
Лапиће семе —	—	1.525
Ружичне воде —	—	400
Зејтиница — ока	—	3.800

Из Влашке.

Соли — ока	5.000.000	—
----------------------	-----------	---

ИЗ ВОЗ.

Назив тогара у Аустрију.	Количина комада	Количина коштала.
Кожа овчијих, воловских серових	2618	—
Топљена масти — ока	—	149.813
Овчије коже — комада	406.633	—
Коже козије —	72.413	—
Меда — ока	—	104.970
Краљеват масла — ока	—	334
Пијавица — ока	—	685

Назив тогара у Аустрији.	Болитина комада.	Количина коштица.
Дрва — фаги	4942	—
Воска — ока	—	19.340
Дасака — комада	1060	—
Воја од дрвета — ока	—	2700
Свињски топљени масти — ока	—	149.769
Бозија струна — ока	—	4358
Тетиве за ћемава — ока	—	200
Лисичијих и куничких кожа — комада	23.634	—
Зечијих кожа — комада	46.930	—
Сланских кожа — комада	3450	—
Јеленских рогова — ока	—	830
Водовских рогова	—	1560
Жир — ока	—	142.404
Свиња — комада	200.000	—
Волова и крава — комада	22.300	—

Б. Преглед стања српске народне касе у 1841 год.

Извори прихода.

Пореза од 133.000 душа рачунајући на сваку по 50 тур. гроша	6,650.000
Од осам пограничних ћумрука на Сави и Дунаву, ушло	610.000
Од 12-ест ћумрука на свој граници	52.000
Из Београдског ћумрука	320.000
Од 21 склесе на Морави, Ибру и Колубари	31.200
Од 5 карантини и једне заставе	38.000
Од 17 окружних судова канцелариске таксе	36.000
Дације	30.000
Промент од суме што је каса издала на зајам	92.000
Свега 7,859.200	

Расхода који су били у течају ове године били су већа од прихода

Турска грошева.
474.410
Сума 8,333.610

Предмети расхода.

Годишњи данак султану 2,300,000 тур. гроша по обичном курсу,	
што по курсу правитељственом чини	1,045.460
Платна књазу	1,000.000
Помоћ цариградском патријарју	4100
17 саветника српских и њихова канцеларија	505.000
Министарство иностраних дела	265.000
Министар, унутрашњих дела	148.000
Министарство правде и просвете	120.000
Министарство финансије	120.000
Апелациони суд	99.300
17 окружних начелства и 46 српских канцеларија	917.520
17 окружних судова	541.230

Предмети прихода.

18 ћумрука и застава	99.770
5 карантини и 9 застава	116.670
Правитељствена апотека	7400
Грађански инжињери	20.000
Правитељствени завод за коње	23.500
Изваредни расходи окружних начелства и ћумрука	20.000
Правитељствена типографија	35.960
1 генерал и 6 ађутанта код кназа	56.500
Доктори и хирурги у окрузима	46.000
Митрополит с три архијереја	125.000
Духовне консисторије код њих	46.200
Професори и учитељи у народним школама	151.000
Пензије	98.000
Платна гарнизону војсци с комисарацијом	437.000
Кордона стража на граници	140.000
Поштанске штадије	150.000
На муниципу војске и остало	1.000.000
Подизање и поправљање асана у окрузима	500.000
Изваредни правитељствена помоћ	500.000

Свега 8,333.610

Приметба. Правитељствена апотека, типографија, завод за коње и поштанске станице, колико због новости свога постапка, толико и немарљивошћу дотичних старешина, нису донели у овој години, никаквих прихода.

№ 8. Извешће панчевачког пограничног начелства аустријском конзулату у Београду о бегству Вучићевом.^{a)}

Извештај слављом царско-кralевском конзулату за Србију.

По прибављеном савају и исказу овдешњег контуманског надзорника, који је званично определен да прати Тому Вучићу до његовог одласка, види се, да су они људи, који отекивају па Вучића, одведоше га и пајвре се издавају за Србе, били три проста турска лађара за које овај вели, да их не зна ни из инђења, ни по имену, са њим заједно отпотовала су и Михајло Гарашанић и Раја Дамњановић, српски поданици имајући уредан српски пасош.

Но кордонска погранична команда у Новој-Борчи јавила је, да су 3. овог месеца 6. Тураца, издавајући се за рибаре, именом: Мустафа Оросахи, Махмуд Чурук'огли Већир Бенали, Махмуд Софали, Рашар Чапк'и и Рукстен Балукџија, које је српска стража у Виницији овамо преко Дунаса напегала, — да су дакле ти људи при слушању показали, да су избу 31. Августа 1842. год. Вучића под предхонтумена узели и до Смедерева одвезли, где су га очекивали 150 конјаници, за које веде, да су после са њим у Крагујевац отишли.

Позивајући се на писмо слављог конзулату од 6. овог месеца № 211 бригада хити ово повељдју јављи и боље га известити, да је осим оних српских поданика за које је одовуд јуче јављено под № 18, са ипак дошло и Јован Шљивић. А дајас су овамо дошла ова књажевој странци припадајућа лица: разните ћумрукција Јовца

^{a)} Оријигинал је овог писма на немачком језику.

Христиј са ћумруском касом у 900 фор. 30. кра. која је суја припремено довођена у овдашњој канцеларији, даље трговци Јован Димитријевић и Михаил Адамовић из Смедерева и најзад Милош Јовановић из Хасанашине Паланке.

Осам овога пишта више овамо се наје догодило, што би било од какве важности.

Панчево, 7. Септ. 1842.

Кофлер с. р.
Г.-мајор.

Панчевачка погранична бригада.

№ 9. Протест српскога књаза Михаила, на име рускога конзула.

Још у самом почетку кад сам се прилико народне управе у књажевини српској нашао сам на големе нештоде и беде. Две партије, које су постојале још пре него сам ја дошао у Србији и примио управу као књаз. Једва је од њих била која вазда верна мени и тако је и остала. А друга је вазда радила противу мене и тако су се сложили између се, да сам имао велику неволју док сам их измирио. Прва побуна народна која се одма затим појавила у 1840 години најбоље је показала у колико је он задовољен радом друге партије која се друге звала Вучићева и која је дејије сама себе прозвала „уставобраначким“. Имао сам доста послас и труда док сам умирно народ који је био огорчен поступцима неких људи из те партије и успео сам да утишам ту распруту коју је Вучић, Петровићеви и виши хово друштво противу мене потпиривао, изговарајући се да сам као бајаги подбадао народ противу њих. Сва је та превирка спрена тиме, што је високом портам било решено, као што о томе сведочи писмо великог везара што ми га је писао и које се налази међу актима моје архиве, да се Вучић, Гарашанин и Симић и сви они који су онда оставили Србију, сасвим иселе из ње.

Тек што сам био први овај акт и почeo да повраћам ред у земљу, што је прошлом народном побуном поремећен, кад ал мени буду учињени предлови од високе Порте и виши високоблагородија, које сам онда рачунао више као средстава за повратак смутња него за утврђење мира и још јачет *нега* су била она претпоставка. Али једино само из поштовања према обја двора владајућем и заштитном ја сам их одобрио, уздајући се на уверавање представника тих двора, да ће они људи мирно живити у највишој ередини и да нам се ничета не треба бојити од њих. Ови предлови и моје одобрение, као и одобрение високе Порте било је у томе: да се осни Вучићев, Гарашанин и Симићев савија остављама дозволи повратак у отапину, а бившим советницима из те партије и осим тога савија је дозвољено било обраћати се с просбом за државну службу. Али то није било дosta. Настојавајући вашег високоблагородија и поштованог Камила-баше, после довољних уверавања виших и вишиња да је то висока воља обадва двора владајућег и заштитног, и једино због особитог мого уважења према њима, ја сам одмах после тога учинио предлог високој Порти да дозволи повратак у Србији и Вучићу с Гарашанином и Симићем, и одмах за тим дозволио сам тај повратак. Сад сам ја већ мислио, да ћу учинити задовољење и воли високе Порте и жадама самих изгнаница, јер ми је после тога остало да их још мало по мало повратим у службу, а нарочито она лица, која су изгубила своја званија не добив никакву пензију, ако се само уверим о верности њиховој мени, и да такмим начином мало по мало нестане нездовољство и неслога која се беше појавила на дес године пред тим.

Али тек што је Вучић с Гарашанином и Симићем дошао у Србију, одмах стапе презирајући гледати на све оне који су се мојим пазљвама, показујући тиме, да дух освете и хришћанских жеља још није усавио у њему. Једно то, а друго чести скувови у његовој кући и у кућама других који су радо признали сне ко се Вучићевад називао, — дало ми је повода да посумњам, да ли они овега не хеке планове противу садањега мира и законитог реда. Ја сам имао довољно доузга по којима би могла подчињена ми власт јасно радити противу њих, али ја писам хтев да ко помисли да их ја гоним без кривице, и да не би ко казао да ја то ради с, њима из неблагодарности. Али што сам их ја више штедио, и што због таквих узрока писам хтев да их стављам под полицијски надзор, тим су они смелије правили план побune. И кад им је на тај начин план већ сазрео онда Мијутин и Јука Гарашанин устани у београдском округу, Паун Јанковић, Антоније Мајсторовић и Таса Кузмановић у смедеревском округу, Стефан Стефановић Тенка, Мијајло Борђевић и још неки у пожаревачком округу, и подигну народ, па побуни 18-тог овог месеца, међу којима су једни више а други мање успели, а остали у другим окрузима буду одмах још у почетку њихове памре похватали. Ја сам сретно стао на пут савија иетежним покушајима. Али Тома Вучић кога су 19-тог превезли Турци са аустријске обале, са уредним писањем пређе на нашу страну и буде пропуштен у град смедеревски. Одатле пође у Крагујевац где дође 21-га, заузме све пушке и муницију и стапе к себи позивати народ који је са сијују страна војетио к мени шта више у Крагујевац. Ту их стапе Вучић и његова партија обмањивати свакојаким обећањима, и премда је било више на мојој страни, него на страни муга противника Вучића, — овега му писам могао одолети, и морао сам да пређем у Земун једини за то, да избегнем нападајући Вучићеве, који су ми грозили животу, непрестано задржавајући себи право на књажевско достојанство. Па како је он сад узео у руке власт, а може бити и сам народ кога је он научио, узели су у своје руке оно, што им ја никад по мојој чистој савести и својевољно не би допустио; и тако коко су сви поступци његова и његових непријатеља противни закону и од времилостивог султана датој им власти, то ја силом овога акт објављујем како њега Тому Вучићу, тако и његове једномишљенке за бунтовнике, и свечано протестујем како противу садањих, тако и у будуће спречени поступака и ма каквих било планова његових, бадајући већ одговорност за новце које он издаје из правитељствене касе без муга знања и одобрења, а такође и за сваку моралну и материјалну штету па било то учинено у опште или поједијним личностима, и молим ваше високоблагородије да дотуриге овај протест височайшем императорско-руском двору с том просбом мојом, да он изволне применити под своју заштиту и очувати законим путем добијено право моје, које се — као што се праведно надати могу — не може рушити без законитих узрока, али које је издајнички нарушево овим законопреступним поступком Вучићевим. Јер од књаза се не може изнудити милост побуном и отимањем власти, и могу вас уверити да у управи мојој писам имао никаквих неупутних дволичних намера, него сам само жељио да се у средини српскога народа утврде начела која простиру правду и која утврђују опште и поједијно задовољство, а свака хранећи закониту верност моме цару и уважавајући и оне државе, које су ме почаствовале пошиљањем својих представника. Све што сам радио било је управљено једини тој највишој цели, од које зависи унутрашње и спољашње биће Србије, а шта будем радио у напред то ће такође бити прозникнуто тешњом ове исте цели.

Молим вас да примите уверење муга истинитог високоподговарда према вашој особи.

26 Августа 1842 год.

У Земуну

Михаил М. Обреновић
Књаз српски.

№ 10. Писмо књаза Михаила Обреновића руском конзулу у Србији.

Кад сам прешао на аустријску страну и кад сам се вратио у Земуну с мојим приврженцима, ја сам држал, да сам већ избегао све оне опасности бунтовника које су биле управљене противу муга живота. Сад видим да бунтовници својим нечовечним поступцима, које су вршили над толиким људима не обзирнути се ни најмишље на њихову непиност, ни на карактер, пису у ставу да задовоље жеље и тежње њиховог вође Вучића. Он сад преко свега тога гледа да изврши још једну жељу своју, коју оружјем није постигао, ласкајући себи да само тек онда може радити с великим успехом у своме предузећу. Прва је жеља Вучићева била да види мене од снажи остављеног, или кад је осетио да га то ће бити потпуно умирило, онда му је дошла на памет мисао о тајним средствима убијања. Сведоци о овоме дојиђена је у томе, што је београдски трговац Петар Милојковић он је Белоновац, тајст Ресавчевић (Здравковић), дошао у Земун 12. овога месеца у друштву с неким Глишом Теребашићем и Стевом Терзијом, такође београђанима са пасошем нове владе — био је упућен једноме овдашњем становнику и једноме од мојих службитеља с тим, да би ти људи извршили начинак како да ме отрују. Милојковић је био спретан те се тот истог дана видио са овдашњим земунским становником и с мојим слугом и у разговору с њима дознао, да су они готови да приме на се тај посао, с тим, да им он даде поваљда, са којима би после спрешнога дела могли у случају пунђе побећи одавде и јом да им он преда зато употребљени отровни прашак за то, јер га они овде не могу добити. Поводом овога речени Милојковић говорио је тој двојици и то, да је од њиховог друштва Глиша означен да отрује муга стрица Јефрема, а Стевча другог стрица муг Јована, јер је, говорио је он — Шекиб-ефендија изјавио новој српској влади, да најпре треба истребити фамилију Обреновића, а волеће ће он и Камила-паша умети да спрше свак посао, но жељи ове владе.

Што се тиче извршио то се Милојковић испочетка изговарао тиме, што је једноме од њих т. ј. земунском становнику обећао, да ће га Вучић који је Милојковића за то и послао, и који по речима тог истог Милојковића, све то ради по заповести Шекиб-ефендије — одмах примити у народну службу; а другоме т. ј. име слуги, како је он српомах и три оскудицу у поводу и намеран је да се жени, то ће му си Милојковић и тадашњи министар финансије Павле Станчић бити његови сватови и након ће његову жену ботатим низом жутијех дуката, само ако он буде кадар да изврши у корист народну такав посао. Али на њихово захтевање да им одмах требају новчи и готов прашак, да га не траже у последњем часу, Милојковић разгрне тозадуке и извади из чарапе артију са направљеним прашковима, и предавши их слуги име објасни му како треба да узме само између два прста прашак па да га изјутра саспе у хафу која се за мене спрема, и тако ће се цел постићи. Слуга примиз отровне прашкове с обећањем да ће у свему учипити по њиховом договору, добије у то и 20 дуката које му најад Милојковић даде за тај посао. Све се ово радило у гостионици овдашњег становника Сотира у веће прошлог воскреса 13-тог овог месеца. Уздајући се на моју непиност која по

моме између није заслужала никаквих покушаја противу муга живота, ја писам тако што могао ни представити себи. Но при свем том благодарећи светишићем творцу, моје се убице извере двојици мојих верних људи, који ме одмах са свему известе и учине напуштили. Тако исто ја сам благодаран и овдашњој војеној управи и магистрату за паредбе, по којима се речени Милојковић са два своја друга налази већ под стражом одвојено један од другог, и који ће надам се, брами и строгим испитивањем показати у свему како ствар стoji осим онога што горе показах, и по чијој су поруци и шта су хтели да учине ова три Београђана са својим отровним прашковима, који се заједно са оних 20 дуката чувају у земунском матистрату? По завести матистрата сад су у апотеци овдашњи доктори испитали плачу и својство поменутих отровних прашкова, и анализирањем (испитивањем) наједно је, да је прашак био судема (sublimat).

Јављајући вам и о овом покушају противу муга живота од стране бунтовника са непрестаним њиховим насиљем, извешћујем ваше високоблагородије о свему што вам горе написах, и нећу пропустити да вас не известим у своје време и о даљим последицама овога дела.

15 Септембра 1842 год.

У Земуну.

М. Обреновић.

№ II. Писмо Михаила Обреновића руском конзулу.

Ваше високоблагородије!

Дошао воћас с пута из Македоније у здрављу и мир, застao сам отде ване поштовано писмо од 31. ирошлог месеца.

Извештај, да је Емин-ефендија донео са собом писмо близнателне Порте, којим тражи од мене „све знакове“ књажевског достојанства сад се обистинио, јер ме је овог часа посетио тај исти комесар у пратњи овдашњег плац-обрајтанта г. Креч-Мајера и предао ми је писмо великог везира Рефа-паше од 12. раказана, и рекао ми, да се овим писмом тражи од мене велики орден који ми је положен с књажевским достојанством, и муширски знак што га на фесу носим. Ја сам одмах заповедио да се то писмо преведе, и пајсм у њему то исто, заједно с оваквим изразима: „становници Србије били су сведоци насиља законских, због чега се и појавило нездовољство“ и пр. т. ј. изреке, које могу измислити само бунтовници у садашњем времену. Ја сам одговорио ефендији, који је непрестано тражио од мене речене знакове, да сам ја постапао као књаз српски по милости и одобрењу запштитног двора, и по томе да без знања и одobreња његовог не могу престати да не будем књаз српски. И тако се он врати у Београд не сарзив своју поруку. Ја сам слушао, а не знам је ли то истина, да је као Емин-ефендија тражио помоћи код г. Унгерхофера у случају ако ја не би хтео дати тражене знакове.

Дужност ми је такође да вашем високородију јавам, да је овдашња аустријска власт заповедила наместити стражу пред мојом кућом кад ме је посестио ефендија, и као што сам после разабрао то је учињено у тој цели, да не би ефендија дазвао томе каквог значаја. Да би ми имали потпуну сведоцубу о горереченом писму великог везира, то сматрам за част да га овде у копији приложим заједно с преподвом за ваше високоблагородије, и пајсокорије молим вас, да ми дате савета: да ли ја треба у том смислу и даље да радим па макар преко кота, или да из миру чекам долазак г. барона Линвела која сам ја највише жељео за комесара у овим пословима, тим више, што је Емин-ефендија тражио од мене писмени одговор

за великог зезира. Уверавајући вас о имене високоништовану према зама, частније је бити вашему високоблагородију покорни слуга Михајло Обреновић. 2 Новембра 1842 године, у Земуну.

**№ 12. Извештај српског министарства спољних послова, београдском
Ћамил-паши.**

Ваше превасходитељство!

Бивши кназ српски Михајло Обреновић, посао свога бегства из Србије, не престанце је криво постојеће овде привремено замалско правитељство, које обавља пародне послове, док новозабрати и потврђен његовим величанством премијерним судатом кназ, господар Александар Карађорђевић, не узме управу, — у овим измишљеним и као бајти незаконитим поступцима његовим:

1. Да је сено, окошено са ливада које припадају Топчићеру и које је његова својина, т. ј. господара бившег кназа, привремено правитељство узело за своје потребе и тиме порушило његово право сопствености.

2. Да су зграде које се у Топчићеру налазе његова својина, и да је привремено правитељство кад је заузело нарушило његова приватна права.

3. Да је његову стоку распудило из његових пољана и његових чирира.

4. Да су му са његова здана у Београду отета, и све ствари из њих избачене.

5. Да је привремено правитељство учинило то исто и са осталим његовим имањем које се налази у Крагујевцу и Пожаревцу, и тим поступцима такође нарушило његова приватна права.

Набрајајући све то бивши кназ додаје за потруду своје жалбе то, да је он вишепонуто имање добио законитим путем, и да га по томе нико не сме држати као сопственост његову.

Да би се лакше видело како ова жалба нема основа, и да би се јасније показало, да пословљање садањег привременог правитељства, које бивши кназ назива незаконитим и насиљним, имају законитог основа, министарство спољних послова има част поднети на улција вашем превасходству следеће изјашњење о том предмету.

На прво скривљивање што се тиче сена, које је бивши господар разунао својим, министарство спољних послова има част одговорити да је све то сено поштоено са правитељствених ливада, и по томе оно није било његова сопственост, него је припадао правитељству исто тако, као и саме ливаде с којих је поштоено; и привремено правитељству није иштви друго остало него оно што је морало радити до праву т. ј. располагати с њиме како за најбоље нађе, као са правитељственим имањем. У другом скривљивању, што је исказата у жалби тог истог господара, кназа, стоји изјава његова, као да је његово имање што се налази у Топчићеру, отето од њега. Али таква изјава нема никаквог основа јер је сима познато и нема сумње, да је као сам Топчићер тако и сва здана која су у њему — правитељствено добро, и зато је правитељство морало по својој дужности да заузме то добро за правитељске потребе.

Што се тиче раздигнуте стоке и избациваних ствари кназа Михаила и превлађивање здана, која ћему поштоено припадају, као год и отимање тих здана па шта се он жали у трећој и четвртој тачци своје жалбе, министарство спољних послова има част најучитније спрнути пажњу вашем превасходству на следеће околности које се односе на ову тачку.

После тога како је у овој земљи уређено после бегства његовог, привремено правитељство које је управљало земаљским и јавним делима, саласно одобрено вишег превасходства, чесног Шекиб-ефендије, бивши кназ Михаил није престао да из Земуна употребљује сва средства којима би подигао буну, те да се тако опет поврати у ону земљу, коју је он сам изневерио пошто је толико насиља починио, и толику незину крај пролеће. Такви покушаји његови које је он предузимао и после, кад је привремено правитељство већ одобрено било од високе Порте, и кад је његово величанство земаљски владаон извеле потврдили у књажевом достојањству господара Александра Карађорђевића, и сад још сваког дана предузимаје, привремено је правитељство приморано да употреби сва средства којима може да стане на пут његовим штетним намерама. Између многих осталих начина, којима је овај господар бивши кназ, гледају да поремети тадашњи ред ствари, највише су му у томе помагали његови службитељи који су овде остали да надгледају његово имање, а који су му под тим изговором били оруђе у његовим предузећима, јер су из Земуна преносили овамо свакојака бунтовна писма и поруке које су циљале да наруше мир у земљи. Привремено правитељство пошто је употребило нужне мере противу свију таквих опасних покушаја, није могло другаче да захвани ову земљу у тадашњем њеном положају од претеће опасности, док није избило из руку превлађијег господара најопасније средство, које је он имао за нарушавање мира у својим слугама који су се овде бавили. Па како је углављено да овај господар бивши кназ зато што је оставља земљу никојим начином не може овде имати своје слуге којима је било и заповеђено да одмах све ствари које су надгледали, пошљу своме господару у Земун и за тим да и сами одмах оду одаде.

У след тога надирачи све његове ствари које нису могле овде остати без надзора као на пример мараза његова предали су му. А његове кућнице ствари, које су биле у правитељственом здану сместили су у ону кућу коју је сазидао његов отац бивши кназ Милош пише на правитељственој земљи и од правитељственог материјала. Па како је та кућа била на близу од здана у коме је привремено правитељство држало своје седиште и у коме сад настала садањи земаљски Совет, и како је његовим службитељима због њихових интрига закапало да се разиђу овде и да тамо никадо не могу остати са стварима, — то је привремено правитељство 17. Октобра ове године № 140 молило славног императорско краљевско зејуниско вејено начелство да они изволни известити бившег кназа господара Михаила, да зато што његове ствари не могу овде остати због његових службитеља, да он учини наредбу како ће му се у земун пренести. После неколико дана секретар славног француског конзулатата г. Фрер обратио се овдањем команданту вароши с изјавом, да се све ствари бившег кназа предаду њему, а он ће их по поруци књажевој сместити у стај конзулат. И онда су све те ствари предате биле г. Фреру који их је и узео, по наредби бившег кназа у свој конзулатски стај. После тога ова је кућа у којој су ове биле, осталла празна. Ето тоје све шта је учинено са стварима бившег кназа господара Михаила једино с тога, што се његови службитељи нису могли овде тринти; а што се већи као да су ове разграбљене избачене, то није истинा.

Привремено правитељство није заузело никаква друга здана по само она, која су чисто правитељствена, и бивши кназ и господар Михаило нема узрок да се на то жали. То исто здане из којега је г. Фрер заповедио пренети ствари у конзулатски стај, као год и оно у коме славни француски конзулат има свој стај, стоји још под интањем: коме она упразо припадају, да за родитељима кназа Ми-

хану господару Милошу или самом правительству. Осим тога бивши књаз господар Милош дужан је правительству који је још ни до сад није исплатио, и зато оба ова здања остају под надзором правительства, док он не исплати свој дуг и док се питање о њему надлежним путем не реши.

У првој тачци окривљавања бивши књаз господар Михаил говори, да је његово име што га има у Крагујевцу и Пожаревцу такође разграбљено и разрушено, то је сасвим без основа, јер у Крагујевцу и у Пожаревцу правительство држи само она добра, која су само једино његова. Сва стока његова из Пожаревца и Крагујевца послата је тамо где су његови службите такође по његовој заповести захтевали и само зато, што се није могла чувати на правительственим ливадама, и што су слуге који су је чували, морали се такође разићи из оних истих узрока због којих су то учинили и горе споменути службите.

На како нико никакво здање које је припадало бившем књазу, нити какву његову ствар отимао и ништа није избацио, као што се он неправедно жали, — то је јасно, да је цела изнадба његова противу привременог правительства основана само на измишљотинама и зато не заслужује никакве пажње, о чему министарство спољних послова хита известити и ваше „превасходитељство“ по дужности својој.

Књажевски претставник и министар спољних послова, кавалер Арам Петровијевач.

И. № 31, 3. Новембра 1842 год. у Београду.

№ 13 Писмо Михаила Обреновића руском конзулу.

Ваше високоблагородије!

Из писма мот од 8 овог месеца ви сте изволели видити, како је мени писато из Бече, да његово превасходство г. барон Ливен мора доћи у Земун 19. или најдаже 20 т. по новом календару. Ја сам исчекивао његово превасходство обадва дана или ни 20-г. није дошао па пароброду који је онда приспео овде; с тога сам мислио да мора бити на какв узрок који је задржало његово превасходство. Може бити да води какве преговоре са императорско-краљевским-аустријским двором као што сам и чуо; као год и то, да ће у комисији барона Ливена имати учешћа и г. барона Кусари аустријски дворски саветник и царски тумач. Ако што извесније дознам о доласку барона Ливена или о чему другом што је с овим у свези, то ћу известити о томе и ваше високоблагородије.

Јуче је овде приспео пароброд из Цариграда и на њему Рибат паша, послани блистателан Портег назначен за Беч. Осим Тамила-паше посетио га овде Вучић и Петровијевић, с којима је он у кавани која се зове „Бемз“ више од два сата разговарао у парочито затворенай соби, а на вратима су били намештена два солдата; а при растанку Рибат паша је љубазно погладио Вучића по лицу. Ја сам такође посетио Рибаг пашу на љади, и он ме је примио доста учтиво. У тај исти дан и на том истом пароброду вратила су се из Цариграда и два члана моје делегације: мајор Петар Чопонић и начелник одељења Јован Николић. Од свега најважније и најпријатније ми било, кад су ме они уверавали о очинском стараву г. Бутенева према мени и пострадалих мојих људи. Природно правдолубије његовог превасходитељства и жеља, да у мојој отаџбини влада законити ред мени је доста позната. Али при свем том ја морам и то признати, да ме је ваше високоблагородије у томе више потномотло, него сва моја писма и делегације у посланство. Ја би желeo да би и сви моји ближи сродници тако искрено радили за моју ствар

ја се све више и више уверавам да сте ви најлони к мени чисто и искрено, којлико сам вам благодарак за све то показање време: а по окове ја вас поштује као мот брата који је несуморно и вазда радио за мене, и молим вас да примите моје брачке осећаје према вама, и у будуће да ме одржите у вашој брачкој љубави, која ми даје наду на бољу судбину моју.

С уверењем мога искренојшага високог поштовања имам чест бити вашег високоблагородија

10 Новембра 1842 год.
у Земуну.

Михаил Обреновић.

№ 14. Превод писма Великог везира Реуф-паше, српскоме књазу Михаилу од 12 Рамазана 1258 године

Бившем обер-књазу српског народа, мојему храбром књазу Михаилу. (После обичног увода). Ми смо у департманту (оделену) својих послова добили ваша два писма с којим јављате, да сте због десивих се догађаја у Србији прешли у Земун који је на аустријској страни, са вашим министарима и чиновницима, и да се и сад тамо налазите. Па како је већ доста познато да су од неког доба становници Србије били свидоци засуотре и насиља противу закона, због чега је и поникало незадовољство, и како сте ви налустили место на коме сте постапљени били и прешли у страну земљу, то се онда народ сабрао и изabrao српскога магната Александра Карапорђевића за књаза, и молио за потврду тог избора. Па како је народна ствар већ и доведена у ред, и како ви доказујете да је нужно да избор вас потврдити у званију књаза српског, то вам се на то даје одговор, да од оног часа од кад је народ изabrao реченог Александра и како је овај избор одобрен и признат и како је у Србији још све неистрано народ савзат у љубитељију скушитиву, све ове прилике дају повода свакојаким разговорима и променама, и само после распуста на овиј начин сабраног народа може се повратити мир и тиштина; то се његовом величанству падиши и учинио нужним, сагласно народној жељи, да поклони књажевско достојанство више реченом бегу Александру. Па како је због тога нужно да отступите од нашег књажевства као што то и сама знаете, то је његово величанство падиша зоповедијо да тамо послатом тумачу високе Порте Емин-ефендији предате високи орден који призгадије само књажевском достојанству заједно се украсом феса који се има предати нашем наследнику; и тако ћете ви сагласно височайјој заповести предати поменути орден заједно с украсом определеном за то комесару.

Такав је узрок овога писма, које кад примите поступићете сагласно његовом садржају.

№ 15 Просба Бугара руском конзулу, из Земуна.

Ваше високоблагородије!

Милостив господине!

Може бити да је вашем високоблагородију познато како је бедни хришћански народ у Бугарској, не хотај више да три паралук турских насиља — устао противу њих с очајањем једино за то, да би задобијо слободу коју му је поклонио великомоћни, всенрековљејени⁴ и всендостиљени⁵ цар отомански, и да се ослободи од угњетача. Али тек што смо устали да извођамо своју слободу, кад ал с једне

страни пође сила турска а с друге сила српскога књаза Михаила, и тако овоздени са свују страна ни смо се смели предати у руке турским узњетачима, него се обратимо српском књазу Михаилу. После како смо се распрштали у поједица одедеца почнемо се предавати, и будемо одведени у Алексинцу и тамо нас изазвају. Али ми се још нисмо ни предали, а у Србији се додги побуна, и ми се онда на брио смо предали. Затворени и окованы по двојици у гњожђу, почне нас српска власт доводити на испит у Алексинцу, а због чега то незнамо, и Јова Ресавац почве одма овог часа кад смо се јавили на испиту говорити: „ки бунтовница и незалажа противу кога сте наумили да устајете, зар противу хота цара који има на окуну до 700.000 војске и који заповеда светог? Сад сте окованы и видите да је ваш живот у мојим рукама, и зато нам изјестројије зановедам да ми одговорите па сва моја питања“, — а после нас почне испитивати најре о томе: ко нас је подговарајо да устанемо? Ми смо му па то казали свету истину: „ми смо свака били верни нашему најмилостивијем и пресветломе цару и остајемо свака верни, и нас нико није наговорио, него смо ми то учинили из своје сопствене побуде, јер нисмо могли да спносимо турски притисак јер је дошло до тога да смо сваког тренутка били у опасности са животом и имањем нашим, и што плаљамо големе намете, и сваки дан идемо на кулук и што нашу женску и мушки чељад пред нашим очима сидују и воде у роњство и чине многе друге незврждане беде. На го нам испитивац нам Јова Ресавац одговори: „ако сада ју они и плате за то, то бика и код нас, него вас ја не питам о томе, и немојте ни бубњати којешта ер ћете ногубити главе ако ми не одговараје на моја питања“. После тога он нам почне давати нека питања, па која му ишта ниско умеш одговорити и сам нам одговара, и тако нам је и давао питања и одговарао на њих, а ми смо само клањањем главе одговарали јер смо видели смрт пред очима. На свако питање? јел тако? — тако. Било је и оваких питања: зар вас нису подговарали руски чиновници да се побуниште? или их знамо по имене; зар зам нису давали новаца и колико су нам дали? зар нас није наговарао књаз Михајло и његови чиновници: зар нисте од њих добивали помоћи? зар зам нису давали часаме и крви нас по Србији? Било је и оваког збора: сва ће вас краљева и царева учинити сретним само баците сву крвицу на књаза Михајла и министра Цветка Рајовића. Ми се и сада и до века одримо од свега овог призвана које је записано за време испитивања зато што су она записана онако како су хтеди испитивачи; а такође незнамо па шта је написано у питањима, и да ли је стављено оно што смо признали, а што писмо. А што смо ми тражили и тражили помоћи на све стране, то не одричено. А као да смо бајали наговорима на побunu, то ми на век одримо и говоримо свагда и свуда, да смо то учинили из сопствене побуде не мага више сносати турска насиља. Понтују смо тако испитивачи, баде нас у тавницу у Алексинцу, и поље два месечног затвора изаберу нас десеторицу свежу и са стражом дотерију у Београд, где нас онепочину испитивати као и пре. У Београду где смо тајкаће били два месеца у затвору потпуно дознамо да хоће нас изазвати да предаду Туријма, па што се попланимо и побегнемо из београџке апсе у Земун под заштиту аустријске власти. Овде у Земуну ево већ десет дана како смо у крајној оскудици за издржавање. И то би нам била последња брига само кад би бедни хришћански народ угњетен тирansom и наше породице биле изван сваке опасности. Наша петнаест породица у којима има преко 76 душа одведени су у роњство, а гдје — то незнамо. Млађа села и све наше куће повалене су, а имање разграбљено, и ми сад само с голом душом без икакве наде лутамо по свету. Најзад како је народ

бугарски изгубијо сваку наду да може дати отпор своме наследнику, то копненоприклони и са страховањем преко нас ишленотписаних српских најмилостивијег императора велике и моћне Русије најпонизије моли да он издаје своју превисоку милост, и да окрене потпред свој на Бугарски народ. Ми смо наш и наших породица живот жртвовано и жртвовано до тог часа, докле се или не ослободимо од узњетача или до нас све па свету нестане. Остажемо вашег високоблагородија најпокорије слуге: Станко Атанасијевић, Никола Средаковић, Стојан Гавдар, Цветко Стојаковић, Стојан Вучковић, Сава кара-Станковић, Никола Латковић, Коста Јовановић, Цветко Голубовић, Здравко Радједовић.

19 Децембра 1842 године, у Земуну.

№ 16. Прозба Срба из Крагујевца на име руског цара од 28 Децембра 1842 године.

С највећом смерношћу која извира из дубине срдаца наших, усуђујено се копненоприклони молити ваше императорско величанство о најмилостивијем, по урођеном великолушију вашега величанства и милостивом расположују према свима народима а варочто према Србима — да саслуша жалбе долевотписних противу савладе владе и њезиних поступака, жалбе на истини основаве у име целог народа српског, који је сваког надаља дишан.

После додаваше се побуње кад је садаје правительство овладало срестом неколико потпијањених официра артиљерије у Крагујевцу, кад је народ дознао о томе, он је које па назив књаза Михаила, а које својевољно похитио да стане па пут заједници најмерама њиховим, које пропашћу прете најбоји отаџбини.

Сакупљени народ испод Крагујевца за одбрану књаза Михаила, мислио је да ће мали број побуњеника зако савладати, или побуњеници се осигурали артиљеријом и картечима произвела право дело и илоги је од нас потпуно. Кад је књаз Михајло видио страдање народа и не могућност да одоле бунтовницима, да би се сачувао почне уступати, а побуњеници тиме јаче почну га немилостивије гонити, у намери да га лише живота, због чега је и био припружен да се уклони у Аустрију.

Кад са нас побуњеници видили без књаза, стану поступати с нама као највећим грабарима т. ј. почну нас плаќати, бити, везнати, затварати у апс, окивати, бацати у рупу, и традити мајда друга безекона које ни нисмо у стапу описати. На такав начин добијши у своје руке — помоћу неколико потпијањених и срестом артиљеријских оруђа, — корнило прављенија, побуњеници почну под именом заштите устава самовласно владати и управљати тако, да ни један члан устава није остало не пружен.

Великодушни покровитељу! могу ли побуњеници бранити права народна, кад они сви гледају само своје личне интересе? могу ли чувати правду и законе наших људи овијени славољубљем и христољубијем? Не! они то не могу, ваше императорско величанство. Они то не извршују, они су нас динили људи, који су заслужни за отаџбину нашу, а тиме су нас динили заштите у правима и у имању нашем. Они грабе, отимају, бију бацје у гњожђе, постругују с нама без милости и бију чиновнике тако, да унапре под ударцима. Они су порушили школе и учено друштво које је радило за просвету народу који због овога мора да оставе у везноме празну и незнаму; они се нестострано служе народном касом па поткупљавање својих тувара. Расходи што их чине из народне касе тако су велики, да ако се још за неко време продуже, то ће скоро у каси нестане и последње паре, с којом би се

шарах у случају гладне године могли заранити. Они раздају големе суме војсса, да не би роптала противу њих и да се не би с наша саглавашала, а они тиме имају образу своме безаконију. Они избирају и постављају за чиновнике не достојне људе, а достојне истерују. У судовима нашим сад су саме незнанице тако, да се никаквој правди и напретку надати не можејо.

Већ нас толико гоне да се ником ни пожалити не смемо, и шта је неправедно да га неправедно назвати не смемо. Ми морамо да им дајемо за право зато, што они го траже од нас. Да би нас привукли на своју страну побуњеници нам смањили порезу и кулутчење, али с друге стране они су нам толико штету учинили које ако и даље тако остане, то не само да не ћемо бити у ставу да наплатимо овај определјен данак, него ћемо доћи до највеће спротиње, и на највећу нашу несрћу не ћемо имати време да се обратимо за милостину. Побуњеници отпуштили позване људе с великим влатом исхисе у фабрикацијама и рудокопију, пошто су их великим сумом новца наградили. Они су затворили трговину и узроком њихових интрига нико не сме да тргује, а тди је трговина у хрђавом стану, зар може бити веће несрће по народ?! А како трговине код нас и нема јер су нам побуњеници убили сваки кредит, то нам ништа друго не остаје него пронаст и очајање, ако само моћна десница вашег императорског величанства не пружи нам милостиву помоћ.

Кад би потели подробно да описујемо сва вишне поненута злочинства, то би нам требало много времена и онда би као и сад с овом молбом ушли у опасност за наш живот, јер кад би побуњеници дознале о овоме ми би сви главом за то платили.

Најмилостивији господару! највећа несрћа што нам прети то је, што су побуњеници свима силама и поткупињеницима настали, да одврате народ од заштите вашег императорског величанства. Но ми се усугујемо уверити ваше величанство, да је сваки родољубни србин готов да се пре растаме с душом него ће довустиши да га отрнују од заштите руске којој смо ми много обвезани.

Ваше императорско величанство благословите из света овог што до сад реско увидити, да побуњеници нису брањоци устава, но потирачи његова, јер су они забацили права народна и владају по својој воли. Да би се избавила од овога коме се другоме можемо обратити осим нашем великолудном избавитељу? Ми се обраћамо и подизамо нашу смерну молбу, као народ који је већ изгубљен, к вашем императорском величанству и најлонизије иолимо да нам се поврати наш мирољубиви и праведни књаз Михаило, да нам поврати права наша и да уздри слободу нашу, за што ће нам он с целим народом српским остати вашем величанству признателан и веран. Смиљуј се највеликодушнији царе и погледај на суже наше које пролевамо гоњени и остављени без хлана парода српског, и учини да падне на паклену главу Вучића и његових призреженика све то, што су они желели да баде на миропомазану главу и мирољубиву душу књаза нашег Михаила. О томе моли ваше императорско величанство народ, и то он жељи: Насо Милојевић житељ и трговац крагујевачки; Радован Шапоња — такође; Благоје Стефановић — такође; Митар Срећковић — такође; Иван Марин трговац ужињачи; Јанко Петровић — такође; Стеван Михајловић трговац Јагодински; Панта Першић — такође; Марко Богдановић — такође; Младен Стојановић трговац крушевачки; Димитрије Јанић — такође; Младен Радојковић трговац темићски; Стеван Перкић трговац Пештабачки; Илија Петровић — карановачки; Сима Зорић — трговац књижански; Пе-

тровије Радојевић — Јасички; Митар Петровић — чачански; Ранко Туџаковић — крагујевачки; Јанко Младеновић — крушевачки.

Из београдског округа:

Обрад Марковић кмет Ритонечки; Јанко Жујевић км. Врбићки; Петар Милојевић км. из малог Пожаревца; Петар Милосављевић км. Кука; Панто Гимбронић к. лисовачки; Милован Даниловић км. рудовачки; Матија Крезић к. из Кнезевца и остали.

Из смедеревског округа:

Јанко Арсенијевић из Селевца кмет; Илија Којевић кмет скобаљски; Јанко Бојковић км. орашки; Марин Марковић км. из Кулата и остали.

Пожаревачки:

Тодор Милошевић км. из Пожаревца; Тома Бозадић км. из вед. Градишта; Милорад Радојковић км. из власничког дела; Бан Рајић км. из Брежика и остали.

Крајински:

Стојан Марковић кмет из Неготина; Ворће Романовић — Слатине; Трифун Илић — Пришти; Бела Димитријевић — хладовски; Јон-Бабуџа — таџоће и остали.

Прокоречки:

Саво Јовановић км. из Звездана; Сибин Станковић км. Лесовца; Милејко Манојловић — Трнавца; Константин Барбузовић — Бучански и остали.

Гургулески:

Живко Недељковић км. врбићки; Гојко Рајковић — крушевски; Петар Иван Јуковски; Мита Мишић — Крепанца и остали.

Алексинчићки:

Јанко Павловић — Ражна; Милетић Радовановић — Вранића; Марко Торђевић — бричански, Панта Груњ — Читлука и остали.

Туријацки:

Вучко Сатић — из Бресја; Стојко Крстић — Богаве; Тома Илић — Пзвара; Живко Петровић — Врлане и остали.

Крушевачки:

Неша Петровић — из Бивола; Сима Поповић — Ботуљски; Јанко Николић — Сушица; Гргур Цузић — Плаће и остали.

Јагодински:

Миленко Петровић — из Шапца; Миљко Лекић — Прањавора; Петар Бонковић — из Течина; Јанко Бонковић — Падежа и остали.

Крагујевачки:

Цветан Николај — Баточински; Радоје Стевановић — Јеловача; Максим Докић — Кнића; Сима Радivojević — Крагујевац и остали.

Руднички:

Никола Глишић — Врчански; Мијајло Стојановић — Шутца; Васа Савић — Вернича; Перешића Тешић — Мојсија и остали.

Чачански:

Вуле Марк њ — из Јездина; Митар Милетић — Вача, Максим Вучанад — Вајочке; Јосо Милакић — Арагаштац и остали.

Ужичко:

Павле Рукић — из Бачице; Стеван Божић — Караке; Никола Селан — Кремана; Переши Драшковић — Пријечка и др.

Ваљевско:

Живко Јеремић из Зеочке; Обрад Павић — Лознице, Изад Гочевац — Драчинац; Милосав Јокић — Врела и други.

Подринско:

Гаја Васић — из Тршића; Павле Томић — Каубача; Никола Алексић — Залаваче; Марко Савић — Цикота и др.

Шабачко:

Петар Томић — из Ливаде; Миша Галић — Владимира; Јован Гурић — Добрића; Ранко Росић — Дубљане и остала.

Осам ових потписани су на прости и прости сељаци: седам из београдског округа, пет из смедеревског, седамнаест из пожаревачког, петнаест из крајинског шест из приоречког, шест из турговачког, шест из Алексиначког, седам из буријског, шест из крушевачког, шест из јагодинског, шест из крагујевачког, шест из шарудничког, шест из чачанског, шест из ужицког, седам из подринског, шест из шабачког. Свега потписа било је **две ста седамнаест**.

**№ 17. Писмо цара Николе I. султану Абдул-Меиду, 10/31 Октобра
1842 године.**

У сред оштетије нереда, који је усек буне у Србији створио, подажем велику важност на мудро и паметно захлупчење, кога би отоманска порта била склона прихватити се као средства за окончање тако неугодног стања ствари. Писма јога посланика у Цариграду, у којима ме општиро извештава о разговору, који је имао са министрима вашег величја, гласе да се висока порта решила да иће питају пренаглати и да ће се согласно закључцима уговора, споразумети са руским двором о нужним мерама за одржавање законог реда у Србији и престанак великих незаврда, које је државни бунтовник напада суворенским правима високе порте и правима, која су Србији дата сличанчи уговорима. Најживље одобравајући тако паметно захлупчење, срећан сам, велики и моћни царе, и овом приликом код њас нађио је још један пример благородних осећаја и чистих начела, која је в. в. вазда показивала у пријатељским одношенима који нас везују, као што је В. В. и у скорашњем до-гађају са кнезом вазашким један такав и важан пример показала. Жељеши припомоћи да се изврши намере В. В., заповедио сам барону Ливену да иде у Србију, те ту да приbere обавештења о правом стању ствари, па онда да право иде у Цариград и да В. В., као хад би било мене самом, поднесе савестан извештај о свему што буде видло, и затим да се договори са Бутењевом и министрима В. порте о мерама које ће се, по оштетије, споразумети, предузети наспрам Србије. Но баш у времену кад је Ливен хтео ићи, дознао сам да је висока порта на један начин изменила своје захлупчење и потврдила новог владаоца, кога су изабрали они, који су били толико држави назвили се представници народа српског, и да је ово ново захлупчење моје посланику азанично спомищено писмом Рези-Ефендије.

Не би одговорио дужности правот и искреног пријатељства, је велики и моћни цар, кад би вам прикрио осећаје дубоке туге и чуђења, које ми је произвело такво ваше захлупчење. Тешко ми је било видити, да се султан удалио од онога, што опредељују изречени закључци и уговори и да је заборавио признати права државе,

која је у сред о опасности, које су је окружавале, пазда чинила знатне услуге отоманском царству; још теже ми је било то, што је султан све то учинио у цељи да одобри успех бунтовника и да потврди избор владаоца, кога су издајници сприме свог законитог књаза усудили се прогласити с оружавом руком, једном речи, да даде најжалостније охрабрење за подобне најлонијије догађаје. Не могу претпоставити да ће В. В. и даље подносити повреду, која је тим начином учинена вашем високом достојанству. Пре верују да је ту било невеће пометње, и да В. В., чим сазна право стање ствари, неће изостати а да не опосове мере, које се никако не слажу са достојанством ваше крune.

У оваквом убеђењу, не мењајући ипаку намеру, овеши шаљем Барона Ливена у Србију с налого да отуд оде у Цариград. У исто време препоручио сам јом министру да вам, пресветли Султане, преда ово моје писмо, и да вам отворено изјави моје мисли и моје жеље. Ако отоманска Порта има шта против књаза Михаила Обреновића, нека изнесе доказе његове кривице, нека га по договору са Русијом, а сликано постојећим уговорима збаци и нека за тим даде сриском народу потребну власт да бира себи владаоца по прописима хатишерија. Само је то редован, законит и честан начин поступака, јер он изврњава преимућтва владаоца са интересима поданика и стеченим правима суседне, пријатељске државе; никакав други начин не ће моћи добити моје одобрење.

Што се тиче правила кога ће се држати јоја влада у овом жалостном до-гађају, изјављујем да никад нећу ступити у преговоре с бунтовницима, и да никако нећу прихватити неправедан противзакони ред ствари, који су они створили. У ос-талом моја дужност је јест да се стара о одржавању уговора, који сам савестно испуњавао. Искрено убеђен да ћу код в. В. наћи ова иста расположења, верујем да ћете достојно оценити праведне и искрене осећаје, који су ме у овом писму руководили, и да ће те, велики и моћни Султане, препоручити министрима в. Порте да се споразуму са Г. Бутењевом и доведу сриско питање у законито и правилно стање тако, како ће спријетати одговорите нашим узајамним намерама. Изјављујући В. В. моје тајне мисли с потпуном искреношћу, коју сам вам дужан по слезама пријатељства, — молим вас да примите уверење живота сачуваша, које ћу вазда имати у свему што интересује напредак В. В. — и славу ваше владе.

Из *Ananuaire historique universel ou Histoire politique 1843 pour par Lesur Cтр, 185—186.*

№ 18 Султанов одговор цару руском, писан 30 Јануара 1843 године.

Ваше царско величанство известило ме је, да, сматрајући као булу нереда у Србији, ни сте задовољни са стањем ствари тако противником вашим начелима да сте, не држећи, да је промена и избор књаза учине по закону и по постојећим правилима и узимајући да ви су испуњени прописи уговора, да сте даље са тога препоручили барону Ливену да сам собом оде на дотична места ради знања правог стања ствари; да отуд, пошто изврши свој задатак у Србији, дође у Цариград, и саопшти нам своје сазнавање, и да сте упутили нашег изваниредног изасланника високој Порти да нам изјави ваше пријатељске намере, позивајући нас у исто време да нашим министрима издадимо нужне наредбе за саветовање о мерама, које ће ово питање ставити на закону земљиште.

Са стварног гледишта, као што сваки бунтовнички скуп, сви нереди, сајки вид немира и буне, који могу постати у каквој држави, морају изродити многе не-згоде, ми не можемо а да не пенимо и не поштујемо мудре мисли и свесна начела

вашег величанства о овом предмету, утолико наше што је, по начелима постојећим у нашим замјезама, особито важно, да се старамо да предупредимо повратак таквих осуде достојних, догађаја у нашим државама. Но, у овом постојећем питању, разлика је у томе, што је понашање књаза Михаила и његов рад, као и жалбе од стране народа, дало предвидити ове немире, а шта су у више прилика преговори о овом предмету били са царским послаништвом рад престанка овог стања ствари. Да су узроци ови немира и пародье написе били у истини познате вашем царском Величанству као пама, извесно је, да, са познатом вашом правичношћу и правдом не би сматрала овај догађај само као побулу, и у том случају, не би сматрала понашање, које ће те бити принуђени да усвојите, као противно начелима и добри расположењима.

Но онет, пошто је увек за нас било користно, кад смо у договору са вашим величанством расправљали разни и важни питања, ни не би ни у овој прилици хитали са одобрењем књаза, да смо имали времену са вазом о овој ствари посаветовати се и сазнати ваше мишљење у својој потпуности. У противном случају, ако би писма наше владе садржалоа у себи повреду уговора, ми би водели, за све промене, питање расправити пријатељски, по помишљењу наше владе, и прибегни, са потпуном отвореношћу и искреностју и достојним поштовањем, великородију вашег царског величанства. Пошто је једном поглашена услов, који осигуруја књажевско достојанство, то додатак — клаузула-фурмана, као део уговора, само по себи постаје независна и као да није било, и питање о избору расправља се по чланцима уговора, који опредељује да парод има право сам себи брати владаоца. С једне стране, сматрајући себи тако за овлашћене; а с друге стране гоњени не отложиошћу питања, нашли смо се принуђени приступити наименовану књазу, усвајајући пародим избор. И ако у овом времену ни смо имали начина у савет узети мишљење вашег царског величанства, онет пешта ни смо пропустили што би нам било нужно да сазнамо расположење и да разумемо намере вашег царског послаништва о овом предмету.

Поврх овога, насиљно понашање књаза Михаила, његов одлазак из Србије, пуштање свога места и опредељај да тражи прибежиште на другом месту, а не у нашој тврђини, све то дакле била су дела, која су нас определила, да пристапимо на негоду промене у књажевском достојанству. Допуштајући да је слобода, коју је парод себи присвојио да бира књаза не добивши из то дозвољење, — била сама по себи дело такве природе да на се књази велику одговорност, онет је парод заглавио ову своју одговорност тако што је тражио од тврђинског заповедника и комисара високе Порге. Што се тиче комисара, они се изтоварају да су се бојали најопаснији последица због смутња и сплетака побеђене странке, тако да је избор новог књаза био до извесног степена са памим сопственим одобрењем.

Поред све жеље да, у одговору на ваше писмо, чим смо га приимили, испуњимо нашу дужност и саопштимо нашем царском величанству напред изложене разлоге у цели, да одклонимо ваше сумње и да још боље утврдимо свезе нашег пријатељства, — онет смо имали за добро пречекати обавештења, која ће нам дати барон Ливен. Чим је барон доша у нашу престоницу, одма смо се известили о свему, што нам је он саопштио усмено или писмено. Ми смо како пешта, тако и посланик вашег царског величанства позвали к себи, и примили смо их најубазније. Извешћа, која нам је учинио барон Ливен, не подударају се сасвим са извешћима, која је добила наша влада, ни са документима, која су нам послали наши комисари.

Расправе, које су барон Ливен и посланик вашег цар. величанства припремали, о овом питању, у разговорима и састанцима, које су имали са нашим министрима, по нашој препоруци, — на најмање се не слажу са достојанством и правом нашег суверенства, које нам је ујамчено нароочито уговорници, које и само ваше величанство замисља (fait allusion) у свом писму. У исто време, ти уређени узивају нам зебу да би створили нове тегобе и даље места, да се употребе насиља средстава. Мирића, која сад у Србији влада, и оскудница на каквих тужба од стране народа против наше владе, тужба, које би једино дала ослободи да се ваше цар. послужи својим правом, — обое то дакле јесу најбољи и најтемељнији доказ, да је учињено све, што је требало учинити на свим постојећим правима. С тога, потпуно ослакајући се на искрено пријатељство и најлоне расположење в. вел. о чему сте до сада више примера показали, — сматрали смо за добро нашем величанству представити на оцену право стање ствари.

Пошто смо нашем посланику поверљиво саопштили наше мисли о овом предмету, шиљемо ово пријатељско писмо нашем величанству, и надамо се да ће ваше вел. од своје стране праведно оценити ово наше искрено и верно саопштење. Тако исто надамо се да ће се продужити потпuna поверљивост, која постоји између две владе, и да ће остати стаљни одношави дубоког пријатељства, који нас везују, које да траје, биће нашем срду драго у свима приликама.

Онет из Апштајтн град. стр. 186—188.

№ 19. Пашкивиле у Београду у 1839—1842 години.

I. Позив Српина к својој врати Србија.

О драга и мила браћо! дајте да постанемо права браћа душом и срцем! дајте да се учинимо достојни спомени наших праотаца — и душака Србина, који су нам аманет оставили свакога ројства окове разбијати, дајте да наше јединство љубављу целом свету нашу праву вредност последочимо, и тим прену лагу и срамоту са себе скинемо, коју нам он прашива именујући нас: „ништа парод и роб парод једнога човека!“ дајте да им докажемо да се они у томе нарају, — да им покажемо да су заборавили мисли што и лов у миру и до крајне нужде дрема; да браћо Срби! спромота је нама то име пости; већ је време већ је крајна нужда да се пробудимо ево иши од двадесет година, од вако ми бајали у слободи себе мислимо, кад међу тим подложисмо се и стењемо под јармом једнога, по најелитнијег снахије и тирана Милоша! та коме од вас о браћо иши познато злочинство његове црне властобуйне душе? — та он је убијац наше оиште и сваког по наособ среће, јербо влада безаково као Јуда! спу је нашу највернију браћу и старешине, — који су били и јесу најусрдији старатели о срећи пародији, — поубијао и које куда растерао, или само удесни тренутак очекује да то изврши, — да шта више; кад и своју једноутробну браћу од најдријег тиранства не штеди; да нас тек сасвим обезглави и последње обране дине, па онда истом по својој безаковој жељи да започне с нашим итрати се. Та коме иши познато о браћо! да ни један од нас иши властини од каквог свог имања и притежања? да ни од тога што је човеку најмилије у животу — наша жена, деце, ћерки и сестаре? све је то богојирски Милош или већ пограбијо и присвојио или мисли присвојити? или је као најногајија блудник већ оскарнијо, или једни оскрбинити? — Ово су два његова најдријика порока којима се он клана и наслажају и којима се заклео вечно се кланати и наслажавати. И да му не би пешта на путу стајало, смишљо се он, — по „наученију“ островни бегуџана

Шпански које је као змије около себе сакупијо да нам срећу нашу трују, — уклонити нас испод крила и одбране рускога цара и наше браће Руса, јербо му је пре неког времена цар Никола — дознавши како варварски над нашим владама — преко свога посланика књаза Долгоруког напоменуо: да се већ један пут окали злочинства, да народу праизица изда и да се о србији народујо стара; јербо иначе као недостојни владаоц биће лишен од народа свог достојања. Но овоме случају дакле о браћи Срби! наумио је он сад још озбиљнији радити да нас покровитељства рутог лиши и ради боље сигурности у томе, позвао је он; — опет по савету отровних бегунаца — крвне златворе рускога цара, паклен народ Енглезе себи у помоћ, по њему сада све једнако шурује а нутри, као љапо по паклу са Енглеским конзулом бавећим се у Београду Одлазом, да нас помоћу силних дуката што брже од Руса оцени — и тиме о куку браћи! нашој народности да гроб искона. Но жив је Бог и наша срећа јуначка, и живим су још наша браћа правоверне старешине српске, — а ако има ко није правоверан то Бог пека му малуштину са очију скине, да узди пронаст срећта пред собом, — и с браћом се с другим — вељада и неће допустити наше мило отчастије до напасти; — ако само ми о браћи Срби? сви јединодушно, дочекамо нам долазак устава из Цариграда, сну снагу уногребимо опростити се Милошевог самовластија и тиранија, — да прихимо ове законе, које нам премилостија наш покровитељ цар Никола и светај сутај дају — по којима ми хоћемо зајиста братску слободу и срећу уживати, да тражимо од нашег досадашњег страховитог снахије Милоша, о свима толико годишњим белутутним делима разучи и одговор исправи, па онда ако жели Енглеза, нек се теша к њима сам и без обзира, нут му је на све четири стране отворен, док јарост наша меру не предузме?! да! задаћемо страх и смрт свакоме, који је оштвој срећи противан.

Тако браћо! а не другојаче да учимо, тако нам живота Бога! и тако нам свете пријатељица праотатка пролизене за нашу слободу, ако не желимо заслужити проплество од наше браће, наших синова и целог српског потомства.

Ваш истинити и верни брат Србије.

У почетку 1839. године.

II. Христос ВАСКРЕСЕ! СРВИ БРАЋО МИЛА!

Потгадијте сивамо и приступите да вам нешто откријем, које ће јаснати тронути срда сваког правог Србина. Но јас око по исти прођо по паку ове високе руско-конзулатске потке. И пака досадашњи данајаји и морална пропаст Србије испуњаваше моје срце. Усмотриши ону мотку преоблада ме још већа жалост, искра појатија сила рече ми: не сумњај! погодио си! стани те питај! Ја се зауставим и почнем овако мотки говорити: „Мотко шарена! шарен не био ти велики цар, кога овде представљаш! Срамота и неправда, коју он данас у Србији чини, тако је велика и сваког покривала лишене, да истини и правда за осветом к небу ванију. Кажи ми искрено шта ћу те питасти; говори не склаџи! Слики камен мора се данас растворити и језик и говор добити. За сад нећу да те питај: зашто ти изневери Карапорђа 1813, наговориши га да преко Саве пређе, а српску браћу савремству он даши њиховедни непријатељи остави, њему пак за то Србије повратија из књажевског достојања остављајући, које испунила писи, него си га послао 1817 у Србију да га Милош Обрен пушташи убији. На то нећу да те питај: зашто га Русија као свога генерала барем не освети него је напротив његов и многи други славнији убицу и дивљу звер 25 дана као поглавара Србије тришила и потпомагала, да бедни народ у варварству глу-

ности и незнану држи да га удручава, ограбљава, убија и уровалишава, да чисто вероисповеданије на смех и поругавије скрепе, жене, ћерке и девојке бјечести, а светињу и силу брака уништава, једним словом, да свако добро и сваку добродетел убије, само да он једини може својим страстима, угађати. — Ја хоћу да те питам: кад после четири против Малошеве тираније, училена бунта и толиког страдања власника Порта у сагласију са Бугаријом, Србима устав и гарантiju дадоше, да ће га против сваког покушавија па његово нарушавање од стране српских велиможа бранити; зашто мотко! не покажеш сад, да твоју дату рет појтено хранити умеш, кад је устав не само нарушен него и пронзао. Пису ли уставобранији највернији привредници Русије бил? Нису ли Вишћеви готово за свога поглавара сматрали? Та Вучић без њега ипак могао ни компад леба појести! Кад Јефрем с Радачевићем и Протићем, преваривши Љубицу, лане буку подигло, нису ли се уставобранији руководствујући поглавник Вишћеви предали? Зашто их је он читаво лето занос букао, обећавајући да ће им његов цар сличуро удовлетворије дати? Зашто летос не допусти Вучићу међу народ изићи, кад га је овај неколико реди позивао, да сам себи са наоружаним руком удовлетворије даде? Твоја политика вели, да се књажевско достојањство хранити мора — по је ли Аврам, Вучић или ко други против књаза поступа! Турци хране своје војнике, и жељеје праћи помоћь, а Руси, које смо ми до сад обожавали и за браћу држали, не само да ово не даду, него држе страну кривицу, дукастку, пратпорту, крвожедију, неограничену тиранију, уставонарушавају. — Лопову и темишварском робијадију Радичевићу, хуља и обешењаку Николићу, новосадском касанију Рајовићу и прочим угурусама и убицима, који су лане Русију градили и рушили, тебе мотко исвали, и изгорети те претили, барјак твој пигали и с њим још пешиће горе радили. Ономињеш ли се мотко, како код њих Вишћевици ипак ће бити компад него куриол. Мисли ли твој цар да ће такве људе њега и његово покровитељство дубити? Неће ли они као и Милош цара и Русе од свега срца и душе мржти и презирати? Нису ли они још летос друго правительство тражили? Закључи га је живим Богом, мотко, ка казуј ми зашто сад Русија и њезини агенти против правде, истине, појтева и зајдате речи поступа.* Изговориши ове речи и последње питанje, оназим па моје велико чудо и удивљење, како се мотка пође двизати, и сузе пролијавајући стаде ми овако говорити: „Праведан је твој ђаја, верни брате, и стари отаџства твога бранитељу. Ја се стидим мотка велиможе Русије бити! Њезино правительство, заборављајући пример Петра Великог, починило је и чини таквога ненавиља и зла дела, која не само руском народу, него и човечеству па срамоту и укор служе. Руска је политика жртвовала два пута Мореју и Грчку, преварила је више пугахришћане турске, упронастила је и продала Србију за сопствени интерес 1813, и њео снег сада у покретувању народа избрањени и поштенејши, Русији истој, искрено привржењиши људи и пр. и пр. Њезини агенти примили толике хиљаде српских дуката, и изнамнили 100.000 дуката за Петроград, достајали су — ради лажна објасненja, те тако могли су лако чување књажевског достојања за изговор на творења срамоте и неправде, до сад не чувене, дати. На место да из Цариграда њезин комисар најпре у Београд и наши дође отде у Крагујевац да са 10.000 дуката напуни кесу, драговљено прима Љубичини боччалик са 500 компада дуката (они исти кога је поштени Муса одбацио), — од књаза сабљу у шату украсену са драгим камењем, од Јефрема са великом дијамантом прстен и сребро, пиштоле од велике вредности; па не мари што је забрањено у Београду и по Србији, под смртном казном њему се потужити, зато се и затворио у књажевском

двору. Саз је изглед да ће ду уставобранитељи пасти, но ако то и буде, они ће ду пасти као праведни родољубиви људи, — на срамоту Русије и царева, а на штету Турске. Њима учињена обида биће свему свету јавна, њихова слава трајаће во вјеки, и њихову ће правду и добро највереније Бог свемогући увидити и наградити! — За овај вар не могу ти више нашта казати; ево пандура гдје иду, други пут ћу опет дођи у ово доба без фењера, па ће по нашире извешти бити. Иди сад, иди! и браћу твоју, Србију, увери, да је сопствена, помоћ најбоља, вичи свуда где дођеш. „Не верујте више обешенцима! Не верујте обешенцима!“

Један за све сви за једнога. То је поздрав на проглашавајућу у Београду (В. № 343) 24-т Марта 1841 године. Уставобранитељи пису штедили са својим клемен-тама не само своје противнике, него ни руске дипломате.

III. ДРАГА ВРАЂО СРБИ!

Има више од 400 година, како је славно царство српско на Косову пало. Историје уче нас, да је ово пало због проклете зависти, злобе и неслоге несретних праотаца наших; бих и тијев божији, проклетство, које је на нашему отечеству Србији почивало, довело нас и браћу нашу опет под јарам турски, и стењали смо под жестоким бичем тирјана наших, спасење очекивајући; — тек што нам се сунце показа, а оно изађе пољтика првоглата, доведе старешине српске до непрвности, они оставише нас, побегоше из Србије, а ми опет осталосмо жртва турског пљена и грабежа, знам и знаће сви мела браћа моја Срби, шта смо од Турака патили, гдје је онда свештеник, гдје нам је црква, гдје нам је онда школа била, шта смо били него робови турски; били смо пљен Турака, којима нашта није скло било, они браћу нашу на разјеви пекоште, живе на коле набијаше, девојке и жене, невину децу нашу истурчише, једном речи, тиранство у највећем степену проводиши, најлоје доцреше сузе, плач и јаук наш до сами небеса, Бог саслуша по-лигве наше, и посла нам избавитеља, сина српског, сина отаџства, милог нашег господара Милоша, вожарен љубом отаџство своје спаси, и турски јарам с нас кукани Срба збаци, предузе Милош војну с Турцима, доведе Србију до књажевства, снажне државе, а украси отаџство своје сваким лепотама и красотама, које друге земље имале нису, он подигне цркве и манастире, постави митрополита и владике, устроји школе, доведе учитеље, нашу децу робове и потурченике доведе у отаџство, и свети хришћански закон уведе, те нас начини од Турака опет Србе хришћане, дитије почеше се поносити и сва рахатлука као у сваком другом царству, даде нам Милош господар мудар управитељ, стара се и за војску, начини каљарије у Београду, Пожаревићу, Бурићу и Крагујевцу, избави пушака за 40 000 талира, барута, олове, топова и цебане, и заштеди у народну касу преко свију ових трошкова као што чујем 14 милијона гроша порески, талир у 10 добри гроша рачунајући, 14 милијона све сам дујат цесарских и ормаш талир, остави у каси народној; све то браћо моја Срби! да нас у слутију несрће и наладењај од не-пријатеља сачува. — Добави нам у цркве звона, одејде за свештенике, начини по целој Србији народна толика ададија за судове и остale власти, подиже нам баште, наиде и шпитаље за болоснике наше, постави чиновнике и завери се тврdom вером, парод од нападења и злоупотребељија чиновника бранити и чувати. Господар Милош истреби хајдуке, и ръсуве по Србији, и сакме курјаке и вране, који су стоци и житу штету чинили, искорени, и ми браћо почесно се с господаром, а господар с нама пред светом дитити, јер одану смо душом и увиди смо добро, да нам нико досадити неће за живота господара и избавитеља нашег Милоша, — зато

га назвасмо оцем отаџства и дадосмо му толике заклетве, да се живи од њега растати нећемо, да ћемо с њим у гору, у воду, и пре сви изгинути, него без њега живити; он господар за овога нам учињена благодејања, и заслужно је ову заклетву нашу, јер има нас још у Србији живих, који смо господару обећали сваки по једнога роба дати, само да нас избави жестоког бича и јарма тиранског. — Е, премила браћо, како ми испунимо заклетву нашу? гдје је тај најбесмртни господар Милош који нам је толика добра учинио? јак је жалосна и јадна нам мајка наша? допустисмо те нам га испред очију наших отераше садања наши 20 и више господара, а зашто га отераше? за то, да они у земљи по својој воли владају с нама, по ћезу њихову управљају. Гдје су били они садашњи наши господари, кад се књаз Милош с нама за спреку слободу борио, зашто се они онда не показале вредни управљати Србијом кад у каси ни варе било није, кад пису били магацини пуни храни, чоје, цебане, пушака, топова и остале муниције, кад није Србија, од свију царства и краљевства признато књажевство била, и кад Србија никада нашта имала није, него је била дубљина хајдуčких чета, отпимача и грабитеља, душмана наших. — Наши нови господари веде, да господар Милош није хтео више вид Србијом владати, да је крив, непрапедан и грабитељ народњег добра био. Е, добро браћо Срби, видимо очима све што је књаз Милош оставио, а и ја сам вам већ горе казао. Сада дакле питам вас: је ли књаз Милош грабитељ био, почете је у каси народној све самих цесарских дуката и талира, као што чујем 14 милијона пореских гроша оставио, и то талир у 10 гроша пореских рачунајући; браћо, то је благо а ије шала, колико других држала и земаја има које су дужне тако, да не могу ни интерес на дут плаћати; све је то замедло књаз наш Милош Обреновић. Да је дакле био грабитељ народњег блага, он је био књаз, господар земље, мого је сво благо народње ногратити и себи присвојити, но није он тај био види се браћо из његових дела. Ајдено браћо сада сумародну касу да видимо, колико има сада од 14 милијона гроша, и колико је и на што потрошено, сада мора још више новаца бити, јер чини ми се браћо да је посао још два пут у каси донесен, дакле сада мора више бити него 14 милијона, ајде браћо да видимо шта су нам пригосподариле нови господари, нема браћо, нема добра, тако ни Бога мота, у кога си правојерни вјерујемо. Срам нас било пред целим светом, за прву небодарност нашу, отворите очи браћо Срби, видите и гледајте шта се ово ради од нас, па или да сакријемо лице до стига и срамоте, или напред, да тражимо оног, који смо изгубили; зар не видите да су они отерали господара због тога, што је нас од њиховог нападења брањио, и они и ми бојали смо се господара, а сад отераше господара, и пака нико од њих у земљи старији, сад се дакле немамо која бојати, а ми опет осталосмо под њиховом уздом да с нама како хоће управљају, ако теби брате мој Србије, учини који од нови господари неправду, смеш ли се тужити, и коме ћеш се тужити; вадда младом новом књазу Михајлу, детету од 16 година, о шта ће ти он рећи? смо шта ће ти он рећи: е ботме ја му не могу ишти иди тамо у Совет и код господе советнику да како они рекну, ма брате врана звани очи не вади, тако и то, они ће њему а не теби право дати, ка страху од књаза Милоша чувао нас је све од свачијег нападења, браћо: док је Србија имала свога свакног јунака и господара Милош чувао и она је била слажна и самостална, а сада је браћо много господара, много управитеља и Србија није више сопствена његово туђа.

Како му драго било ја вас љубазна браћо Срби, братски молим, да ми потражимо нашег старог господара Милоша, и да га у земљу доведемо, па ако је

крив, као што советници кажу, а и да га сучимо с нама и с њима и да извадимо кривицу његову, па ми ћено му и судити; срамота наша браћо, да господар под седе косе своје у 59 година својих у тубим земљама страдиствује, а за отаџством и браћом својом Србима тужи и плаче; — он је од 18 година старости своје дигао пумку противу тирана и за отаџство своје борио се, код нас и међу нама оседио је, међу нам неки и умре; нека сина његовог у отаџству нека књазује, ма старши књази међу нас браћо ако Бога звате, Бог ће нас сакрушити и казнити ако то не учанимо; ево у Београду намесника царског, честитог везира, њему да предамо сен Срби инстанцију, да ју пошаље пару нашем сутлану, а другу да предамо на цара и покровитеља Србије императора Николаја у руке његовог већника такође у Београду пребивајућег, да га пошаље цару у Петроград, да молимо цареве да нам дозволе у Србију досете господара Милоша, да бар мирно и спокојно, међу нама у отаџству свом проведе дане старости своје, и да кости његове сачувашмо међу нама, да их не оставља у страни земљама. Дајте браћо Срби, сви сложио на ово, проклет био и овог и овог света, који се не водига на ово добро дело. Нама ће истини рећи советници наши, да то не може бити, и скрви ће нас, да смо бунтовници, ма не дајмо се браћо ваше апстри, ми само иштемо што је право, и захтевамо да нам дозволе цареви господара Милоша у Србију досести, да га ми сажи иштемо о кривици његовој и да му судимо, па да се с њиме сучимо, шта је он нама и шта смо и њему криви, те нас на курварски начин као зеницу од ока раставиште, то да иштемо то да тражимо, а на ово сви сложи ко је Србин, и ко се ономаше ослобођења, које смо задобили мудрим предводитељством Милошевим.

Ако није књаз Милош способан више књазовати, а ово је задужио да у Србији у свом отаџству, одмори се; јер браћо, ако проклета политика начини ове те наше господари из Србије суку и побегну, а нас онег Турцима оставе, да нас газе, ко ће нас онда бранити, вељда ће нас бранити дете од 16 година млада и нови књаз Михаило; је жалосна нам жајка, ако на његову одбрану сведнемо. — Старог господара Милоша међу нас браћо! он нас није никада изневерио, него ми смо по несрећи њега изневерили, него међу нас, илега у средину нашу, тако браћо Срби си да тражиши, проклета му душа ћо се одрећа, илега му родило чити му плодило, илега му јакад у кући пронесало, кукао да Бог да увек, као сина кукавица, и никада не видио добра ни берићета, амин.

У почетку 1840 године.

IV.

Доленаведени о молбом к потама вашим и од његовог величества покровитеља Србије заштите избављења противу тиранства Вучићевог молимо.

Као што су зам познати тирански поступци, да с верним и праводобућим народом срpsким, горе нежели Турци скрепо нападају, народ муче, на кртице бију, оливaju, ужасно расгрзају, неке најдобротетелије и најзаслужније отаџства људе, који су с храброј својом, међу народом срpsким своју главу с веома увешчали словом, са својом одличном витешком (у непријатељским ратописима) борбом, па зечно заточење у гамбиције (и најужасније с тиранским мучењима) за наихове славне заслузе свд награђени; нека овет Турцима, у њихове варварске руке посадали, који тамо најужасније стењу у окови, и неке тешким мукама уморе и жигота лишавају.

А они овде народу говоре, да је тек од данас правда почела, и ако је ово

празда, онда не знам шта ће већ и рећи неизрада кад и кназа, тоје је од 7 кралева и од Бога изабрат и припознат за владара над Србијом, крајни очији безбожници с престола збацише, и над својом браћом скако безбожно насиље чине. Види Бог чују људи, но није тога дosta, јербо је ово и самом божеству противно, зашто су његове свете 10 заповеди порушене, у којима он заповеда, да ни близњем нашим никакног вреда не треба да чинимо, ико муха гди брат брату, син оца и т. д. скверном руком гони и најужаснијим мукама предаје, само да се највећем хришћанској душманину добар покаже и учини, па докле ћемо овако кроз прете гладати. Кунем вас Богом: и докле ћемо овако под турским бичем стећати, зашто не обратимо очи на Косово бојно, и не погледамо на онога проклетог Вука Бранковића, који је спога Лалара пјетром непверством, а и целу срpsку славу угасио (о род, па онет се дасмо варата), па то је исто и Вучић с нама научио чинити, народну васу, ћумрук, као што је и наше храбре јунаке, највећу Србије обрану, Турцима предао, сад нам већ друго нашта не остаје, него браћо! ако сте себи ради? а и дајте се шта већ чекате, ико се не можете у себе поуздати, а оно да од покровитељице за помоћ избављења нашег коленопреклонењем у име Христово призовемо, да нас од хришћanskog невријатеља избави, од којих сад Србија у најгорој нужди стење и цили, и од вас помоћи избављења и предводитељства молим, да им рукопоштој у почетку будеће, а ми смо сагдја готови покљеве из својих корица потраги и отаџство од нападања тиранског бранити.

У сваком случају волео би ја један страдати, нежели моју браћу и вераје Милошевице тиранском мучењу предати.

1842 године

Родолубак.

Праметба: Уз ово је била као прилог и „песма или благослов Вучићу и Вучићевцима“ веома груба по садржини, и с тога је не шtamпамо.

V.

Са великим страхопочитанијем усеђујем се данас изма тужите, за које не сумњам, да није до сад јавно покровитељици највиј конзуљ, каква се данас неизрада и тиранство у Србији догодило.

1-во. По уставу ватала су чиновнике и у руку на Врачару бацали 2-го, Отачанске синове прогтерују и друга царства супруге. 3-ће, Најзаслужнијег чиновника г. Мићића и Јаковића на воловска кола по уставу у град Турцима и кроз „аршију теради“, и остала чиновнике по уставу теради су у гвожђу на ногама, да сокаке чисте и ћубре да бацају; данас видимо да се други Вук Бранковић у Србији рођио и кукају Србију у тиранске руке предаде.

О, граф Ливену! немој нас остављати у овој мрачној тами. Избави нас од тиранске руке. А видите ли да су и мунисију из Крагујевца, Пожаревца и врочих места покујали, т. ј. топоне, барут и вр. потребне отаџству у Београд довују и у град Турцима предаде.

О, Русијо покровитељио наша! смилуј се на ову јадну спротину и пократи нам нашег светлог књаза Михаила М. Обреновића; нека ступи његова нога још један пут у Србију, па ће се тек онда Русија од наше стране славити и са Србијом дичити.

О, Ливену! немој нам јьти из Београда тако, одмах докле нас чим год не обрадујеш и ослободиш; јербо нам је сва надежда у наша сада, и данас је време дошло да Русија тражи од султана Мехмеда трактат 1830 године.

На крају 1842 године.

№ 20. Писмо без потписа српском совету из Беча.

Високославни Совете!

Читаоци и ви сви слушаоци пазите! Ових дана искако сам дознао, да вам се спрема пропаст. Ово што иде читај на отледало. Чато сам и узео да вам па овај начин пишем како се не би издао. Слушајте! Ја знам поуздано:

I. Да су њих 300 људи склонили заверу да убију Вучића кад књаз оде у Тополу; а ако Вучић не пође у народ то ће се у Србију дигнути буна, и ово ће све да буде још ове недеље.

II. Ако случајно не би ово подузеће пошло за руком, иски познати бегунац, са још неким који су као и он, изију прећи из земуна у Србију, у Јагодину, и тамо да ухвати вернога слугу Милошевог Анђелаца, те да тако побуни Србију.

III. Ако и то не испадне, то ће он, као што ми се чини, прећи у Турску и тамо побунити хришћане.

IV. У затврду Стојановој находе се бунтовници: само Протић (који је већ био под стражом), иного кметова и становници крушевачког и других округа, но а сам заборавио њихова имена; знам само синове Тураковића и Арсе, а колико их је — не знам.

Чувајте се! Желли да вас моје писмо заставе још у здрављу.

Ви можете од мене све знати, само ако бутете бутали, јер ако се само чује о томе, ја ћу оног часа изгубити све начине дознавати *најтјајније Милошеве гласове*, зато што ће на мене подозревати. Молим вас још један пут чувајте се! не мојте ше један од вас никад да казујете да сте што из писма дознал. Што се мене тиче, то вас уверавам да је истина што пишем, јер ја не читам копије и преписана писма него баш *оригинал* што чита секретар Милошев. Молим вас такође и о томе, да ме не казујете и не тражите.

Слуга и верни поданик.

Не смех и нећу да се кажем.

У 0000. 0. Јануара

1843 године.

№ 21 Просба Београдских Срба рускоме конзулу.

Ваше Високоблагородије!

Еве већ седам, осам месеца како је у нашој земљи перед, па и до данас и даје уведен поредак, а то је због неколицине зломљеника и најмаме заслужних људи за српство који подијоше буна и безакоко прогвашиша нашем књазу.

Као што је већ познато, више ломенути злаковци почели су зинити штету српству још од почетка свога живота, па зато смо 1840 године и решили да их отерамо из земље, пао људе који су на штету српству и свију нас Срба.

Од оног доба кад су отишли из земље ми смо благовали у тиштини и задовољствују како што је било само под књазем Милошем. Али књаз Михаил објави једном својом прокламацијом, да се они могу вратити. Ми смо онда богозна како настојавали да се ни на који начин не пуштају у нашу отаџбину, због чега се појавила и народна буна коју је књаз Михаил утинао, казавши нам: „не радите то; они су сад сасвим други, и сами дворови јамте за њих да они искре више правити буне и узнемиравати својим сплеткама ни правительство ни народ српски, а особито нам то поручује наша покровитељица“, и таким начином склонила нас је на то велика обезбеђеност и покорност према нашем покровитељу.

Али они вратиле се у своју отаџбину после кратког времена подигну се оружаним руком против свога законитог књаза народа и правитељства српског. Књаза са саветницима и многим чиновницима већег и мањег званија прогтерају неке у Аустрију неке у Турску, неки побили, владике, свештенике, начелнике капетане кметове који су се покоравали власти као светој и законитој па ма куд их она послала, вргли су у тешке окове и мратице тамилице, где проводе најмучније дане свога живота, без испита и без сваког суда. У томе ли се даље састоји безбедност сваког Србина, коме устав каже, да га нико не може ни тајно ни јавно гонити док се не докаже његова кривица? тако ли устав брани враза и личност сваког Србина? у томе ли се састоји дата нам слобода? или ако се он једини тиче Вучића и његовија једномишљеника?

Из свега овог ми се не сумњамо да ваше благородије зна још више и нама се не пристоји да се ушутамо у расхочење стања ствари у Србији, јер ви знаете цеал и намере свога цара покровитеља нашег, и књаза Михаила, и могуће је да ће из тога бити добра за цело славенство. А напротив овоме шта може бити из садањах дела њихових? ишта друго, него то да се и потоња искра српства и успеси његови у толиким војнама с Турцима сасвим угаси. Зар ми неизвамо и неизпитимо оне помоћи која нам је утињена у тим војнама? зар ми неизвамо и неизпитимо оне њене војнике који су се борили заједно са Србима и гинули за њихову слободу? Па каква је благодарност дошла од свих садањих људи који су одрекли се покровитељства и сваке обране и тражења помоћи од других па још у име целога народа? Али не! ми вас уверавамо, да тако не ради прави Срби, него само неколицина занепешених људи, а то се не може однети на вас народ српски. Народ све зна и за се је захвали и по неколицини не може се парничати суд за нас све.

Ми се такође не сумњамо да ваше благородије зна колико је пребегло народа за књазем Михаилом и неглађајући на све строге мере које су биле предузете шта више и управљаване до данас; а шта го знати? Ишта друго, него смету и закониту љубав према своме законитом књазу, кога смо волели и кога и данас волемо.

Колико смо несрећа претрпели за ово минуло доба, то није у стању никакво перо да опише. Па зато најпокорније молимо ваше високоблагородије да саслуша наше жалбе и невоље, и да о томе извести и самога нашег цара и покровитеља, и молимо за милостиву и брузу помоћ и за изјаву велике царске и покровитељске милости док још нису изгинули људи бачени у тешке окове и мратице тамилице, што им се још свакога часа десити може.

Молимо више високоблагородије да саслуша ову нашу просбу и да изради код покровитеља и милостивог цара да се у отаџбину што пре врати књаз Михаил и наша браћа који се у туђем царству налазе. Вашег високоблагородија најпокорније слуге Милош Тајчић ће апелац суда, Петрошић Андрејевић капетан, Нешо Јовановић бив. капетан, Сима Радивојевић кмет, у име целе Крагујевачке општине: Радован Шапоња кмет, Јанајко сарак кмет Андрејија Туфекија кмет, Јеврем Андрејевић канцелиста књажевске канцеларије, Аксентија Андрејевић из Рудничког округа, Марко Калојевић из Рудничког округа кмет, Марко Добросаљевић из Рудничког округа кмет. Младен Вукомановић бив. капетан, Веселин Мидутиловић из Жабра у Крагујевачком округу, Јирко Јовановић из Жабара такође из Крагујевачког округа, Станислав Илић, Миленко Илић, Милован Тројавац син тројица из Бруснице Рудничког округа, Гаја из Цветачке кмет, Гимтар Милојевић трговац, Андрија Јасић под официр.

15 марта 1843 год. у Београду

№ 22 Нисмо Борђа Протића руском конзулу противу Милоша.

Ваше Високоблагородије!

Милостиви господине!

Позазани овде неки сумњиви појави, који сазрено наличе на фракције и интриге, заједно с могућим опасностима, дали су ми слободу, да овим за неколико минута узвиших ваше високоблагородије и доставим вам до знања нинеследеће, најважнијије изједи, да ми изволите одобрить ову слободу коју сам си узео.

Што се не само мени него и малогим овде налазећим се Србима чини со-
змљива то је та окодност, што смо ми били сазрено уверени до у Цариграду ради и настојавају на томе, да се насиљом прогтерани кнез Михаил опет врати на своје пређашње достојанство, а доцније смо чули, да ће у Србији бити нов избор кнеза између три лица а имено: кнеза Михаила, и његовог она Милоша и Карапорћевића, и дошавиши овде посас три дана из Бече г. Вук Стевановај Ка-
рапић парочито послат од кнеза Милоша, сасвим противно пређашњим извештајима, донео нам је веома жалосне вести, да ће при бирању кнеза, кнез Михаил отпасти као кандидат, а остане само кнез Милош и Карапорћевић. Тај неочекивани извештај поразио нас је све приврженike кнеза Михаила, и што је још горе, ми смо сад у големој забуви јер незнамо утврдо да ли су ова извештаја истинита, и да ли наши непријатељи неће овим извештајем да спасу нешто у што би нас могли повратити. Ако ово извештеље што га је г. Вук донео буде обмана, и ако ваше високоблагородије не похита да скине застор низвесности са очију овде становујућег и колебајућег се народа, то се сасвим лако може догодити, да цео овај народ као обманут почне радити на штету онога кога у истини највеће љуби и противу интереса онога коме је обвезан цела Србија. Речени г. Вук Карапић и појединце и у друштву писаних овдашњих људе да стану на страну кнеза Милоша и да раде са-
гласно у његовом интересу и овде, и кад се врати у отаџбину, — и њему су дата злоглава уверења од људи да ће они тако и радити у томе; али при свем том раз-
боритији становници овдашњи и од којих зависе и остали, остају стањи и хоће да раде онако, како им је саопштено од опора, коме ми за све имамо да благо-
даримо. Да је према оваким опстојатељствима необходно, известити овај чарод-
баријем о томе, је ли истинито Вуково извештеље или није, — то ће и ваше високоблагородије одобрить.

г. Вук Карапић долази одаје к кнезу Михаилу. Ја поуздано не знам, али имам доста узрока да сумњам, да ће он у том случају ако кнез Михаил и остане као кандидат наговарати га (кнеза Михаила) да уступи своје место ону. Кнез је Милош и пре доласка г. Вука Карапића које преко свога брата г. Јована Обре-
новића, које преко своје супруге кнегиње Љубице, које преко других приврженика његових, од којих је већи део учествовао у побуни 1840 године, и који сад често одлазе у Беч код кнеза Милоша, добlio људе на своју страну. На неколико дана пред, оних неки Каракарковић из Митровице на аустријској страни дошао је овамо из Бече и како овде тако и преко Саве у Шабачком округу разгласно је да ће кнез Милош у сваком случају бити кнез српски.

Опасности које могу наступити у томе су, што кнез Милош још сад почине гонити известне приврженике његовог сина држећи их за своје противнике и не-
пријатеље. Ових дана послало је он једно писмо своме брату г. Јовану Обреновићу, члану савета г. Милетију Радојковићу председнику апелације г. Стевану Катићу и председнику окружног валевског суда г. Јовану Милутиновићу у коме им јавља, како

је из поузданог извора дознао, да г. Милош Богићевић задева стреле у срца славонојних људи и одводи их које куда на страну и т. п. У том писму кнез Милош поручује им, да они као приватни покровитељни аустријски двором министарства његови, отерају г. Богићевића из канцеларије пошто му кажу, да он т. је Богићевић иде у оно друштво коме он служи, а људима да забране, да нико у бурђе ни за што не слуша г. Богићевића. На послетку у том писму говори да ће се постарати, да г. Богићевић буде одведен у Беч, где ће дуго време пробавити без заминава. Јован Обреновић већ почео по том писму чинити неке употребе, забрањивао је некима да се друже с Богићевићем и може бити да би и даље радио у смислу лате му заповести, да му није у томе стало да пут остало друштво које му је изјавило, да нико други нема власт да отера из канцеларије г. Богићевића осим кнеза Михаила чија је и канцеларија и коју је поверио г. Богићевићу, а тало исто дали су му приметити, да овде не знају ни за какво противно друштво, па ни то да г. Богићевић буди шта непријатељски предузима. Јуве је то писмо пред 15 људи од првих српских чиновника прочитано у пуну г. Јовану Обреновићу во захтевању њих свију, из кога су сви видили стару људ кнеза Милоша, као и то, да се од њега мучно може и очекивати какво добро.

Ако кнез Милош не дође до своје цели и у то време, кад му зато треба да задобије себи и саме непријатеље, тако томе одане приврженике свога сина, то каде високоблагородије лако може закључити, шта очекује толике људе који су се показивали као јавни непријатељи његови и његовог сина. Та и сад се већ може предвидети да ће љуге породице сваши беда и пронаест, ако кнез Милош постигне своје цели. После тога како је јуче прочитано ово писмо које наглашује опасност, неки из нашега друштва одма су ми објаснили, да би било корисно замолити ваше високоблагородије да изради да се нека лица што пре у отаџбину врате, и ако не би могло бити другаче, а оно да се за неко време настане у граду Београдском и то само тако, ако такав поступак одговора политички покровитељског двора. У ос-
тадом ова је изјава узредла, и ја је јављам вашем високоблагородије само на знање.

Не обзируће се на то, као што сам већ казао горе, што престоји опасност толиким породицама ако кнез Милош постигне своју цели, ми сви налазећи се на овој страни српски чиновници тога смо тердог уверења, да ако је достижење такве његове цели сагласно са политичком покровитељског двора, то не само што нико од нас неће ништа противу тога предузимати, папротив сви ћемо по могућности употребити све своје снаге, да се цел сагласна с политичком покровитељског двора постигне, јер смо уверени, да је моћна покровитељска кадра да сачува своје од сваке опасности.

И тако нам сад неостаје ништа друго, него да нам се ма колико покажу намере Русије, па зато ја у име свега друштва најважније молим да ваше високоблагородије буде тако добро, те да нам овако пошље којему драго поуздано лице, које би нам могло показати на колико приближне сведошће о њеним намерама, и које би се и само могло уверити у томе, о чему сам ја овде говорио.

Са особитим високомаштовањем остајем вашег високоблагородија покорни слуга Ђорђе Протић.

У Новом Саду 3. Маја 1843 године.

№ 23. Писмо које је послато русом конзулу у Србији, од непознатог лица, 8. Маја 1843 године.

Писмо ово благородни и од српског народа поштовани господине, шиле вам се у место усмених жалаба овога истог народа који је до крајности „удручен и потлачен“, и који је у големој невољи, с тим, да би вам дошао до знања пеизжале невоље које он трип, надајући се, да ви нећете уклонити наш поглед на ову жалбу и „плачевије“ писмо, и да нам нећете одказати као заштитник нашу помоћ у склоју нужда. Ви сте тај из кога ми већи део народа, ногадамо веселим оком, као на одбраву и избављење од Вучићевог тиранијства, сву наду положено на вазета цара, а нашега симилостијејашега покровитеља, господара императора српсаког.

До овог часа ми смо били у великој нади и душа наша осећала је слатку радост по као што видимо све је заман, и ми се бојимо да за свака не останемо под тешким јарим и угњетавањем Вучића.

Може бити ви и, г. писци о томе не знаете и поизпајете само оно што се у Београду догађа, али не видите и не чувјете како бедни народ по другим варошима и селима стење узроком поступака служитеља које Вучић и Петроњијеви подржавају и како трип грозне батиле, окове и тамнице; па шта више и слабе жене и невиница деца то исто трпе. Истини народ неби могао издржати ове муке до сад и и одзна би се већ дигао са оружјем у руци, но они знају који је кадар да учини побуну па зато танве луде и држе у окове и тамнице. Неки су покушавали да тајно дођу у наш заштитни двор са жалбама и жалбама за помоћ; неки су желели да се уклоне из отаџбине, но то им се није дозволило, једном речи све је насиљем убијено и сви су путом затворени.

Било го тако му драго, ми би све то претрпели кад би само знали да ће се ране напег жалосног срца на хад залечити. Ми би одазна могла известити вас, надеждо и заштитничке наше, о свему подробно преко писама или усмено, али смо све до садање патње претрпели с тога, што смо се вазда надали, да неће тако остати, а највише што ни прилике не добијамо: али сад вам из нужде и по невољи говорим отворено оно, што вам је можда непознато, а то је шта је!

Ми се бојимо да Вучић не обијане народ, јер смо чули, да су високи дворови одлучили породицу Обреновића вратити у отаџбину; а по доласку новога наше у Београду — чујемо с друге стране, — да је Вучић и Петроњијеви објављена заповест од порте о одлазку њиховом из Србије заједно са прећашним пашом, али да су они измолили да овде још две неделе даја осталу. С тога се ми бојимо да не би они за ово време подигли буну у земљи, јер је Вучић почeo на ново још више да бесни и чини зла од како је дошао нови паша. Он сваки дан са својим припадницима држи савете, и мало им је што то ради даљу него и пољу. Саветују се све о томе — шта ће да раде. Од неког времена на потажи позив Вучићев почетни су долазити и непрестано долазе у Београду многи кметови, чиновници и свештеници, које Вучић наговара и разаштиље по народу. Главније трговце задобија новцем, а просте луде вара обећањима да им се смањи пореза а даде већа слобода. Чујемо да му митрополит и Хариј саветују да се у случају нужде прикрије са артиљеријом у Крагујевцу и брани, а да не иде у Цариград. Ми се бојимо да у самој ствари тако не буде јер ако се он усротиши судетовој заповести, овда би народ дошао у велику невољу: народ познаје пакост Вучићеву и што он рекне слепо и држи за свето.

Кметовима, чиновницима и свештеницима који су овде долазили, говорио је Вучић, да налогирају народ па побуну (као бајаги без његовог (Вучићевог) знања) из дубави према заштитнику, — и недозвољавању његовог одлазка из Србије. Неки од ових Вучићевих посланика многи кметови добили су и пове као награду. Ја отворено изјављујем, да сам и ја, што подносим ово писмо од стране народа са изјавом наших жеља — такође један од дошавших по позиву Вучићевом у Београд. Прејда се је издајем за Вучићевца опет зато ја у срцу мене љуто жалим мојега кнеза, под којим смо се наслажавали потпуном слободом.

Јављам вам и то да је кнез Александар отишао у шабачки округ и узео из вародне касе 550 дуката, од којих је вратио само 30, а остало раздао кметовима, чиновницима и свештеницима да би они у случају избора кнеза, наговарали народ да пређе на његову страну. Колико је он узео овога пута незнам, али знам да он непрестано потчињује и наговара народ, скупља људе око себе што може бити ближе у цела да им се довладе и својом (персоном) личном и својим мушким изгледом. Благородну и заслужну вамилију Обреновића, оговара и припи, а Караборђевић преузима до небеса, и спралује их са анђелима.

Они неће да се опомену толиких доброочишћа Милошевих, што је учинио за време своје 25 годишње владе, а имено: он је подигао толико школа и завода, па прим. типографију, богословију, гимназију, лицеј, судове, начелништва, прокре и манастире, неке је на ново подигао, а друге оправио, и у свакој вароши и по селима подигао школе за васпитавање младежи, од којих је хлопе послао у стране земље за изображавање, да би с временом својим саопштевеницима од користи биле. Он је направио и поправио путове, подигао касарне и друга здана, уредио војску и избавио народ свој од турског насиља, и малоге Турке из вароши и села истерао, као што је то већ и малој деци познато. Тако је исто и син његов за кратко време своје владавине, дао дивне знакове својих жеља да ради у корист свога народа.

Не гледајући на то, отерали су Милоша из отаџбине они исти које је он од плуга и конјушара извукao и подигао па ово данашње место. Они непрестанце ронију и где га као да је он не само у Србији него у целом свету најгори човек, и показују само као да је убијао и вешао људе, а они горе исписате заслуге његове прећујују. Али сваки поштен човек зна, да он није убио ни једног ваданог човека, него све подобне Вучићу и Петроњијеви и такве, који су се противу њега бунили или то покушавали. Исто тако износе и младог кнеза, па помислите сами да млади кнез шта није тако учинио док се нику побунили противу њега. Они не показују народу своја сопствена тиранијства и колико су пых побили, и не казују шта је Караборђе и како су његове војводе угњетавали народ и то жеђе него и сами Турци а најпосле и народ изневерили као што то млади још и сад знају, онда кад је Милош овега земљаке ослободио од невоље и силацију турског што је цела земља а не један и два човека. Караборђе истини војевао је 12 година, или све узгауд кад је на скоро оставио бедни народ и то онда кад су Турци најжеђе били разјарени противу Срба, коју су јарост осетили на се и певица деца бацана у кључаду воду. Лено каже српске пословице: а добра крава када даје дosta млека није користна, ако претура музалину.

Нашло би се доста људи који би све то простио народу показали, ама нико не смје јер сваки зна шта га чека. Зато вас ми сви једногласно молимо као свога избавитеља, да станете на пут Вучићу и да му не дозволите да продужава даље побуле по народу јер ако се још једну недељу дана продужи да му људи из свију

округа долазе, то ће он илоге вљане и мирне људе понући на своју страну. Ви добро знаете да је Вучић било доста време од недељу дава да отера Милоша, а толико исто да отера и Михаила, а све ово што вам ја овде изложам јест света истини; не сумњајте се у томе ни најмање да су исписати потраживања из народа.

Ја ба вас одавна известио о своему, шта више и писмо је код мене било готово од овог часа, како су потели људи да долазе под Вучића, и нисам имао згодну прилику да га бадим у вашу азију, а нисам смео никоне да га повери. У самој ствари не сумњајте се ни мало у томе, да народ уздеше за фамилијом Обреновића и да баћи срце за њим.

На овоме писму потписала би се малоги грађани и земљеделци и у кетврти већи део народа у којему само ја један знам Србе; но нико не сме бојећи се издајства и ако Александар оставе књазем српским и временом се то прочује, онда тешко ономе за кога би то дозијао.

Ви, М. Г. може бити и сами знаете како су прошле јесени сви једномишљенци Вучићеви говорили, да Русија нема права да се меша у српске ствари, и у самој ствари говорили којекакве гајности о Русији, а Вучић је том приликом пре-тио да вас пошиље у затвор, ако буде жив; но више и уверите их да Русија има право, и да је она у стапку да учини оно што написали, јер иначе су Вучићеви способни и да што грозије чине.

И тако ме Срби, сми се молимо вишњему, да дugo у слави поживи императора Николаја, и за вас који се грудите за нашу ствар. Да удвоји Бог род русијски и да нам поврати Обреновиће на утху ожалошћеног народа српског! Ами.

№ 24. Протест приврженика Обреновића противу поретка и састава скупштине за избор новог књаза.

Ваше високоблагородије,

Милостиви господине!

Пролази већ и десети већи од то доба како је Србија постала жртва међусобне слаје и с надом младога књаза Михаила изгубила је свако добро од мира и грађанској реда. Цела Европа са чуђењем је гледала на све појединачне појаве ове народне драме која је по својој суштини била не обична и по раду жалости и потраживајућа. Глас његовог величанства господара императора рускога и покровитеља српског који је био управљен још у самом почетку на његово величанство суглата и господара нашег, ако је и поквакао за собом поштовање целог света и достојанству и светильнија слава постanka то је још више узиско, да се тако изразимо, обожавање са стране српскога рода и племена. Милост суглата сличноти и величког пара нашег дасала нам је неку наду да ће именитога књаза, чија је младост света залога и је у су му предали родитељи његови садаљији политички, да ће овога, великој књаза Михаила пресеба јаки по природи и утврђеној уставом српским бити уважена, и њен предавач ступиће на среду, жалбе противу њега почиње јавно, биће извиђен, а он ће законитим судом бити оправдан или оприкалан.

Ми би спречили противу смртне односности, коју исповедамо према оба ви-сока двора и старамо се да то и делом осведочимо, ако би неки напојени каквим лихом неповеренja гледали да проникну у велике и скривене тајне политике и доказали одлук истиче што само у Србији књажевинама устав не даје никаквих права и не потномаже силни глас покровитеља, него без суда и без испита могу бити обачени по туђој воли и насиљу.

Ми смо се одлучили да изведемо овде ове околности једино зато, што је народ, изгубив из мезинца и не искуства своју драгоценост, књажевску наслеђственост, и сао на други, јадни и пун скаке опасности, поред избирања својих књажеве може сукобити при таком поретку са штетним пренди и испуњеним достојанством, памнишћајем и претрпии поразом.

Основ пуне и добре наде у овом односују дало нам је извешће наше депутације која се представила његовом превасходитељству т. барону Ашеру у Земуну 3. овог месеца по коме смо разумели да се избор Карађорђевића упуштаја између осталих узрока и зато, што је то чедо револуције и једине партије и не носи на себе начат народне воље, тако садашњи избор мора бити сазршено са слободном вољом народа, а да би се она одржала глазни бунтовници биће удаљени из атамбина, узашени ће бити пуштени, удаљенима дозвољено се повратак до избора и биће дато доста времена за слободно размишљање о највећим предметима за српски народ под заштитом комисара обеју великих сила. Али ми смо преко императорско-краљевског славонско-српскоге главне војне управе добили така извешћа од стране српског правительства, којима ако би поверили, то би подвергли великој опасности своје уважење према владајућем и високоочитаније према покровитељском двору, и са себе би скинули образ човечанства и лишени славнога права и призврења, морали би доћи у ред низких људи Извејтај тај који нам је доставлен 11 Јуна 1843 године у туђој земљи, објављује избор књаза четвртог дана т. ј. 15 Јуна те исте године, и јавља да исти могу имати утицаја на избор, исти могу сад бити пуштени у земљу: рођаци и пријатељи породице Обреновића, близни министри, близни под испитом за политичке ствари, сми опаснији људи садаљет става и реда, сми који су се на стране родили и ако су прирођени у Србији и имају у Србији званично и непокретно имање.

У то исто време и том приликом из поузданних извора знамо, да су Вучић и Петроњијеви у средини земље где праве смутње, да се унутрашња управа састави из средине најхонеје партије, да сви други чиновници као људи садаљет управе, остану у власти да народ не бира посланике на скупштину, него их одређује правитељство, да се сви гомилама јавно затварају, који би ма што проговорио о слободном избору, и да су све таванице пуне, а сретни још и сада беже из аустријскују стрлу, онда код таког положаја може ли бити слободе, сигурности и реда? Може ли бити назнато зредо стање читава, када се слободни избор књаза српског откажује на туђој земљи три дана пре? Ми овде као преставници најдостојнијег и великог дела народа српског, најдостојнији с тога, што се састављамо од најважнијих власти, које носи на себе достојанство законитости; велику с тога, што смо будући сми по себи млађина, говоримо нашем речима, али по оштети и појединачном праву славнога, за застапљене породице наше и за затворене другоге наше, којима је затвор на сметњи што нашем високоблагородију не могу да поднесу жалбе своје, — ми сми пред лицем нашег високоблагородију као досгојног комисара господара императора руског и покровитеља српског, светано протестијујемо противу таког насеља који се прије у вид неке законитости, и проглашавамо стање ствари у Србији у потоље као револуцијонарне, а предстојећи избор као изнемогту физичку нагодност која је лишена сваког моралног достојанства и противу свакоме појму слободног избора, из следећих узрока:

а) Вамилаја Обреновића која је голим услуге учинила и књажеве дасала, и сад оштети може бити позата на књажевско достојанство у лицу на кога од њених чланова изумирајући књаза Михаила: онда како она може бити лишена права која

сваком поједином грађанину припадају, и бити стављена у положај инфамије тиме, што не може бити избачен? Јасно је да така недозвола руши спокојство и права.

б) Бивши под истрагом и политички затворени или не суђени и неосуђени, једино због тога су морали бити кризици што ишле делали туђе мњење које је после револуције и господарство; или како сад предетоји законита избор то једнако мењање наје прлотила, но потреба за доводан и опредељен број гласова при избору, ишате престаје и појам и потреба избора.

в) У самом земаљском уставу јасно је казато, да се прирођени Србин ни чим не разликује од урођеника јер као већ са добијеним грађанским правима може се називати и користити, оснивајући се једино на место рођене значило би противуредити свакој постојећој теорији, јер мы знајмо, да их је веома мало, рођених у туђој земљи а прве највеће дужности у Србији и сада; па како се сад рођени на страни противно свему томе искључују из општег грађанског права, то је јасно, да у самој ствари не влада устав, шта више ни вид на каког закона, но искако насиље.

г) Зајиста је жалосно, да сви опасни садајши т. ј. фактичком реду, морају бити истиснути из реда избирача; или једној су партери опасни сви људи који друже мисле; није ли по томе јасно да противници желе да сасвим униште противну страну, сами чиме избор не могућим, угушујући разни мњења у самоме зачетку.

д) Шта више и то определено по коме се искључују из учешћа у избору сви они, који су учинили ма казав преступ, не може се примити с тога што им незнамо ни једнота између нас која је у хаком преступу, ако се још назива преступ и противно политичко мишљење.

Сва горе речена пригесиела, ако би могла важити као правило за избор онда она би морала бити обвешана како за једну тако и за другу страну; и с тога кад би се поменутим претписима обуздале обе партаје, ако би се најзад узајамно уклониле опасности за сваку партају, онда у Србији или неби никог остало, или би остала само жене, деца и њима подобни. Али срећом противници су према себи прешли у другу крајност и задржали уза се таке повластице, које кад би биле примљене за правило, онда би се овега сва земља осетила да је у затвору и избор се не би могао називати вољом народа, по проглас страшнога суда; јер по повластицама које су њима у воли, за сваку реч о слободном избору терјају у затвор; по тим истим повластицама, шта више и неки од њих, који су истиснути високим дворовима као најопаснији за државу т. ј. Вучић и Петровићевић остају у њој, од којих нас може смићи и па сваки начин очекује опасност, што се може видати и по томе што се они не покоравају ни царском решењу које их тера из земље него остају у њој, а после и сви чиновници чујају власт и с тиме одржавају своје везе и бунтовничку спагу у непрестаном делању најопаснијим начином за нашу будућност.

Карађорђевић наје сабачен за незнам какав доцији преступ, него је престао бити књаз зато, што то није могао бити по самом начину избора свога у почетку, а с њим су требали да видиу и све дошаоше власти, из његове политичке инспирације, јер ако је имало начело, то треба да видиу и резултати по том начелу. Колико се може видити из свега њиховог рада, јасно је да они не дају никаквог начина за слободно размишљање, тако због погледају како они позивају народ, који је више од девет месеци пратешћен у својој слободи, да искаже своју вољу за четири дана, коју вољу он не сме и не уме да искаже; то ће бити јасно да они иду на то, да у колико не би народ могао поразити велика сила што је на страни Вучића, ни сила аешена и боја, ни насиље цедог остављеног бунтовног управљаја које само избира на скунштини, да у толико на чиновнике оруђе Вучића даду

иу већину, и таким начином овај ће избор бити избор не слободе него насиља, не закона ио сила не народа него партаје.

Па зато ми видећи код оваких мера и даље Србији трози револуција само јој у већој и јачој сили, и држави за најјријатију дужност за се примити учешће од свега срца и душе у народном избору сриског књаза, код таквих околности дужност нам је напокорије замолити вас, да се више изломене жалбе милостиво уваже те да се уклоне смегње које нам се међу на путу слободног избора према свима нама који смо у једнаком положају, а који смо вазда заслужили решење које ће нам што пре дозволити слободан повратак у отачество уговорена нашим саоатчествеником дата слобода сагласно обећањима, која су дата нашој депутатији од самог његовог превасходитељства г. барона Ливена, а у првобројено правитељство нека буду примљени у сразмеру броју и да наше стране по највећима заслужним и уваженим људима за предстојећи избор, иницијативи опредељени рок и одредите други мањи дужи који ће одговарати важности предмета, као што то бива код других парода: јер само код таких услова избор може бити слободан и трајаша за будућност.

Како у своје име о чему сведоче долепотнисата имена, тако и у име ове браће која овде нису али која такође старају, и у потврду јуче послате преходеће протестације од главних наших старешана ваше покорне слуге начелник округа Сmederevskog, мајор Петар Поповић, начелник среза подунавског, капетан Милоје Станојевић, капетан Марјан Борђевић, кметови из тог округа: Стојако Милојковић, Д. Абаровић, Аца-Мија-Адамовић, Јанчиће Борђевић, Димитрије Борђевић, Панта Петковић, Таса Стевановић, Живота Иконић, Вујица Јанковић Миленко Симић, Милош Миладин, Јован Стојановић, Милимијо Јовановић, Рајко Милутиновић, Станоје Радивојевић, Живојин Владовић, Милош Милосављевић, Ненад Стевановић, Прошка Борђевић, Борђе Михајловић, Стојко Цветковић, Борђе Тодоровић, Радосав Рајчевић, Милош Јовановић, Станоје Милековић, Теодор Пакловић, Вучко Тодоровић, Васа Илић, Милош Петровић, Маринко Вучковић, Илија Нешић, Јован Димитријевић, Јован Лотић, Борђе Станојевић, Димитрије Станојевић, Живота Смиљић, Голуб Живковић, Алекса Јанковић, Илија Милековић, Борђе Петровић, Петар Митровић, Стојан Милић, Јован Костић, Димитрије Борђевић, Стеван Стаменковић Из округа Пожаревачког: начелник среза Мланског потпоручник Стеван Симић, капетан Петар Станковић. Кметови из тог округа: Стока Матаћ, Никола Момчић, Јанко Степановић, Јанвога Петровић, Адам Борђевић, Младин Миловановић, Јован Богићевић, Матија Величковић, Борђе Младеновић, Јован Митровић, Пера Протић, Алекса Стојановић, Миша Јовановић, Живко Стевановић, Стеван Томић, Стојко Стојић, Стеван Борђевић, Малутин Митровић, Живко Томић. Пр. Начелник округа Пожаревачког. Гаврило Илић, доктор медицине у слав. краљ. универзитету угарског окружног физикус Никола Миковића.

Из округа Крајинског старија писар намесништва Васа Каракариковић, Димитрије Константиновић, Јорданче Армашевић, Борђе Фирзић, Јован Савић, Мијајло Стевановић, Станко Пакловић. Из округа Београџког: начелник окружног полковника Лазар Ивановић, начелник среза посавског капетан Павле Јовановић, начелник среза грочанског Гаврило Ризић. Кметови из тог округа: Марко Томић, Маринко Видосављевић, Радосав Пантeliја, Павле Животић, Јанчиће Дробњак, Јован Колаковић, Живко Петровић, Урош Божовић, Радосав Николић, Крста Ристић Станко Борђевић, Мигар Ранковић, Стојан Танацковић, Димитрије Јовановић, Јован Јеремић, Никола Мијајловић, Марко Бирчевић, Благоје Михајловић, Тријун Петровић,

Воже Јовановић, Сава Деспотовић Коста Стаменковић, Сима Филиповић, Вањентије Катић, Петар Васић. Из Београда: Коста Наумовић, Петко Дедовић, Милоје Бранковић, Стеван Николић, Јова Стојановић, Лазар Исаковић Калмеј, ерељи, Никола Живковић, Петар Парезановић, Никола Михаиловић, Стеван Наумовић, Живко Живковић, Јован Костић, Исаија Јовановић, Алекса Богдановић, Риста Ђорђевић, Петар Тодоровић, Милован Арсенијевић, Мијајло Коцић, Димитрије Вуковић, Коста Стевановић Милоје Јовановић, Сима Дарић, Ђорђе Петровић, Никола Ђорђевић, Јосиф Стевановић Прота београдски свештеник београдски, Илија Јаковљевић, свештеник ишњички Јован Крстић. Из округа Ваљевског: начелник среза посавског штабс-капетана осуствује, писар тога среза Јеремија Милошевић. Кметови из тог округа: Марко Арсенијевић, Петрошије Бугарски, Пантелија Гавриловић, Димитрије Брађаревић, Косан Апаковић, Радован Антоновић, Вујица Адамовић Панта, Матић, Јевтић Тадић, Мијајло Ранковић, Јовица Лазић, Андреја Навловић, Павле Урошевић, Лука Пејић, Стеван Исаковић, Никола Јовановић, Никола Самаринић, Бека Аксентијевић, Јован Малетић, Сима Јовановић, Теодосије Бабић. Из округа Шабачког: начелник окружног мајора Матија Симић, помоћ начелништва штабс-капетана Милко Марковић, начелник среза поцерског капетана Живан Бератовић, начелник среза Мачванског штабс-капетана Стеван Милошевић, начелник среза посаво-тамињавског поручика Милосава Зарића. Кметови из тог округа: Панта Ковић, Петар Поповић, Мирко Павловић, Мато Оналић, Ђура Ракић Јован Илић, Мата Денић Стеван Адамовић, Ж. Глишић Танасић, Гаја Трифуновић, Темо Ђурић, Петар Пантелијевић, Јеврем Михајловић, Гаја Милићевић, Беко Васић, Беко Ђурић, Теодор Угриновић, Ристо Јевтић, Ђорђе Павловић Милош Аксентијевић, Стеван Јеленић, Стеван Токалић Стапоје Токалић, Неса Цветковић, Лазар Чаранић, Илија Рисун, Темо Конуновић, Павле Јовановић, Јован Милошављевић, члан конзисторије шабачке прототочије Ђорђе Илић, свештеник села Дреновица Стеван Познаковић, писар начаља округа шабачког Стојан Обрадовић, писар среза посаво-тамињавског Павле Тенић, Алекса Аврамовић писар среза мачванског. Из округа Крагујевачког начелник свеза Јасеничког капетана Живојин Јоксимовић Кметови из тог округа: Тадија Јовановић, Сима Радовановић, Андреја Јовановић, Прокла Андрејевић, Петар Жабараш, Радован Жабараш, Илија Јовановић, Милivoје Петровић, Мијајло Радовановић, Вује Марковић Димитрије Живковић Павле Матић Јова Китановић, Јанко Марковић. Из округа Рудничког писар суда М. С. Миладијевић, Војин Ненадовић Марко Миловановић Риста Марковић, Обрад Војчиновић, Павле Ваконић, Стеван Јовановић. Из округа Подрињског Ђамјан Јосић. Из округа ужичког: Ненад Милић, Сима Радивојевић. Из округа Крушевачког: Стојан Шукић Петар Романовић Ђура Ђорђевић, Из Јагодинског: Коста Јовановић Сана Јовановић, Филип Јовановић, Димитрије Костандићовић, Риста Николић, Димитрије Јовановић. Из гарнизоног војништва: штабни капетан Ђорђевић, поручик Мијајло Петровић, потпоручик Ђорђе Николић, потпоручик В. Милутиновић, потпоручик Вује Богдановић, потпоручик Петко Томић, потпоручик Мита Младеновић, потпоручик, Ђорђе Брађаревић, потпоручик, Васа Лукић, потпоручик, Милан Аптоновић, подпоручик, Радисав Николић, потпоручик Живко Ђорђевић. Вахи, кавалерије Гаврило Манојловић, под-официр: Лазо Ђорђевић, Алекса Цветковић, Ђорђе Милутиновић, Стојан Николић, Стеван Денић, Милосав Поповић, Станимир Јанчић, Милан Јовановић, Димитрије Милошевић, Јован Вуковић, Алекса Мирковић, Бранко Навловић, Коста Манојловић, Милан Неговановић, Кости Николић, Максим Браљинац. Редова: Никола Марковић, Милутин Обрадовић арт. Димитрије Мијајловић Милан Радовановић, Недељко Николић, Риста Јеремић, Груја Станковић, Антон

Ђурађ, Јован Николић, Иван Марковић, Никола Станковић, Петар Николић, Никола Јасковић, Никола Недељковић, Милош Кадића. Начелник полицијног одељења Јован Николић, председник суда округа ваљевског мајор Јовица Милутиновић, члан суда округа пожаревачког мајор Павле Богдановић, члан суда вароши Београда Андрија Ковиљац, доктор Џаџек начелник санитета одељења, Ђорђе Мушинци хед-клине доктор, кавалер; Димитрије Џ. Тирол инспектор правни, типографије; Арон Загорица секретар попеч. финансије; Франц Јанко и. издаварски; Костан Марковић секретар попеч. внутрених дела; Матија Матић столонарат. књажев. канцеларије; Јован Станковић рачуновођа; Јован Поповић протоколиста Совета; С. Станиловић, Ђаниш Модаковић столонарат. мин. финансије; Петар Стојковић канцелариста Созете; Алекса Анастасијевић рачуновођа; Сигурија Рекендорф рударом; Ђорђе Малетић секретар агенције. Стеван Миладраговић канцелариста попечит. внутрених дела; Љубомир Радовановић, Цветко С. Рајовић, Алекса Стојановић канцеларисте попеч. финансије; Сима Протић књажев. књажев.; Јован Зајевковић надзоритељ пристаништа; Јован Познаковић писар, Стеван Ђорђевић књажев. округа; Васо Јовановић секретар суда; Михаило Денеограђи писар; Ђавид Радић канц. попеч. правосудија; Васо Ђорђевић протоколиста мин. финансије; Алекса Нанић писар среза љубичког; Ђорђе Гашпаревић учитељ; Стеван Максимовић начелник комесар; Михаило Топаловић практикант суда крушевачког; Ђорђе Ваджаловић синт. учитељ; доктор А. Сухи лекар округа крајинског; Михаило Мајдановић писар начел. округа пожаревачког; Пакле Грујић, Адам Обрадовић професори.

№ 23. Протест старешина партаје Обреновића противу истог.

Ваше високоблагородије, милостиви господине!

Садање правитељство у Србији послао је овамо члана Совета свога г. подковника Стевана Стојановића с поруком, да позва опај побега у Аустрију српски народ, да учествује у избору депутате за издају скупштину и избор књаза, и да пусти у отаџство оне којима је то од правитељства дозвољено.

Сада на позив овданијег војеног команданта г. генерала-мајора фон Унтерхорнера ми смо ски извадији пред њега, где смо застали и г. Стојановића који нам је саопштио вишепонену дозвољење српског правитељства, пошто нам је изложио узрок свога доласка. Кад смо га ми замојали да означи оне који могу прећи или не могу, или којима је за свакдја забрањен долазак у отаџство, то нам је он показао списак који нам пред скима прочита, из кога смо видили да осим неколико г. г. советника поизви се у отаџство вели и величан број, а скима осталима под заговором различних иммиграција, без тачног определjenja узрока и доказа зашто, — забрањено је вратити се у отаџбину за свакда или за неко време. Кад смо видили како се ограничавамо од стране правитељства у избору српскога књаза и не жељећи да он не буде проназад саме једном странком и фамилијом, по да буде дело народа, у коме би све странке народа учествовале и да заузет било оне политичког мишљења, нашли смо се присућени у разговору о садржају царског фермана и осталих настављења, споменутим г. Стојановићу садржој њихов, у којима смо их могли знати, и на велико ујмрчење наше он нам потврди саопштен му од њега садржај како царског фермана тако и осталих настављења, по чије нам могао објаснити зашто српско правитељство неће да ради досадно тим наређењима. Па да би при решавању најважнијег предмета сада за отаџство наше, наша такође, као и правитељству српском познато нам је званично и подробно позната

решења и све постапање великих царева наших, тога ради ми се усугђујемо најпокорније молити ваше високоблагородије да би имали милост саопштити нам високохвалени царски ферман и сва дошавша унущта, и одобрити слободу избора књаза, као и слободан повратак свима наше у отаџство, сагласно садржају височайшег царског фермана.

Очекујући јамостивог одговора на ово, иако чист бити заштета високоблагородија покорне слуге: Милета Радојковић, Вуле Ђорђевић, Милош Богићевић, Лазар Јовановић, Анта Протић, Годуб Петровић, Теодор Хербес, Милутин Ђурђевић, Степан Кагић, Милија Станојевић, Матија Симић, Петар Поповић, Јовица Малутиновић, Павле Богдановић, Миљко Марковић, Живојин Јоксимовић, Живан Герасимовић, Павле Јовановић, Гаврил Ризнић, Милоје Тодоровић, Марјан Ђерковић, Мирослав Зорић, Стеван Симић, Арон из Загорица секретар, Матија Матић, Стојан Обрадовић; у име свају официра гарнизоне војске: потпоручик Д. Милутиновић, назначај потпоручик Бранарен, поручник Мијаило Петровић, протосин Ђорђе Илић, кметови за свак одашњи народ: Димитрије Бранарен, Марко Томић, Вићентије Јовановић. 14 Јуна 1843 године у Земуну.

**№ 24. Претставка попечитељства финансије српскоме совету, од
5-г Јулија 1843 године под № 1526.**

Последње „волничије“ српскога народа за слободу своју, дало је правительству нашем повода, да се уважавајући заслуге овога народа, побреше да му учини све могуће олакшице. У тој цели оно је приложило примама данка повисило цену дуната далеко више но што има своју унутрашњу предност; оно је бесплатно дозволило народу да се користи жиромним шумама, оно је смањило порезу и спустило ћумрочку тарифу на стоку која се извози иза граница. Није нужно спомињати ситице што се прошле јесени догодише, као на пример: књажевском милости и одређенем савету ослаобођење многих људи од плаћања данка, и о уступицу правитељствених имања неким општинама, јер истини и ако ове ситице смањују земаљске приходе, овако зато не чине велику штету државној каси. Али ако бацимо поглед на вишепонијене четири прве прихода и помислимо, да тзвики распоређењем главни земаљски приходи губе у пајинијој мери нету, ако не четврту част своје величине, то отаџство наше справедливо може очекивати од жудре управе, да се сразмерно умањавају земаљских прихода смање и расходи, те да тако трошкови прелазећи приход не доведу отаџство у опасно положаје и не укорени незадовољство у народу. Таква треба да је система коју не само земаљске власти но и сваки поједини обвезан је да се придржава, ако само же народно добро и успеха. Па је а се наше правительство придржавало ове системе? На то питање најбоље пажљиво је речи, иако сама дела одговоре. Попечитељство финансије држи за предно споменуты само о неким изнапредним расходима који су се од прошле јесени до сад непрестано чинили, те да би тако српски народ могао видити, до какве је мере била забаталена народна каса. Таким начином, за време привременог управљења, одобрено је било, да се цела гарнизона војска за признавање учињених услуга у последњој народној побуни, — изгради са полугодишњом платом, а осим тога таква је награда учињена и многим другима лицима, које кад се све у скупу узме, панело је правительству каси осетан удар. Па иако било и тако, — али није. После поделе такве награде кад су политичка општотатарства одржала отаџство наше у онако мучном положају, што је за друштвену безбедност неопходно било удвојити и утројити унутрашњу

стражу, тада је баш та гарнизона војска, која је по војеном уређењу добивала иного мању плату, распуштена била својим књазом па отпушт, и на њено место за одржавање караула, најмлени су сељани, који су под именом плате и тајне полиције однели толике суме повака, од које би се могло с већом користи за отаџство, издржавати цела два батаљиона регуларне војске, ако не и више. Припременим вралењем било је одређено да се код књаза баве четири ађутанта с платом из народне касе; па у место четири правительство задржало вет, и то онда кад ни једна канцеларија нема довољан број способних чиновника.

Осим тога гледајући на личност неких чиновника, дозвољава се искад јако а искад тајно, да се користе иного већим издржавањем, ижеље као што је то прописано. Тако Алекса Ненадовић који је без правительствене изнуде оставио звање секретара у Совету и додат књажевској свити у својству ађутанга, у место 500 талира које он као капетан требало би да добија, он узима и сада секретарску плату по 700 талира. Тако и сам Савет не обизируји се на књажевско решење по коме је Венцијамину Розмровићу определено само за привремено одрађивање дужности мајстор секретара у Совету да добија плату по чланку о плати, 600 талира, — не престаје захтевати за њега 700 талира. Тако чланови варошког и окружног београдског суда, којима је по уставу определено по 950 талира, по неком личном уважењу добијају сви без разлике плату по 550 талира.

Правитељство наше жељеши да узвини пред светом славу народа српског, да очува и брани права и слободу земље, на коју су неки зломљеници напали били различним списима, дожије да по предлогу Максима Симоновића уреди још једне изнуде под насловом Улак (курир) и именом редактору определи годишњу плату од 400 талира, као да се бајги народу благостање и слава утврђује плаћеном новинарском хвалом, а не утицаним делима. Из и овако мали запредно определен расход, лије био довољан. Правитељство наше и без тога не изајуји нужних чиновника који би били способни да отварају правительствене послове, уговорио је с Јованом Хаџићем да му издаје као неком трезвачијном савојнику или советнику, плату у 500 талира више него и попечитељима или вицепредседнику Совета т. ј. плату која износи 3000 талира, за коју би се могли добавити из Аустрије три човека, способнији у послу, и давању савета и који би знањем својим донели више користи отаџству нашем.

Ево више јед по године дана прошло је како г. Лазар Зубан настава у Цариграду без иакве нужде, и како је њему не могуће да се прође с платом што му је одређена као члану Совета, то му се даје још 600 талара годишње, и тако и та суза иде на штету правительствене касе, јер он тамо живи без иакве цели. За вођење дипломације с Портом послао је тада Алекса Симић као привремена канућехаја, који као што нема определену плату, опуночио је да у пунди и потреби учини толике трошак, колико он за добро паће. Таким начином, у сравнењу до сад учинених (Слићићем) расхода за ово кратко време, попечитељство финансије увршило се, да се годишње издржавање канућехаје простире до 300.000 турских трошака, прећиће и оне велике суме, које троше заступници великих држава код страних дворова.

Најзад, корист је народна изискавала да књаз нам пропутује по земљи и народу. За то су биле потребне велике суме повака, и народна је каса с волом учинила ту жртву за благостање отаџства. Скупину у једну суму све знатије трошкове који су се почели од прошле годишње јесени па до сада, Совет се може лако уверити, да ови велики трошкови превазилазе више од половине обичне расхода

цемог правитељства, дакле правитељство наше смањавши петим делом земаљске приходе, увећају је расход изванредних трошкова целом половином преција приходу, и ако при том нема довољан број способних чиновника, који ако се поставе као што то мора и бити, то ће на сваки начин расходи бити увећани још неком сумом. Ето системе које смо се прошао јесени држали за поправку правитељске касе, за благостање огачаства и за приблизљање народног поверења.

Неће бити сумиште да овде паведено узроке таквог перда који прети народној каси, и једино за то, да уједињеним силама сви настанемо да се ово у будуће избегне. Да су ипак од ових моменутних изванредних трошкова не само били неопходни, него и у истини везани са срећом народа, то је свакоме јасно, ко по знаје политичке прилике наше земље; али да су се неки од тих расхода могли чинити са већом брижљивошћу, а неки да су сасвим магда изостати и употребити па што користије, то се и сам Совет најбоље о свему уверити могао, кад би он најпре састављао будет налете и општу суму свију расхода, и по примеру других напредних јевропских држава свакакд над год одређује какве расходе из попечитељства финансије тражи инишљење истог попечитељства, јер у таким случајевима речено попечитељство по дужности спојој, могло би дати нужна објашњења о томе: какве трошкове народна каса може задржати без своје штете, и на какав би се предмет једна или друга сума могла са већом користи за отачаство употребити.

Премда је попечитељство финансије уверено, да ће Совет по своме благоразумију и сам избегавати овакве издатке, пешта мање, почем је тако необичним расходима правитељска каса јако испријећена, то попечитељство да би уклонило претећу опасност и заједно с њом и нездовољство народа, сматра за дужност да најмокорије замоли Совет, да се он преко парочите комисије износи уверити о садањем стању народне касе и земаљских прихода и расхода, и онда, по примеру, других јевропских народа, да заповеди да се пре света састави цијар сију могућих трошкова, те да се тако између земаљских прихода и расхода може извратити нужна равнотежа.

Можда ће почети да осуђује попечитељство финансије, као да је оно имало намеру поред више изложених својих предлога да се дотакне које личности; али знајући, да се поремесио стање народне касе не може довести у прави ред арукче, као представком сваког недостатка на јавност, попечитељство је уверено, да ће сваки изнети син отачаства, а особито Совет по својој природној правитељности, видити у овоме поступку попечитељства испунице свете дужности, која га потпуно оправдава време свакоме, ко би у том поступку видио злоу намеру.

№ 27. Нота аустријског конзула српском попечитељству иностраних дела 5 Октобра 1844 године.

Од императорског краљевског аустријског конзулату у Србији.

Славному књажевско-српском попечитељству иностраних дела.

Нота.

У одговору на поту од 27 Септембра по старом календару под № 1786 ја држим да треба најпре да изјавим расположење императорско-краљевског правитељства, додајући к томе и моје искрено поводравље за срећу која је послужила српскоме правитељству да тако број, као што ми је јављало, утиша побуну у шабачком, лозничком и ваљевском округу.

Аустријскоме правитељству дојеста је непријатно, што су учесници те побуне, газељи закона парећеја, која постоје на нашим границима у односу слобрађаја са туђим земљама, могли добити средстава помоћу којих су напали на Србију; и за то ће по свој вероватности парећено бити да се строжије поступи са овим императорско-краљевским поданицима, који буду учествовали у том послу с панером или без ње, посље кога следоваће законита кази као што је већ познато попечитељству иностраних дела из оних предузетих мера, којих се прописало у том истом случају потворварадинска погранична управа.

Опу жељу коју им је српско правитељство изјавило да се у потоње уклоне овакви догађаји, — ја ћу претставити већој власти, и употребићу све мере од моје стране за то, да би помогао књажевском правитељству да се очува друштвени мир, што је сагласно како са мојим инструкцијама тако и са трактатима, али не могу да не приметим из ове жеље што су исказате у кнегеречевој поти и које славно попечитељство разуми да задесга јаким да отклони сваки пешир, ако се предузму мере, које оно илискује.

Пре свега побуна у земенутим окрузима не може се прописати само нападају са границе, јер у самој поти, у којој је разложен тај догађај, спомиње се поље важних лица и многих зломишљеница у самој Србији, који су били и наумили да потномажу бунтовнике у освајају Шапца и Лознице, тим пре, што се по истој поти говори и о једној народној гомили у под 500 људи, који су се сакутили у подринском округу за тако кратко време, које кад се сравни с оним што су 34 века прешли преко Саве може се сматрати као саме бачело на плаодну земљу. Дакле већи део представа да се предупреди буна бала је у вужним мерама које је најбоље предузети на сопственој српској земљи.

Појединим жељама које су биле изјашњене у разним потама, унућене како на земунску вејену управу тако и у овај конзулат, свакада, у којима су оне биле праведне и основале, давато је задовољење, не само на хартији, као што се изволело изразити славно попечитељство, него и у самом делу, и ја ћу извести овде за доказ томе само она парећеја од кад сам ја овде радио, у след жеља изложених у потама од 12 и 16 Јуна и 8 Августа под № 1038, 1082, 1145 и 1497 од којих је прва имала ту последницу што је Борђо Христијан отишао у унутрашњост монархије, трећа одлазак архимандриста Маркоенха преко Темишвара у Свету Гору, а друга у четвртој преници, која се и до данас води с вашим властима о Алекси Анастасијевићу, који се издаје за грађанина краљевско-угарске слободне вароши Пеште и живи у Земуну са уредним ислошем.

Удалавање од границе једнога лица, које се чини подозревајуће у политичком одношају, не може се свакада потпуно извршити, и тако лице може свакада одржавати одношаје са својим једномишљеницима шта више и из најдалег мејса и бе викавој знању власти о том, јер се ислош не тражи свакада у унутрашњем слобрађају, у чему би могли бити ограничени само српски бегуни а никако императорско-краљевски поданици, од којих се тражи ислош, затварају и осуђују само по формално доказате њиховој привилегији. У осталом слобода слобрађаја у императорско-краљевским границама одавно постоји, а у таким случајима као што је и пр. био узор садање стање ствари у Србији, и сами чланови даташње владе користовали су се том слободом. У овите императорско-краљевске правитељству чини се да не би одговарало његовим сопственим интересима кад би оно ограничавало тај слобрађај и лично слободу својих грађана до тог степена, као што јели славно попечитељство, и како нема надлежних прописа о томе, онда је не могуће потпуно

задовољити такве жеље српског правительства. Ова приметба може се однети и на ону преставку, да се књазу Милошу одреди стаљно место живљења и да се над њим води надзор. Овом пратиком молим славно попечитељство да ни потанко саопшти овај рад, који доказује лично учешће књаза у садашњим нападајима преко одређених од њега за ову цел повачних средстава, да би импер. краљев. власти имале потпуне сведоцице о његовој злоупотреби првла гостопримства које он ужива у Аустрији.

Што се тиче онога да се из Србије удаље аустријски поданици који имају исправна документа, ту сам сад примеран да потражим од славног попечитељства, да опо такво захтевање и мере оснује на истинско доказаним и склада до мог знања достављеним преступцима, а не уплатити у то сва полицијска потказивања, која су основана само на томе, што су импер. краљевски поданици рекли у гостима или у кавани, и да то буде првично и за само достојанство кнажевског правительства и што је најужије у томе, да се парушавањем слободних одношаја, утврђених трактата, не напесе штета интересима поједињих аустријских поданика, који не учествују у побуни.

Најзад сам дужан да одговорим на ова показана средства која је намерило да предузме славно попечитељство у оном случају ако жеље кнажевог правительства не би бидео потпуно задовољен, и које се употребљују с марама, неопходним за одржавање домаћег мира, па које ћу ја у своје време обратити пажњу. Али ја сам савршено уверен, да та средства не могу бити таква која не би одговорила пријатељским уговорима који постоје између императорско-краљевског двора и отоманске империје, у којој је Србија један део велике државе, и с тога ласкан себи, да ова жеља никад бити предузимата и управљена противу искреног расположења и добром суседном императорско-краљевском правительству, које ја имам част представљати пред српским народом. Београд (5) 17 Октобра 1844 године.

Ф. Мајерхофер, мајор с. р.

№ 28. Одговор српског попечитељства на ову ноту од 12 Октобра 1844 године.

Славном императорско-краљевском аустријском конзулату у Србији.

Долепотписати имао је част са особитим задовољством прочитати у поштовању ноту од 17 тек. месеца по новом календару № 68 испеки поздрав вашем високоблагородија уносу побуне, што је учинила лађа Стојана Јовановића који је прешао из императорско-краљевске државе. И у овом случају примио је са задовољством изјаву вашег високоблагородија, како је неизрјатко подејствовало на императорско-краљевско правительство извештај о овом догађају и да су учесници успели прећи овамо противно постојећим кордонима на граници и газели постоеће законе и наредбе, зашто ће као што је ваше високоблагородије изјавило најдужију захвалност за то, он с радошћу хита известити ваше високоблагородије, да српско правительство налази у томе јако јејство од стране суседне императорско-краљевске државе за утврђење мира у будуће у земљи овој, која потпада држави, која с јавшереченом чува непрекидне пријатељске свезе.

Обе ове изјаве вашег високоблагородија, долепотписати ижеје пропустио а да их не спомити његовој светлости господару књазу своме и његовој правительству, и како је он олумномоћен од њих да изјави вашем високоблагородију најдужију захвалност за то, он с радошћу хита известити ваше високоблагородије, да српско правительство налази у томе јако јејство од стране суседне императорско-краљевске државе за утврђење мира у будуће у земљи овој, која потпада држави, која с јавшереченом чува непрекидне пријатељске свезе.

Ваше високоблагородије нашло је даље за добро да гој приликом учини неке предходне приметбе, увршење на то, да убеде српско правительство како су неумесне жеље његове које су изложене у просби, на коју ваше високоблагородије одговара. Приметбе су све од тајне руке, да могу изазвати мало крунијих израза, од којих би српско правительство радо било да се уздржи, а војнице: да је мајдана гомила прешла и дошла до трећег округа не за то, што је нашла плодну земљу, него за то, што је изненадно из императорско-краљевске земље увала с војеним потребама и именема силних царева успела да за кратко време обидне просте народ, — случај, који се може десити и у другој виши обезбеђеној и просвећеној земљи; да је архимандрит Мелентије сам по сопственој жељи отишao у Свету Гору, да је Ворђе Христић (курир — татари) место свога становишта заменио с оним, у коме су се припремали за овај нападај, и тамо, у друштву с њима, прешао је онамо са осталима; да ни у каквој земљи никакав иностраник не сме гдигти и исмејати правительство ове земље, у којој се налази, или говорати у гостима и у каванима врећајуће и исмејавајуће речи; да за удаљење оних, о којима је попеч. иностраних дела иређе говорило, постоји ове утврђени уговор са императорско-краљевским војковником г. Филиповићем.

Али долепотписати у жељи да сме избегне што би могло дати повода на каквом не споразумењу, или част изјавити вашем високоблагородију, да он не жели да се овде пушта у претресање свете овог, као што неће да говори ни о томе, чemu је већ учинио крај, и зато ће се он овде да ограничи само питањем, које се тиче бившег књаза Милоша Обреновића. Српско правительство протестирујући противу разноврсних интрига овога овоге полног немирног човека, како према садашњем овде најсвеснијству, тако и према бившем књазу Михаилу и доцније, никад није имало доказа ујемчених његовим својеручним потписима (које он као иенисмен човек не може ни дати) но свакда су такве жеље бивале поткрепљиване ујећеним бунтовницима који су дотурали од њега настављене и позаде за устанак и немир у овој земљи, и сад за доказ могу послужити слободни исказ људи који су учествовали у побуни, по чијем су причаву све нужне спреме учинене с извицима, послати од њега у то цели; шта више и у последње време ћегов агент и опуноноћеник, који се сад у Пешти бави адвокат Богдановић послao је од њега из Карлсбада извесну суму новца која је и употребљена па то. Кад би се такве зазере ковале у Србији, српско правительство било би кадро да даде јаче доказе о томе; али како се зазере кују на страни и онамо преносе то је природно, да оно није у стању да ово учини тако, као што може да учини правительство ове земље, из које све то излизи.

Што се тиче мере, које су сломенуте за последњи случај, извештаваје којих ваше благородије очекује, то долепотписати има част изјавити, да су мере, које обично одређује у крајности сама предосторожност, не могу бити означене и определене раније, и, као што свуда бива у крајности се узимају за одржавање мира и реда у земљи, по праву предохране које сваки има.

Кнажевски преставник попечитељ иностраних дела и кавалер Аврам Петровићевић с. р.

№ 1841, 12 Октобр. 1844 год. у Београду.

№ 29 Писмо књаза Милоша књазу Метернику.

Препис писма књаза Милоша Обреновића увршењено 12 Октобра 1844 год. на његову светлост књаза Метерника, државног канцлера.

Прикупљен сам пратице прогласити за неизгледано ово велико подозрење, које

је-на мене изнесено, премда сам убеђен, да ваша светлост тим изношењима не ће ни најмноге веровати, јер вам је добро познато, с једне стране како је велики број мојих непријатеља у Србији, који у свакој прилици моје име намерно злоупотребљују, да би прнећи моје име тим начином даље постигли своје себичне намере; с друге стране да није незнатни број оних, који су уверени садашњом владом у Србији, и који паравно за тим теже, да променом у Србији дођу до болег положају, па на ту цељ такође за угодно налазе послужити се мојим именом, које по њиховом мишљењу и данас у Србији одизва налази. Ово јасно тврде сви у последњим годинама одточињати покушаји преврата јер је свакад у почетку моје име изношено, а доцније се показало, да су вазда сасما друге цели била основа навретима.

А потврдарања да сам ја учесник у последњим покушајима утолико су чудија што сам ја већ три месеца арекину скаки саобраћај са странцима, и једино моје здравље нетујем, па тоја цељ, за своје време, задржавао сам се у великој далини од Србије на име у ческим кундаклима.

У осталом мени је врло добро познато, колико би се, кад би она потврђања и пајмање била основана, морало показати не достојан чести ипак гостопримства које ми чини царско аустријска држава а нарочито њена престолица; и само ово доволно би било за ме, да не одирити од сваког подобног корика. Осим тога мени је свака жеља ваше светлости тако сасма да би сасма неспособан био за ма неку радију, која би њој била противна.

Прихвате дајте ваш. Свет. искрено уверење, да су ми сасма невознати сви ти догађаји, који иду на рушење мира, и уједно нам изјављујем, да сам се тирдо решавио и у будуће не мешати се у подобне покушаје; држим да сам ово у једнакој мери дукању ико свима великим дворовима, који се за Србију интересују, а нарочито царско аустријској држави, тако и моме сопственом карантериу.)

№ 31 Окривљујући чланак правитељствених новина поводом завере противу Карађорђевића у 1857 години

Београд 16 Октобра

Како што смо јавили у прошлом броју, ствар откривене завере, којом се ишло на убијство владајућег кнеза нашег а тиме и на преврат постојећег стања у отаџбству, налази се већ код овог варониковог суда ради надлежног осуђења дотичних привлаца. Суд је јуче започео свој поступак. Данас смо у стању свету саопштити олтјужни алат којим су исти завереници са злочастивим делом својим од стране управитељства месног спроведени реченом суду. Алат је тај од 12 т. м. № 7565 и од речи до речи гласи овако:

„Не давно одкрило се једно грозно сајкаство, које је не само противу живота његове светлости и премилостивог господара кнеза нашег, него и на пронаст отаџбства нашег управљено било.

„Главни су сукаклетници: г. г. Стеван Стевановић председник совета, генерал-мајор и кавалер, Радован Дамјановић член совета и подковник, Паун Јанковић член совета подковник и кавалер и Цветко Рајовић председник врховног и касацијоног суда, кавалер. Прочи о којима ће ишаке на своме месту споменда бити, узаници су и присталице.

⁴⁾ За оваки иде „племо Ђорђа Протића споме побратиму Стојану Смиљу.“ Ово је писмо античким у засебној писменици, а најпознатој нашој читалачкој свету, не налазимо па мукно да га саде на некој постлатаку.

„По гласу испита и сопственог његовог признавања, сва изложена лица била су сложнијут томе злосливија, да садашњи наш књаз није за владатеља г. Николе Стевановић истини у оваком смислу не признаје али се то види из 6-тог одговора његовог, где вели да је и сам говорио да књаза немамо. И по овоме они су разиншавајући о срећним и тражили начине, како ће се овај књаз моћи уклонити.

„Мале начине које су у вопрос узимали пису за пробитатне налазиле. Сваки им се показивао као упроштителан за њих саме, они су најжелели такав начин који би књаза, њима сопственим личним интересима пористиги мозга.

„Постојали у алој намери, и засленили себичним тешњама, г. г. Стеван Стевановић, Паун Јанковић и Радован Дамјановић једногласно закључе: да се владајући господар књаз наш убије.

„При иштаљу: кога би после за књаза узела, сами признају, да пису имали надежде за страних првала; јамију Карађорђевића исклучавали су, а Обреновића пису желели.

„Разговаре ове они су, као што се види, само зато водили, да један другога мисли и тешње исхуси и упознају; јер тек онда, кад су се уверили, да ни један није одан поменутим династијама, и кад су даље избегли овлашавати лице, које би за књаза желели, тада су тек ово грозно запључене: да се сада владајући господар књаз наш убије, једногласно утишли.

„Кад се промотри, да ови сукаклетници пису никога тирдо и постојало за књаза пак пред означенити хтели, пај су овег зато сада владајући књаза убити памерила, и кад се при овоме види испит Петра Ленића из Забојине у округу грађевинском, пред којим је г. Стеван Стевановић говорио: да и без књаза може бити онда је очевидно, да су сукаклетници главну намеру имали, да се за владаоца подметну и прогласе.

„Но да би они, као на највишим званијама стојеши, себе за отаџболовубце престалаштава могли вељало је, да у потаји злокозарна намера њиха остала, па да се позна, да су они убијство књаза наредили, и тиме своје руке краљу господара и владатеља свога оваквали.

„Народ нека се за убицу свога кнеза разговари, морале су бити онаке мисли ових злакованаца; јер су даље закључили, да се наје један човек, па кад његов свет у бављу брестоватку оде, он да се тако помаже и прво дело, да књаза убаје изврши, како ће на тај начин, клас поћи да га је парод из оторчена убио.

„Али пре, него што је човек тражен, вељало је стрестица имати, требало је даље повада да се тај поддати, па онда и да се дуци придобију који ће давати глас сходак тешњи и жељи њијој.

„Као себични и користолубиви пису из сопствености своје испита трошити хтели. Зато пауме превару учинили.

„Г. Стеван Стевановић, пред. савета ступи тајно у спошће са књазем Милошем, и почне му надекду уливати и обећавати, да ће гледати, да обориши садашњег књаза, њега амо за књаза позвати; и поручи му, да је за ову цељ новала потребно.

„Ово и овако признаје сам г. Стеван Стевановић, и даље важе, да је он тако ворућивао, па после о томе и сам лично, кад је у Пештишао, са књазем Милошем разговорао се; али да праву намеру ни он ни другашњи његовој, прочи сукаклетници, пису имали истог књаза Милоша амо за књаза позвати, зато што је он сада гори од малог детета, и што по томе пакако за књаза није.

„Књаз Милош, закон за владаоца, поверије овом притворном сукаклетнику, те

му пошеље 5000 дук. и. по др. Пацеку који се у Београду до скоро бавио; по Пацек задржи 150 дук. и. а проче пошеље преда г. Цветку Рајовићу, те их овај заједно са јединим шкелом од књаза Милоша даде г. Стев. Стевановићу.

„Примивши тај сазаклетник варљим начином ове новзе раздели и распложи их између својих једномисленика, 850 дук. и задржи за себе, 1000 дук. даде г. Пауну Јанковићу, 1000 дук. г. Радовану Дамјановићу, 1000 дук. и. г. Павлу Станишићу а 1000 дук. и. г. Цветку Рајовићу, а свима на тај конап да се употребе као срећво на оборене владајућег књаза.

„Имајући дакле у рукама новца, а решивши се и закључивши: да се књаз убије, оставе да се човек тражи, и тог поса прими се г. Радован Дамјановић.

„Овај потом обрати се на Милошку Мрајловића, првотеменог Љумрукцију Топчидерског. Њему откриje и саопшти учивено сазаклество и прогласиши га, да и он уз њих пристане, наручи му да нађе човека поуздана, који ће се тога грозног дела примити.

„Мрајловић одмах на то пристане.

„Неки Милосав Петровић из Голочела у скруту крагујевачком, пре неколико година, убио је једнога човека, так да неби дошао под заслужену казну, ода се у бегство, и тако је којекуд страпствовао. Овог пролећа обрати се своме ујаку, Николи Милошевићу — Белом — из књажевца у округу Рудничком да му гледи како год преко пријатеља изградiti милост књажевску, те да се смири и кући поврати. Никола се добро позивао са Мрајловићем, зато унутри Милосава да иде и код овога при воденици побуде за неко време.

„Имајући Мрајловић овога човека при руци, а приставши уз сазаклетнике пауни њега употребљати, без сумње држећи, да убијаца простот грађанина може лако бити и убијаца владателя.

„Пре свега стане Мрајловић том хајдуку Милосаву који је тада променио име „Међуја“ избјегавши надежу о полућењу милости књажевске за већ учивено убијство, и почне му представљати, како би си слободу полућио тек са променом кладе књажевске. И онда почне склоност Милосава позна, открије му закључче сазаклетника, так позове њега, да се он прими тог крвног, дела да господара књаза убије, због чега ће сретати човек постнати.

„Милосав, већ једанпут кръзу човечијом окаљином, пригласи се, и најмлађи ласканим обећавањем увери: да ће он одиста књаза убити.

„Г. Радован Дамјановић извештен о томе од Мрајловића, оде к воденици овога, тамо се са хајдуком лично састане и собом од њега увери, и да се прими: књаза убити, па онда исти г. Дамјановић јали ово својим једномисленицима Стев. Стевановићу, и Пауну Јанковићу, те да даље закључте, да се истог хајдуку пушка и насом набави.

„Обоје ово учини Радован Дамјановић. Нађе и куни пушку — штуд — а од управитељства изнесе пасош, као на мозка и за у Крушевцу на месец дана, так све то пошеље по Мрајловићу најеном убијци Милосаву.

„Његова светлост још се овде бавила, зато је и Милосав при воденици Мрајловића задржават.

„Међутим око 6 Јула т. ј. памере Стев. Стев. и Радован. Дамјановић у ону страну у купатила ићи; зато спремиши и удесиши све оставе да Пауну Јанковић приступи к даљем послу.

„У то време десио се овде Никола Милошевић — Бели — ујак Милосава убијац. Тај Никола сазнао је цело ово сазаклество, и он је таково у тајности

држао и на руку му имао. Преко тог дакле Николе и Милошку Мрајловића, привозе Пауну Јанковић к себи убијцу Милосава; пак увериши се и собом да овај хоће, да изврши крвно дело, даде му 40 дук. и на трошак и једно парче првено вантлике, па га упути, да иде у Болевце близу Брестовачке баште, онде да се пријави Милошу Н., па овај да ће му показати место где ће згодно Њег. свет. дочекати и убити, приметивши му да је он том Милошу пређе већ калао, да ће с оваквим знаком послати му за тај посао једног човека.

„Мрајловић затим нађе и ногоди кола, и Милосав оде у Болевце.

„Тамо он потражи Милошу ал се овај не деси кући, зато се Милосав врати натраг. У путу код механе „страже“ сртне се и састане с Милошем, коме и знак покаже, по Милош не пристане на то, већ одбије Милосава, те се овај врати натраг и дође опет к воденици Мрајловића, не спршивши убијство.

„Међутим вратише се у Београд оба сазаклетника: Стев. Стев. и Радован Дамјановић. Дознавши Мрајловић да се Милосав врати, а крвно дело није спрвишко, оде к Пауну Јанковићу, а тамо састане Стев. Стевановића. Обојици јали за повратак Милосава и саопштили им урок. г. Стев. Стевановић примиши му да је најгодније место код ср. Петке и упути да тамо Милосав књаза дочека.

„Али Милосав нехтедије тамо ићи, већ своме селу у крагујев. окр: јер је св. књаз међутим из Банје повратио се и у Крагујевац отишао.

„Почем неко време прође, и Милосав примиши посао не спрши, смиши се он на друго. Он саопшти целу ствар своме шураку, Гаврилу Јанковићу из Вучковице, пак давши му једно парче првено вантлике, као добијени знак од Паула Јанковића, упути га овоме да заинше 1000 дук. и. ради вопросне цели.

„Гаврило дође у Београд и пријави се Пауну Јанковићу. Овај тада изнеште 400 дук. и. од Стевана Стевановића, 500 дук. и. од Цветка Рајовића преко г. Станишића, и давши им 100 дук. састане 1000 дук. и. те ту суму преда Гаврилу а овај је однесе Милосаву. Потом Гаврило саопшти ствар Марку Николићу, из Светића, обитавајућем у Крагујевцу: а овај оде и све власти отерије.

„Тако се и тим најином сазаклеству у траг уђе. Милосав се својевољно преда, а прочи се сви сазаклетници и једномишљеници, осим Милоша из Болевца, похватају и у затвор ставе.

„Све овде наведено, у колико се на кога односи признала су јој лица помешана у сазаклество за убијство.

„За г. Рајовића и Станишића из досадањих испита истине не види се, да су и они у том истом сазаклеству, да се дакле књаз посредством Милосава убије учествовали; али се доказује, да су они у томе учасници, да се оборењем зајадајућег књаза преврат у земљу учини. Ово је и сам г. Рајовић признао с тим, да је он на тај конап од новца књаза Милошевића примио 1000 дук. и на ту цел преко Павла Станишића 500 дук. издао.

„Само једини г. Станишић се одриче, он неизразије ни да је 1000 дук. од новца књаза Милоша примио, ни да је од Рајовића 500 дук. тражио. Али одрицање његово у томе не може му ползовати, јер кад се упиše, да је Стев. Стеван, признао да је он 850 дук. и. задржао а доиста и Станишић 1000 дук. и. примио, дакле да је Пауну Јанковић признао, да је од књаза Милоша за потребе захтевао, а онет г. Рајовић да је признао до је он ту суму г. Станишићу на његово искање, да г. Пауну Јанковићу преда издао, дакле кад се сопствено признање ових саузесника промотри и са тим [постојателством] сравни, да је и Станишић као што сазаклетници то потврђују, учествовао у разговорима и показивао тежње и скло-

ности, да се овај књаз уклони: онда је несумњено, да је и Станишић примис 1000 дук. и следователно да је срстца задржао и употребио да преврат у земљи произведе.

„Да је нах при Станишићу та и такова тежња постојала, доказује се из б. одговора његовог, јер тамо изрочто призываје, да је код нас безаконије и беззаконије, да књаза немамо; а како ово не постоји, јер законе власти и владајућег књаза имамо: то је очевидно, да је он својим отаконим говором у друштвима подстrekан противу власти и законитог реда чинио, и омразу на владајућег књаза навластио.

„Кад се разнде и свестрано промотре сва делања, сви поступци, и сва захваћена именованих саџаклетника и једномисленика, онда се разумно и слествено даје извести, да су сви они врани издајници отачаства, јер чисто је и јасно, да су они убеђством владајућег господара књаза, и наче превратом, хтели земљу обезглашити, власти законе порушити и међусобну борбу и стражни кропролетије произвести; па и у таком жалосном и гроздном стању и положењу да се са спојим себичним и користољубивим тешњама и намерама појаве, и за владом грамзе и отимају; а на тај начин да благостање земље потаге и права народна сатру и учините.

„Због овакове стражне издаје во миенију управитељства, сви они, осим Гаврила Јовановића, потнасти изјаву под казан, коју точка I, височајше уредбе од 22. Октобра 1843. № ^{B. 1107} _{C. 1168} одређује; Гаврило Јовановић нах, који је издајничко дело дозидао, а није одмах јавио и открио, већ најпре за повеће ишао и тиме прилику остало, да је Милошев времена имао убијство произвести, сматра управитељство из такога, који под казан точке 4-те паведене уредбе потпада, јер се никако испотврђује, да је он Марка из Срема увутло да ствар власти поткаже.

„Будући да злочинци за дела, као што су ова горешложена, потпадају суђењу суда вароши Београда, то управитељство има част, поред саопштења ствари, послати му сва касателна акта по списку, и предаје му именование злочинце, који се сви Милош Н. из Болеца, потом се овај некуда изван земље удаљо, у затвору налазе, а тада исто предаје му и пушку — штуп — наимену и дату за извершење убијства, и при томе га моли да он о точном пријатију света тога управитељство ово известити изводи.

„У осталом како се новци, од књаза Милоша примљени морају скратити као средство за преврат, таково се нак у рукама саџаклетника и учесника оставити не сме: то даље управитељство моли, да би суд својим начином исте новце узантити и прикупити изводе.

(Српске новине за 1857 годину број 118).

№ 32. Окривљивање Александра Карапољевића саопштено преко попечитељства иностраних дела, иностраним агентима.

Критички и жалосни положај у коме се Србија налазила и заљубљено становништво — већ је свима познато. Узорак је свему томе што сам књаз гаји законе, и који је тиме у сваком обзиру постао кривач пред народом.

1). У 1848 години претписом од 21. Августа № 1167 он је позредно законе и уставна наређења, назначив Стевановића за председника у Савету, а у 1856 години поставши за члана у савету Алексу Непадовићу, — обожију без представке и претходног одобрења савета; а по § 8. устава за постављавање чланетника и председника савета пуштио је оваше одобрење на основу овогаји казато је у § 3.

устројству савета од 27. Априла, 1859 године: „за постављање чланова и председника пуштио је претходно миеше и одобрење савета.“ Због овога је и поникла протестија од савета и велика преноска назију их и књаза.

2) Осим тога, у 1855 години књаз је поставио Александра Непадовића за попечитеља финансије, а 15. Септембра 1856 год. зета свога, Николајевића за попечитеља унутрашњих дела и Марковића за попечитеља финансије, а ни један од њих тројице није био чланетник. Премда §. 4 устава даје књазу право да бира попечитеље, или у §. 8. устројстви савета и у параграфима што се односе на устројство централне управе (20. марта 1839 год.) казато је, да налични (подобни) избор не може другачије да буде, него само из чланова савета. Овако тајчење закона изазвало је поштату усмену и писмену преписку назију савета и књаза.

3) Александра Непадовића рођеног брата својега таста, једном је књаз поставио за министра унутрашњих послова, а други пут за министра финансије. Непадовић син је био чланетник; а у §§. 7 и 8 устројства савета од речи до речи стоји, да у случају кад се једно место попечитеља управи, да се попуни са једним чланом савета. Због овога савет је дао протест књазу.

4) Он је нарушио право скупштине скупштине, која се по старом обичају и по одлуци савета заједно с књазом изабра на искуну из дан 26. Септембра 1848 год., у означеном доба. Али књаз у принос ове одлуке у корист народа, није хтео дотле да сазове скупштину докле га савет није на то опоменуо.

5) Он је нарушио установе и законске наређење о управљању власти у Србији: јер §. 54 устава премда и даје књазу да именује члановнике, или у §§. 41 и 56 устава такође казато: да се за судије не могу постављати они, који већ пису у судовима служили. Књаз је у принос овог наређења поставио за председника у Гургосачком суду Александра Бурића, другог секретара савета, и за чланове у апелационом суду члановника београдског ћумрука Милоја Божића и окружног начењника Атанасија Вукачевића. Шта више и у самом врховном касацијоном суду поставио је за чланове: начелника административног одељења Тимотија Кнежевића, и за управитеља београдске полиције Кости Магазиновића. Осим овога, има још једног члanova у окружним судовима, који пису никада пре служили у судској струци.

Нарушавање ових наређења усагла јест један од главних узрока што су судови нетачни и што су овако запуштени. У §. 54 устава казато је: „Књаз има право да распоредије места, са условом, да сваки члановник мора почети своје службовање од највишег места и постепено добављајући искуство да буде почињан на већа званија.“ Али књаз је именовао члановнике у противном смислу овога наређења.

6) У §. 66 устава речено је, да се служба и чин свакога члановника мора поштовати и да га нико не може гонити ни јавно ни тајно, но књаз, осим злога примера, који се не могу сви избројати, само из једног буријског округа, више од 40 људи преместио је у разно доба у друге округе и то само једино из личне мржије. Али како су та неправедна премештања била на терету не само за народну касу, но и на институ државне службе, то се савет решио да преда протест књазу, или и то је било заман.

7) У §. 12 устава под лин. б. остављено је савету право да определеју плату и да награђује све члановнике, или књаз непрестано даје полацајским члановницима војене чланове, остављајући им право да се користе платом, која прелази определену суму што је ишају у служби. То је овек био повод велике, или узлудне преноске назију савета и књаза.

8) Књаз је потизио §. 11 устава који говори, да се никакав данац не може узимати од народа без претходног одобрења совета; али зет књажев попечитељ внутренњих дела, Николајевић, званично је наредио, у сагласију са његовом светлости, тајници црквадаром на окружне начелнике, да извршне власти скупљају у народу новице за споменик Карапору што је народ и учинио с негодовањем. Совет је и противу овога прогестивоша, али и овога пута протест је остао без сваке важње од стране књажеве.

9) Књаз је потизио правила која су уставом и законима ујемчени за судске власти у Србији. §. 44 устава говори, да никаква власт нема право да се меша у судске послове. Али књаз, преко свога попечитеља правосуђа, принудио је врховни суд, у Августу 1857 године да измени своје решење, којим је било дато право некоме Видоју Ивковићу да се може из слободе наричити са окружним начелником Тринковићем, и наредио је изменити суд да изда другу наредбу, по којој је Видоје Ивковић морао да очекује решење по његовој тужби у затвору и оковима, у цели да га тако лашти скаке могућности да се из слободе брани противу окружног начелника Тринковића, рођака књажевог.

10) Једна жена оптужена што је хтела свога мужа да отрује, била је по наредби суда уапшена, али књаз, преко министра правосуђа, заповедио је суду да је пусти на слободу док се не оправда.

11) Руднички првостепени суд оправдао је једнога чиновника кога је књаз хтео да окрви — зато је њег. свет. заповедио да се сви чланови даду под суд, и они су сви изгубили своја звања.

12) Једном је књаз дао под суд све чланове апелационог суда за то, што су се они усудили да један параграф закона разуму другим, него што је било по вољи њег. свет. и сви чланови суда били су осуђени, прејда је у другим жалбама тај исти параграф књаз разумевао у том истом смислу, због кога је преће да под суд постепене чланове.

13) Књаз је често задржавао суђење над преступницима и ослобођавао их, тако да су се ове ствари вршиле без ислађива и коначног решења.

14) У ствари завере противу његовог живота, књаз је потизио §. 65 устава којоје полицијска власт нема права никога да држи у затвору више од 24 сата — заверенике је држала више од 24 дана, и у место да их преда суду — као што то закон захтева — она им пошли два члана у затвору, где су их и испитивали, и гдји су и судије и преступници заједно били под војеним надзором. Таким начином кривци нису могли шта више ни преко прага прећи, а чланови који су одређени за испитивање, морали су сваки час да иду у дворец књажев да од њег. свет. добију настављање у овој ствари, које је и данас за свакога остало тајна.

15) Он је потизио уставна и законска наређења о личној слободи и безопасности грађана тиме, што је бранио хрђаве и гонио чиновнике. Тако је настао, да један свештеник буде осуђен на 12 година затвора зато, што се је у жалби која је слабог дохотка непристојно изразио: а у то исто доба ослободио једнога официра Тирковића кога је војени суд осудио на смрт. Најпре је књаз заменио смртну казну са 6-то годишњим заточењем, после са 6-то недељним затвором — и најнослеје Караковић буде пуштен на слободу. И то онда кад је тај официр у сред дана сукобио на улици девојчицу од једанајес година одвео у башту и силовао, од чега је после и умрла тог истог дана. Свештеник за драш израз остао је у таваници 12 година, а официр за зверско гажење невиности користи се слободом противно закону. Гадно правосуђе!

16) Окружном начелнику Ракица који је склама судовима осуђен да изнуди службу за неке злоупотребе у поверионом му округу, књаз му опростио и као свога човека оставио га на прећашње место, а тужиоце његове дао је под суд за то, као да су се они бајаги у својим тужбама противу Ракица дотадли и достојанства књажевог. Суд их је морао да осуди на три године у радиличку кућу. Таким начином главни кривиц Ракица, кога су сви судови осудили, не само да се користи слободом, него је још остао да и даље буде окружни начелник, а тужиоци за своју праведну жалбу налазе се и сада у радиличком дому.

17) После толиких жалба од стране народа и представке савета, књаз је најзад прикупљен био да даде под суд свога рођака Тринковића, приоречног окружног начелника; али пре него ће се над њим врсити пресуда, у вркос јавнога миљења и законом реду суђења, у след жалбе Тринковића, књаз је казнио тужиоце његове, једне бацив у окове и затвор, а друге иззив телесно као клеветнике и нарушиоце јавнога мира. а)

18) Један књажев слуга био је осуђен због лажне облигације и послат у радиличку дом; али књаз му опрости и узме га опет к себи у службу.

19) Неки Филип и Арсић били су у једно исто време осуђени за лажне облигације, али књаз не само што је ослободио последњега од аине у време исплеђења, онда кад је други остао у затвору, но кад је требало да се изврши пресуда судска, то је према једном осуђеноме, књаз оставио да пресуда има вну силу, а према другоме преступнику, сметао је делање суда, измену и уништив осуду сукку, и најзад, пусти га на слободу и противу судија, закони и на саблизан поштених грађана.

20) Он је потизио устав и законе о неискркословности сопствености. Таким начином користећи се уставом и вољностима, које му даје његови високи положај, књаз је заузео многе земље од тополске општине, а у суду Руџији одсекао је више од 6 хиљада дрвета, учинив тиме велику штету, јер зато није ништа дао ни општинској ни земаљској каси.

21) У 1855 године књаз је подигао здане у брестовачкој бази на прవитељственој земљи, жељећи да на тај начин ову земљу присвоји, што је опет изазвало велику пренепирку са саветом.

21) Као год што је књаз присвајао оно што није његово, тако и другима није бранио да то исто чине: 1855 године он је дозволио своме рођаку Тринковићу да подиже неке зграде у брестовачкој бази на прవитељственој земљи, а од неких општина у ваљевском округу постојио је многе шуме, које је после као за награду поклонио једноме своме служи Илчанићу, противу чега су се општине жалиле, али без свакога уснека.

Начелник Бујурски Богдан, и Подрички Чворић отели су и присвојили многе општинске земље; а Књаз на толике жалбе општинске, није им дао никаквог удовлетворења.

23) Књажевски рођак Тринковић Зајчарски начелник у заточ. § 49. устава, по коме је један пут за свагда уквинут безизлатни рад (кулук), гони народ да му довољи у Башу материјал за подизање зграда; употребљује насиље, узима и чини скакојака насиља са народом у поверионом му округу. Књазу је све то познато, али у место да би стао на пут оквиким исрећама, он хвали Тринковића као јединог и узорног начелника, а гони људе који се жале на његову неваљаљство.

a) Владоје Николај, негадајући што склоније настејашње књаза да га учини приједом, као што се то види из 3. параграфа, буде велики судом оправдан, и пунити за слободу. У његовом месту рођена бла је са ужасним дочеком, јер су сви држали да јој сећа међу мртвима.

24. После оваких гажења закона самим управљачем земље, неби штета било чудно, кад би то примеру ињажерних лубомада, и остали чиновници почели да чине скакојаме злоупотребе, које су се већ толико најомилале, да код оваког стања ствари неби било могуће стати им па пут. Тако је народ Српски код свог устава и закона морао да спаси толика безакова; у место да закони буду обрана чиновници, а они постали су штит злоупотребама у коима су огрезли чиновници. Отказивање и ворист већ је до таког степена код свију власти, да само они могу добити на суду који више плате, а не они који по закону имају право, па то се исто може рећи и о цеој администрацији, која је толико посрушнала, да народ угњетен тешким безаковијама од старешина својих не поштује власти, почне да гуцца и малаксава духом, што и изазива бригу да се сачува његово спокојство, а паро чито његова будућност.

Њ 33. Пројект закона о народој скупштини, примљен у четвртој седници Свето-андрејске скупштине, 8 Децембра 1858 године.

Српски народ преко своје Свето-андрејске скупштине, сакупљене у Београду 1858. године предлаже:

Закон о народној скупштини.

§ 1. Народна је скупштина једна од најстаријих и најсветијих установа у књажевству Српском. Она је законита волја свега народа српског.

§ 2. Ко се државу и слободној законитој радњи народне скупштине противи, тај је непријатељ народу.

§ 3. Скупштину народњу нити ко може уништити, нити је у вразу њеном ограничавати.

§ 4. Народна скупштина може чинити предлоге о свему ономе, што корист земаљска изнискује.

§ 5. Никакви закони о књазу, савету, попечитељима и народној скупштини не могу се издати ни променити без прегодног саслушања Народне Скупштине.

§ 6. Народна скупштина може у име народа чинити кораке код законодавне власти, да се склопи већ целисходан закон и скаже административна интересиска народним противником наредба уништити или замени.

§ 7. Србија се неможе ни задужити нити па што обvezati, док се та потреба пред народном скупштином не докаже.

§ 8. Никакан пријес у корист државне касе, који би посредно или непосредно био на терету народу, не може се установити, и никакво издавање из народне касе не може се учинити, докле се мајже не докаже потреба тога пред народном скупштином, или обавиза, или признаком претресања годишњег будета.

§ 9. Народна скупштина може да претреса све државне послове и да исказује своје мјесне о њима.

§ 10. Народна скупштина може у име народа да оптужи пред судом попечитеље, чиновнике и у опшите званичнике без разлике звања и положаја за николија противузакона доказана дела, и суд мора да прими жалбу за исчеђивање и изрете своју пресуду.

§ 11. Народна је скупштина састаљена из лица, која народ избере.

§ 12. Народна скупштина сазива се склопе године у престоници Србије око Мале Госпође (8 Септембра).

§ 13. Правитељство ће наредити, да се до Велике госпође избор посланика, српина.

§ 14. Ако се нови посланици до велике госпође не изберу, онда ће се посланици посредне скупштине сматрати као да су на ново изабрани и дужни су, не чекајући на позив власти, сами на одређено место доћи и скушити о Малој госпођи отворити.

§ 15. Понефиташа, под војнина се пропусти савзати и држати редовну скупшину до реченог дана, сматраје се и казнити као највећа преступница закона.

§ 16. Сеаки чуводстан грађани срасли, па био ма из ког стаљежа, чина или звања и занимавања, и ако није осуђен за преступ учинен из користогљубља, може изабрати делугате из онога места где стапају, или где има непокретног имања или срестава за живљење.

§ 17. Ко може брати посланике, може свуда и изабрати бити за посланика, ако има 30 година, не обзируји се на то, јо ли он ту где се бира или ипак.

§ 18. Избор посланика за народну скупшину биће савршено слободан без никаког машинства власти.

§ 19. Ко би прстњом, поклоном или ма којим другим недозвољеним начином радио за себе или за другога, да изабран буде за народног посланика, тог ће судови казнити затвором од једног месеца до годину дана.

§ 20. Сваки срез и свака окружна варош бира за себе посланике; тако и свака варош у срезу која има 500 пореских глава бира за себе посланике.

§ 21. По срезовима бира изборна скупштина, коју састаљају изабрати из свакога села или вароши у селу.

Свако село или варош која не бира за себе посланике, а има мање од 50 пореских глава, изабраје на сеоском састанку два човека, а села која имају преко 50 пореских глава, изабраје па сваки 50 пореских глава по два човека.

Ови изабрани људи састаље се одређеног дана у означено место на среску изборну скупшину, која ће изабрати посланике за народну скупшину.

§ 22. У окружним варошима и у вароши Београду, као и у варошима, које имају окружне, а по § 21. могу за себе брати посланике, бира изборна скупштина коју састаљају сла, која имају право брати.

§ 23. На изборној скупшини председава председник примириланог суда, где се скупштина држи. Ко има највише гласова ондје ће се прогласти за посланика.

§ 24. Сваки срез и свака варош, која по § 21. за себе бира, изабра ће па сваки 500 пореских глава једнога посланика. Ако би оно што у коме срезу или у вароши прелази 500 пореских глава, износило више од 250 пореских глава, то ће се тамо изабрати још један посланик; ако ли онај износ не прелази 250 пореских глава, то се неће ратунати. Попечитељство внутренњих дела објародовање табличу у којој ће стајати, колико која окружна варош, срез или варош која има окружна, а може изабрати посланика, има пореских глава, упозијуји у ове и чиновнике и свештенике; па по томе ће се означити и колико ће се гла посланика за скупшину изабрати.

§ 25. Скупштина ће под управом најстаријег посланика по годинама изабрати из средине своје себи председника, потпредседника и два секретара. Но скупштина може изабрати секретаре и са стране.

§ 26. Пуноиоћи посланици који ће бити спађеносена начином оптимне и потпосланске председателе и деловоде изборне скупштине, у варошима и од општинара, а у срезу од појединачних села, прима и прегледа једна комисија скупштинска састаљена из 18 посланика, а скупштина сама решава, јесу ли пуноиоћи и избори рахонити.

§ 27. Помоћа званичници скупштине буду изабрани и пошто скупштина пуномоћија прегледи, она ће известити савет, а овај књаз, који ће сам собом или преко свога преставника скупштину отворити. Скупштина траје највише месец дана; но у случају изнапредне потребе може се и на даље продужити.

§ 29. Заседања скупштине могу се почести, кад има две трећине посланика.

§ 30. Свако закључење скупштине биће пуноважно, кад се за њега да гласа најмање половина у заседању највећих се чланова и један виши.

§ 31. Закључења народне скупштине потписује председник, по један посланик из сваког округа са секретарима.

§ 32. Своје предлоге о издавању на неког закона скупштина предлаже совету.

§ 33. На поднесене предлоге скупштинске имаће јој се благовремено одговорити.

§ 34. Протоколи заседања народне скупштине печата ће се у званичним и другим земаљским новинама.

§ 35. Услучају какве велике потребе може ипаз у сагласију са советом и вицеревом скупштину сазвати, која на броју сме бити већа, или никако мања од редовне, и за коју се посланици морају изабрати на онај исти начин као и за редовну. Но ово државе вицереве скупштине песме на у чему на путу стајати сазијавају и држају редовне скупштине.

§ 36. Народни посланици су дужни никоме и никада одговарати за оно, што на скупштине буду говорили.

§ 37. Народни посланици не може ни зашто бити затворени за време скупштине, док они вицереве то не одобрят. Но кад би га власт на самом делу земаљства ухапсила, може га затворити, или је дужна једна одобрење од скупштине извести, да га у затвору задржи.

§ 38. На пезатиту народне скупштине стајаће грб српски са написом у настоји до „српска народна скупштина“.

§ 39. Под старањем председника и секретара скупштине водите се доста тачак извод свију дела скупштине, који ће се с концијем последњег заседања, обичним потписом скупштине (§ 33) спадајући, дати печатати тако, да се сваком посланику даде по један екземпляр од истога, а тао и свима земаљским властима и општинама достави. Среске и окружне власти сазијаве среске и вароши скупштине и ту ће им овај извод делања народне скупштине прочитати, да тако поје народ добије верно и тачно известије о свему што је на скупштини рађено.

§ 40. По саслушању предлога, којима се народна скупштина заникала, књаз у сагласију са саветом, саслушав претходно о томе мњење скупштине, издаје указ да делања скупштине престану. Указ овај совет ће скупштини доставити, и потом ће књаз или сам или срећством свог преставника са једним говором скупштину завалити.

Тако утврђено и проглашено на народној скупштини 8 Десембра 1858 године у Београду.

Имена лица, помоћу којих је ова књига код нас света угледала.

Вароши Београд.

Његова светлос књаз Милан Обреновић IV.	30	књ.
Г. Намесници књажеског достојанства	14	,
Г. Васа Тоскић за себе и своје уписнике	55	,
Г. Радован Лазаревић, иракт. у контрији за себе и своје уписнике	45	,
Г. Велимир Валожић књижар	52	,
Г. Ђорђе Јевтовић, поштар за себе и своје уписнике	45	,
Г. Стева Николић, писар ћурика за себе и своје уписнике	39	,
Г. Милан Антчић, правник	33	,
Г-ђица Јелисавета Николић учитељка в. школе за себе и своје упис.	29	,
Г-ђица Јелена Никетић учит. у. школи за себе и своје уписнике	28	,
Г. Петковић, богослов за себе и своје уписнике	32	,
Г. Ђорђе Радовић, члан полиције за себе и своје уписнике	27	,
Г. Михајло Ростић, чиновник министарства спољних послова за себе и своје уписнике	25	,
Г. Стојан Петровић, словоливац у државној штампарији за себе и своје уписнике	23	,
Г. Милан Ђорђевић, штабни писар са се и своје уписнике	22	,
Г. Драгутин Петровић, писар управе в. Београда за се и своје уписнике	19	,
Г. Михајло Штитарац, кројач за се и своје уписнике	23	,
Г. Ђока Јанковић, наредник	20	,
Г. Урош Кнежевић, уредник правде за своје уписнике	20	,
Г. Арсеније Тешић, наредник за се и своје уписнике	18	,
Г. Светозар Димитријевић, чиновник управе фондова за се и своје уписнике	16	,
Г. Спасоје Стевановић, помоћник трговачки за се и своје уписнике	22	,
Г. Маринковић, ћак в. школе за се и своје уписнике	16	,
Г. Димитрије Поповић богослов за се и своје уписнике	16	,
Г. Јанко Вапа трговац за се и своје уписнике	15	,
Г. Недељко Жеречевић, помоћник трговач. за се и своје уписнике	14	,
Г. Љубомир Маринковић, слагач у држ. штампарији за се и своје уписнике	15	,

Г. Сима Петровић, судија конзисторије за се и своје уписнике	14	кн.
Г. Чика у в. школи	14	"
Г. Василије Мијатовић, помоћник трговац, за се и своје уписнике	12	"
Г. Риста Симић, пројаџ за се и своје уписнике	12	"
Г. Вукко Грудин, чиновник у држ. штампарији за се и своје упис	12	"
Г. Милан Јаношевић, писар адвокатски за се и своје уписнике	14	"
Г. Ђорђе Малетић, директор гимназије за се и своје уписнике	11	"
Г. Ђорђе Лазаревић, падборник читаонице за се и своје уписнике	74	"
Г. Милутин Карапетић, наредник за се и своје уписнике	7	"
Г. Никола Стојановић, писар у конзисторији за се и своје уписнике	11	"
Г. Бабић секретар држав. савета за се и своје уписнике	12	"
Г. Никола Поповић, ректор семинарије за себе	8	"
Г. Маршић, јак в. школе за себе и своје уписнике	10	"
Г. Алекса Илић, чиновник у конзисторији за се и своје уписнике	6	"
Г. Петар Максимовић, јак в. школе за се и своје уписнике	6	"
Г. Милосављевић, казначај у пензији	13	"
Г. Пешић, чиновник у војепом министарству за се и своје упис	33	"
Г. Васа Клешевић чиновник у финансији за се и своје уписнике	26	"
Уписано се код Срећковића	156	"
Код Марјановића	75	"
Код Васиљевића	60	"
Г. Милојевић, првак, у контроли	9	"
Г. Јанајко трговац	8	"
Г. Паја Михајловић у финансији	6	"

Свега 1328 књиге.

Округ Смедеревски.

Варош Смедерево.

Г. Коста Николић, првак, капец, среза подунав. за се и своје упис	44	"
Г. Надеље Ђелковић поштаниоца за се и своје уписнике	46	"
Г. Светозар Спасић, трговац за се и своје уписнике	22	"
Г. Димитрије Славковић, трговац за се и своје уписнике	6	"
Г. Анта Љотић, првак, за се и своје уписнике	12	"
Г. Ђорђе Љотић, првак, капец, среза јасенич. за се и своје упис	6	"
Алекса Радовановић, свештеника из Налавке	4	"

Свега 140 књига.

Округ Краљевачки.

Г. Живојин Ђурић професор за се и своје уписнике	37	"
Г. Коста Павловић начел среза туженијског за се и своје уписнике	33	"
Г. Радован Радојевић, руководитељ арсенала за се и своје уписнике	22	"
Г. Михајил Радоњић наредник за се и своје уписнике	22	"

Свега 114 књига.

Округ Шабачки.

Г. Јове Милошевић, писар среза мајчинс., за се и своје уписнике	18	"
Читаоница Шабачка	18	"
Г. Милан Точуговић за се и своје читаоце	47	"
Г. Алекса Јовановић, првак, консистор. за се и своје уписнике	11	"

Г. Терзић званичник судски за се и своје уписнике	27	књ.
Г. Димитрије Ђорђевић писар срески	13	"

Свега 134 књиге.

Округ Пожаревачки.

Г. Гргур Маловановић, секретар суда и Васа Филицовић, су- спленеват полугимназије за се и своје уписнике	88	"
Г. Ђорђе трговац из Пожаревца за се и своје уписнике	11	"
Г. Иван Николић, писар среза звијеждског за се и своје уписнике	11	"
Г. Димитрије Хаџић начел. срес. у Д. Миланов. за се и своје упис	24	"

Свега 134 књиге.

Округ Валевски.

Г. Антоније Пеливановић, писар суда за се и своје уписнике	33	"
Г. Лазар Протић, писар среза колубарског за се и своје уписнике	34	"
Г. Милојко Дунић начелник среза Посавског	13	"
Г. Младен Павловић, трговац из Обреновца	12	"
Г. Радојица Жујевић наземник из Уба за се и своје уписнике	5	"

Свега 97 књиге.

Округ Руднички.

Г. Јован Мишковић инжињерски официр за се и своје уписнике	28	"
Г. Трифун Милошевић, практиканат судски за се и своје упис	11	"
Г. Василије Беронијак свештеник за се и своје уписнике	11	"
Г. Петар Протић, првак за се и своје уписнике	11	"

Свега 61 књига.

Округ Чачански.

Г. Светозар Ђоћић инжињерски официр за се и своје уписнике	29	"
Г. Марко Јакшић, из Чачка за се и своје уписнике	19	"
Г. Мата Јовановић трговац, из Карановца за се и своје уписнике	23	"
Г. Никола Радовановић, трговац из Чачка	7	"

Свега 78 књига.

Округ Јагодински.

Г. Милан Недаковић, јакон у Јагодини за се и своје уписнике	38	"
Г. Илија В. Угриновић из Јагодине за се и своје уписнике	15	"
В. Јован Караматић, трговац из Јагодине за се и своје уписнике	11	"

Свега 64 књига.

Округ Александријски.

Г. Светозар Милосављевић суплевнат реалке за се и своје упис	19	"
Г. М. С. Милојевић писар судски за се и своје уписнике	44	"
Г. Стојан Васиљевићу првак. среза Бутар-морав. за се и своје упис	9	"

Свега 79 књига.

Округ Причоречки.

Г. Сима Бимбић, суплевнат реалке за се и своје уписнике	44	"
Г. Мркић учитељ у западару	44	"
Г. Стеван Величковић, свештеник бељевачки за се и своје упис	38	"

Свега 86 књига.

Округ књажевачки.

Г. Атанасије Палгелић руководитељ телеграфа за себе и своје ученике	23	"
Г. Радосав ракетић, ћумрукџија грамадски за себе и своје ученике	11	"
Г. Димитрије Костић, практиканат српске канцеларије	13	"

Свега 47 књига.

Округ Ужице.

Г. Филип Рађаћ, секретар судски	15	"
Г. Алекса Вуковић, наредник за се и своје ученике	26	"
Г. Милан Радовановић, суплемент реалке	12	"
Г. Лонгиновић, телеграфиста у Пожеги	6	"

Свега 59 књига.

Округ Крајински.

Читаоница	24	"
Г. Ђорђе Живковић, учитељ за се и своје ученике	16	"
Г. М. Миленковић председник у пензији	4	"
Г. Васа Стојковић, начелник српски за се и своје ученике	15	"
Г. Петар Љубишвић, ћумрукџија у Радујевцу	11	"

Свега 70 књига.

Округ Крушевачки.

Г. Ивко Радовић, наредник за своје ученике	63	"
Свега 63 књига.		

Округ Подрински.

Г. Стеван Станојевић, писар начелништва за се и своје ученике	23	"
Г. Тома Бонковић, кројач за се и своје ученике	24	"
Свега 47 књига.		

Округ Бујанијски.

Г. Димитрије Лазаревић, учитељ Свилајница за се и своје ученике	33	"
Г. Коста А. Радовановић, писар судски за се и своје ученике	25	"
Свега 58 књига.		

Аустрија.

Г. Тома Мирковић, јак из Темишвара за се и своје ученике	22	"
Г. А. Милић, у Осеку	4	"
Г. Бакић, учитељ у Вршцу за се и своје ученике	33	"
Г. Ђорђе Глибенски народни учитељ из српског Бечеја за се и своје ученике	21	"
Свега 80 књига.		

Осам напоменутих лица има још око 50 ученика, који су се за по једну или по две књиге назаја из Аустрије и Србије обратили, али имена њихова као и осталих ученика неможемо поненамене штампати, због што је и онако ова свеска одвећ велика изашла, а држимо да и неће за то нико бити у претензији.

Преводиоци.

